Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliserings-projekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

RAGNAR JOSEPHSON

TESSIN I DANMARK

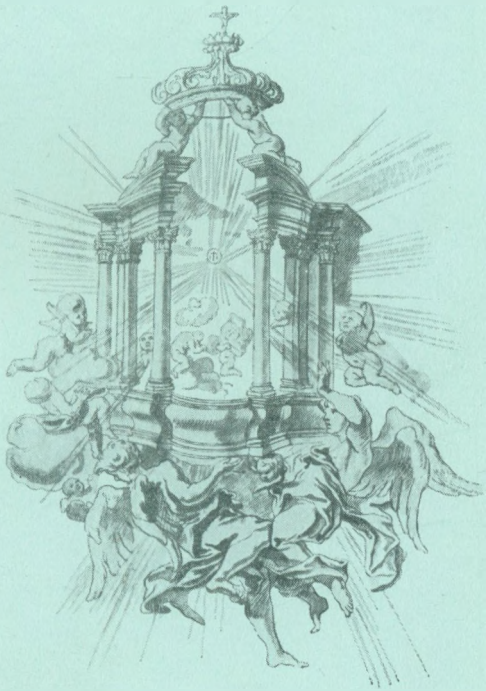

STOCKHOLM
ALBERT BONNIERS FÖRLAG
MCMXXIV

RAGNAR JOSEPHSON

TESSIN I DANMARK

Fig. 1. Nicodemus Tessin d. y.
Oljemålning av David von Krafft omkr. 1700. Frederiksborgs slott.

TESSIN
I DANMARK

AV

RAGNAR JOSEPHSON

INNEHÅLL.

Arkiv och samlingar 7
Inledning 9
Tessin och den danska barocken 11
Tessin och van Haven 20
Projektet till Amalienborgs slott 25
Beställningen och resan 28
Modellen 31
Kopparsticket 37
Stockholms och Köpenhamns slott 40
Situationsplanen 43
Studier till slottsbyggnaden 48
Slottsbyggnaden 54
Plan och disposition 54. — Borggården 56. — Ytterfasaderna 59. — Portalerna 62. — Interiörarkitektur 63.
Samtida kritik 70
Projektets nedläggande 74
Amalienborgprojektet och Kristiansborg 76
Tessin och Häusser 77. — Tessin och Hansen 81.
Clausholm 85
Frederiksbergs slott 93
Slottsbyggnaden 101
Trädgården 108
Fredensborgs slott 113
Vor Frelsers kirke 121
Den kungliga praktsängen 139
Danmark och den Tessinska barocken 143
Noter 159
Bilagor 171
Namnregister 239
Ortregister 241
Illustrationsregister 243

ARKIV OCH SAMLINGAR.

Riksarkivet [R. A.]
Tessinska samlingen. [T. S.]
Riksregistraturet. [R. r.]
Danica.

Nationalmuseum [N. M.]
Tessinska samlingen. [T. S.]
Arkivet.

Slottsarkitektkontoret.

Uppsala Universitetsbibliotek. [U. U. B.]
Handteckningssamlingen.
Top. saml.

Konstakademiens arkiv.

Strängnäs stiftsbibliotek.

Fullerö herrgårdsarkiv.

Rigsarkivet, Köpenhamn. [D. R. A.]
Svenske relationer.
Partikulerkammaren, bygningregnskabet.

Kongl. Biblioteket, Köpenhamn. [D. K. B.]
Kortsaml.

Nationalmuseet, Köpenhamn. [D. N. M.]
Top. avd.

Kunstmuseet, Köpenhamn. [D. K. M.]
Kobberstikssaml.

Ingeniør-corpset, Köpenhamn.

Kristiansborgs Tegnestue.

Nicodemus Tessin d. y:s största verksamhet och mest betydande inflytande ligger som naturligt är inom det egna landet. Utom den mångfald av spridda uppdrag, som han här fullgjorde, formade han som känt sitt ojämförligt betydelsefullaste konstnärliga storverk inom Sveriges gränser — Stockholms slott och slottsomgivning. Det är arbetet med och planerna för denna väldiga komposition, som upptager hela hans mannaålder, en oavbruten 25-årig skapartid från 1688 till 1713.

Men Tessins eminenta kraft sökte och fann även tillfälle att utanför det egna landets gränser göra insatser av vikt och efter den stockholmska slottskompositionen med dess trakt lämna några av dessa projekt för utlandet de starkaste vittnesbörden om hans arkitektoniska tänkande i stort. Det är särskilt tvenne land, som han sökte rikta med sin stil och sin konstnärliga vilja, Danmark och Frankrike. Den danska och den franska verksamheten, den förra under 1690-talet, den senare under 1700-talets början, bilda tvenne utomordentligt rika avsnitt i hans konstnärsbana; olika till art och till tid utgöra de märkliga, inom sig naturligt avgränsade skeden i hans utveckling och belysa dessutom genom sin för de respektive landen avpassade stil i hög grad såväl den svenska verksamhetens egenart som den Tessinska stilens fortgående förvandling.

Men problemet begränsas icke till att röra sig med frågor om Tessins egen konstnärliga produktion. Det rör sig med frågan om den Tessinska insatsens sammanhang med det främmande landet; i vad mån har den Tessinska konsten sökt slå sin rot i det främmande landets konst, och i vad mån har den förmått att förändra dess växt, bliva de tvenne huvudfrågor, på vilka man önskar svaret.

Vid den här framlagda undersökningen av Tessins verksamhet i Danmark ha vid sidan av grundfrågan, vad Tessin överhuvudtaget utfört för Danmark samt historiken och arten av detta arbete, även dessa båda stilfrågor stått aktuella; författaren har ansett sig på några punkter kunna fastslå, dels att Tessin verkligen till en viss grad anslutit sig till den danska traditionen, dels att han haft bestämmande inflytande på den kursförändring, som äger rum inom den danska stilutvecklingen omkring år 1700.

Det hade icke varit möjligt att nå någon överblick häröver, om icke under den allra senaste tiden den danska forskningen med så stor framgång bearbetat sin utomordentligt rika byggnadshistoria från dessa tider. Sedan särskilt genom F. J. Meier och F. R. Friis åtskilligt värdefullt arkivmaterial bragts i dagen, ha en rad konstforskare utfört betydande undersökningar över det inhemska materialet. Av de äldre är det särskilt specialundersökningar av F. Meldahl och O. Nielsen och P. Köbke, som kunnat tjäna som stöd. Men det har framför allt varit Fr. Schiøtts, F. Becketts och V. Lorenzens omfattande arbeten, som givit oss möjligheten att överblicka utvecklingen och lära känna detaljerna i den danska byggnadskonstens senare skeden och särskilt till den sistnämnde forskarens ingående, mångtaliga undersökningar står denna bok i den största tacksamhetsskuld.

Ett stöd för denna undersökning har författaren även haft av de mer eller mindre utförliga påpekanden, som olika författare tidigare lämnat över den Tessinska verksamheten i Danmark. G. Upmark d. ä. har sålunda i sin Svensk Byggnadskonst 1530—1760 omnämnt Tessins stora slottsförslag för Köpenhamn, Fr. Schiøtt har i Architekten 1906—07 givit samma förslag en första behandling, Fr. Weilbach har i Architekten 1920 med utgångspunkt från detta förslag dragit upp några synnerligen intressanta stilistiska synpunkter, K. Warburg har lämnat Nielsen och Köbke de första bevisen på, att altaret i Vor Frelsers Kirke härrör från Tessin och synes även själv hava tänkt sig en utförligare behandling av Tessins danska verksamhet.

Under arbetet i de olika svenska och danska arkiven liksom under studiet av den danska barockkonsten har emellertid den Tessinska verksamheten visat sig växa till en sådan omfattning och betydelse, att en utförlig och sammanhängande undersökning syntes kunna vara av värde såväl för förståelsen av ett avsnitt i nordisk konsthistoria som för kunskapen om Tessins konstnärliga alstring och detta under en viktig tidpunkt i hans liv, förberedelseåren till det slutliga projektet för slottet i Stockholm.

TESSIN OCH DEN DANSKA BAROCKEN

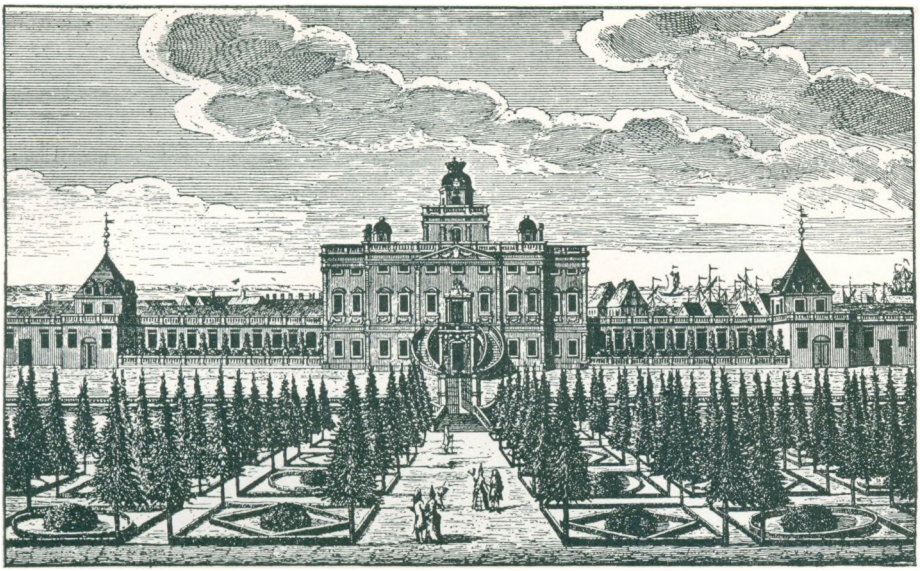

Fig. 2. Sophiæ Amalienborgs slott. Kopparstick av J. J. Bruun.

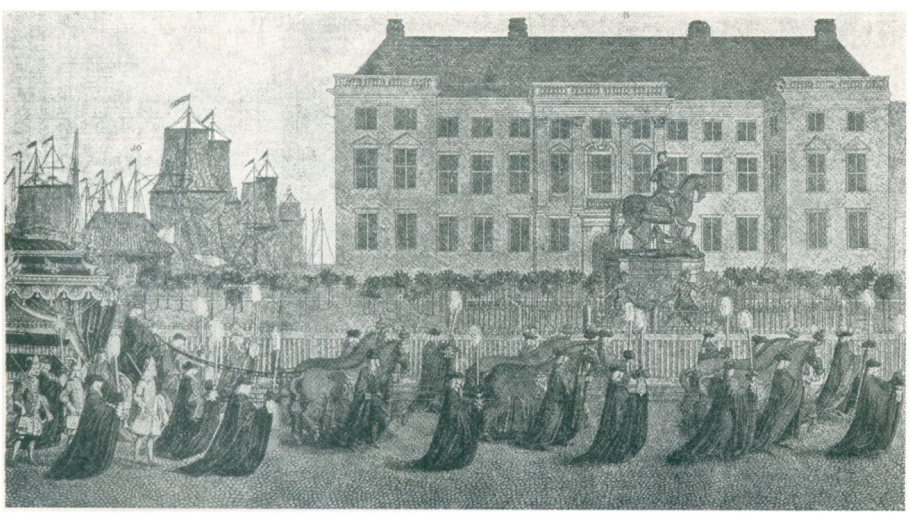

Fig. 3. Charlottenborg. Ur kopparstick av Fuchs 1703.

Den danska nationella renässans, som med Kristian IV:s stil nått sitt högsta uttryck, började under Fredrik III:s sista decennium, under 1660-talet, vika tillbaka för en klassicistisk barockströmning. Vi kunna i verk efter verk följa hur under 1660-, 70- och 80-talen denna klassicism går fram i dansk byggnadskonst, sökande disciplinera och neddämpa det pittoreska och färgstarka renässansspråket och italienisera den germanska typen. Men motståndet av den inhemska traditionen var starkt och klassicismen kom huvudsakligen i holländsk och tysk översättning till Danmark; det är en typisk övergångsarkitektur som uppstår, och icke heller den i en homogen anda.

Inom denna danska 1600-talsbarock kan man urskilja tvenne utvecklingsskeden, dels det tidigare under Fredrik III:s tid med tveksamma anknytningar till ren italiensk renässans, dels det senare under Kristian V:s tid med helt accepterande av nederländsk palladianism. Att den tidigare strömningen fått mer direkt italiensk prägel, kan ha berott på ett rent personligt förhållande: Fredrik III:s italienske gunstling, alkemisten Francesco Guisseppo Borro, har tydligen även lämnat uppslag till byggnader.[1]

Det första verk, som mer målmedvetet synes bryta med den germanska renässansen, är Fredrik III:s biblioteksbyggnad, påbegynt 1665 av Albertus Mathiesen. Det var en ytterst enkel röd tegelbyggnad med brant takfall och i det yttre utan indelning eller detaljformer av italiensk typ; man märker dock en bestämd lust att genom proportionering nå konstnärlig helgjutenhet.[2] Men i plangivning och framför allt interiörbildning för denna byggnad in senrenässansen i renare form än tillförne i Danmark; särskilt den väldiga rektangulära biblioteksalen med sina läktare på korintiska kolonner arbetar med en renässansapparat, obeblandad av germanska stiltillsatser, om den också i förhållande mellan längd och höjd samt i takform icke visar sig behärskad av rumsbildningens konst efter italienska renässansregler; denna interiör kan dock närmast tillskrivas gottlänningen Thomas Valgensteen.

Det andra stora arbete, som hänföres till Albertus Mathiesen, Sophiæ Amalienborgs lustslott, påbegynt 1667, aldrig helt fullbordat, har en regelbunden uppbyggnad och en exteriörbildning med vissa drag av italiensk

casinostil; särskilt det platta taket med balustrad är här värt uppmärksamhet. Det har antagits, att slottet fått sin stil under medverkan av nämnde Francesco Borro,[3] och man kan finna vissa italienska förbindelser, exempelvis med Dom. Fontanas berömda 1500-talsbyggnad, Villa Montalto i Rom. Men dess renässansspråk har samtidigt onekligen färg av holländsk palladianism. Det har sålunda antagits,[4] att fasaden var uppförd i bart tegel, och den dubbla pilasterordningen mellan varje fönsteraxel liksom proportionering och detaljbehandling för övrigt har sin motsvarighet snarare i van Campens klassicism än i Italien. Då byggnaden brann 1689, kunde den icke i högre grad spela roll för byggnadsutvecklingen.

Till denna grupp sluter sig dessutom ett ensamstående palatsprojekt från Fredrik III:s tid,[5] som har vissa drag av romerskt senrenässanspalats, uppblandade med fransk-nederländsk dekoration.

Denna tidigare klassicism med sina intressanta blandformer är sålunda jämförelsevis svårbestämbar och någon fast grund för dansk byggnadskonst gav den icke, då den ju knappast lämnade något annat kvarvarande spår efter sig än den stora biblioteksinteriören.

Den andra facen i byggnadsutvecklingen är desto bestämdare markerad, helt ansluten som den är till den holländska klassicismen. En hel del palatsprojekt från omkring 1670[6] synas inleda denna strömning, snart följda av betydande, utförda byggnadsverk. Av dessa senare är det förnämsta Ulrik Fredrik Gyldenløves palats, nuvarande Charlottenborg, grundlagt 1672. Det är uppfört av holländaren Evert Jansen och är även utpräglat holländskt; man har pekat på Philip Vingboons rådhusförslag för Amsterdam som direkt förebild.[7] Genom sitt centrala läge, sin storhet och sin utomordentliga skönhet har det varit av största betydelse för den danska byggnadsutvecklingen. Den treflyglade, regelbundet komponerade byggnaden slutes å fjärde sidan, trädgårdssidan, av en lägre flygel, materialet är tegel och sandstensdekoration — möjligen var muren rödputsad — taket har högt fall, neutraliserat å huvudfasaden av balustradanordningar å mittpartiet och de utskjutande flyglarnas kortsidor. Med denna byggnad hade den klassicistiska stilen fått verkligt fäste i den danska konsten.

Det var i samma stilriktning, som Kristian V:s generalbyggmästare och sin tids mest inflytelserike danske arkitekt, Lambert van Haven, arbetade. Hans största utförda verk, Vor Frelsers Kirke, Danmarks första verkligt genomarbetade centralkyrka, är helt holländsk klassicism, hans största interiör, audienssalen å Frederiksborg, färdig 1689, är visserligen i fransk Ludvig XIV:stil, men har icke fransk, utan typisk nordisk artikulering av rummet.[8] Även hans på 1680-talet utförda väldiga projekt till tidens största byggnadsuppgift, det kungliga slottet, är,

såsom vi sedermera närmare skola studera, helt präglat av den nederländska klassicismen.

De nämnda exemplen äro tillfyllest för att karakterisera den nya stil, som, påbegynt under 1660-talet, under 1670- och 80-talen erövrar Danmark helt; liksom Kristian IV-stilen blev en nationellt ombildad nederländsk renässans var alltså denna Kristian V:s stil en i någon mån nationaliserad nederländsk klassicism. Det var detta moderna Danmark, som mötte Nicodemus Tessin vid hans studiebesök i landet år 1687.[9]

Detta besök bildar den intressanta inledningen till Tessins danska verksamhet. Ty under försommaren 1687 stiftade den svenske konstnären en ingående bekantskap såväl med den danska konsten, hantverket och levnadsformen, som med de ledande danska personligheterna, vilket allt sedermera blev honom till största nytta. Och han gav även nu uttryck åt sin kritiska syn på denna konst och torde härigenom utan tvivel hava bidragit till att på ledande håll undergräva förtroendet för den stil, som behärskade det moderna Danmark. Hans kritik formar sig nämligen nära nog till ett utdömande av denna, och då Tessin redan nu betraktades som en auktoritet på sitt område, har säkerligen denna Tessinska kritik blivit en första förberedelse för den konstnärliga nyorientering, som han snart därpå själv fick tillfälle att leda.

Vi känna mycket nära förloppet av Tessins danska vistelse; han har själv lämnat noggranna upplysningar därom, såväl i sin resedagbok,[10] som i ett antal löst nedkastade anteckningar.[11] Bilden utfylles av reskamratens, Mårten Törnhielm, dagbok,[12] där några av Tessins omdömen återklinga och en del nya uppgifter tillfogas.

Då Tessins intressen voro av mycket mångskiftande art, förekomma en hel del i och för sig intressanta iakttagelser om de mest olika ting. Vi skola endast här uppehålla oss vid de synpunkter, som kunna antagas varit bestämmande för den sedermera tecknade utvecklingen.

De byggnadsverk, som i det föregående framhållits som karakteristiska för den nya danska stilen, ha alla varit föremål för Tessins uppmärksamhet. Det är emellertid endast ett enda av dem som utfaller till Tessins — icke helt reservationslösa — belåtenhet, Fredrik III:s biblioteksal. Den betecknas som en av de vackraste sakerna i Köpenhamn och dess uppbyggnad genomgås noggrant. Särskilt intressanta äro emellertid Tessins anmärkningar mot salen; den borde icke ha varit låg och med platt tak, utan uppförd till större höjd med välvt tak, med läktare på högre kolonner och med en rad halvfönster över läktargången. Härmed anger Tessin sin idealuppfattning av ett praktrum, vilken han, såsom senare skall framgå, sökte förverkliga i Danmark. Även reskamraten uppehåller sig länge vid beskrivningen av biblioteket

och betecknar det som "mycket skiönt och stoort". Det är symtomatiskt, att denna interiör, det renaste av italiensk stil i Danmark, ensam vann Tessins gillande.

Näst i ordningen kommer Sophiæ Amalienborgs lustslott, av Törnhielm betecknat som "det nya på Italienskt wijs bygde lusthuset". Tessin kan här berömma situationen och husets takbehandling; men för övrigt finner han såväl byggnadens exteriör som interiörer mycket svaga, särskilt i proportionellt avseende och angriper bland annat fasadens höga, smala pilasterordning. Han fantiserar om, att det förefaller honom som Le Pautre lämnat ritningen till byggnaden, men att den utförts av konungens skräddare — om detta skall vara ett verkligt förmodande eller tillspetsad kritik, är ovisst. Han uppehåller sig även vid situationens behandling. Den ingående kritiken är av särskilt intresse, då den visar, att Tessin redan nu kunnat tänka sig in i, vad på denna plats skulle kunna åstadkommas i stor stil. Det var nämligen för denna plats, som han sedermera utarbetade sitt stora slottsprojekt.

Då dessa verk, som dock hade över sig en fläkt av Italien, blevo utsatta för kritik, är det än mer naturligt, att den moderna nederländska stilen icke föll Tessin i smaken. Gyldenløves palats, som noga genomgicks, var bristfälligt såväl i fråga om yttre skönhet som inre plangivning, Vor Frelsers Kirke visade en mycket dåligt förstådd arkitektur. Men redan det förhållandet, att de blevo föremål för omnämnande, utgör dock ett utslag av intresse. Genom Törnhielms dagbok få vi besked om, att även ett antal av de äldre byggnadsverken besågos, bland annat gjorde Tessin en utflykt till Rosenborgs slott; hela denna tidigare storslagna epok av dansk byggnadskonst anser Tessin emellertid icke värd att föra någon anteckning om, så helt oduglig i konstnärligt avseende som den föreföll honom.

Däremot var Tessin ytterst intresserad av åtskilliga byggnadsverk ur praktisk synpunkt eller av andra skäl.

Särskilt imponerad var han över det stora tyghuset på grund av dess effektfulla uppställning av troféer, vilket ägnas en ingående och sakrik beskrivning.[18] Likaså fann han brygghuset på Slottsholmen vara det största och bästa i sitt slag han sett och lämnar även däröver en noggrann orientering.

Det, som slog honom, var dyrheten i att bygga i Danmark; han ansåg, att såväl material som hantverk kostade väl dubbelt så mycket som i Sverige. Han antecknade hantverksfolkets dagavlöning och deras sätt att gå tillväga vid murning etc. Han behöll dessa erfarenheter i minnet, när han sedermera mottog uppdrag att bygga i Köpenhamn, och ställde på grund av sina rön sedermera en del ingående frågor om material, murningssätt, avlöningar och dylikt.

Även skulpturen ägnade Tessin några fragmentariska studier; trots detta kan man dock i grova drag avläsa hans ställning till den danska renässansens och barockens plastiska konst. I Roskilde studerade han Cornelis Floris mäktiga monument över Kristian III,[14] liksom den därefter av van Egen utformade gravvårdsbyggnaden över Fredrik II;[15] de storslagna renässansverken fann han "mycket dåligt komponerade". Då sålunda några av de allra främsta skulpturverken från Danmarks 1500-tal icke tilltalade honom, förvånar det mindre att han föga värderade 1600-talets tysk-nederländska barock. Genom Törnhielms beskrivning framgår, att han mycket noga gått igenom den rika samling av trädgårdsskulptur, som fanns i Rosenborgs trädgård;[16] han har icke ens funnit dem värda en anteckning. Barockskulpturen i Gyldenløves trädgård fann han visserligen effektfullt uppställd, men går icke in i någon detaljanalys, lika litet intresserar honom den rika trädgårdsskulpturen å Sophiæ Amalienborg.

Likaså känna vi väl till att han sett kyrkoplastiken från 1600-talet. Den rika germanska kyrkokonsten med de länge bibehållna dragen av gotisk renässans[17] kunde lika litet tilltala honom som den nederländskt klassicistiska kyrkokonst, vilken representerades för Tessin av Lambert van Havens kyrkomöbler; den förra nämner han icke, den senare utdömer han.

Han saknade i Danmark överhuvudtaget den fria plastiska konsten, som, lösgjord från konsthantverket, var till för sin egen skull; han uttrycker sin förvåning, att konstkammaren icke hade en enda stor marmor- eller bronsstaty. Hans uppfattning i detta avseende är naturligtvis skev, då han ju bland annat icke sett Frederiksborgs stora nederländska friplastik[18] och dessutom dess mästerverk, Neptunbrunnens bronsfigurer, voro tagna till Sverige. För oss är det emellertid mindre väsentligt att känna, om hans uppfattning var riktig, än fastmer att överhuvudtaget lära känna denna uppfattning och de erfarenheter, på vilka den var grundad. Det är betecknande nog blott en skulptör, han erkänner, och ett skulpturverk, han studerar, Abraham César L'Amoureux och dennes Kristian V:s ryttarstod, som just höll på att resas på Kongens Nytorv.[19] Ty med detta verk infördes i Kristian V:s Danmark den stora friskulpturen i fransk barock; Girardons Ludvig XIV-monument är dess kända förebild, ett konstverk, som Tessin själv senare skulle beundra och efterbilda. Men han kritiserar — med rätta — proportionsförhållandet mellan häst och postament liksom det senares arkitektur. Emellertid lägger Tessin med sina ord mot den inhemska danska skulpturen och för denna nya skulpturkonst fram sitt program: mot den inhemska konsthantverkstraditionen, för den sydeuropeiska,

fria barockplastiken. Det är i den andan han själv sedermera sökte arbeta för Danmark.

En viktig del av Tessins uppehåll i Köpenhamn ägnades åt samvaron dels med män av facket, dels med högt uppsatta och inflytelserika personer. Han lärde känna de mer verksamma arkitekterna, målarna, skulptörerna, ciselörerna i staden, men även de främsta männen vid hovet. När han sedermera fick att beställa i Danmark, kunde han ofta hänvisa på ett personligt sammanträffande, något som naturligtvis haft sin vikt för hans möjlighet att vinna gehör. Av de många personligheter, som han stiftade bekantskap med, torde emellertid ingen hava betytt mer för hans kommande danska verksamhet än Ulrik Frederik Gyldenløve, konungens halvbroder, Charlottenborgs byggherre. Gyldenløve hade i högre grad än någon annan inflytande över Kristian V inom de områden, det här gäller, och han hade, bland annat genom uppförandet och inredandet av sitt eget slott, i hög grad verkat eggande på Kristian V:s byggnadslust. Han var livligt konst- och arkitekturintresserad och säger sig själv speciellt hava "cognaissance de l'architecture"; han framhöll därvid som sitt arkitektoniska ideal "la regularité et properté, chose, que nostre nation n'observe guerre" [20] — man fattar väl, att han skulle sätta särskilt värde på Tessin.

Tessin träffade Gyldenløve jämte hela hans familj nära, sålunda säger han sig hava varit hos honom åtta timmar i sträck och därvid noga genomgått hans palats och hans samlingar.

Det är tydligt, att det även framför allt var på Gyldenløves initiativ, som Tessin först blev knuten till Danmark. När han den 8 nov. 1693 skrev sitt första svarsbrev [21] på den kungliga beställning, han mottagit, vilket kom att inleda hans mångsidiga och fruktbara arbete för grannlandet, avslutar han brevet med att särskilt vända sig i ett tack till Gyldenløve och därtill bifoga sin höga uppskattning av dennes konstnärliga förstånd — tydligen icke blott en artighetsfras, då ju brevet icke var ställt till Gyldenløve själv: "Om ni skriver till greve Gyldenløve ber jag eder att försäkra hans höge excellens om min ödmjuka vördnad, det är en seigneur med stor kännedom och stort förstånd i de sköna konsterna, och jag kan icke göra mig själv större nöje än att försöka träffa hans smak i allt, som han kan finna mig lämpad att utföra till sin tjänst —."

Det lyckliga mötet mellan denne högt kultiverade, konstälskande danske furste, hovets mest inflytelserike man, och den store svenske konstnären har utan tvivel blivit den närmaste anledningen till de uppdrag, som snart kommo att strömma mot Tessin. Om man naturligen också icke i bevarade handlingar kan följa Gyldenløves agitation för

Tessin och troligen även mot de inhemska krafterna, kan man dock fatta att i honom hade Tessin fått sin mäktigaste danska förbindelse.

Den mer allmänna orientering, Tessin sålunda fått över danskt 1600-tal, har sin allmänna betydelse, men själva det kritiska momentet i utvecklingen samlas på en enda punkt — i Tessins möte med Lambert van Haven.

TESSIN OCH VAN HAVEN.

Tidens ledande danske konstnär var Lambert van Haven.[22] I sin egenskap av generalbyggmästare, ett ämbete, som han efter en tvåårig grundlig utomlandsresa innehade från 1671 till sin död 1695, hade han överinseendet över all offentlig byggnadsverksamhet i Danmark och därjämte blev han inspektör över såväl målning som skulptur. Själv var han verksam på snart sagt alla konstområden, icke blott de större byggnadsföretagen, men även profan och kyrklig inredningskonst och plastisk konst härrörde från hans hand. Hans på en gång kraftfulla och fria barockstil har främst sina drag från Nederländerna och Frankrike; ytterarkitekturen är en mäktig nederländsk barock (Vor Frelsers Kirke), innerarkitekturen och plastiken har fransk Ludvig XIV-karaktär, men i en fri nordisk ombildning, utan stränghet i den arkitektoniska indelningen och utan stor fransk figurstil (audienssalen på Frederiksborg).[23]

Denne man, som var härskaren över Kristian V:s konstnärliga företag, var naturligen den, som skulle förverkliga konungens största tanke, det nya kungliga slottet. Det var här hans livs stora insats skulle göras och det var här han mötte som motståndare Tessin. Detta sammanträffande mellan de tvenne mäktiga konstnärerna formar sig till mötet mellan tvenne olika kulturer — den fria nordiska och den regelstränga, rika italienska barocken. Att Tessin här avgick med segern, betydde i själva verket en frontförändring i den danska konstens utveckling. Det är därför av särskild vikt att söka tränga in i van Havens största projekt, projektet till Köpenhamns slott, för att därifrån kunna historiskt bedöma och värdera den Tessinska insatsen; stilbrytningen tecknar sig så tydligt som tänkbart, då de tvenne konstnärerna ha att lösa nära nog samma stora uppgift.

Redan i begynnelsen av sin regering hade Kristian V enligt sina egna ord tänkt i Köpenhamn bygga ett nytt residens i stället för den gamla borgen; säkert är att han år 1681 lät förfärdiga modeller till ett modernt slott, ämnat att läggas på den gamla borgens plats.[24] Kunstkammerinventariet av 1737 upptager åtskilliga äldre modeller utan mästarnamn till detta nya slott.[25] Att klarlägga, hur dessa modeller sågo

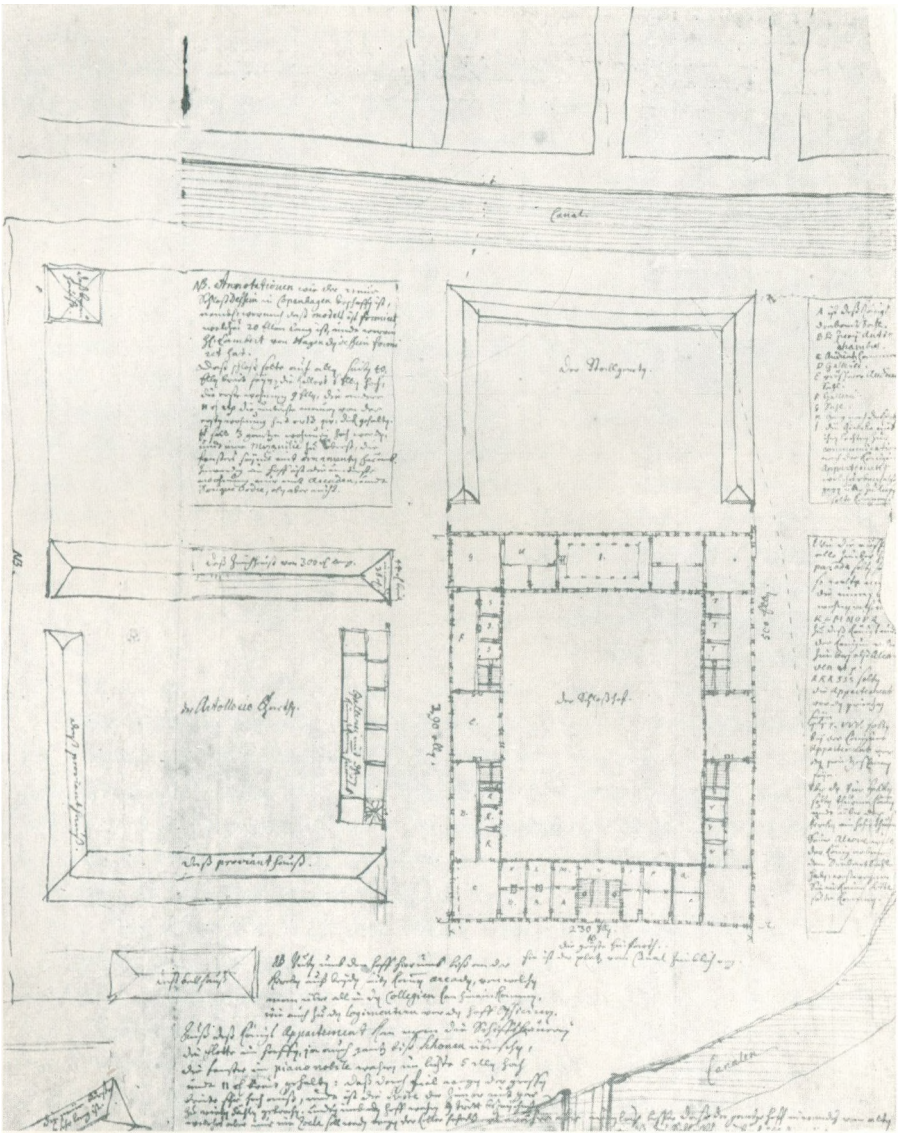

Fig. 4. L. van Havens plan till slott på Slottsholmen. Skissritning med anteckningar av Nic. Tessin d. y. N. M.

ut eller vem som utfört dem, synes numer mycket svårt. Ett par planteckningar i det danska Nationalmuseet [26] skänka de enda upplysningar vi äga om deras utseende. De visa en stor rektangulär anläggning med hörnpaviljonger, orienterad i väst-östlig riktning med förgårdar mot Holmens kanal — alltså ett stort klassicistiskt anläggningssystem.

Det är tydligt, att dessa, av okänd arkitekt uppgjorda planer, icke ha spelat någon större roll, då de ha skjutits åt sidan för det stora slottsförslaget av generalbyggmästaren Lambert van Haven.

Kunstkammerinventariet av 1737 upplyser om förekomsten av en stor slottsmodell "af fire Fløje som er inventeret af Lambert v. Haven". Modellen har liksom alla de övriga för länge sedan gått tillspillo och dess utseende har icke varit känt.

Tack vare upplysningar, som Tessin gett, samt en plan, som han skisserat (fig. 4), kunna vi mycket nära rekonstruera hela denna anläggning och därmed lära känna det största monumentalbyggnadsförslaget i samtidens Danmark.

Tessin besökte år 1687 Lambert van Haven och Hans Steenwinkel, vilka då voro sysselsatta med slottsmodellens slutförande.[27] Detta ger upplysning om tiden för detta förslags färdigställande, 1687. Den svenske arkitekten fick vid detta första tillfälle icke se modellen, då det var förbjudet att visa denna, men studerade däremot ritningarna. Vid ett annat tillfälle tager han dock själva modellen i betraktande: "Dass Modell vom Schloss habe ich mit H. Lambert von Hagen gesehn, es ist 20 ellen lang, mit den Ställen".[28] På grundval av dessa besök gör Tessin en del beskrivningar samt upprättar en planskiss.

"Annotationen wie der neue Schloss dessein in Copenhagen beschafft ist, nembl. wornach dass modell ist formiret, welches 20 Ellen lang ist und wovon Hr Lambert von Hagen den dessein formiret hat", står det skrivet å planens ena hörn. Vi skola med Tessins hjälp skaffa oss en bild av denna enorma, 20 alnar långa slottsmodell, själv ett byggnadsverk av betydande dimensioner.

van Haven utgick från den redan förut regelmässigt ordnade proviantgård, som var uppförd på Slottsholmen. Den omslöts i väster av tyghuset, i söder och öster av provianthusen och i norr av Fredrik III:s biblioteksbyggnad, inrymmande även den kungliga konstkammaren.[29] Denna väldiga, redan omkring 1600 påbegynta gårdskomposition skulle bilda en bas för det nya slottets orientering. Det förlägges nämligen med sin södra långsida symmetriskt i förhållande till gårdsanläggningen och planeras efter denna gårds mittaxel. De i väster förlagda stallen och ridhusen röjas bort för det nya slottet, men utanför detsamma åt väster projekteras en ny regelbunden stallgård, omgiven av tre stallhuslängor, orienterad vinkelrätt mot proviantgården. På detta sätt erhåller

arkitekten två stora yttre borggårdar å Slottsholmen söder och väster om slottet, medan den norra och östra sidan begränsas av kanalen.

Det van Havenska slottet bygger upp sig i en mycket stor, fullkomligt regelbunden, rektangel å den helt friröjda tomten — långsidans längd är 390 alnar, kortsidans 230 alnar och varje flygels bredd 40 alnar. Huvudentrén är tagen i öster — "hie ist die platz vom Canal ziemblich eng" — och den härigenom uppståndna huvudaxeln öster—väster betonas såsom senare skall framgå såväl i plandisposition som fasadbehandling. Å motsvarande sida i västra flygeln är kyrkan förlagd som det dominerande rummet. Mitt å norra och södra långsidorna äro vestibuler intagna med ganska primitivt inlagda trappor åt båda sidor, upptagande blott halva husbredden. Byggnaden är tre hela våningar hög med en halvvåning överst och avslutas av högt tak. Bottenvåningen upptages huvudsakligen av kollegier, huvudvåningarna ha utom i hörn och å mittlar, där stora audiens- och drabantsalar ligga, dubbel våningsindelning, med de kungliga paradrummen utåt, de kungliga bostadsrummen inåt gården. I öster skulle sålunda konungens och drottningens bostadsrum förläggas, i söder prinsarnas, i norr prinsessornas bostadsrum. Kungens paradvåning skulle upptaga den södra, drottningens den norra delen av slottet. Den minst två våningar höga kyrkan, som avdelade dessa appartement, skulle kringbyggas med läktare, vilka samtidigt utgjorde förbindelsekorridorer mellan appartementen.

De tre och en halv våning höga fasaderna äga tättställda fönster med rika omramningar, krönta mest av runda frontoner. Trots att fönsterpelarna blott äro av fönstrets bredd är hela fasadytan indelad av pilastrar; mycket litet av muren kan hava varit synlig. Det hela täckes av tak med mycket brant takfall, 20 alnar högt. Stora trekantfrontoner framför taket synas varit anbragta utåt å västra och östra fasaderna, inåt gården mitt å alla fyra längorna. Gårdens fasadbehandling skiljer sig från ytterfasadernas genom en runt bottenvåningen förd dorisk arkadgång, blott avbruten vid kyrkan. Kyrkan markerar sig utåt genom höga, smala kyrkfönster samt genom ett stort kyrktorn.

Utom detta höga, byggnaden dominerande torn, vars utseende vi väl kunna föreställa oss i stil med van Havens planerade outförda torn för Vor Frelsers Kirke, äro smärre tornavslutningar uppförda över alla de fyra hörnen.

Trots att vi sålunda endast på rekonstruktiv väg kunna få en uppfattning av Lambert van Havens slott, är det dock icke svårt att uppfatta, vilken stil det representerar. Med sin massiva uppbyggnad, sina av fönster, dekoration och tunna pilastrar sönderdelade murytor, sina krönande gavelfält, sitt höga tak, sina hörntorn och sitt behärskande mittorn står det i den intimaste släktskap till den nederländska klassi-

cismen. Van Campens berömda rådhus i Amsterdam är dess förebild liksom Vingboons olika monumentalbyggnadsförslag, den stil, där den pittoreska nederländska renässansen ingått förbund med den palladianska formen.

Att van Haven formade sitt stora slott i denna stilart, är alltså överensstämmande med, vad vi för övrigt känna om denne arkitekt. Ehuru hans studier sträckte sig över såväl Italien som Frankrike, var det som nämnt Nederländerna, som gav honom hans konstnärliga form, och betecknande nog stannade han särskilt länge i Amsterdam.[31]

Vi känna, att denna stil föga tilltalade Tessin, och han har idel anmärkningar mot van Havens stora slottsplan. Denna kritik är upplysande på en gång om van Havens projekt och om Tessins smak, liksom den visar, vari Tessins nya insats låg i hans slottsförslag.

I fråga om plandispositionen anmärker Tessin framför allt på den omonumentala behandlingen av de delade trapporna, vilka dessutom lågo så nära portalen, "dass man auss der Kutsche fast kunte auf der Treppen steigen". Vidare skuro gårdens arkadgångar på ett oriktigt sätt in i hörnrummen och det var illa, att arkadgångarna hade synliga källarfönster under sig. De övre våningarnas sviter voro brutna av alltför många salar. Det yttre var olyckligt proportionerat genom de tätställda fönstren med pilastrar inklämda däremellan; de gotiska kyrkfönstren föllo naturligtvis icke i smaken och brytningen mellan det stora gavelkrönet och kyrktornet var avskyvärd: "Der Thurm ausswendig auf der Kirchen gegen dem Stall bricht dass eüssere grosse frontespice sehr garstig." Taket på byggnaden syntes Tessin dessutom ha blivit för högt på grund av byggnadens stora bredd. Det enda, som Tessin verkligen berömmer, är betecknande nog förläggningen av de kungliga gemaken i förhållande till utsikten: "auss dess Königs appartement kan man die Schiffsbaurern, die Flotte im haffen, ja auch gantz biss Schonen übersehn —".

I alla dessa berörda avseenden kom Tessin i sitt eget projekt att föra in en ny uppfattning. Den monumentala trapplösningen, den stora obrutna enfiladen i appartementen, den lyckligare behandlingen av borggårdens arkadsystem, proportionerandet av fasaderna med mycket ren mur som det bärande arkitektoniska elementet, borttagande av kyrkokaraktär å slottsbyggets kyrkfönster och av klocktorn, bortelimінerande av den kraftiga takhöjden, detta är bland mycket annat, vad Tessin lägger fram i sitt nya program. Tessin står i allt detta i samma position till van Havens slottsprojekt, som han i sitt hemland står till Jean de la Vallées,[32] ehuru i Danmark brytningen blir häftigare, då detta lands italienska tradition var så mycket svagare än Sveriges.

Det är högst antagligt, att Tessins kritiska syn på det stora slottsförslaget under samtalen med de ledande vid danska hovet blivit bekant för dessa och att den högt erkände arkitektens dom blivit fällande för van Haven. När Kristian V under början av 1690-talet tänkte sig ett nytt residens förlagt å Amalienborg, synes van Havens namn vara ur räkningen, om än, såsom sedermera skall framgå, åtskilliga erfarenheter från hans modell önskades tillgodogjorda i det nya förslaget. Men icke blott inom detta tidens största profanbyggnadsföretag trängde Tessin ut van Haven. Även i tidens största kyrkobyggnadsföretag, van Havens Vor Frelsers Kirke, nära nog fullbordad vid denna tidpunkt, trängde den svenske konstnären ut den danske såsom sedermera skall belysas. Ehuru det här blott gällde en sista insats närmast av dekorativt slag, framgår dock även härav med största skärpa brytningen icke blott mellan tvenne konstnärspersonligheter, utan mellan tvenne tiders stil och uppfattning. När van Haven dog år 1695 hade redan hans makt brutits av den Tessinska. Ty då hade den unge svenske arkitekten fått tillfälle att framlägga de första proven på sin konst och därmed även på den stränga, högtstående, men dogmatiska konstlära, som utgör förklaringen till hans från vår synpunkt orättvisa kritik över den danska 1600-talsstilen och dess främste representant.

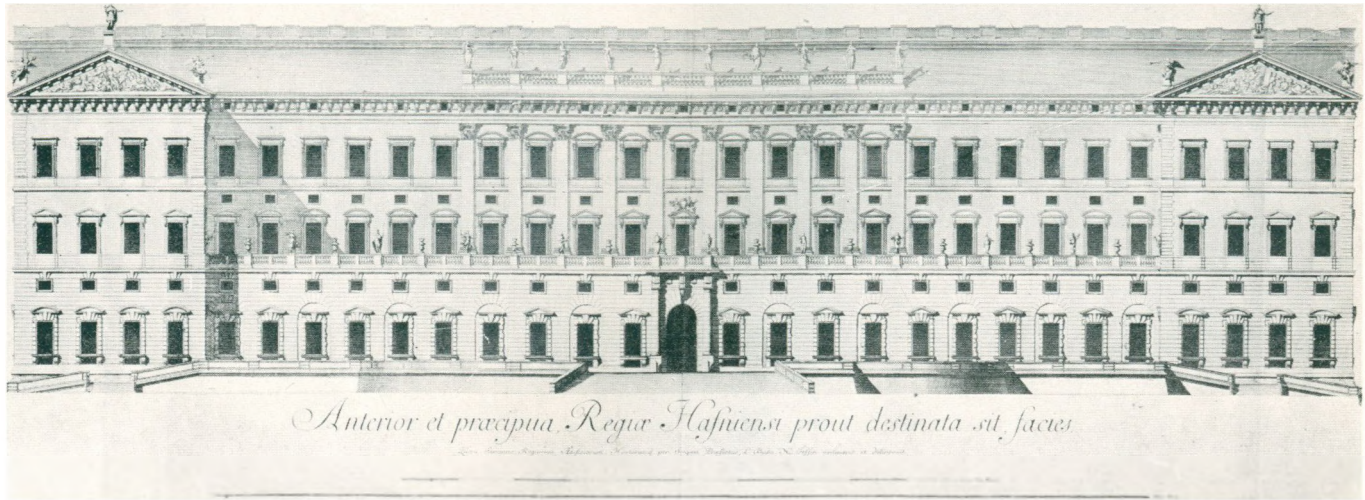

Fig. 5. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Huvud- och borggårdsfasaden. Kopparstick av W. Swidde.

PROJEKTET TILL AMALIENBORGS SLOTT

När Kristian V fattade beslutet att övergiva van Havens förslag till residensslott, kan icke fastslås. Då stora delar av det nyuppförda lustslottet Sophiæ Amalienborg nedbrann 1689, är det naturligt, om tanken på en förflyttning av residenset har uppkommit efter denna olycka och att i samband därmed konungen tänkt frångå sin gamle arkitekt. När på sensommaren 1690 projekt uppgjordes om nyordnande av Amalienborgträdgården, var dock ännu icke beslut om slottets förflyttning på tal.[1] Men när år 1693 detta beslut var fattat, synes icke mer van Havens namn hava kommit i fråga. Någon annan inhemsk arkitekt av betydenhet hade vid denna tid icke Danmark och det låg sålunda nära till att rådföra sig i denna angelägenhet med den svenske arkitekten Tessin, vars namn redan var högt skattat och som knutit förbindelser med danska hovet. Tillvägagångssättet skall ses i samband med det under 1600-talet, liksom sedermera även under 1700-talet, i Danmark vanliga bruket att förlägga betydande uppgifter i händerna på utländska konstnärer.[2]

BESTÄLLNINGEN OCH RESAN.

I augusti 1693 hade Tessin blivit anmodad av Jens Juel, som vid denna tid förde underhandlingar med Sverige om en neutralitetsallians med Danmark, att lämna den danske konungen vissa upplysningar angående arbetet med Stockholms slottsbyggnad samt att uttala sig angående planerna på ett nytt slott i Köpenhamn.[3] Juel reste i augusti tillbaka till Danmark och framförde de Tessinska upplysningarna. Resultatet av denna information blev den beställning, som Tessin måste hava mottagit på hösten 1693 och med anledning av vilken han avfattade ett memorial, daterat 8 nov. 1693.[4] Detta innehåller en redogörelse för de förhållanden, som Tessin måste känna för att projektera en slottsbyggnad å en av honom osedd plats.

Som svar å denna skrivelse erhöll Tessin ett memorial, där hans egna ord i nyssnämnda brev äro återupprepade å ena hälften av sidan, de danska önskningarna och upplysningarna å den andra (bil. 8); till detta svar var bifogat en än bevarad situationsplan (fig. 6). Först vid ankomsten av dessa uppgifter och denna plan kan Tessin hava börjat att arbeta med projektet, och vi känna sålunda, att detta arbete började strax före eller efter årsskiftet 1694.

Hela våren 1694 sysselsatte sig Tessin ivrigt med ritningarna och han nämner 25 april 1694 till sin förtrogne, städse nitiske medhjälpare, den svenske residenten i Paris, Daniel Cronström, att de teckningar, som han håller på med för detta slott, på grundval av önskningarna från Köpenhamn taga honom åtskillig tid.[5] Redan långt därförinnan synes den danske kungen hava låtit Tessin veta, att han önskade honom ned till Köpenhamn och i ett brev från Luxdorph till Kristian V av 9 maj 1694[6] diskuteras ingående möjligheterna för denna resa. Tessin hade 8 maj vid ett sammanträffande med den danske gesanten i Stockholm, Bolle Luxdorph, vilken ledde underhandlingarna med Tessin, urskuldat sig att han icke ännu kunnat giva sig av; dels måste han göra alla förberedelser för det inre färdigställandet av den del av Stockholms slott, som redan var byggd, dels ville han invänta sin hustrus förestående nedkomst och slutligen hade han icke sina danska slottsritningar så klara som han önskade. Dagen för avresan bestämdes emellertid till den fjärde

juni, då Karl XI skulle resa till Lappland, eller någon dag därförinnan, och vistelsen i Danmark anslogs till ungefär fyra veckor. Vi få uppgörelsen mellan de båda herrarna belyst även genom ett par brev från Tessin till D. Cronström,[7] där arkitekten nämner, att han icke tror sig kunna vara borta mer än tre veckor, då arbetet med det svenska slottet skall drivas snabbare än någonsin.

Den officiella hänvändelsen från Danmark till Sverige att få engagera Tessin skedde genom Luxdorphs brev till Bengt Oxenstierna 18 maj 1694.[8] Den danske ministern framhöll, att då hans konung "haffver hört H. Cammer Her Thesijns renommée for adschillige curieuses Videnschaber og fuldkommen perfection udi Architecturen", skulle han för ett eventuellt byggnadsärende vilja höra hans åsikter och konferera med honom i Köpenhamn, under förutsättning att detta ej misshagade den svenske konungen och änkedrottningen. Konungen resolverade resan och pass utfärdades.[9]

Under tiden hade Tessin forcerat sitt ritningsarbete och den 6 juni 1694 var han klar med alla planer, fasader och sektioner till slottet.[10] Den stora, ytterst ingående beskrivning, som förklarar det väldiga projektet, är daterat 5 juni 1694, ehuru sedermera i Köpenhamn nydaterat 25 juni 1694.[11] Korrespondensen från Luxdorph till danske kungen under samma tidrymd, visar konungens stora iver att få ned Tessin, och den 7 juni reser då arkitekten äntligen.

Arkitekten återkom till Stockholm den 11 juli 1694, men den jämförelsevis korta tid han varit i Danmark, hade blivit till utomordentlig belåtenhet. Luxdorph påstår, att Tessin blivit så smickrad över all den ära, som visats honom i Danmark, "saa heele Stockholm er der fuld aff".[12] Och Tessin själv skriver, att han har anledning att vara utomordentligt nöjd med Köpenhamnsresan i alla avseenden, ty man har överhopat honom med ynnest och hedersbevisningar.[13]

Tydligt är, att den danske konungen kommit att hysa en stor beundran för den svenske arkitektens förmåga och kunskaper. Han har i sin dagbok rätt utförligt omnämnt sina mellanhavanden med Tessin.[14] Den 16 juni presenterade den svenske envoyen Tessin, "som vie haffde begeret at kome til oss paa en tidlang for at høre hanss sentiment om voriss desseiner aff it slot at lade opbyge wed Amalienborg i Kiobenhaffuen". Den 30 juni nämner kungen, att han givit order åt Luxdorph att tacka kungen av Sverige för Tessins resa till Danmark "for at formere een plan aff eit nyt slott, som vie med Gud er sindet at lade byge"; samt att begära, att Tessin framdeles måtte åter få infinna sig, "den bygning at beffordere og til perfection at bringe, dog naar hand kan fra hanss vnderhauff[e]nde werk frawerendiss vere, som hand derope byger".

Enligt Kristians meddelande till Karl XI [15] hade huvudvikten varit en undersökning av situationen, varvid Tessin öppet till kungen uttalat sina tankar till dennes nådiga nöje. Tessins ogemena vetande och lätta metod i byggnadskonsten hade gjort ett så starkt intryck, att konungen framställde önskan om att Tessin skulle övertaga ledningen av byggnaden och komma ned till Danmark, så ofta som det var behövligt och möjligt.

Luxdorph framställde denna anhållan [16] först till änkedrottningen, som för sin del lovade att Tessin skulle få resa ned, när helst det behagade den danske kungen, och Karl XI lovade än mer generöst, att Tessin skulle få fara ned så ofta Kristian begärde, även om det svenska slottsbygget skulle stagnera därav, blott Kristian fick allt uträttat, som han eftersträvade. Det är av dokumenten fullt tydligt, att Tessins utomordentliga egenskaper blevo utnyttjade i diplomatiskt syfte för knytande av ett fast vänskapsförhållande mellan de båda kungahusen. Såväl det förnämliga mottagande, som Tessin fick i Köpenhamn och som kom att betyda mycket för hans fortsatta danska verksamhet, liksom den svenske kungens alltför artiga utbjudande av den store konstnärens eminenta tjänster, visa, att Tessins uppdrag uppfattades till viss grad som ett led i den politiska alliansen mellan grannländerna, en kulturell förbindelse av främsta slag.

Den första perioden av slottsbyggnadsbeställningen avslutades med meddelande från Danmark, att de framlämnade ritningarna i juli månad blivit fullständigt gillade,[17] den andra perioden började med att Tessin i augusti månad fick beställning att uppbygga en stor modell till slottet.[18]

MODELLEN.

Alltifrån den tidiga italienska renässansen blev utförandet av en tredimensionell modell av ett större byggnadsprojekt en regel; det väl utförda modellarbetet blev renässansarkitektens huvudmedel att framlägga sin byggnadsplan.[19] De arkitekter, som Tessin satte högst, Bramante, Michelangelo, Bernini, voro alla särskilt intresserade av modellarbete och deras miniatyrbyggnader blevo högt berömda, måhända främst Berninis Louvremodell. Tessin ägnade ett ingående studium åt denna gren av den konstnärliga verksamheten, varpå flerfaldiga bevis finnas i hans reseanteckningar.

För egen del sökte han ofta häruti följa sina mästares exempel. Särskilt nödvändigt blev ett dylikt fullkomligt modellarbete vid de tillfällen, då han skulle lämna ett byggnadsprojekt utan att själv få möjlighet att leda byggnadsarbetet. Vid projekterandet av Amalienborgs slott satte han följaktligen in sitt väsentliga arbete i förfärdigandet av en väldig, genomarbetad byggnadsmodell. Kännedomen om denna modells historia och utseende är för oss av särskilt stor vikt; den blev ju det enda verkliga byggnadsresultatet av allt Tessins arbete för slottet. Under förutsättning att den var väl utförd och i stor skala samt att den länge stått oskadad i Danmark, är även möjligheten av det Tessinska slottsförslagets inflytande på dansk arkitekturutveckling av ett reellt slag.

Beställningen av modellen skedde sedan Tessin hemkommit från Danmark. Den 29 augusti 1694 meddelar Tessin till Cronström, att han fått order att utföra den stora modellen.[20] För dess förfärdigande vände sig arkitekten till den svenske snickaren Simon Bauman; kontraktet med denne tecknades 11 sept. 1694.[21]

Denne Simon Bauman var en av Tessin synnerligen livligt använd snickarmästare, som särskilt förfärdigat ett stort antal modeller till norra slottslängans olika partier liksom till slottskyrkan. Han hade bland annat gjort portalmodellen till borggårdssidan före branden och kolonn- och kapitälmodeller till kyrkan och Tessin omtalar ofta hans skicklighet.[22]

Modellen utfördes i en mycket stor skala — en renländsk tum motsvarade en aln — och blev i sin största utsträckning över sex meter

lång, till sin höjd ungefär en och en halv meter. Tessin kunde vid dess färdigställande med stolthet konstatera, att den var proportionellt större än Berninis berömda Louvremodell och mycket bättre utförd.[23] För att rymma densamma under arbetet, fick Bauman enligt kontraktet lov att nedtaga en skiljemur mellan de tvenne rummen i sin stora verkstad. När modellen närmade sig sin fullbordan, hyrde Tessin ett särskilt hus med en stor ljus sal för att där hava den uppställd.[24]

Materialet var al och vitbok samt för sirater päronträ. Utom fasader och rumsfördelning, som gjordes i full överensstämmelse med ritningarna, inreddes även åtskilliga större rum i byggnadsmodellen på ett möjligast illusoriskt sätt. Sålunda blevo alla portiker och alla större salar försedda med välvda tak, trapporna ordentligt utförda liksom också kyrka och teater. Bauman hade däremot ingen skyldighet att utföra bildhuggeri- och måleriarbetet på modellen, men av kontraktet framgår, att även detta skulle utföras omsorgsfullt såväl å fasaderna som i kyrko- och teatersalarna. Vilka som utförde dessa detaljer, är icke i allo klart, men den vid Stockholms slottsbyggnad anställde franske skulptören Claude Jacqvin fick betalt 12 aug. 1698 för tvenne figurer, som flankerade portalen åt trädgården, samt för en term till en borggårdsportal.[25] Som Tessin själv upplyser [26] voro alla å ritningarna befintliga statyer utförda å modellen, ja, till och med relieferna å de båda stora frontonerna. Av allt detta kan förstås med vilken utomordentlig noggrannhet och konstnärlig ambition denna modell utfördes, så i detalj riktig, att den kunde studeras nästan lika ingående som det färdiga byggnadsverket. Det överflödar av vittnesbörd om hur utomordentligt väl arbetet var utfört och Tessin säger själv därom, att han vågar antaga, att ingen byggnadsmodell i världen varit utarbetad med större precision och finess.[27]

Enligt kontraktet skulle Bauman vara färdig med modellen på två års tid samt uppbära för arbetet femtontusen daler kopparmynt, alltså i nuvarande myntslag och myntvärde ungefär tiotusen svenska kronor. Det tog emellertid längre tid än beräknat att få det ytterst mödosamma arbetet helt färdigt. Man kan följa arbetets gång genom de olika rapporter, Tessin sänder de intresserade därom. Den 13 april 1695 nämner han sålunda till överkammarjunkaren Knuth,[28] att den stora slottsmodellen var i fullt arbete och att han under vintern fullbordat alla de arbetsritningar, efter vilka man utförde den — av ordalagen framgår, att Bauman hade medhjälpare —; dessa ritningar voro utförda i samma storlek som modellen och Tessin säger sig hava under utarbetandet förändrat och förbättrat åtskilligt, utan att dock förändra det helas fördelning. De omtalade arbetsritningarna finnas dess bättre bevarade,[29] och ävenså tvenne till dem hörande explikationer.[30] På våren 1696 låter

den danske kungen Tessin veta, att han snart önskar se den mångomtalade modellen.[31] Ännu 20 januari 1697 är emellertid arbetet oavslutat,[32] men Tessin säger sig inom loppet av ett par månader kunna bliva färdig därmed, med alla fyra längorna utförda såväl utanpå som inuti i så stor skala och med så stor omsorg, att icke parismodellerna kunna uppnå något liknande. När Stockholms slott den 7 maj 1697 brann ned, var Köpenhamnsmodellen fullkomligt färdig och stod helt uppbyggd i Stockholm.[33] Den unge kungen, Karl XII, fick se den någon dag efter eldsvådan och blev så imponerad, att han fattade beslutet, att det nya Stockholms slott icke skulle få stå det danska efter i magnificens. Därmed hade denna slottsmodell gjort en icke oviktig insats i arkitekturhistorien, som eggande föredöme för Karl XII till den nya svenska slottsbyggnaden.

Under den tid, som modellen stod under uppbyggnad i Stockholm, fick Tessin även tillfälle att visa den för en hel del andra intresserade[34] och synes därvid hava mottagit starka lovord, bland annat av den danske greve Rantzau, Johan Stenbock och Nils Bielke; han nämner även att hertiginnan av Mecklenburg skulle bese arbetet.[35] Modellen betraktades synbarligen som en verklig sevärdhet i Stockholm under åren 1696—97.

Nedforslingen av denna jättelika pjäs till Köpenhamn och dess uppresande där var givetvis en synnerligen besvärlig sak, särskilt som Tessin icke kunde själv deltaga i arbetet. Det anförtroddes i stället åt den danske arkitekten Johan Conrad Ernst, en man, som vid denna tid var i 30-årsåldern och som sedan kom att spela stor roll i dansk byggnadshistoria. Det särskilt intressanta härvidlag är, att det för Ernst icke blott gällde en snabbresa för hämtningen, utan att han på ett ingående sätt deltagit i modellens färdigställande redan i Sverige för att kunna helt taga hand om densamma sedermera i Danmark. Den 24 sept. 1696 utbetalas den första summan till Ernst för Sverigeresan[36] — följd under detta och nästföljande år av ett flertal poster — och redan den 4 nov. 1696 lämnar Tessin meddelanden om sitt samarbete med den unge danske arkitekten.[37] Ernst har dagligen varit i modellverkstaden och Tessin har utförligt visat honom arbetet. Tessin försäkrar att han allt framgent skall giva honom all tänkbar upplysning om verket, men han framhåller de utomordentliga svårigheter, som vidlåda en dylik instruktion; den som själv komponerat verket har dagligen fullt att göra med dess utförande, hur svårt skall det då icke bliva för den, som blott blir informerad, att därefter utföra kompositionen i stor skala. Tessin nämner, att det storverk, han här sysslar med, skall bliva till ett evigt minnesmärke och att få föra det till förverkligande, vilket kräver ett livsarbete, skulle vara den högsta lycka — det är tydligt, att han mycket ovilligt ville lämna utförandet till den unge främlingen.

Därmed är icke sagt, att Tessin icke skulle vara rätt belåten med sin unge danske kollega. På nyåret 1697 nämner han, att den man, som danske kungen sänt till Stockholm för att bliva instruerad i slottsmodellen, redan varit hos honom en längre tid; han fann honom vara en "fort jolij homme" och satte särskilt värde på att han var berest;[38] han betygar också vid samma tid, att Ernst redan på nyåret i grund känner modellen.[39] När i maj 1697 modellen var färdig till avsändning, tager Tessin åter tillfället i akt att mycket aktningsfullt uttala sig om Ernst,[40] men att samtidigt framföra sina dubier, att denne skulle kunna föra det väldiga projektet till förverkligande. Han fann honom visserligen både fin och skicklig, men han ifrågasätter i förtäckta ordalag, om han alltifrån ungdomen skaffat sig de omfattande studier och den stora erfarenhet, som krävdes, liksom om han ägde den höga naturbegåvning, som erfordrades. Tessin betonar emellertid, att han av flera skäl icke själv kan tänka på att vara verkets utförare och att han på allt sätt sökt göra Ernst skickad därtill. Bland annat skall den danske arkitekten deltaga i modellens söndertagande och emballerande, varvid han ytterligare får tillfälle till studier. Tessin anser det dock nödvändigt att till Danmark medsända en med modellen förtrogen snickargesäll från Stockholm för att hjälpa Ernst med dess återuppbyggande i den danska huvudstaden.

Vi hava så utförligt uppehållit oss vid notiserna om Ernsts långa medarbetarskap vid modellarbetet — från oktober 1696 till maj 1697 i Stockholm och därefter sommaren 1697 i Köpenhamn med återuppbyggandet — då det har en särskild betydelse för hela den följande framställningen. Dessa notiser giva nämligen vid handen, att Johan Conrad Ernst på det mest intima sätt stått under Tessins ledarskap under en lång tidrymd av sin bästa mannaålder och att han på det mest ingående sätt som är tänkbart haft tillfälle att sätta sig in i det Tessinska formspråket. Vi skulle redan därav äga rätt antaga, att Ernst var den viktigaste arkitektoniske förmedlaren mellan Tessin och Danmark och som vi äro i tillfälle att visa, har Ernsts arbete med slottsmodellen även haft den största betydelse för hans verksamhet och därmed för ett viktigt kapitel i dansk arkitekturhistoria. Vi skola även finna att Tessins karakteristik av Ernsts läggning var riktig; med både villighet och skicklighet accepterade han den Tessinska formen, men han ägde icke kraft och förmåga att i sitt hemland driva fram den till högsta konstnärliga uttryck.

Nedforslingen av modellen skedde medelst ett fartyg, som enkom för detta ändamål sänts från Danmark,[41] den 21 juni anlände den till Köpenhamn,[42] återuppbyggandet sattes omedelbart i gång[43] under Ernsts ledning, och den stod färdig i mitten av juli.[44]

Själva arrangemanget med dess uppställning hade redan mer än ett år tillbaka varit föremål för förberedelser. För att på effektfullt sätt uppställa den stora modellen i Köpenhamn krävdes nämligen uppförande av ett särskilt modellhus. Tessin hade givit ytterst noggranna anvisningar därför och satte stor vikt vid, att huset blev i detalj utfört som han önskade. Han föreslog redan på våren 1696 uppbyggande av en sal i Rosenborgs trädgård, såsom närliggande byggnadsplatsen.[45] Han mottog, icke utan misshag, underrättelsen vid årsskiftet 1697, att man hade träffat förberedelser för ett modellhus uppförande utan hans hörande; detta hus skulle förläggas bredvid Amalienborg.[46] Huset uppfördes under våren 1697 i denna trakt på den plats, där Frederiks Kirken[47] står, efter följande av Tessin framställda anvisningar.

Det skulle vara en kvadratisk byggnad, med en kvadratisk sal av 16 alnars sida, en storlek som var nödvändig för att skapa den rätta distansen; rummets höjd 6 ½ alnar, fönstren 3 alnar över marken och av 3 alnars höjd, 2 alnars bredd, samt till antalet tre på var sida, allt för modellens rätta belysning. Väggarna skulle beklädas med grönt eller blått tyg för att modellen skulle verkningsfullt framstå mot bakgrunden, golvet vara av ölandssten och taket gipsat.[48] Själva placerandet av modellen i huset var av samma vikt, den skulle vara orienterad på det sätt som slottet skulle bliva i verkligheten och vara uppställd på av Tessin ritade bord av 2 ½ alnars höjd, varigenom den fick för den inträdande åskådaren den höjd som sedermera det verkliga slottet. Uppställningen på denna höjd var också erforderlig för att kungen under modellen bekvämt skulle kunna komma in i och betrakta gården.[49] "Jag vill än en gång mycket bedja Ers Excellens, att allt detta måtte bliva väl iakttaget, då man eljest icke skall få hälften så stor glädje av modellen." Den 16 mars 1697 skriver Tessin att han med glädje erfarit, att konungen nådigt godkänt Tessins plan till modellhus, varför kan antagas, att den stora slottsmodellen fått den uppställning som så sorgfälligt av arkitekten förberetts.

Betalningen av arbetet hade skett i poster till Tessin mellan åren 1694—96, varpå såväl de danska kammarräkenskaperna[50] som Tessins brevväxling med A. L. Knuth lämnar omständliga upplysningar, vilka här icke refereras; slutsumman synes hava varit 5,500 Rdlr, med några smärre tillägg efter modellens färdigställande.

Av betydelse är att känna hur länge denna väldiga miniatyrbyggnad stod oskadad och därigenom kunde utöva ett inflytande. Kunstkammerkatalogen år 1737[51] upptager "En stor Model til et Slot af 4 Flöge inventeret af Grev Thessin". År 1740 var denna modell jämte ett par andra en smula skadade, varför E. D. Häusser framhöll i en förklaring

att han ansåg, den borde repareras; en hovsnickare åtog sig att reparera den för 60 rdl. samt årligen underhålla den för 20 rdl.; detta underhållningsarbete varade till 1755.[52] Uppgiften har sitt särskilt stora intresse, då den visar att Häusser, det äldsta Kristiansborgs arkitekt, väl hade kännedom om modellen under arbetet med sitt nya slott och att han visade förståelse för modellens värde.

Men även en annan av Danmarks mest verksamma arkitekter under 1700-talets mitt, Thurah, har uttryckt sin beundran för det Tessinska arbetet; när han i sin Hafnia Hodierna 1748 talar om alla slottsmodeller, som fanns i den kungliga modellkammaren, säger han: "Iblant disse bærer den kostbare Model Prisen, som af Greeve Tessin, fordum berømmelige Kongelig Svenske General-Bygmester, til samme Ende er forfærdiget."

Den Tessinska modellen stod kvar i den kungliga samlingen till år 1788, då den överlämnades enligt samma katalog till konstakademien, Charlottenborg, tydligen i jämförelsevis oskadat skick.[53] Men vid 1800-talets början började modellen förfalla; den stod ännu år 1802 på Charlottenborgs vind, men flyttades sedermera och torde väl knappast hava återställts till akademien. Om dess sista öden berättas nämligen följande: "Sluttelig skal blot nævnes, at det i 1802 omtales, at paa Charlottenborgs Loft findes en stor Model af Christiansborg Slot; siden flyttes den til 'Palæt i Kalleboderne', og det siges i 1819, at Akademiet maa hente den, og at den er 'meget brøstfældig og næsten færdig at falde fra hinanden'. Sener synes tidens tand fuldstændigt at have fortæret den." [54] Att denna passage gäller den Tessinska modellen synes uppenbart, då förvaringslokalen Charlottenborg stämmer. Någon rest av den har trots efterspaningar i omnämnda byggnader icke kunnat påfinnas.

Det för oss intressanta är emellertid kännedomen om att modellen ännu var känd och bevarad, om ock i bristfälligt skick, vid tiden för Kristiansborgs stora ombyggnad efter 1694 års brand.

KOPPARSTICKET.

För Danmarks egen del var givetvis modellen det bäst tänkbara medel att propagera för det Tessinska slottsbygget. Men det övriga Europa kunde icke därav lära känna den Tessinska skapelsen. Medlet att göra ett arkitektoniskt verk känt och uppskattat i Europa var att låta gravera det; när Karl XI och Tessin år 1695 läto le Clerc gravera den nya norra slottsfasaden av Stockholms slott skedde det med den uttryckliga avsikten att göra slottet namnkunnigt i Europas länder.

Av samma skäl företog Tessin gravering av sitt Köpenhamnska slott, men olyckliga omständigheter gjorde att det blott blev ett fragment av vad konstnären hade avsett. Att detta Tessinska verk blivit så föga känt utanför Danmark och att det blivit så föga uppskattat, även där det var känt, beror till största delen på den misslyckade gravyrhistorien.

Redan på hösten 1695 är Tessin betänkt på att på egen bekostnad låta sticka såväl plan som fasader i koppar, och detta framför allt för att underställa arbetet en allmän bedömning [55] "på grund av att man så mycket mer skall bliva försäkrad om, att jag alls icke skyr att underställa det hela världens kritik". Han vill dock hava Kristian V:s tillåtelse till denna åtgärd.

Detta tillstånd synes han icke hava fått men beställde dock på våren 1697, samtidigt som modellen började bliva helt färdig, en stor gravyr av slottet från gårdssidan (fig. 5). Den utfördes i Stockholm av Willem Swidde, samme gode gravör, som till Sueciaverket just på nyåret 1697 fullbordat plåten av Stockholms slotts nordfasad och borggård före branden; avsikten var att utföra gravyren i 500 exemplar.

Emellertid hann Swidde aldrig helt fullborda sitt verk. Han dog omkring 10 juni 1697 [56] innan plåten var färdiggraverad. Ännu 12 juli 1697 har Tessin blott gjort ett provtryck av plåten,[57] på vilket fattades både inskription och skala.[58] Ett exemplar av detta första tryck finnes bevarat i Nationalmuseum. Sedermera fullbordades bladet av annan hand, exemplar av detta tryck finnas i såväl Kungl. Biblioteket som Nationalmuseet i Köpenhamn och Universitetsbiblioteket i Uppsala. Titeln under fasaden lyder: *Anterior et præcipua, Regiæ Hafniensi*

prout destinata sit, facies, quam summus Regiorum Aedificiorum Hortorumq per Sveciam Præfectus, L. Baro N. Tessin ordinavit et delineavit. Det är sålunda här angivet att Tessin räknade denna fasad som den förnämsta och huvudfasaden av byggnaden.

Tessin skriver,[59] att hade Swidde blott fått använda några dagar till för detta arbete hade det mycket förändrats. Det var den största gravyr, som Swidde utfört — dess mått äro 40×96 cm — och Tessin höll för troligt att han skulle kunnat lyckats än bättre i denna stora skala, om han fått fortsätta därmed. Särskilt uppskattade Tessin att med Swidde hava en skicklig gravör till hands i Stockholm, vilket ju var betydligt bekvämare än den omständliga proceduren med graverande i Paris.

Men än mer fatalt än att denna gravyr icke blev fullbordad så väl som den kunnat, om Swidde fått leva, var att kopparstickarens död stäckte arkitektens plan att gravera en hel del nya blad av slottet. Tessin hade ämnat låta Swidde utom denna fasad gravera fasaden mot trädgården och sidofasaden mot gården samt sektioner och två planer. På hösten 1697 är Tessin starkt betänkt på att låta utföra denna gravyrserie i Frankrike och Cronström träffade tydligen förberedelser härför.[60] Allt detta synes icke hava blivit av och vi sakna därigenom bland annat tyvärr den fullkomliga kännedomen om slottets huvudfasad mot trädgården.

Orsaken varför icke gravyrplanerna blevo fullföljda torde berott på Kristian V. Tessin upplyser i nyssciterade brev att den danske kungen icke ännu önskade något graverat och Tessin ber Cronström vara försiktig med den nedsända gravyren inför danske ministern i Paris, emedan ingen ännu ägde kännedom om Tessins åtgärd. Men den 27 nov. 1697 skriver Luxdorph till danske konungen [61] "at Mons:r Thesyn lader udi Franchrig stiche aff dend Model paa Slottet i Kiöbenhaffn udi Kobber for at distribuere dend udi Franchrig, sende dend til Italien og endelig lade dend siden gaae heele Europa igiennem, om nogen kunde finde noget derpaa at dadle, saa som det er kommet hannem for Ørene, at der schal være dem i Dan[mar]k, som schulle ville reformere og blamere hans Arbeyde —". Tydligen avser Luxdorph det Swiddeska kopparsticket, vilket nu fick sin sista retusch med inskription i Paris; härför talar även det förhållandet att det upptages som Seb. le Clerc's arbete i Jomberts katalog över dennes verk (1775, II, 66). Däremot förefaller det icke som Tessin i Frankrike beställt några gravyrer av de andra sidorna av Amalienborgs slott och i varje fall har icke något spår av ett dylikt arbete kunnat påfinnas. Då den danske kungen uttalat sig mot graverandet och då han blev underrättad om att Tessin skulle hava gjort en dylik beställning utan hans vetskap i Paris att tillställas Europas

hov, kan man antaga att fullföljandet av gravyrarbetet avbrutits på grund av kungens och konstnärens olika uppfattning på denna punkt.

Gravyren fullgjorde emellertid i någon mån den uppgift, som Tessin avsett med densamma. Tack vare den blev projektet framlagt för Frankrikes allra främsta konstnärer, varav åtskilliga även skriftligt yttrade sig. Han fick sålunda bland annat mottaga omdömen av Pierre Bullet, den arkitekt som bland annat medverkade vid byggandet av den av Tessin så beundrade Place Vendôme, och av André Le Nôtre, den franske arkitekt, som kanske betytt allra mest för Tessins kompositionskonst. Omdömena, som finnas bevarade i avskrift,[62] mottog han år 1698 och besvarade dem;[63] vi skola senare belysa deras innehåll. De voro emellertid icke av den lovordande art, att Tessin gärna kunde bruka dem som vapen mot det påstådda motståndet i Danmark. För övrigt synes Tessin knappast, kanske bland annat på grund av den icke obetydliga kritik han fick av de franska arkitekterna, hava fullföljt sin tanke att med gravyren göra propaganda för sitt verk i de europeiska länderna. Det finns icke några uttalanden eller brev, som tala därför, och någon avbildning av den Köpenhamnska slottsgravyren ingår icke heller, efter vad vi känna, i något av den följande tidens utländska arkitekturverk.

STOCKHOLMS OCH KÖPENHAMNS SLOTT.

Den vänskapliga kulturförbindelse, som den svenske kunglige arkitektens uppdrag för den danske konungen betecknar, hade även mycket uppenbart ett drag av fredlig tävlan. Det gällde för det ena landet att icke stå det andra efter i fråga om dess främsta byggnadsverk. De båda envåldskungarna och svågrarna önskade var och en uppföra ett mäktigt slott, representativt för deras makt, och det är icke mer än mycket mänskligt, att vetskapen om den enes planer verkade starkt eggande på den andre.

Redan samstämmigheten i tid för slottsbyggnadsplanerna i de båda grannlanden är mycket upplysande. På 1680-talet började Kristian V låta sätta i gång projekts uppgörande för ett nytt Köpenhamnsslott,[64] och vid besöket i den danska huvudstaden 1687 såg Tessin ritningarna samt modellen därtill. Under samma decennium ligger Karl XI:s planer att låta Tessin förnya den gamla borgen och år 1690 fattas beslut härom. Själva ombildningsarbetet av den Stockholmska borgens yttre började emellertid först 1693 och den norra längan stod färdig i augusti 1694.[65] Men samma år 1693 fick Tessin de första förfrågningarna från Danmark och på våren 1694, just när den Stockholmska slottslängan började bliva färdig, höll han på med den danska beställningen. Hans arbete därmed varade till våren 1697, alltså helt samtidigt med Stockholms slotts första ombyggnadsperiod. När Stockholms slott brann 7 maj 1697 stod den Köpenhamnska slottsmodellen just klar och det blev nu Sveriges sak att hinna fatt det försprång som Danmark härigenom vunnit. Denna fredliga tävlan kunde vara blott till den danske kungens död 1699, varefter de båda länderna kommo i motsättning till varandra. Det är sålunda utan tvivel ett mycket intimt förhållande mellan dessa båda slotts utvecklingshistoria under samme mästare och man kan på mångahanda sätt följa, hur det ena slottsbygget tjänstgjort som drivande kraft för det andra.

Redan i samband med den danske kungens plan att engagera Tessin, stimuleras han kraftigt av sin minister i Stockholm genom upplysningar om Stockholms slottsbygge, den oerhörda hast med vilken det utfördes,

dess prakt och dess egendomligt ringa kostnad.[66] Luxdorph upplyser sin konung om att norra längan av slottet, en av de två största fjärdedelarna av hela byggnaden, blott kostat något över 60,000 riksdaler, kornischer och sirater, som finnas i stor mängd och storlek, ha icke kostat över 1,000 riksdaler. Men detta skulle icke få spridas, enligt Tessin, då det såg ut som slottet hade kostat mycket större summor. Den danske kungen skulle kunna få samma stenmaterial för samma pris men än lättare än den svenske på grund av lättare fraktförhållanden. Särskilt betonar Luxdorph Tessins skicklighet att använda tekniska maskiner vid bygget, som gör att fyra man uträtta vad eljest fyrtio, och han framhåller att bygget går "V-maneerlig fort".

Det är naturligt att dylika upplysningar skulle verka ytterst lockande på den danske kungen och rapporterna om det Stockholmska slottets lyckade fortgång måste hava väsentligt ökat hans intresse för det egna slottet. Även för Stockholms slotts del kunde det Köpenhamnska brukas som eggande föredöme; sålunda avgav Tessin den 3 febr. 1696 sitt memorial med begäran om modells förfärdigande för Stockholms slott med hänvisning till Köpenhamnsmodellen, som dock var enklare, då den icke som Stockholms var "uppå alle sidor different utaf facciater". Än tydligare kommer tävlingslusten fram i Luxdorphs meddelande angående eldsvådan 7 maj 1697.[67] Han framhåller där, att Tessin tänker nyuppföra slottet på sex år, bland annat med hjälp av inkallad militär, och han tillägger att "de lader meget forlyde med at de vil bygge om Kap med Eders Kl: M:st, og see huilket Slott fyrst kan bliffwe ferdigt, men i 6 Aar kan meget vand løbe til Mølle". Här framgår det tydligt nog, att det danska slottsprojektet väsentligt bidragit till den osedvanliga snabbhet, med vilken nybyggnaden i Stockholm till en början drevs fram.

En oangenämare sida av denna tävlan kommer till synes efter den upprepade eldsvådan av 16 maj å Stockholms slott. Ty det torde vara ur denna synpunkt, som den danske ministern i Stockholm blev misstänkt för mordbrand — "endeel siger, at jeg hafver ladet tende ild paa Slottet" — och som misstankarna framförda av en buntmakare och en skoflickare starkt riktade sig på den danske arkitekt, J. C. Ernst, som var rest till Stockholm för den danska slottsmodellen. Denna föga uppbyggliga historia, som ställde Ernst inför magistraten, visar bäst, att jalusin mellan länderna för deras stora slottsbyggen till och med trängt ned bland folket och det synes nästan som Ernsts ställning i Stockholm var ganska obehaglig, om ock icke direkt farlig: "Imidlertijd tror jeg vel, at Ernst skulle vere glad ved at sidde i Kiøpenhafn med Modellet",[68] säger hans minister.

Men det betydelsefullaste förhållandet mellan Stockholms och Köpenhamns slott ligger icke i denna mer eller mindre lojala tävlings-

strid, om den ock i yttre mening betytt mycket för bådas del. Det viktigaste är det inre och konstnärliga förhållandet mellan den store arkitektens samtidigt formade verk. Föregångaren är här Stockholms slott, vars ombyggnadsförslag av 1690—92 spelat avgörande roll för det snart därefter utformade Köpenhamnsprojektet; men på arkitektens ritbord ha naturligen de båda slottsskapelserna ständigt utövat växelverkan på varandra och de successiva studierna för Stockholms slottsombyggnads förändring och förbättring [69] före branden kunna säkerligen hava åtskilligt att tacka det Köpenhamnska slottsprojektet. Efter eldsvådan 1697 i Stockholm, då Tessin gjorde upp planerna för ett nytt slott, ha erfarenheterna från det Köpenhamnska slottsförslaget, som avsåg i hel utsträckning en nybyggnad, naturligen varit Tessin till stort stöd och man kan påvisa en hel del överensstämmelser mellan detta nya svenska slott och den omedelbart före dess projekterande färdigställda danska slottsmodellen.

Vi få vid analysen av slottskompositionen ofta tillfälle att närmare belysa denna intressanta och för den Tessinska konsten betydelsefulla växelverkan.

SITUATIONSPLANEN.

Då Tessin skulle uppgöra förslag till det kungliga slottet, utan att hava tillfälle att ånyo resa ned till Köpenhamn, blev han tvungen att per korrespondens erhålla alla behövliga uppgifter. Hans den 8 nov. 1693 dagtecknade begäran om informationer[70] är en skrift av värde för kännedom om arkitektens tillvägagångssätt överhuvudtaget vid hans arkitektoniska skapande. Ty denna skrift är hållen som en programmatisk redogörelse över de kunskaper av lokal art, som en arkitekt obetingat måste äga vid uppgörande av ett arkitekturförslag. Vi kunna här på direkt sätt lära känna, hur Tessin går till ett byggnadsföretag, vilka synpunkter han först och främst anlägger vid konceptionen av en monumentalbyggnad.

Det första han kräver är en ingående kännedom om situationen. Han begär en exakt uppmätning över hela trakten med dess omgivningar, å vilken skall vara utmärkt det tillämnade slottets önskvärda storlek. Han måste veta grundförhållandena samt alla nivåskillnader i terrängen. Han vill veta om det finnes en trädgård å platsen och om den har utvecklingsmöjligheter, han vill ingående känna alla vattendrag i trakten, han vill å kartan hava uppgivet söderriktningen, åt vilket håll man äger den skönaste utsikten, samt var man lämpligast kan anlägga en infartsväg. Han vill även, att man skall uppgiva, åt vilken sida det anses lämpligast att förlägga huvudentrén, samt om trakten kan tåla en bassecour. Man får genom dessa frågor en fast bekräftelse på den medvetenhet, med vilken Tessin inkomponerade en byggnad i dess omgivning.

Det danska svaret på dessa frågor innehåller genom text och kartor såväl direkta upplysningar om traktens tillstånd som vissa önskningar om dess behandling.

Efter eldsvådan år 1689 å Amalienborgsområdet hade Ole Rømer fått uppdraget att nyordna trakten. Huvudsaken för Rømer var trädgårdsanläggningen och dess indelning, men det för hela anläggningen avgörande var det av honom föreslagna kanalsystemet. I sitt memorial av 1690 föreslog han sålunda en rektangulär grundform på hela platsen, markerad av en 30 alnar bred kanal i söder, vid S:t Annæ Plads, och

i väster, vid Bredgade, varemot de båda övriga sidorna skulle avstängas medelst staket. Ännu 1692 synes detta icke varit utfört att döma av en plan från detta år,[71] som överensstämmer i stora drag med anläggningens utseende å Joh. Husmans karta av 1674. Genom upplysningar om platsen till Tessin omkring årsskiftet 1694,[72] veta vi rätt väl, hur mycket var färdigt vid denna tid; upplysningarna skola sammanställas med kartan fig. 6, som dock är ett projekt, icke en uppmätning, samt med kartan fig. 7, som i huvudsak är en uppmätning.

Det som var utfört var följande å planen fig. 6: en mur runtom trädgården A e f C; pålarna till broarna A I och K; grunden till två pomeranshus p, p; vattengraven A e g; trädgården o; gatan g h under arbete.

Sammanställas dessa uppgifter med planen fig. 7, stämmer utsträckningen av kanalsystemet i väster och söder fullständigt å de båda dokumenten. Planen fig. 7 är tydligen en uppmätning av hela trakten med det kanalsystem inritat, efter vilket första byggnadsperioden av kanalerna fullbordades.

Emellertid innebär kartan fig. 6 en betydlig utvidgning av anläggningen i anslutning till den projekterade slottsbyggnaden. Den å kartan fig. 7 utritade rektangeln är förstorad för slottets, A B C D, förläggning. En stallänga i bruten vinkel, X T S, är förlagd i öster, ingränsande en gård, u v, som för övrigt begränsas av trädgården och slottet. Utanför stallkomplexet ligger den nyssnämnda strandgatan.

Norr om slottet, på andra sidan kanalen B h, står skrivet "Slotspladz imod Castelit". Å beskrivningen nämnes därom att "den nord ost Side B h vender mod Castellit oc Söen, oc kand have for sig it rum 800 à 1,000 fod i Firkant til en Anseelig Slotz pladz". Här är alltså föreslaget en å det å kartan fig. 7 oordnade området väldig rektangulär förplats till slottet, som sträcker sig ända fram till kastellet.

Den anläggning, som kartan fig. 6 föreslår, återgår fullständigt å kartan fig. 8, vilken utgör en på grundval av kartan 6 utförd omritning av kartan 7. Hela det här föreslagna systemet är sålunda utgånget från Danmark, icke från Tessin. Men å denna karta är planritningen av Tessins föreslagna slott inritad på den plats och i sådan anslutning till trädgården, som Tessin önskade. Vi kunna alltså i denna sistnämnda plan 8 se ett i Danmark utfört situationsprojekt av anläggningen med det Tessinska slottet, inpassat efter hans order, däremot icke en situationsplan av Tessin själv.

Den stora platsen låg utan någon verklig arkitektonisk förbindelse med stadsplanen för övrigt. De båda mot staden vettande sidorna, sydväst och nordvästsidan, saknade enligt upplysning från Danmark "nogen Considerable vüe eller avenüe" och det ansågs sålunda föga

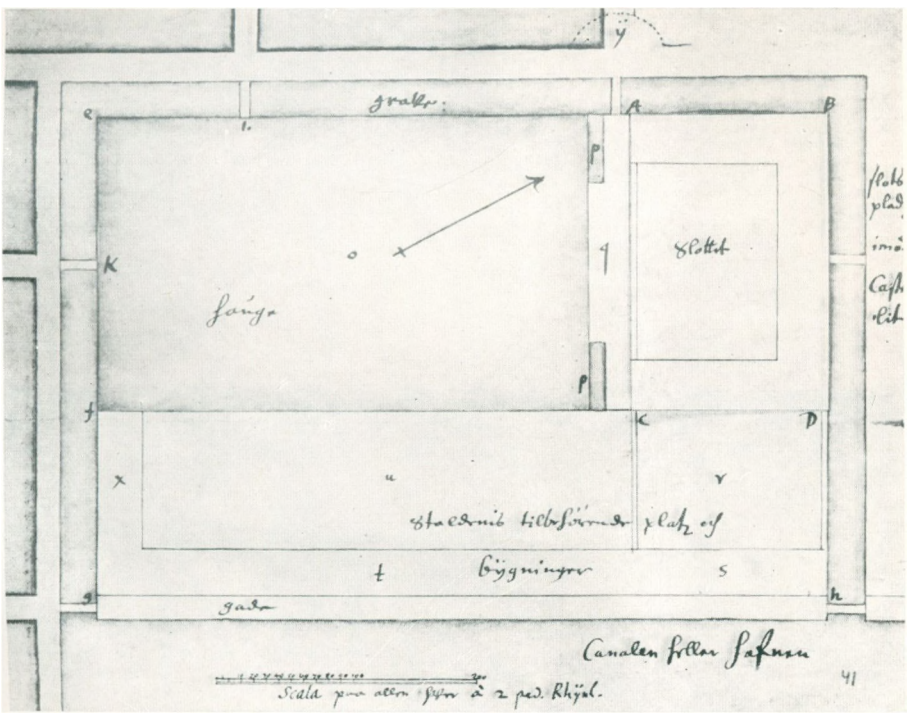

Fig. 6. Dansk situationsplan till Amalienborgs slott. N. M.

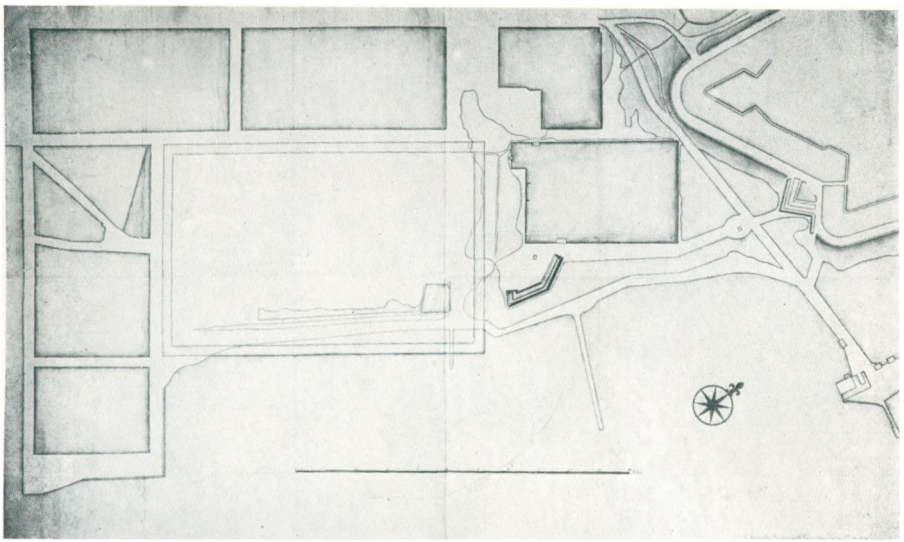

Fig. 7. Situationsplan av Amalienborgsområdet. D. K. B.

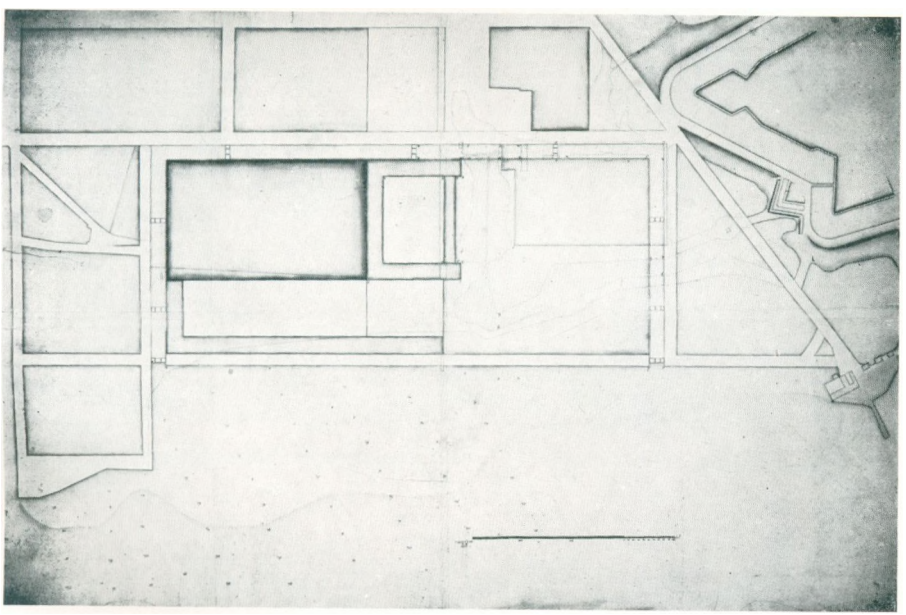

Fig. 8. Situationsplan av Amalienborgsområdet med Tessins slottsförslag inlagt. D. K. B.

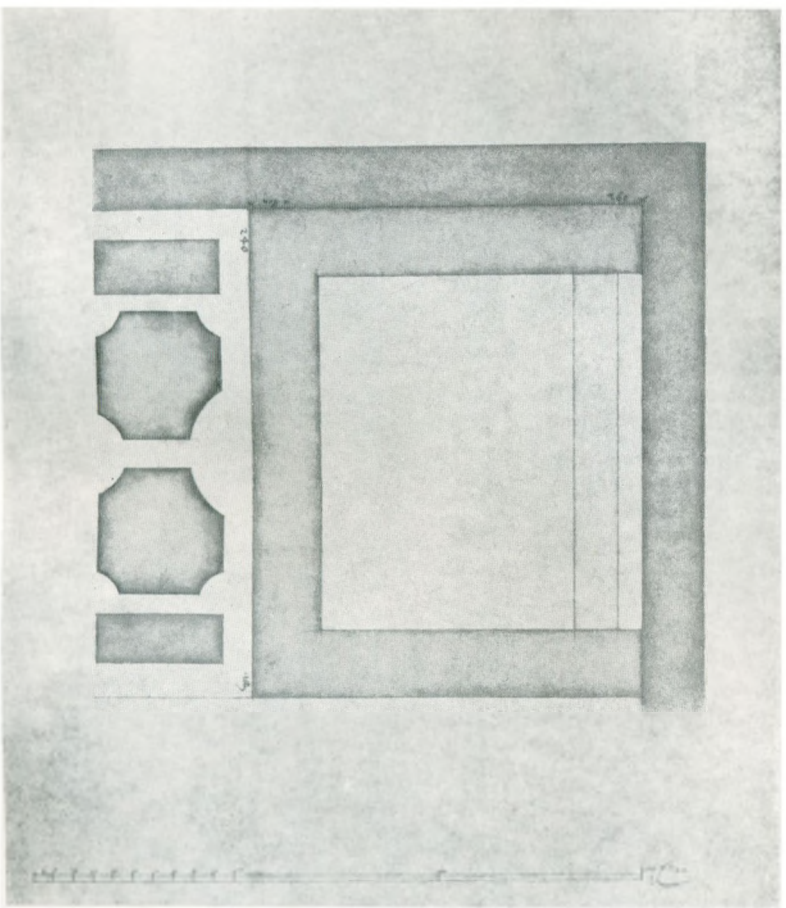

Fig. 9. Situationsplan till Amalienborgs slott. Troligen av Nic. Tessin d. y.
N. M.

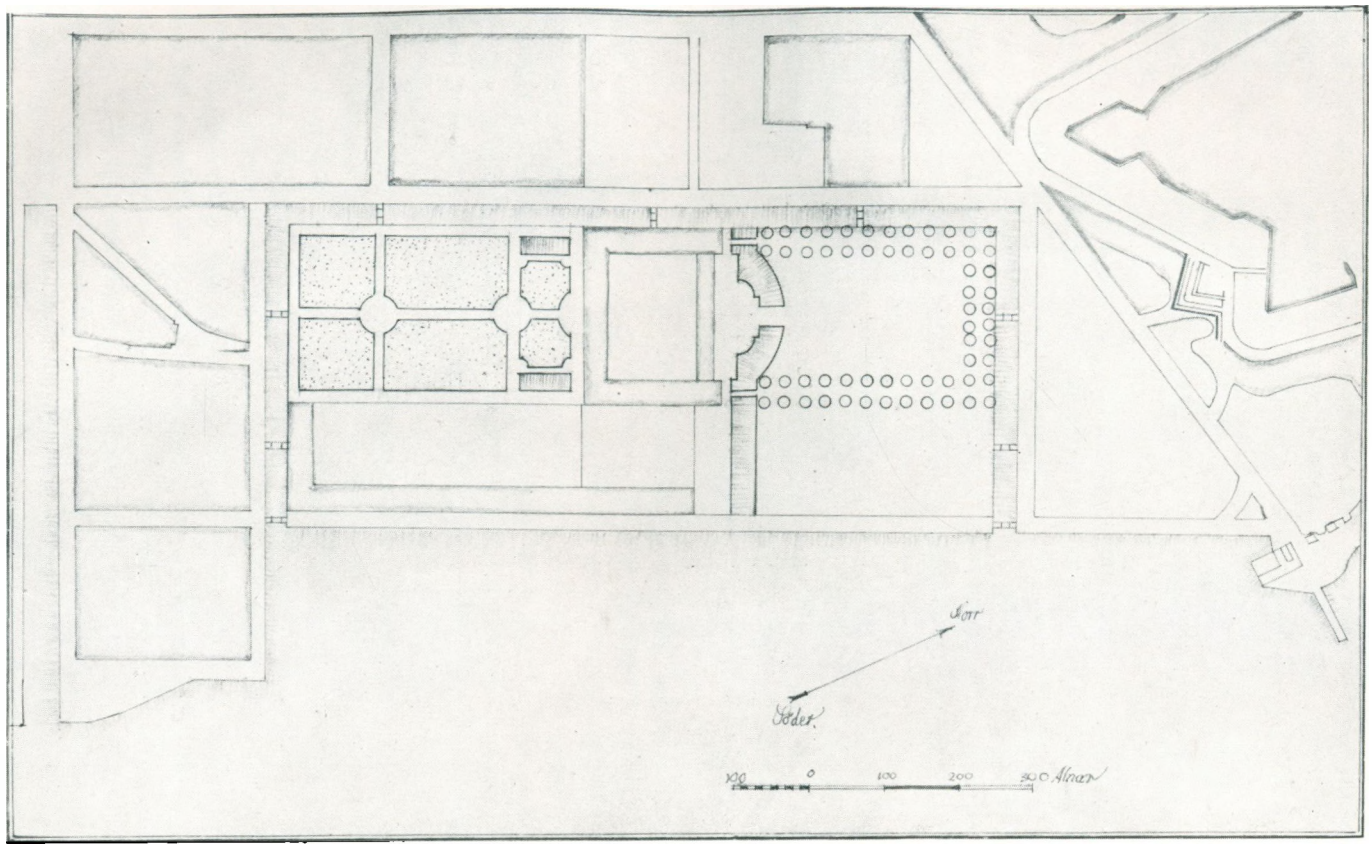

Fig. 10. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Situationsplan. Rekonstruktion av förf. Ritningen utförd av teknolog Nils Grafström.

motiverat att situera slottet med hänsyn till dessa sidor. Sidan mot vattnet var upptagen av stallområdet och kvar återstod sålunda nordostsidan, som vette mot den tillämnade förplatsen till slottet samt "mot Castellit oc Söen". Här ansågs sålunda den lämpligaste platsen för slottet vara och den danska förslagsplanen (fig. 6) förlade byggnaden i två alternativa lägen samt med uppgift att "den principal Længde eller face kand vere enten mod haugen, eller mod Pladzen, Söen oc Castellit".

I huvudsak var sålunda situationen redan fastslagen och det fanns ej mycket att rucka på. Hela platsen var närmast i ett plan, "grundens höjde och different niveau er ej at reflectere paa". Men de tvenne uppgifter, som lämnades Tessin, att denna grund "kand effter fornödenhed fyldis" samt att "af Vand kand havis saa megit mand vil", gåvo dock några utgångspunkter för arkitekten till att organisera omgivningen efter en arkitektonisk princip.

Kännedom om Tessins anläggningsplan äga vi genom tvenne mycket ofullständiga situationskartor (fig. 9, 12), genom den kopparstuckna fasadritningen samt genom vissa, av Tessin skriftligt meddelade upplysningar. De olika dokumenten skilja sig i några avseenden från varandra och visa ett par etapper i lösningen. Den definitiva lösningen går dock att rekonstruera (fig. 10).

Tessin förlade slottet på den anvisade platsen och inkomponerade det intimt mellan tvenne ungefär likstora platser, den gamla trädgården och den nya slottsplatsen. Här som alltid förstår Tessin att genom en sammansvetsning av byggnad och omgivning forma en stor ensemble.

Den redan färdiga trädgården bildar basis för kompositionen. Slottet får sin utsträckning bestämd av trädgårdens bredd och dess huvudfasad riktas mot denna trädgård. Skälen för denna orientering har Tessin själv angett; de kungliga paradrummen få på så sätt sin utsikt mot trädgården och de störas icke av genomfarten till huset; dessutom låg ju denna sida mot söder. Det är för Tessin av stor vikt att intet skulle störa denna fria utsikt. Den gata, som man föreslagit förlagd mellan slottet och trädgården (se plan fig. 6), tager Tessin sålunda bort, då "man dergleichen Separation beij approbierten wercken niemahlen finden wird, die dass Corps von einem so grossen Gebäude und den Garten von einander trennet". De två orangeribyggnader, som påbegynts, måste följaktligen borttagas, då de skulle förtaga utseendet av den stora byggnaden, sedd från trädgården. Orangerierna flyttas i stället in i själva slottets sydlänga. Genom detta arrangemang rensar Tessin bort allt tillfälligt och störande mellan slottets huvudfasad och trädgårdsanläggningen. Men en arkitektonisk övergång mellan byggnad och plantering når han genom en terrassbildning framför hela fasadens utsträckning,

med en trappanläggning i terrassens mitt, sluten av järnsmidda grindar. Denna terrass skulle utom som soubassement till slottet tjäna till sommarplats för orangeriernas utflyttade växter och sålunda under den soliga årstiden bilda en rikt prunkande del av lustträdgården. Terrassens bredd skulle till och med proportioneras efter beståndet av den vinterträdgård, som man önskade utflyttad.

Den motliggande sidan av slottet, entrésidan, förbands med en förplats av samma utsträckning som trädgården. Den anvisning, som man lämnat Tessin, att en slottsplats skulle kunna utvecklas åt detta håll, tog han fasta på och föreslog utfyllandet av detta område i direkt fortsättning med den gamla rektangelplatsen. Denna sålunda uppkomna mycket vidsträckta, helt rektangulära plan skulle bliva slottets avantcour; dess väggar skulle icke utgöras av byggnader, utan av alléer längs alla tre sidorna, "welche alléen alss dann nicht würden undienlich zu einem Cours aussfallen, und eine sehr grosse und schöne parade vor dem Schloss machen". Det framhölls av Tessin som särskilt betydelsefullt, att denna enorma, nära 200 m långa plats skulle vara rensad från varje byggnad; alla behövliga utrymmen skulle slottet självt inhysa. Det blev sålunda en fullkomligt jättelik, regelbunden, genom trädrader sluten grusplan framför slottet. Å kartan fig. 8 är denna plats direkt ansluten till slottet. Såväl planen fig. 9 som kopparsticket visa emellertid, att Tessin tänkte draga fram en kanal mellan platsen och slottsentrén och i explikationen av juni 1694 omnämnes även denna kanal. Dess raka form å fig. 9 övergavs och Tessin utbildade den med en rundad förplats, liknande den å trädgårdsterrassen. Den hade en praktisk funktion; de karosser, som över bron kommo fram till huvudportalen, skulle lätt kunna vända på denna framför entrén utbildade plats. Själva denna lilla förplats skulle gå i sluttande plan ned mot sidorna till den omgivande marknivån.

Sidan mot sjön slutligen upptogs av stallområdet, som tydligen enligt Tessins plan skulle bibehålla den plats som var föreslagen. Den stora vinkelanläggningen omslöt en stallgård, som hade utsträckningen av slottet och trädgården tillhopa; den väldiga stallanläggningen bildade sålunda liksom en låg mur mellan slottet och vattnet.

Då Tessin fått klart för sig att såväl på grund av läge som nivåförhållanden slottet ej skulle kunna spela en avgörande roll i stadsbilden, drog han ut konsekvenserna härav och formade en situationsplan av ganska sluten karaktär men med verkan mot sjön. Gör man en jämförelse i detta avseende mellan projekten för Stockholms slott och för Köpenhamns, finner man hur radikalt arkitekten lät bestämma sig av läget. I det förra fallet stod slottet i stadens mitt på en dominerande höjd och Tessin lät hela den omgivande staden nypräglas och nyorien-

teras efter det nya slottet. Här däremot, där en stor effekt åt staden ändå aldrig skulle kunna uppnås, avskilde han slottet från staden och lät dess anläggning huvudsakligen sluta sig inom sig själv. Trädgårdsplatsen var muromsluten, förplatsen helt begränsad av höga alléträd, sjösidan ingärdad av låga stallbyggnader. Först när man kom in på själva slottsområdet, skulle byggnaden helt blotta sin skönhet för besökaren. I motsats mot Stockholms slotts utåtriktade anläggningsplan är denna mer exklusiv.

Situationen fick närmast likhet med ett lantslott och det är närmast Versailles som varit förebilden. Tessin säger att byggnadens läge intill trädgården är "wie man es in Versailles und anderen grossen wercken siehet, und von den besten Autheurs approbiret findet"; anslutningen av slottet medelst en terrass direkt till trädgården är ju även nära överensstämmande. På samma sätt visar avant-couren en parallell till Versailles' Place d'Armes — en ofantlig grusplan framför entrén, fastän i det förra fallet sluten av alléer, i det senare av byggnader.

Då icke terrängen gav någon möjlighet till stor arkitektonisk verkan, använde sig Tessin av andra medel för att skapa högtidligt intryck. Dels höll han omgivningen i stora hela plan, vilka icke fingo förstöras av småhus eller andra tillfälliga avbrott. Dels gav han genom terrassering en nivåhöjning av slottet å dess huvudfasader och formade sålunda en stegring i markplanet mot huvudbyggnaden. I båda fallen är det barockens franska slottsanläggningskonst som givit honom medlen.

Om sålunda slottet åt landsidan icke kunde dominera sin omgivning, ansåg Tessin dock platsen synnerligen gynnsam på grund av den stolta verkan, anläggningen skulle få från sjön. Redan under sitt besök i Danmark 1687 hade han funnit situationen behaglig, efter beskrivningarna från Danmark fann han platsen mycket fördelaktig,[73] och sedan han själv ånyo tagit del av den, satte han särskilt värde på att alla fartyg, som löpte in till Köpenhamn, skulle få sikte på det höga slottet, såväl dess entréfasad och sidofasad som dess trädgårdsfasad.[74] Det krav på stor avståndsverkan och fullkomlig överblick, som den Tessinska arkitekturen ställde och varigenom dess klassiska helgjutenhet först kom till full rätt, kunde tack vare läget intill hamnen sålunda tillfredsställas helt.

STUDIER TILL SLOTTSBYGGNADEN.

Vi vända oss härnäst till Tessins arbete med själva slottsarkitekturen och skola följa successivt lösningarna fram till det slutförda projektet.

I sitt förut citerade memorial av 8 nov. 1693 gick Tessin även noga in på frågorna om det åsyftade byggnadsbehovet och de därav betingade dragen i husets form. Han utgår därvid från den av de italienska teoretikerna uppställda tredelningen: styrka, bekvämlighet och skönhet, varvid han framhåller, att rörande bekvämligheten är det av särskild vikt att lära känna byggherrens önskningar. I mer tillspetsad form har han uttryckt samma tanke i sin arkitekturteori: "Hwad Beqvämligheeten wid byggnader angår, så är denna dehlen den endaste af de i begynnelsen nembde dehl:r hwar utinnan någon frijheet kan lembnas åt den som giör bekåstnadn uppå Byggnaden, men de andre bägge förstår han litet eller intet af." Han ställer frågor om våningsantalet, den önskade våningshöjden, om man önskar mezzaninvåningar, om det tillämnade bruket av de olika våningarna och om lämplig plats för källare. Han framhåller vidare, att man gärna vid stora byggnader gör olika appartement för sommar och vinter, och vill veta, hur man ställer sig till denna fråga, samt vill hava upplysning om vilken plats man särskilt önskar för slottskapellet.

Angående byggnadens skönhet behöver han kännedom om hur långt man önskar sträcka sig i fråga om dekoration och om man önskar mycket eller ringa huggen sten. Då takets höjd är en viktig sak för byggnadens utseende och då denna i sin tur är beroende av täckningsmaterialet, ber han redan nu få rekommendera koppartäckning. Därmed är hans huvudfrågor rörande den yttre skönheten uttömda.

Det danska svaret innehöll mycket preciserade order. Man bestämmer en planform, bestående av trenne 40 alnar breda längor, huvudlängan av 240 alnars längd och tvenne flyglar av 116 alnars längd; den fjärde sidan skulle slutas av ett långt "gallerie en terrasse".

Denna grundform hade vunnit insteg i Danmark under 1500-talet och förekommer i dess herrgårdsarkitektur.[75] Det tydliga mönstret för den här framställda planen med galleri i terrassmur som fjärde länga

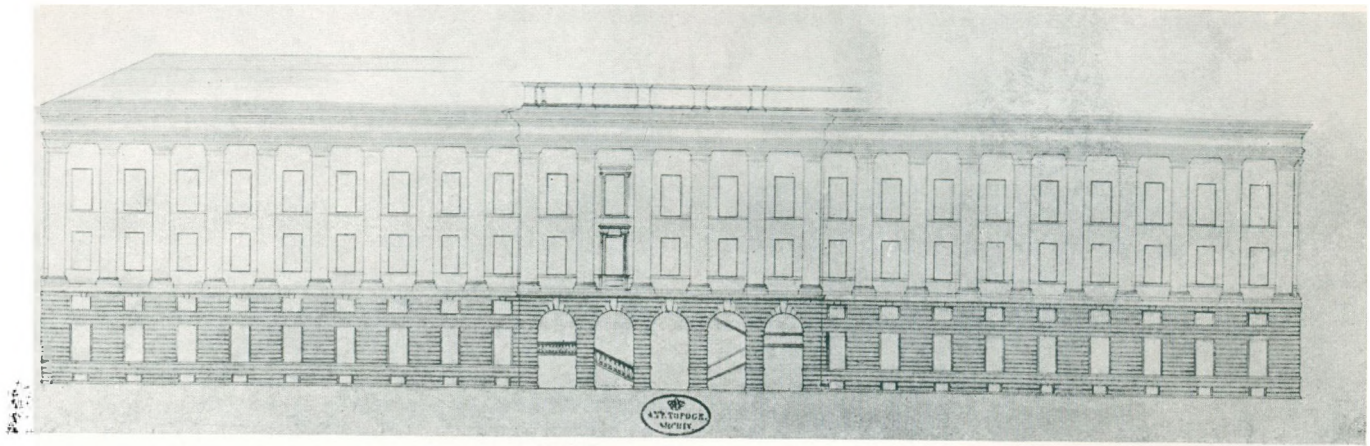

Fig. 12. Nic. Tessin d. y. Skiss till sidofasad för Amalienborgs slott. D. N. M.

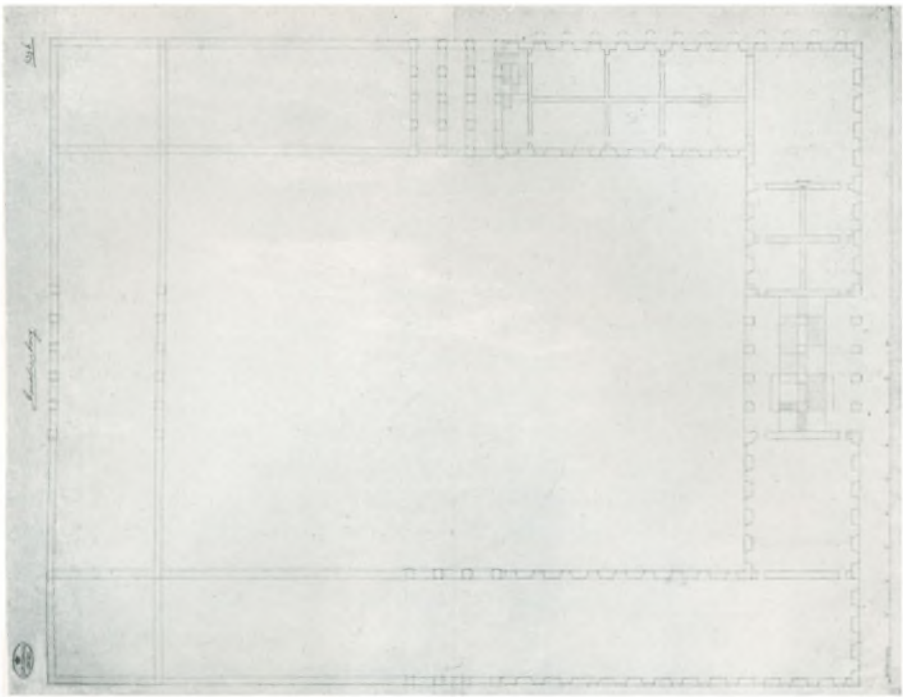

Fig. 11. Nic. Tessin d. y. Planskiss till Amalienborgs slott. D. N. M.

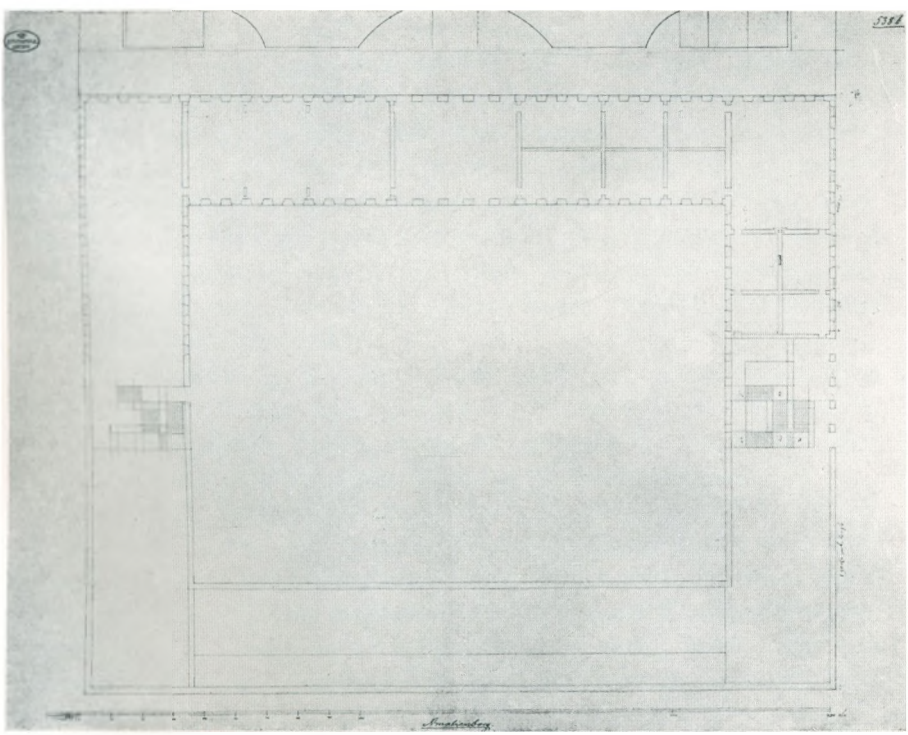

Fig. 13. Nic. Tessin d. y. Planskiss till Amalienborgs slott. D. N. M.

är emellertid utan tvivel det stora danska renässansslottet, Frederiksborg. Här hade den trelängade väldiga anläggningen blivit sluten år 1619 av en utsökt vacker, av Hans Steenwinkel den yngre komponerad terrassbyggnad, som bildade en magnifik entré till slottsgården och slottet.[76] Det är naturligt att detta så utomordentligt verkningsfulla och väl genomförda arrangemang vid denna kungaborg skulle anses förebildligt för det nya slottet.

Angående slottets våningsindelning bestämdes först och främst att varje våning skulle hållas i ett plan. I likhet med van Havens modell, från vilken man utgick, skulle byggnaden bliva tre hela våningar hög och däröver en halvvåning. Bottenvåningen skulle välvas och rymma kansli, skattkammare, rådstu, arkiv etc., andra och tredje våningen skulle innehålla de kungliga gemaken, såväl sommar- som vinterbostäder, fjärde våningen skulle upplåtas för betjäningen. Dessutom tänkte man sig möjligheten att ha en entresol över bottenvåningen. Källaren slutligen skulle välvas och inredas för olika ändamål. Kyrkorummets plats fastlåstes icke, men det borde vara två våningar högt och intaga en byggnadslängas bredd.

Angående slottets stil fastställdes några praktiska och estetiska regler av intresse. Främst sattes kravet att låta klimatet bliva bestämmande för fönsters, dörrars, taks och gemaks hållning. Därnäst framhölls önskvärdheten att så mycket som möjligt undvika huggen sten och att i stället nyttja tegel och kalk — en säkerligen av sparsamhetsskäl framställd begäran, som dock väl kunde låta sig förenas med Tessinsk stil. Men framför allt blev väg röjd för denna stil genom en verkligt klassicistisk uppfattning av byggnadskonstens estetik: sirlighet och magnificens skulle nås i fasader, entablement, portaler och frontoner genom en god proportion av stora hela delar snarare än genom delikata ornament. Genom dessa ord synes man särskilt riktat sig mot van Havens rikt dekorerade modell och i stället vädjat till den ädla proportionskonst, som man väl visste behärskade Tessins konst, framför allt hans nya slottsprojekt för Stockholm.

Vi äga i behåll den säkerligen första planskiss, Tessin utförde över slottet (fig. 11).[77] Den har ett mycket stort intresse, då den visar sig vara en länk mellan Tessins ombyggnadsprojekt för Stockholms slott före branden och hans slutliga slottsprojekt för Köpenhamn.

Såväl genom situationskartan (fig. 6) som genom order från Köpenhamn hade Tessin, som nämnt, fått huvudmåtten bestämda, slottets längd 240 alnar, de framåtgående flyglarna 116 alnar. Emellan slottet och trädgården, där pomeranshusen (P) äro belägna på situationskartan, föreslogs från Danmark en plats, skiljande slottet från trädgården. Tessin tager ut detta område till byggnadsplats och får på så sätt sido-

längorna att bli 190 alnar långa. Byggnaden får så stort djup som det var möjligt att nå mellan kanalen och trädgården och omsluter sålunda en rektangulär gård med längdutsträckningen vinkelrät mot entrén och huvudaxeln.

Det från Danmark uttryckta önskemålet om flyglarnas förbindande med låg terrass är icke uppfyllt i denna skiss; även den fjärde sidan har full bredd och tydligen även full höjd — något som bland annat framgår av trappanordningen, inpressad till vänster om entrén; det är ett slott med fyra likvärdiga längor, som här är föreslaget. Entrén i den ena huvudlängans mittaxel är utbildad med kolonner à la Palazzo Farnese; i sidolängornas mitt äro stora vestibuler och fria italienska trappor inlagda.

Men hela detta anläggningssystem är detsamma som å ombyggnadsprojektet för Stockholms slott före slottsbranden. Vi äga visserligen icke grundteckningen därtill i behåll — något som gör denna planskiss för Köpenhamns slott desto värdefullare — men vi känna dock rätt väl Tessins anläggningsprincip därför.[78] Även där var det fråga om en byggnadskropp, bestående av fyra likhöga längor, omslutande en såvitt möjligt rektangulär borggård av större bredd än djup; entréns läge och arkitektur liksom vestibulernas och trappornas förläggning är överensstämmande. Vi bevittna det fullt naturliga förloppet, att det första Köpenhamnsprojektet är fotat på Stockholmsprojektet, ehuru ombildat för de nya, fastslagna måttförhållandena å den nya platsen. Den fortsatta utbildningsprocessen mot ny planform nås genom Tessins åstundan att differentiera det ena slottet från det andra, men även på grund av de från Danmark utgående särskilda bestämmelserna och de ur den olikartade situationen betingade kraven.

Om planformen sålunda skulle överensstämma med Stockholms slotts i denna första skiss, är däremot uppbyggnaden med fasadutbildning en helt olikartad i den till omnämnda plan hörande fasadskissen (fig. 12).

Tessin bygger upp fasaderna liksom i Stockholms slott i tre våningar med en halvvåning inskjuten mellan bottenvåningen och andra våningen; den från Danmark begärda fjärde övervåningen är struken. De i sträng romersk barock hållna fönsteromfattningarna i övervåningarna stå även mycket nära Stockholms slotts fönsteromfattningar i samma våningar. Men såväl fasadbehandlingen för övrigt som den för byggnadens karaktär så viktiga takbehandlingen skiljer sig väsentligt från det svenska slottets. De båda undervåningarna äro nämligen rusticerade, övervåningarna indelade över hela fasadytan av genomgående doriska pilastrar och taket lågt sadeltak med fall åt båda sidor; takfallet neutraliseras genom en balustrad, som möjligen är tänkt ledd över hela byggnaden såväl utåt som inåt borggården.

Denna fasadritning utgör en ganska intressant och ovanlig variant av det Tessinska formspråket. Genomgående pilasterindelning på rusticerad bottenvåning i stil med den Mansartska typen (Place Vendôme) eller utan rusticerad undervåning i stil med den Berniniska typen (Palazzo Chigi) använde sig visserligen Tessin av i olika sammanhang; i ett tidigt utkast till Stockholms slotts borggård äro alla fasaderna tänkta genomförda i dylikt språk,[79] och som känt blevo mittpartien å Stockholms slottsborggård liksom Logårdsfasadens mittparti utförda på detta sätt. Men detta är antingen gårdsarkitektur eller dekorationsmittlar och behandlade i det sedvanliga korintiska eller kompositapilasterspråket. Men här är hela ytterfasaden pilasterindelad. Det är högst troligt att Tessin i detta första utkast härvidlag låtit sig påverkas av Lambert van Havens slottsmodell, där dylik helt genomförd pilasterindelning förekom, och att han sålunda ville visa en anslutning till den redan i Danmark rotfästa smaken. Men han genomförde icke denna pilasterindelning som van Haven i livlig nederländsk stil, hans indelning är av sträng romersk-dorisk karaktär. Ritningen är i detta avseende ett tidigt uttryck för den dragning mot strängare antik, som fick så fullödiga uttryck i den senare Tessinska produktionen.[80]

Även takbehandlingen är av ett visst intresse. Vi känna att Tessin för sin slottsarkitekturs huvudfasad helst krävde osynligt tak bakom balustrad; senast nyåret 1692 har han denna form helt klar för Stockholms slott, uppnått genom inåt sluttande takfall. I denna skiss för Köpenhamns slott har han emellertid kunnat gå fram med takfall åt båda sidor och ändå, praktiskt sett, få taken osynliga bakom balustraden; detta därför att denna byggnadslängas bredd är betydligt större än å Stockholms slotts nordlänga (ungefär förhållandet 7 till 5) och följaktligen takfallen möjliga att hålla mycket lägre. Hans senare projekt visa en ombildning av detta uppslag.

Nästa studieskiss till slottet utgöres av den å fig. 13 meddelade planen. Tvenne väsentliga förändringar hava här företagits. För det första har Tessin här följt den från Danmark givna bestämmelsen att låta anläggningens fjärde sida slutas av en låg terrasslänga i stället för av en fullbyggd flygel; terrassbyggnaden är inskjuten 12 alnar innanför sidoflyglarnas liv — härmed har Tessin nått fram till den planfigur, som han sedermera fasthöll vid.

Men planen visar även en annan viktig förändring från föregående; den visar en betydligt ökad uppdelning i fönsteraxlar; medan den föregående planens huvudlänga hade 29 fönsteraxlar, har denna däremot 35. Det är tydligt, att Tessin i denna planskiss släppt tanken på pilasterindelning och därvid kommit på tanken att i stället väsentligt öka fönstrens antal. Denna tanke vidhölls emellertid icke, utan Tessin

återgick sedermera till den förra fönsterindelningen, ehuru i stort sett utan pilasterindelning. Därmed äro vi framme vid Tessins definitiva slottsprojekt.

De behandlade skisserna äro sålunda att betrakta som tidiga planutkast, troligen gjorda omedelbart efter beställningen. För bedömande av den slottskomposition, som Tessin slutförde, hava vi emellertid ett annat material att hålla oss till. Då det är av en viss vikt att hålla isär de olika grupperna av detta material, skall i korthet här redogöras för desamma, varefter en analys av arkitekturverket lättare kan företagas.

På våren 1694, under arbetet med uppdraget, utförde Tessin en del detaljskisser samt utarbetade därefter, som nämnt, fullständiga ritningar, som han medtog på resan till Köpenhamn. Under det sedermera följande arbetet med modellen från hösten 1694 till våren 1697 utförde Tessin arbetsritningar i stor skala för modellens förfärdigande samt, som även omtalats, ritningar i mindre skala som underlag för gravering. Det har alltså funnits flera serier med ritningar, sinsemellan något skiljaktiga; de flesta hava gått tillspillo och de återstående fragmenten lämna en god, men icke fullständig redogörelse för det omfattande verket.

Det stora beståndet av till Danmark år 1694 medförda utförda ritningar, vilket, enligt en förteckning av 1742 från generalbyggmästarens arkiv i Köpenhamn, utgjordes av 30 st. blad, hava tyvärr gått helt förlorade, säkerligen vid Köpenhamns slottsbrand.[81] Genom en tillfällighet äga vi dock av denna serie kvar en mycket upplysande kopia av en sektionsritning av huvudlängan jämte fasadritning av ena flygeln mot gården (fig. 18). I ett brev av 10 nov. 1694 skriver Tessin att en del teckningar, som varit nödvändiga för honom, "wie auch die Copie von profil dess Schlosses seyndt mir sämbtlichen wohl zu handen kommen".[82] Denna i Danmark utförda och Tessin tillsända kopia av profilen av slottet måste vara det blad, som fig. 18 visar, vilket icke är av Tessins hand, utan helt tydligt en kopieritning. Detta blad kompletterar på viktiga punkter vår kännedom om slottet genom Tessins egna blad.

Av dessa äga vi i behåll en del skisser till planer, fasader och sektioner,[83] en serie utmärkt upplysande arbetsritningar för modellen, utvisande åtskilliga partier av planerna, sektionerna och fasaddetaljerna,[84] en del planritningar, varav ett par äro något ofullständiga,[85] ett par definitivt i tusch utförda,[86] och två par utförda i blyerts;[87] mellan dessa planritningar förefinnes icke någon nämnvärd skillnad. Slutligen hänför sig till detta ritningsmaterial det på sommaren 1697 färdiggraverade kopparsticket.

Till dessa olika grupper av ritningar höra ett par ytterst ingående och upplysande skrivelser av Tessin, vilka kunna sammanställas med de

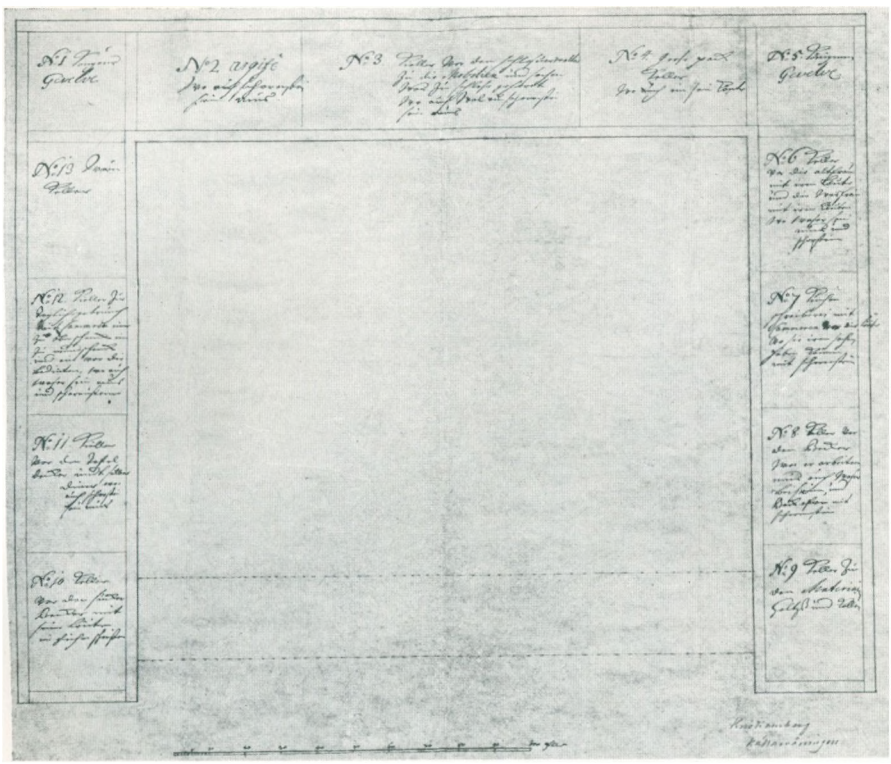

Fig. 14. Danskt förslag till källarplan för Amalienborgs slott. N. M.

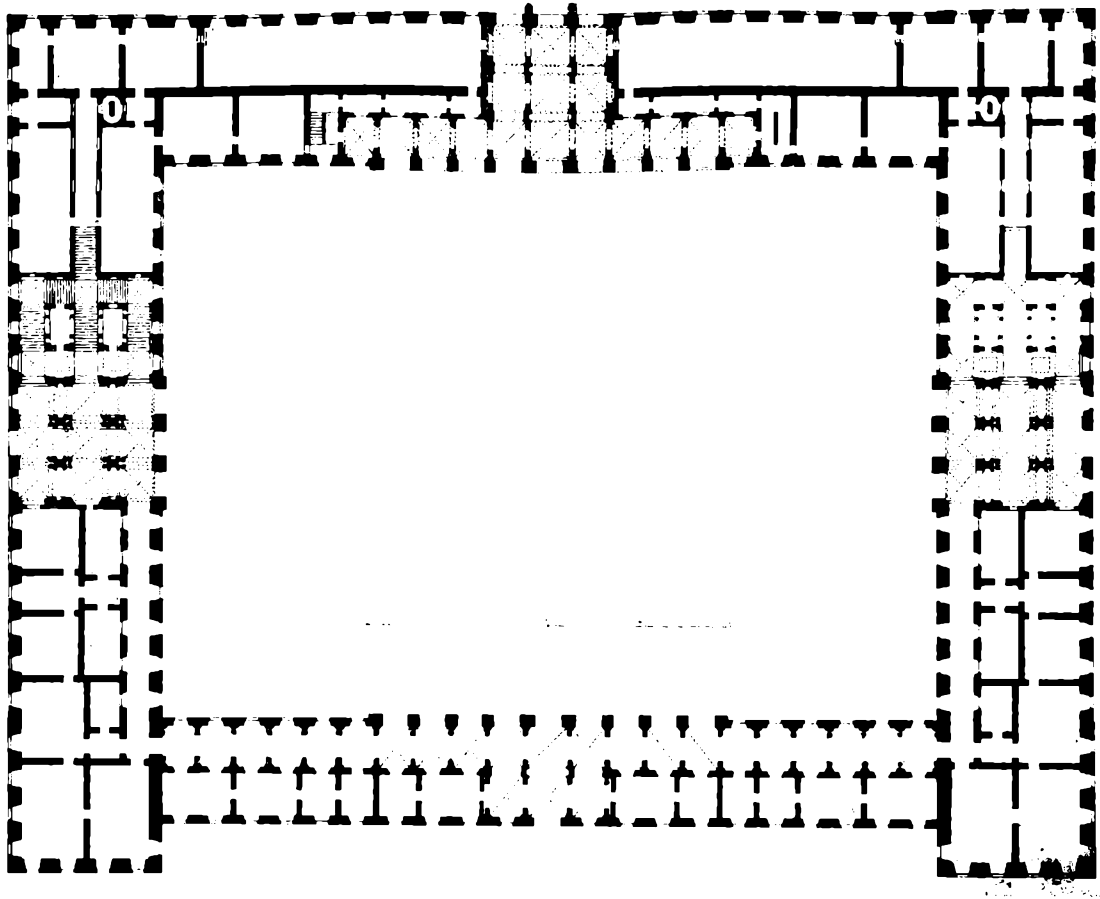

Fig. 15. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Plan av bottenvåningen. Slottsarkitektkontoret.

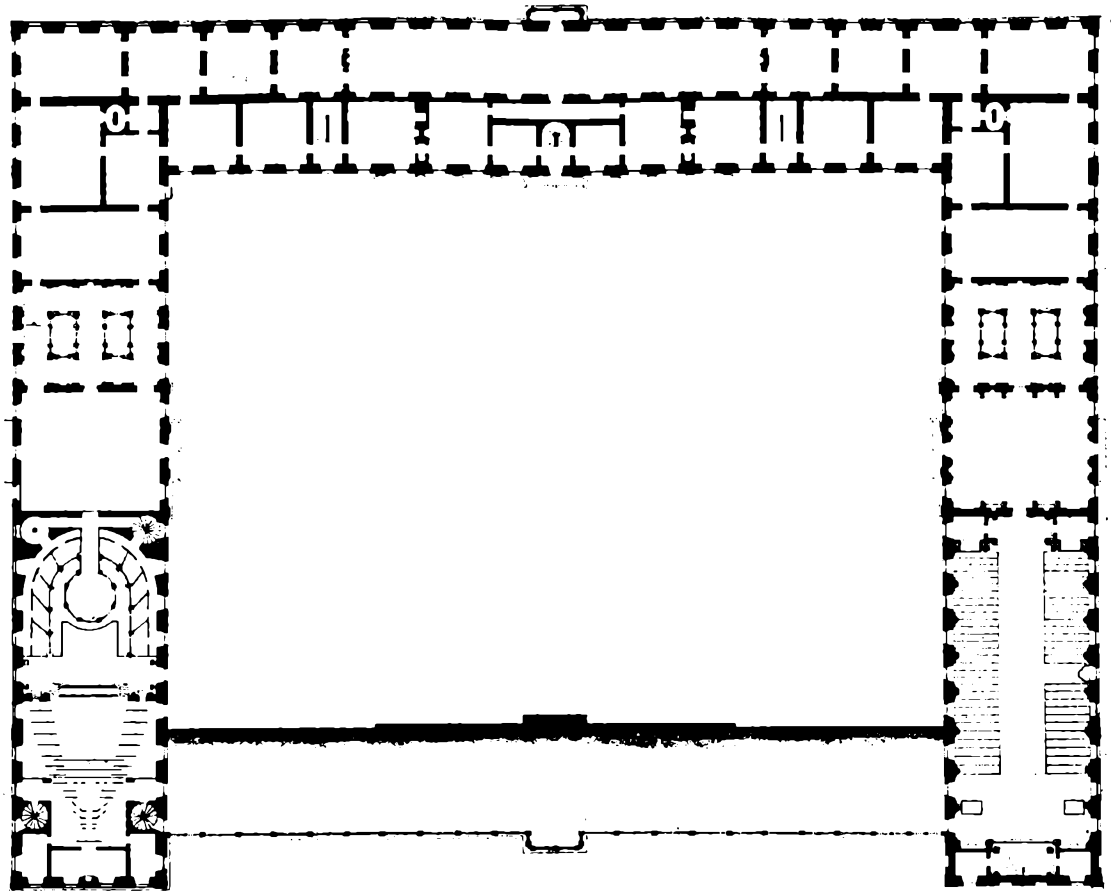

Fig. 16. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Plan av andra våningen. Slottsarkitektkontoret.

olika ritningsserierna. Till skissritningarna höra några, på lösa papper nedkastade fragmentariska anteckningar, vilka lämna en och annan upplysning om kompositionens stilförbindelser. Till den stora färdigställda serien av ritningar, som medfördes till Köpenhamn 1694, men som numer är helt borta, hör en mycket utförlig "Explication deren Desseine welche formiret seijnd angehend das Schloss, so in Copenhagen auff dem Platz von Amalienburg sol gebauet werden" (Bil. 9), daterad 5 juni, 25 juni 1694. Till förklaring av dessa teckningar finnes ännu en skrivelse, författad med anledning av några från Danmark sända anmärkningar och betecknad "Antwort folgender Puncten". (Bil. 12.)

Till de i stor skala utförda arbetsritningarna i tusch för modellen (fig. 19—22) finnes en skrivelse, "Remarques angehendt den grossen Zeichnungen vor dass Model von Copenhagener Schloss" (Bil. 11), vilken med hänvisning till bokstavstecken på dessa ritningar förklara dess alternativa tolkningar. Till de stora laverade sektionerna och den därtill hörande planen (fig. 29—32), vilka ritningar även tjänstgjort vid modellförfärdigandet, hör en förklaring på franska (Bil. 10), som upplyser, att den syftar på de "teckningar, som jag gjort för det kungliga slottet som är ämnat att byggas i Köpenhamn och efter vilka modellen, som befinner sig i denna stad, är utförd". Bokstavstecken i denna förklaring syfta på bokstavstecknen å nämnda laveringar.

Slutligen finnas diverse smärre anteckningar av Tessin, några hastigt nedkastade ord på lösa blad, samt ett svar med anledning av från franska arkitekter framkommen kritik.[88]

Vi vända oss härefter till en analys av det stora byggnadsverket, så som det definitivt av konstnären var föreslaget.

SLOTTSBYGGNADEN.

Plan och disposition.

Planens grundform, en huvudlänga, tvenne flyglar och den fjärde sidan sluten av låg terrasserad länga, var som sagt given från Danmark. Tessin ökade emellertid det föreslagna måttet å flyglarna, så att han uppnådde en borggård av verkligt djup; det blev en rektangel med sin längd vinkelrät mot huvudaxeln — samma grundtyp som Stockholms slott före branden. Själv ansåg Tessin denna borggård "till storlek, längd och bredd så proportionerlig som man kan begära".[89] Något enkelt matematiskt måttförhållande mellan längd och bredd, som Tessin ofta eftersträvade, synes han här icke tillämpat.

Som alltid utgår Tessin i sin komposition från en regelmässig förläggning av entréer, trappor och huvudrum. Entréerna tagas mitt i varje länga, huvudentréerna genom portiker i terrasslängan och huvudlängan. Väldiga vestibuler och trappor förläggas likformigt i sidolängorna. Praktgallerierna läggas mitt i huvudlängans övervåningar mot trädgården, kyrka och teater förläggas sinsemellan korresponderande i flyglarna.

Denna huvudgruppering är i stort sett densamma som Stockholms slotts före branden: huvudlängan med mittentré och portik samt gallerierna mot trädgården motsvarar nordlängan å Stockholms slott med gallerierna mot strömmen och Norrmalmstorg; vestibulernas och trappornas förläggning i sidolängorna är tänkt likartat i de båda slotten, de väldiga praktrummen, teater och kyrka, måste på grund av den låga terrasslängan i Köpenhamn skjutas in i sidolängorna, medan motsvarande praktrum (rikssal och möjligen teater) i Stockholm tydligen skulle förläggas i södra längan.

Våningsantalet följde de från Danmark utgångna, möjligen av Stockholms slott påverkade bestämmelserna om tre huvudvåningar, en entresol mellan första och andra våningen och en övre halv våning. Tessin låter det Köpenhamnska slottet i detta avseende nära följa Stockholms slott med den översta halvvåningen på liknande sätt å större delen av slottet utbildad till taklistvåning.

Dock inför han tvenne nyheter i våningsindelningen. I huvudlängan mot gårdssidan för han in en mezzaninvåning även mellan andra och tredje huvudvåningen, "för bekvämlighetens skull, men skulle man finna att fasaden därigenom skulle lida, emedan halvfönstren blott komma på denna plats, har man fritt val att taga bort dem".[90]

Dessutom för han in å huvudlängan mot trädgården en fullständig övervåning i stället för den eljest kringgående taklistvåningen. Denna åtgärd är, som vi skola finna, betingad av huvudfasadens proportionsförhållanden samt taklösningen.

Vi vända oss därnäst till en undersökning i detalj av hur byggnadsbehoven skulle fördelas inom våningarna.

Tessin hade från början icke utfört någon plan för källarvåningen, varför man i Danmark hade uppgjort en dylik, som tillsändes arkitekten i juni 1695.

Vi hava såväl funnit denna danska källarplan (fig. 14) [91] som Tessins kritik därav.[92] Planen indelar på ett ganska konstlöst sätt grundplanen i likstora rutor, med beteckningar för de olika ändamålen. Tessin finner den omöjlig av flera skäl; så brett tilltagna källarrum skulle kräva ofantliga valv och sålunda en förskräcklig höjd; det viktigaste och det man först måste bestämma i en plan, trappan, är uteglömt; ett källarrum för möbler är olämpligt förlagt i den fuktiga delen under portiken; ett annat källarrum för arkiv är också otjänligt lagt, särskilt som arkivrum finnas i själva byggnaden; detsamma gäller om kökskontoret och andra föreslagna utrymmen. Däremot äro källarna för trä och kol för små och Tessin föreslår därtill en källarvåning förlagd under terrasslängan. Tessins resonemang går ut på att söka inom slottet självt utrymme för ett flertal av de behov, som förlagts till källaren, särskilt med tanke på markens fuktighet. Tessins egen förändring av källarplanen är emellertid icke återfunnen, men trappanläggningar ned till källaren har han föreslagit förlagda i anslutning till de stora huvudtrapporna.[93]

Bottenvåningen (fig. 15) rymmer köksdepartement i flyglarna framför de stora trapporna, kansli, skattkammare, rådstuga och arkiv bakom de stora trapporna samt i huvudlängan mot borggården. De långa rektangulära rummen åt trädgårdssidan äro växthus. Entresolvåningen rymmer bostäder för hovet samt i terrasslängan rum för skrivare och betjäning.

De båda huvudvåningarna (fig. 16) utgöra konungens och drottningens parad- och bostadsvåningar, med konungens appartement till vänster, drottningens till höger. Båda etagen hava förslagsvis fått lika indelning med paradvåningarna utåt, bostadsvåningarna inåt borggården. Den yttre rumssviten från trappan består av drabantsal, antichambre, audiens-

sal, alcove de parade, mindre audienssal och slutligen stora galleriet; den inre sviten utgöres efter den gemensamma drabantsalen av ett antichambre, matsal, konseljsal invid trappan till kansliet, sängkammare, kabinett och garderob. Indelningen är helt lika å konungens och drottningens sida.

Huvudlängans översta mot trädgården vettande våning innehåller ett över hela längden sig sträckande galleri, som kan tjäna till gardemeuble.

Slutligen återstår att nämna flyglarnas innehåll framför trapporna; den ena flygeln upptages av en stor kvadratisk vestibul samt kyrkan, den andra av en stor kvadratisk fest- och balsal samt teatern. Kyrkan och teatern intaga höjden av entresolen samt de båda huvudvåningarna, de kvadratiska salarna ha en och en halv vånings höjd.

Vid beskrivningen av rumsfördelningen i paradvåningen nämner Tessin Versailles som förebildligt; i sin lilla arkitekturteori har han, stödd på Versailles, lämnat en redogörelse för rumssviten, som nära stämmer med det Köpenhamnska slottets: "Uti alla Stora Slått will wara — — — Drabant Sahl: r, Förmacker, Stor Audiens Sahl, Säng Cammare, liten audiens Sahl, Stort Cabinet och Gallerie och där brede wijd Garderobber, och åtskillige rum för Retraite; denna Suiten är högst nödigt, om ett Slått skall wara logeabelt. Huru wida en sådan Dubbel Suite nu kan möta hwar annan, som uti Versailles med dagelige rummen brede wid eller och de Stora Appartements brede wid hwar andra som uti Hertigenz af Savoiens Slått uti Turin — — det lembnas åth Situationen och den herrens behag, som det låter byggia." [94]

Plandispositionen utgör i sin helhet sålunda en intressant, för Tessin så typisk sammansättning av Rom och Frankrike. Romersk är slottsfyrkantens stränga regelbundenhet utan språng eller utbyggnader, inläggningen av entréer, vestibuler och trappor efter ett strängt axelsystem, våningarnas antal och indelning på vertikalled med mezzanin- och taklistvåning. Fransk är den öppna anläggningsplanen med flyglarna och terrasslängan samt den inre våningsdispositionen med fördelningen av bostads- och paradrum och särskilt paradvåningens stora rytmiska svit av rum med galleriet som huvudrum mitt i huvudlängan. Sammansättningen av allt detta är utförd med den rigoröst regelbundna indelningskonst och den utstuderade proportionsteknik, som Tessin måhända drivit längre än någon.

Borggården.

Den rektangulära borggården utbildas på en gång som monumental sluten gårdsplats och, på grund av att den över den låga terrassen öppnar sig utåt, som representativ fasad, avsedd att ses på långt avstånd.

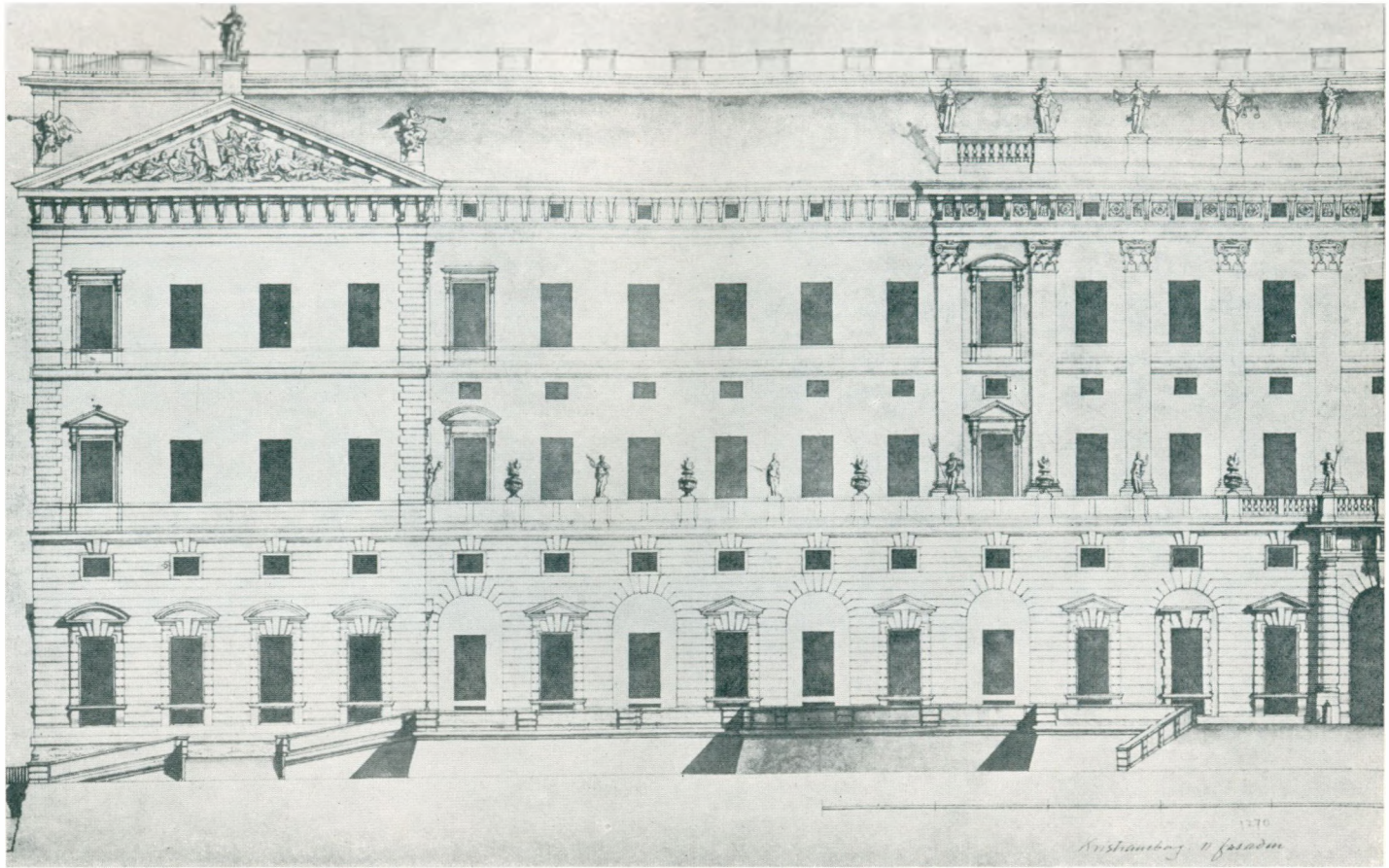

Fig. 17. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Ritning till borggårds- och huvudfasaden. Troligtvis underlag för kopparsticket. N. M.

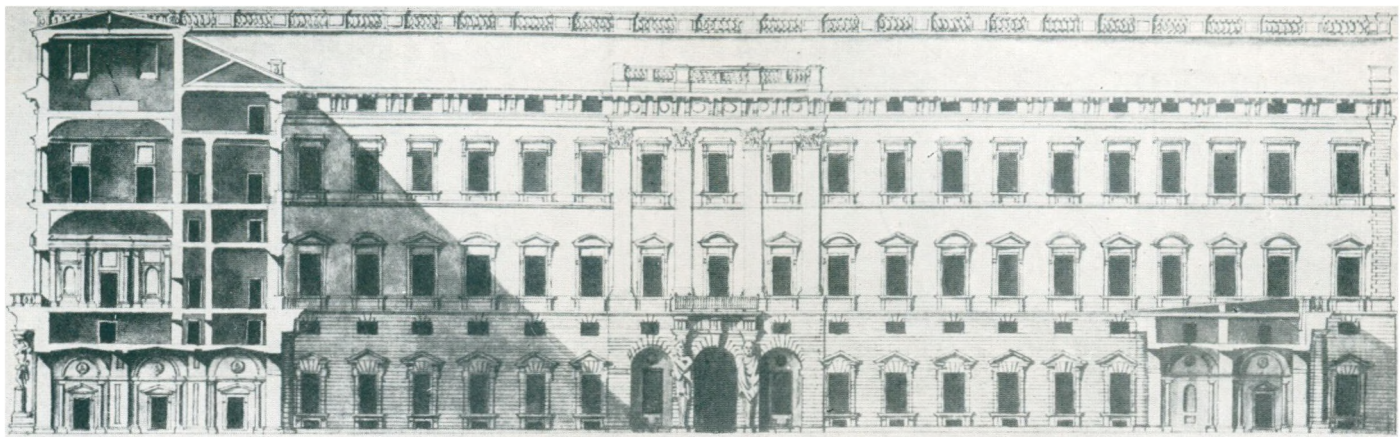

Fig. 18. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Sektion av trädgårdslängan samt sidofasaden åt borggården. Kopia. N. M.

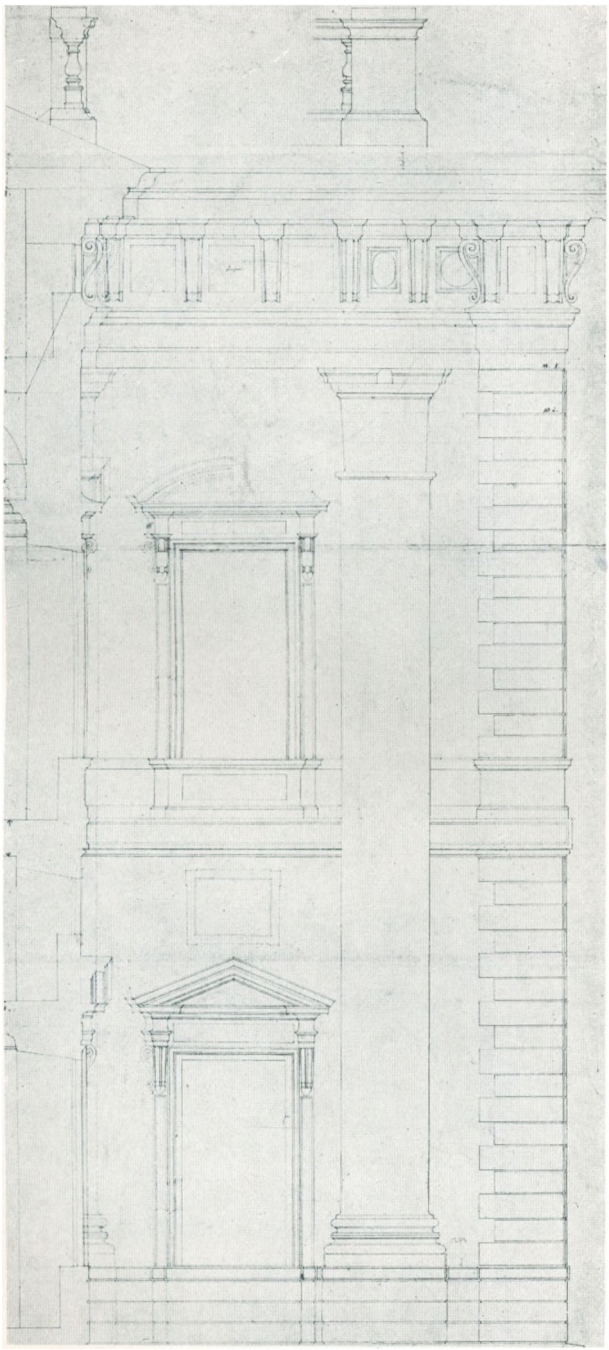

Fig. 19. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.

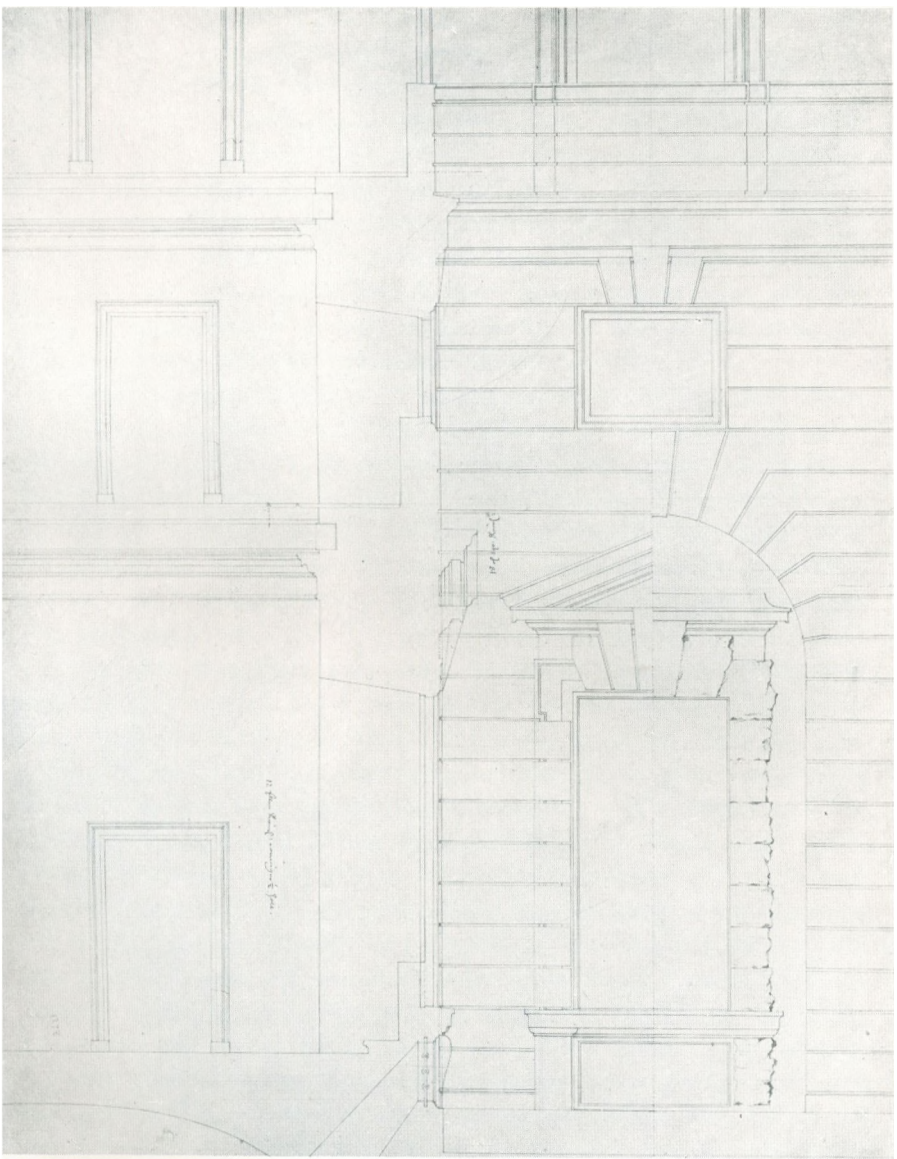

Fig. 20. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.

I överensstämmelse med de italienska gårdarna önskade Tessin giva gården arkader. Men han lät icke arkaderna såsom i Italien och såsom i van Havens projekt gå runt hela gården och har motiverat detta på följande sätt: "Man har icke velat framställa arkader runt hela gården, dels på grund av klimatet, då den myckna snön samlar sig i dessa, dels ock på grund av att de borttaga mycken bekvämlighet — vår hushållning är tämligen olika den italienska." Här har Tessin mycket klart angivit grunderna för den gårdsarkitektur, som han genomförde såväl i Stockholms slottsplaner före och efter branden som i Köpenhamnsplanen. Det krävdes av klimatiska och andra skäl slutna gångar i Norden, vilka intaga de italienska arkadernas plats, men att helt uppgiva arkaderna skulle förstöra gårdskaraktären. Tessin öppnar de längsta gårdslängorna med nio arkader, de kortare med tre arkader, och får härigenom gårdens alla fyra hörn på likformigt sätt slutna, med sex fönsteraxlar överallt från arkadöppning till hörn.

En dylik partiell öppning av en palatsgårds bottenvåning, som Tessin så gärna genomförde i sina nordiska byggnader, är icke vanlig. Närmast står det av Tessin så noga avritade och ingående studerade Palazzo Barberini, vars öppna entrégård har sju arkader flankerade av en sluten fönsteraxel å huvudfasaden, åt trädgårdsfasaden tre öppna arkader. Det är ett härmed överensstämmande, men personligt genomfört system, som Tessin tillämpar å de stockholmska och köpenhamnska slottsgårdarna.[95]

Själva gårdsbildningen med dess arkadarkitektur synes dock även studerad efter den av Tessin uppskattade franska platsarkitekturen — Place Vendôme. Det är väl även till en viss grad den franska mansartska platsarkitekturen, som återgår i den stora pilasterordningen, varmed fasaderna över arkaderna äro indelade — mittfasaden med tio, sidofasaderna med fyra väldiga komposita pilastrar. Tessin anger själv, att han åt gården utfört denna dekorativa pilasterarkitektur "för att medelst denna indelning låta gården skilja sig från ytterfasaderna genom större rikedom och behag". Det särskilt av Bernini i Palazzo Chigi tillämpade systemet att låta mittpartiet å en fasad framstå med rik vertikalindelning mellan släta sidor har spelat roll här liksom vid Stockholms slott för denna Tessinska fasadstil. Men detta är ytterarkitektur, icke gårdsarkitektur. Den stora ordningen inom gårdsarkitekturen var däremot icke en romersk sak, ty gårdarna ansågos för små för att tåla stor ordning. Berninis Louvre hade däremot stor kolonnordning inåt gården, vilket Tessin särskilt uppskattat: "men Stora Bårggården uti Louvern faller myket stor uth, så har och Cav. Bernin funnit uti dess Desein der öfwer, stora Colonner tiänligast, som stiga under ifrån marcken 2:ne wåningar —".[96] På Amalienborgs slottsgård, utsatt för

stor avståndssyn, var naturligtvis den stora ordningen än mer berättigad. Över gårdens dekorativa mittpartier blir takkornischen rikare utstyrd än eljest — här kan "komma rosor med incavaturer, i de andra fälten släta fyrkanter",[97] och däröver föres en balustrad, å huvudfasaden bärande friskulpturer.

Detta fasadschema med avbruten balustrad framför sluttande tak som krön å en rik pilasterordning är föga romerskt och föga Tessinskt; Berninis Palazzo Chigi har visserligen balustrad endast över pilasterpartiet, men där är taket osynligt och sidopartien av byggnadskroppen skiljas definitivt ut ur systemet genom indragning och lägre höjd. Här däremot gå fasaderna fram utan brott vare sig i höjd eller plan — en svag förkroppning avskiljer dock pilasterfasaden från den övriga — och pilasterapparaten med den avbrutna balustraden får onekligen ett drag av oorganiskt påsatt dekoration.

Detta sätt att bruka det stora arkitekturmotivet är typisk nederländsk klassicism, en stil som Tessin eljest helst flydde. I den danska klassicismen före Tessin var emellertid ett dylikt fasadspråk på modet och förträffligt är det utfört i Köpenhamns förnämsta palats från tiden, Gyldenløves palats, Charlottenborg. Det lider intet tvivel att Tessin här velat anknyta till inhemsk dansk tradition och velat giva det stora slottet en anklang av den rörligare och mindre stränga stil, som han sett utvecklas i landet, och vilken han även sett prägla van Havens slottsmodell. Att han därvid särskilt upptagit den fasadordning, som så starkt karakteriserar Gyldenløves palats, är desto naturligare som detta palats ju var Danmarks främsta klassicistiska byggnad vid Tessins tid; med bortseende från detaljspråket har onekligen Tessins entré- och gårdsfasad genom detta grepp fått ett, om ock avlägset släkttycke med Charlottenborg.

Emellertid insåg Tessin själv, att han icke helt hade lyckats med detta försök, och vid sin omarbetning åren 1694—97 för modellen uteslöt han de onekligen ganska svagt motiverade balustraderna över sidofasaderna. "Balustraderna med piedestalerna på de båda flyglarnas tak tages helt bort, då de icke äro nödvändiga."[98]

Borggårdens synliga höga takfall är betingat av hela planlösningen och har framkommit av följande orsaker: Det romerska palatsbygget krävde av estetiska skäl lägre fasadhöjd åt gården än utåt. I de romerska byggena åstadkoms detta ofta genom att det inre takfallet delades av en vertikal mellandel, en s. k. "italian". Olika betydelsefulla varianter av dylik taklösning har Vignolas Caprarola, San Gallos—Michelangelos Palazzo Farnese och Berninis Louvre. Tessin har använt alla dessa förebilder. Vid Stockholms slott tänkte han sålunda först införa Palazzo Farneses taklösning[99] liksom han även tänkte använda sig därav vid

Myntets ombyggnad;[100] senare lyckades han vid Stockholms slott övergå till ett enda inre osynligt fall. Men vid alla dylika lösningar var gården sluten, och den brutna, föga representativa takkonturen blev därför osynlig inifrån. Vid Amalienborgprojektet har Tessin däremot en öppen borggård; takarrangemanget går följaktligen icke att dölja och Tessin måste därför föra in ett vanligt helt synligt tak med stort fall. Tack vare detta fick borggårdsfasaderna den rätta lägre höjden, trädgårdsfasaden däremot kunde bli hög och fick osynligt tak med låga fall åt båda sidor och kringgående balustrad, samma taklösning som Tessin brukat å sitt tidigaste slottsprojekt för Köpenhamn.

Ytterfasaderna.

Den stora huvudfasaden mot trädgården finnes icke mer bevarad i ritning och vi få lov att här tillgripa en rekonstruktion; då vi emellertid ha att bygga på fasadritningarna till byggnaden för övrigt samt plan, sektion och beskrivning av denna fasad behöva vi icke på någon väsentlig punkt vara tveksamma om dess utseende.

Fasadens längd var given, 240 alnar. Det gällde för Tessin att proportionera dess höjd därefter. Det stora mönstret för Tessin, Berninis Louvreprojekt, visar huvudfasaden med höjd till längd som 1 till 4 och Tessin lyckades med stor framgång få denna proportion på Stockholms slotts nordfasad. Det är med stöd av dessa erfarenheter, som han även låter Köpenhamnsslottets huvudfasad mot trädgården bli en fjärdedel av sin längd, nämligen 60 alnar från marken till och med balustraden.

För att nå denna höjd fick Tessin lov att insätta den ovan omtalade översta våningen, varigenom slottet mot denna sida fick den ovanliga och enligt tidens arkitektoniska regler föga riktiga uppbyggnaden av fyra hela våningar. Men för att förtaga intrycket av alltför många på varandra uppstaplade våningar, avskiljes denna övervåning medelst en kraftig gesims och får härigenom närmast karaktär av attikvåning.

Tessins motivering för denna insatta övervåning är, "att den egentligen är framställd för att forma ett slags terrass på grund av den sköna utsikten, liksom också för att giva taken en skönare harmoni och giva trädgårdsfasaden ett mer betydande utseende; den blir nämligen härigenom högre för sin stora längds skull; balustraden låter den även verka mer monumental, än om man skulle se taket".

Detta ger sålunda huvudkaraktären av fasaden — en proportionerlig, kraftigt horisontalindelad fasadyta, krönt av balustrad framför osynligt tak. Fasaden skulle icke ha någon egentlig vertikalindelning, utan framstå i stor romersk horisontalstil, slätputsad med gördellister, hörnkedjor, rika romerska fönsteromfattningar och den kraftiga kornischen

över tredje huvudvåningen. Dock ansåg sig Tessin utom hörnkedjorna få lov att införa ännu en vertikalindelning å denna huvudfasad; innanför de fyra yttre fönsteraxlarna synas å planerna markeringar, som enligt beskrivning motsvara "grossen Rustiquen", stora rustikkedjor. Denna indelning av fasaden motsvarar flyglarnas bredd och markerar sålunda åt trädgårdsfasaden flygelmurarnas insättning. Motivet förekommer, om också icke allmänt, i romersk 1500- och 1600-talsarkitektur, exempel Pal. del Quirinale, Pal. Borghese, Pal. Salviati. Å Amalienborgprojektet tjäna dessa kedjor till att avdela den alltför långsträckta fasaden; det stora huvudpartiet innanför dessa tvenne kedjor består av 21 fönsteraxlar — samma antal som Stockholms slotts nordfasad. Då den kraftiga gesimsen avskiljer övervåningen från det övriga, se vi sålunda i denna väldiga fasadbild innanför rustikkedjorna och nedanför denna stora gesims i stort sett en återupprepning av den stockholmska nordfasaden — i rytm, indelning och proportion, men med livligare fönstereffekt och svagare murverkan.

Liksom fasadverkan är starkt beroende på fönstrens rytmiska proportionsförhållande i vertikalled, är den även mycket beroende av den rytmiska fönsterplaceringen i horisontalled. Å Stockholms slotts nordfasad hade Tessin, understödd av den gamla borgens fönstersystem, skänkt rytmiskt liv åt den vidsträckta oledade ytan i anslutning till en i den romerska barocken förekommande tendens.[101] Det synes naturligt, att Tessin, som så noga räknade ut varje minsta detaljs proportionsförhållande, icke låtit en så väsentlig sak å Stockholms slotts arkitektur bero på en slump,[102] utan att däri låg en bestämd konstnärlig mening. Bästa beviset härpå lämnar det köpenhamnska slottsprojektet, vars långa trädgårdsfasad på samma sätt har en levande rytmik, med glesare fönsterplacering å mittpartiet och vid de inre rustikerna, tätare däremellan och därutanför; på grund av den utsträckta längden har sålunda det köpenhamnska slottet tvenne rytmiska vågor av tätare fönsteraxlar utöver Stockholms slott. Fasadens proportionering karakteriseras för övrigt av ett genomfört modulsystem, där fönsterbredden utgör den genomgående modulen.

Angående detaljbehandlingen våning för våning veta vi följande: bottenvåningen och halvvåningen äro rusticerade och utbildade i likhet med flygelgavlarna med runda fönsterfrontoner; dock skulle, om växthusen i bottenvåningen krävde större fönster, man kunna vidga dessa, men måste då låta våningen indelas av blinda arkader. Andra våningen erhåller den å sticket synliga fönstertypen, men med alternerande runda och spetsiga frontoner; dock skulle de fyra fönsterna mellan rustikerna bära blott spetsiga frontoner. Tredje våningens fönster ha konsolomfattningar utan frontoner, översta våningens halvfönster synas

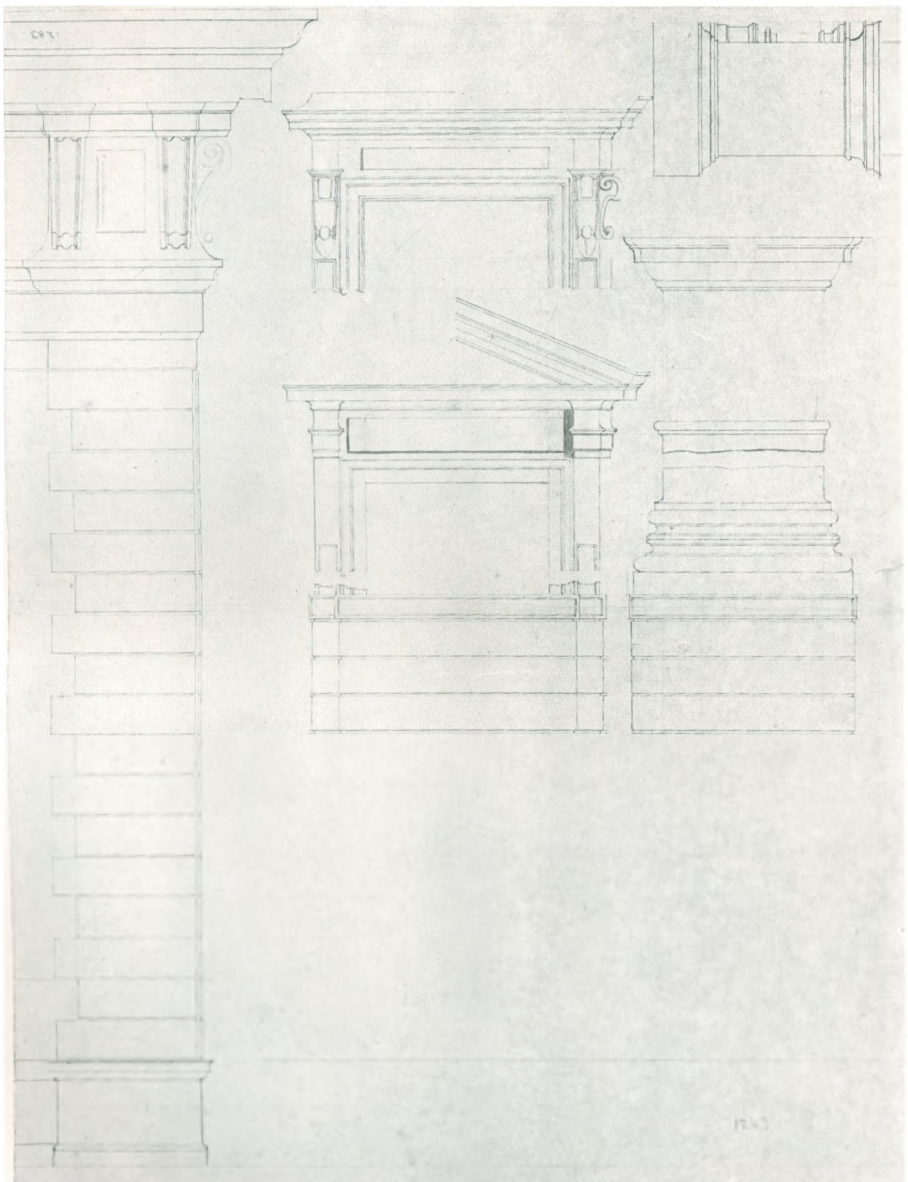

Fig. 21. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.

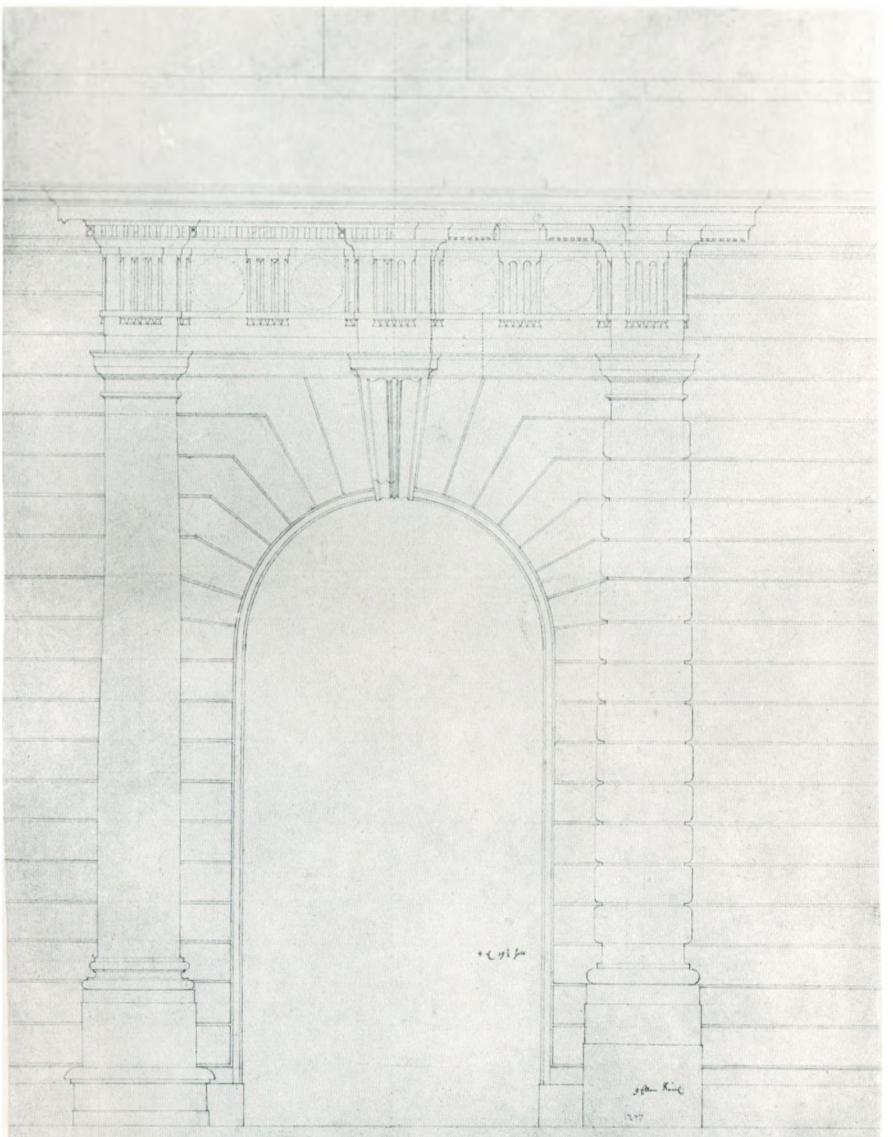

Fig. 22. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.

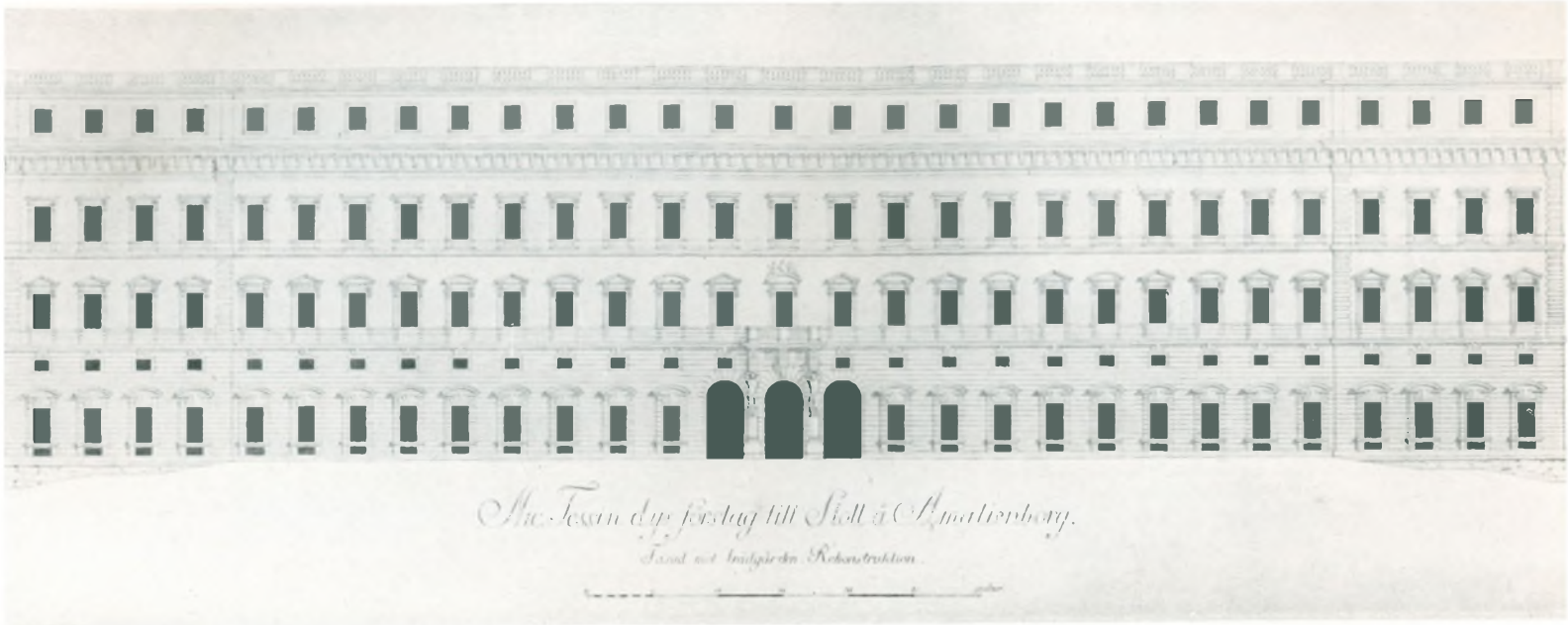

Fig. 23. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Trädgårdsfasaden. Rekonstruktion av förf. Ritningen utförd av teknolog Nils Grafström.

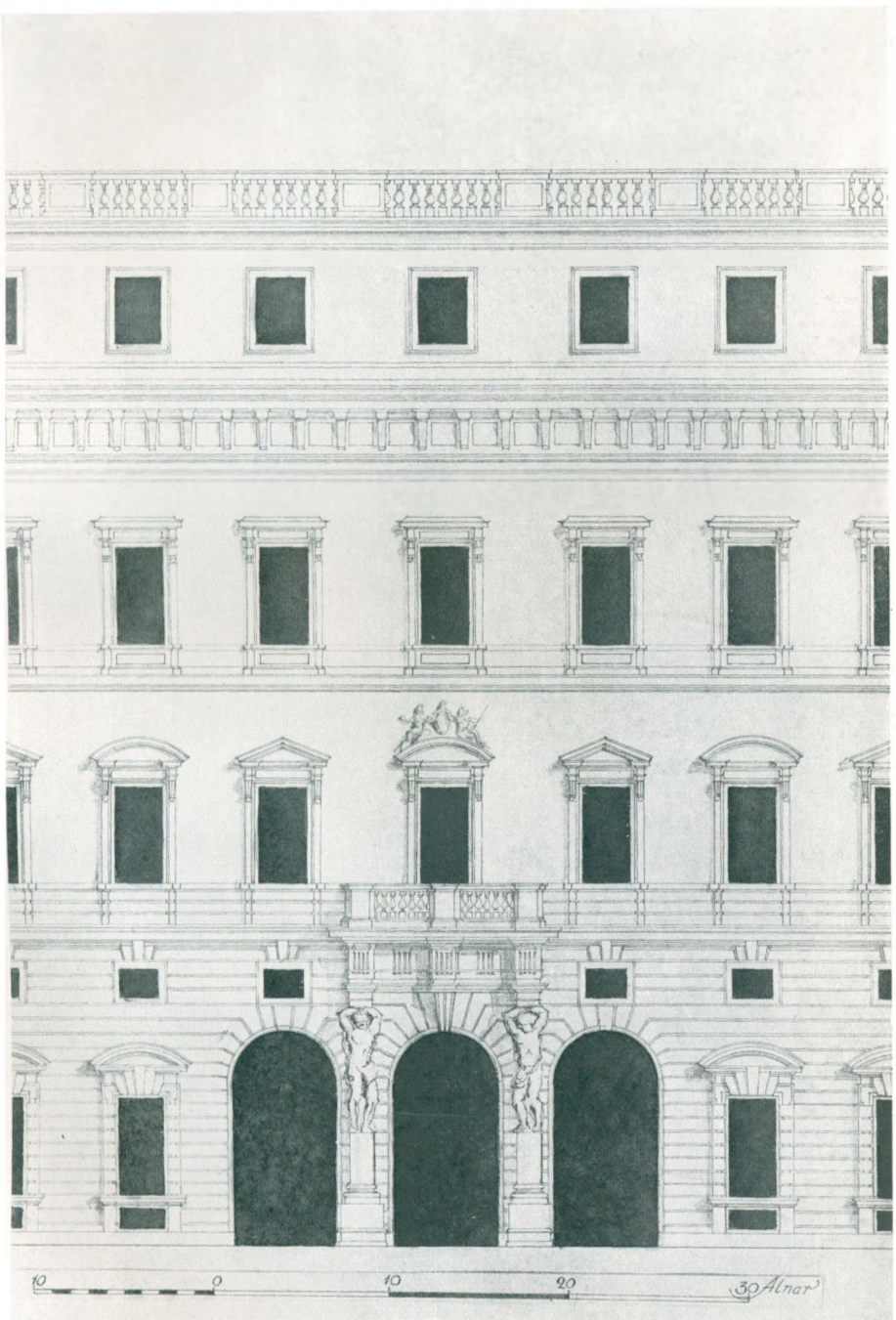

Fig. 24. Mittpartiet av fig. 23.

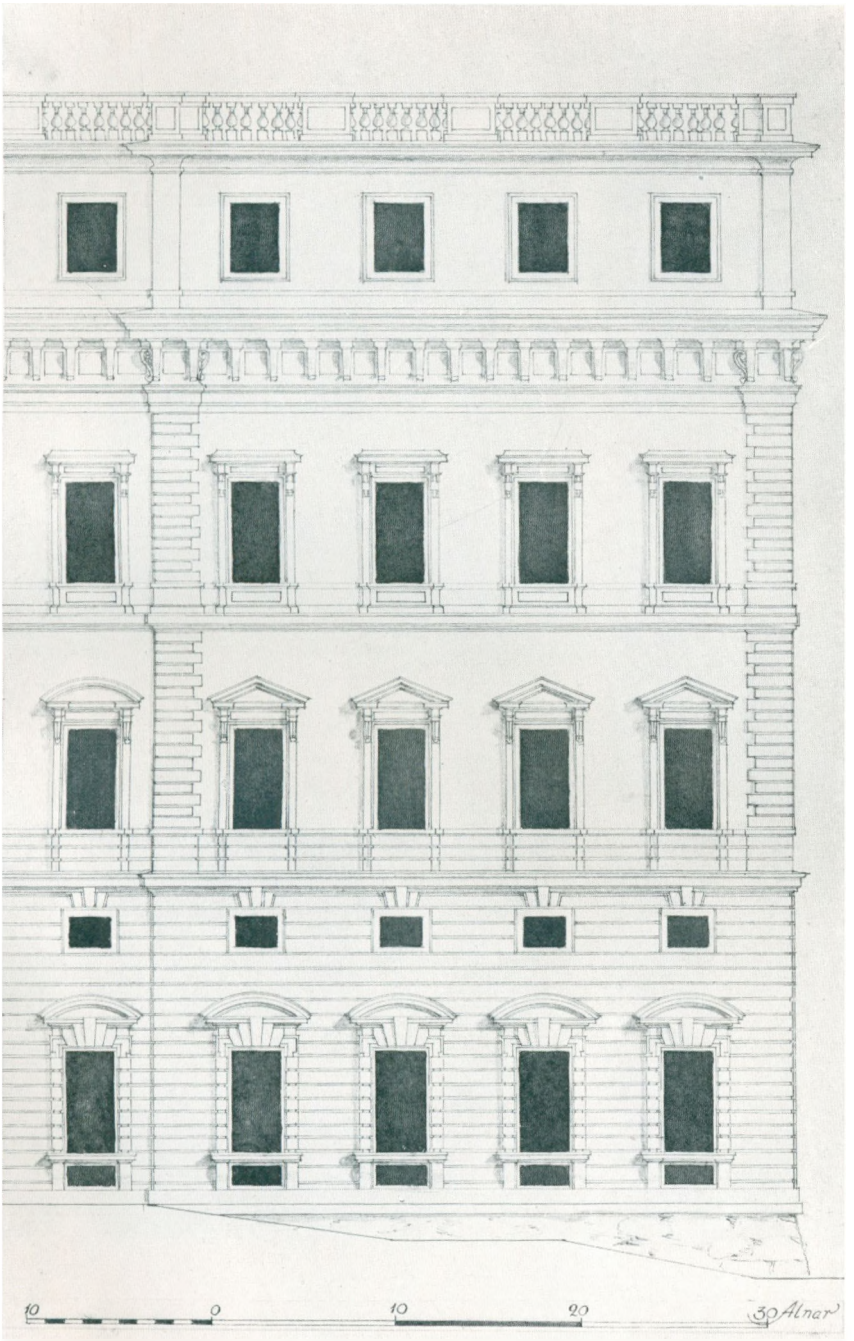

Fig. 25. Högra partiet av fig. 23.

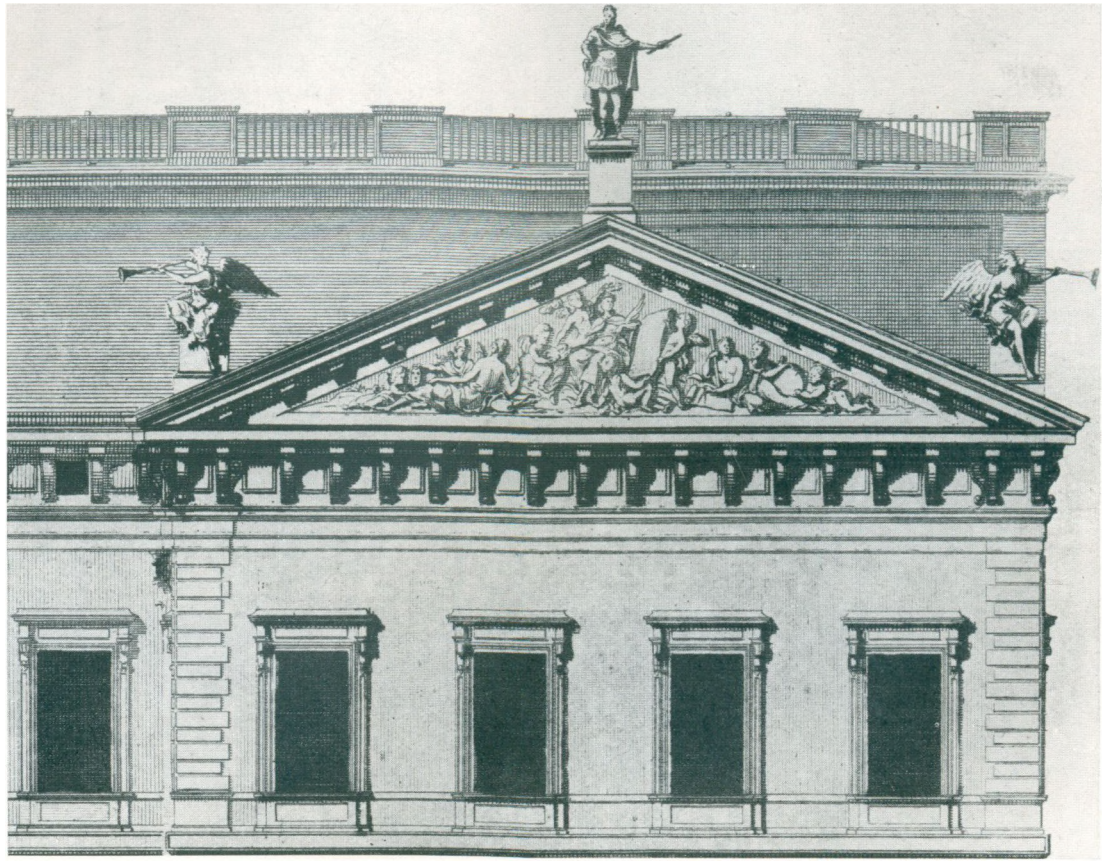

Fig. 26. Detaljbild ur kopparsticket fig. 5.

blott ha enkelt ramverk. Angående fönsteromfattningarna äro de ju alla av känd typ, förebilder till dem finnas lätt påvisbara å Lateranpalatset, Palazzo Borghese, Quirinalpalatset och därmed sammanhängande arkitektur. Om en detalj i deras typbildning giva Tessins ord i hans lilla arkitekturteori [103] upplysning: "Consoler wid fönster och portar blifwa af många Architecter förkastade, men iag har intet funnit dem i deras wärk större män, än som M. A. Buonaroti och Cav. Bernini, som dem mycket hafwa practicerat."

I fasadens mäktiga entonighet framstår som det vida rikare dekorativa partiet portalen med balkong och med överstycke av okänt slag över balkongfönstret — en kraftig mittaccentuering av den stora ytan. Till portalens form återvända vi senare. Själva bottenvåningens mittparti markeras även särskilt genom att här öppnas tre arkader — Tessin har själv på en lapp med blyerts kastat ned uppgiften om förebilden: "Die Facciato nach den garten mitt 3 Arcaden wie al palazzo palestrini (Barberini) und den neue[n] theil Borghesi, nur dass die pfehler nicht zu swach werden." [104]

Sålunda framstår fasaden i sin helhet som rekonstruktionsritningen visar (fig. 23—25). Denna stöder sig i nära nog alla avseenden — undantag: den stora kornischens utseende, attikvåningens fönsterproportioner och omfattningar och dekorationen över mittaxelfönstret — på Tessins egna ritningar eller ord. Den torde kunna giva besked om den mäktiga verkan av trädgårdsfasaden, än mer förstärkt genom terrass- och trappanläggning, vars form icke kännes.

De yttre sidofasaderna äro utbildade i likhet med den stora trädgårdsfasaden ehuru utan dess övervåning. Det är även tydligt att Tessin icke här hade balustradkrön utan lät sadeltaket synas. Även dessa fasader vertikalindelas av rustikkedjor innanför den fjärde fönsteraxeln.

Vi komma så fram till flyglarnas gavelsidor, vilka vi ju genom ritningar och kopparstick i grund känna. Det som här särskilt är värt uppmärksamhet är de väldiga frontonerna, med rik relieframställning i tympanonfältet och krönta av imperatorsfigurer, flankerade av basunblåsande genier. Genom sin storlek och sin placering spela de den största roll för hela huvudfasadens stil — tillsammans med borggårdens pilasteruppställning mana de fram den festliga och rika prägel, som hela denna arkitekturbild onekligen äger.

Motivet med dylik stor antikiserande dekorationsfronton är icke vanligt hos Tessin och sammanhör icke med den romerska arkitektur, som han följde såväl i detta slottsprojekt för övrigt som annorstädes. Däremot är det jämförelsevis vanligt i fransk slottsbyggnad under 1600-

talet liksom i nederländsk under samma århundrade. Som förut är nämnt, spelade dylika frontoner en ingripande roll i Lambert van Havens slottsprojekt och det torde icke vara för djärvt att antaga, att Tessin genom att å sin byggnad införa samma motiv velat anknyta till detta förslag liksom till den friare och livligare arkitekturform, han sett utmärka Danmark. Sammansättningen av den stränga romerska fasaden och den rika gaveldekorationen ger onekligen hela arkitekturen en originell hållning, som man i liknande fattning knappast ser annorstädes. Härmed hade Tessin i ännu en väsentlig detalj differentierat denna slottskomposition från den stockholmska samt gett den ett som han torde hava funnit för Danmark avpassat kynne.

Vad slutligen den låga förbindelselängan angår skulle den som synes vara rusticerad i likhet med hela slottets bottenvåning men hava en alternativt behandlad fönsterordning; balustradbekröningen med statyer och vaser få följande motivering på en anteckningslapp (i Nationalmusei arkiv): "Vorne auf der Terassen mussen nicht eijtel Statuen kommen, sondern Statuen undt Vasen müssen alterniren, auf dass der Rauch zu die Vasen können herausgehen, undt darnach wollen alle die untere Schornsteine in die Logementen vortheilet seijn, welches notig ist zu beobachten."

Portalerna.

En allmän regel är att "Portalen bör för all ting wara ansenlig, ware sig med Colonner el: r utan med Stora Balconer etc." [105] Då Tessin i sin *Traicté* skall angiva de portaler, han anser som särskilt förebildliga, upptager han de å Palazzo Colonna i Rom och Palazzo Doria i Genua.[106] Men det för oss här särskilt intressanta är att han nämner portalen "à Bologne du Marquis Barginelli"; detta palats, nu kallat Davia, uppfört av Bartolommeo Provaglia, har nämligen en rusticerad rundbågsportal, flankerad av på höga postament stående atlanter, som bära balkongen. Dessa äro de första plastiskt-naturalistiska bärfigurer, som — i olikhet med antikens och renässansens karyatider — med oerhörd möda bära sin last; [107] de fingo ju en otalig mängd efterföljare i Tysklands sena barockkonst. Denna portaltyp har Tessin funnit i högsta grad användbar och hans studier för att få densamma verkningsfull äro ytterst ingående. Det finns sålunda en del teckningar, där Tessin komponerat muskulösa Herkulesgestalter, stående på brutna kolonner och bärande med oerhörd kraftansträngning entablementet. I Amalienborgs slott önskade han dylika atlanter åt trädgårdsfasaden, bärande balkongen — "stora figurer skola stå på tredjedelen av kolonnerna"; [108] genom sektionsbilden (fig. 18) få vi klart för oss arrangemanget i

huvudsak, ehuru icke i detalj. Emellertid känna vi väl Tessins behandling av detta motiv från Stockholms slottsbyggnad före branden, där han i norra längans borggårdsportal tänkt sig en liknande portal. Denna framgår dels tydligt i en fasadritning av denna fasad,[109] dels den här meddelade sektionsbilden (fig. 27, 28). Tydligen har emellertid arbetet med Amalienborgs slott först givit honom impulsen till detta arrangemang, ty den teckning där huvudportalen har denna karaktär är utförd på våren 1694. Tanken på en Stockholms slottsportal av samma typ finnes däremot först omtalad på våren 1695, då i själva verket dess borggårdsfasad stod färdig; det är närmast med anledning av detta uppslag, som Bernard Foucquet inkallades till Sverige och Tessins korrespondens rörande denna detalj är ytterst utförlig, vittnande om vilket betydelsefullt inslag han ansåg denna kraftiga skulpturdekoration skulle göra mot den rena romerska muren.

Tessin tänkte sig möjligheten att även borggården å Amalienborg skulle i sina huvudentréer ha samma portaluppställning, medan han däremot i sidoportalerna till trapporna för in det sedvanligare termmotivet. Denna uppställning av kolossalgestalter å alla fyra sidorna av borggården bibehåller han sedermera i sitt Stockholms slottsprojekt efter 1697 såtillvida, att han här låter trappentréns termer bliva friställda, därvid påverkad av Berninis friställda jättar å ömse sidor om en Louvreportal.

De övriga slottsportalerna skulle vara av enklare slag, entréportalen med rustika kolonner mot rustik omfattning, de yttre sidoportalerna av samma typ, men med rustika pilastrar i stället för kolonner. Portalformerna framgå med all tydlighet å ritningen fig. 22, som utgör ett schema för alla portalers behandling.

Interiörarkitektur.

De stora interiörer, vilka varit föremål för särskilt studium av Tessin i Amalienborgprojektet, äro portiker, vestibuler och trappor, den kungliga paradvåningen samt kyrka och teater.

Angående *portikerna* hade Tessin sina ständigt lovordade bestämda föredömen koncentrerat samlade i denna sats: "Entre les plus beaux Portiques qu'on voit à Rome, est celluij du Palais Farnese, du Palais Borghese et Pallestrin" (Barberini).[110] Det är även denna grupp, som han allmänt närmast stött sig på; i Stockholms slotts sköna huvudportik i norra längan (fig. 27) är det med stor tydlighet Palazzo Farneses kolonnportik som varit mönstret. Amalienborgprojektets portiker (fig. 29) äro emellertid av annat slag, de äro med tydlighet utbildade efter Palazzo Borgheses gårdsportiker. Uppställningen av murpelare,

kolonner och bågar är nära överensstämmande, liksom den dekorativa insättningen av stor skulptur.

Tessin kallar själv de stora *trapporna* för "den skönaste och även svåraste delen av projektet".[111] Onekligen har han här nedlagt ett utomordentligt arbete och vi hava även dess bättre möjlighet att bedöma det, tack vare de vackra sektionsritningarna. Ritningarna äro så fullständiga att någon beskrivning icke torde behövas. De båda trappanläggningarna skulle sinsemellan vara lika med den skillnaden att kungatrappan var tänkt i dorisk, drottningtrappan i jonisk ordning.

Trapphuset innehåller tvenne par helt öppna trappor uppbyggda på kvadratiska pelare kring rektangulära mittbrunnar. En dubbeltrappa av detta slag hade Tessin redan deltagit i att utföra å Drottningholm och det är tydligen denna glänsande trappkomposition som i mycket här är efterbildad. I sin *Traicté* [112] har Tessin uppgivit, varifrån denna komposition med kopplade trappor närmast är hämtad, nämligen från Palazzo Reale i Turin. I utbildningen av arkitekturens form och detaljer såsom kolonner, balustrader, nischer etc. är tydligen dock den av konstnären så djupt beundrade ena trappan i Palazzo Barberini förebilden: "à quattre rampes celluij du Palais Palestrin est le plus beau", säger Tessin i sin traktat och han har flera gånger noggrant avritat den;[113] överensstämmelsen i den förnäma detaljbildningen är mycket stor. Men även andra av Tessin studerade italienska trappor ha spelat roll; sålunda finns det en anteckningslapp,[114] som uppger att trappans lutning och steg äro tagna från Palazzo Gaetano, över vilken för övrigt även uppmätningsritning finnes av Tessin,[115] och tydligen har även Palazzo Altieris rektangulära anläggning spelat roll för grundformen, som är nära överensstämmande. Tessin skriver att dessa trapphus syntes honom bli ytterst magnifika, vart och ett med 24 kolonner, 40 pilastrar, 10 statyer, 8 byster och 6 reliefer, och han berömmer deras ljus och deras öppenhet genom hela det väldiga huset. Hela arkitektens vetande på detta centrala område av italiensk arkitektur ligger nedlagd i dessa utstuderat skickliga lösningar.

Arbetet var icke förgäves gjort, ty med någon omarbetning flyttades dessa kompositioner in i Stockholms slottsplan av 1697 och kom i många stycken även här sedermera till utförande.

De båda stora praktrummen i byggnaden skulle jämte de stora gallerierna utgöras av kyrka och teater. Av dessa rum tilldrager sig *kyrkan* det största intresset.

Sedan man gått uppför stora högra trappan kommer man in i en kvadratisk vestibul av en och en halv vånings höjd. Tack vare planen

Fig. 27. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Tvärsektion av norra slottslängan. Fullerö.

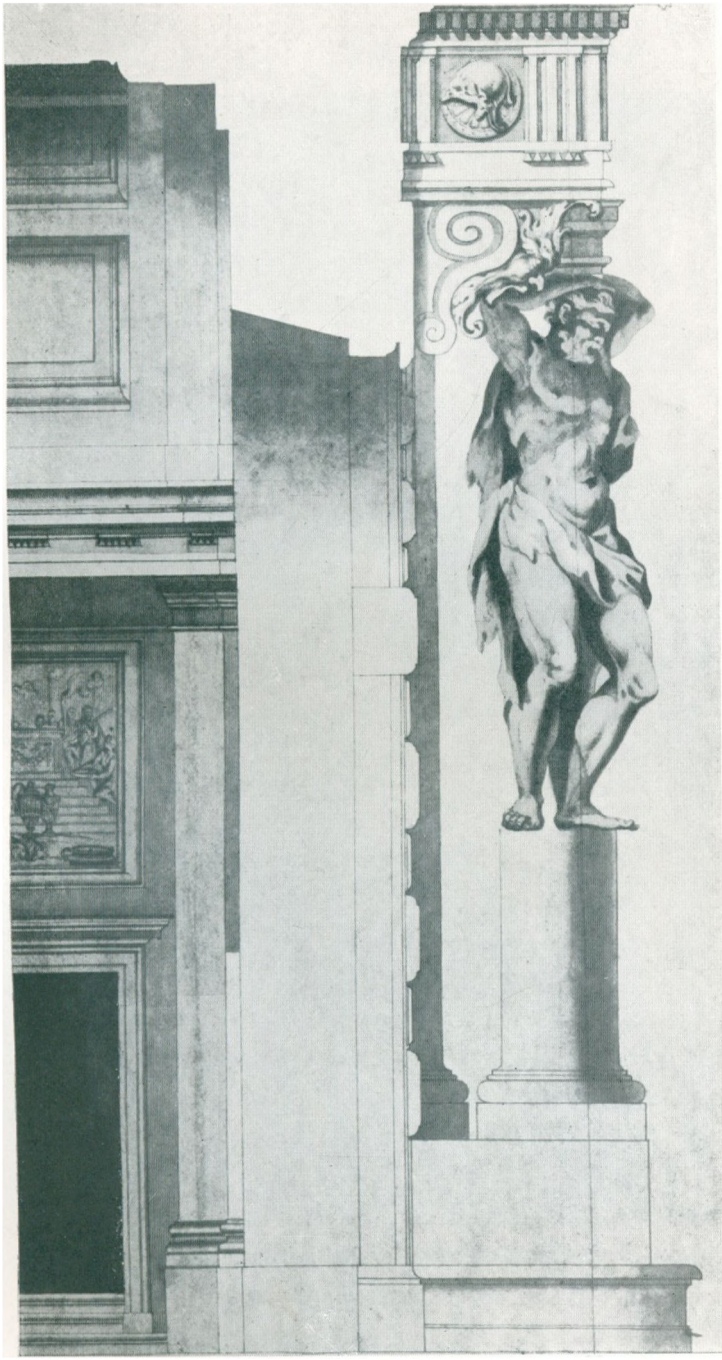

Fig. 28. Nic. Tessin d. y. Förslag till borggårdsportal å Stockholms slott. Ur sektionsritningen fig. 27.

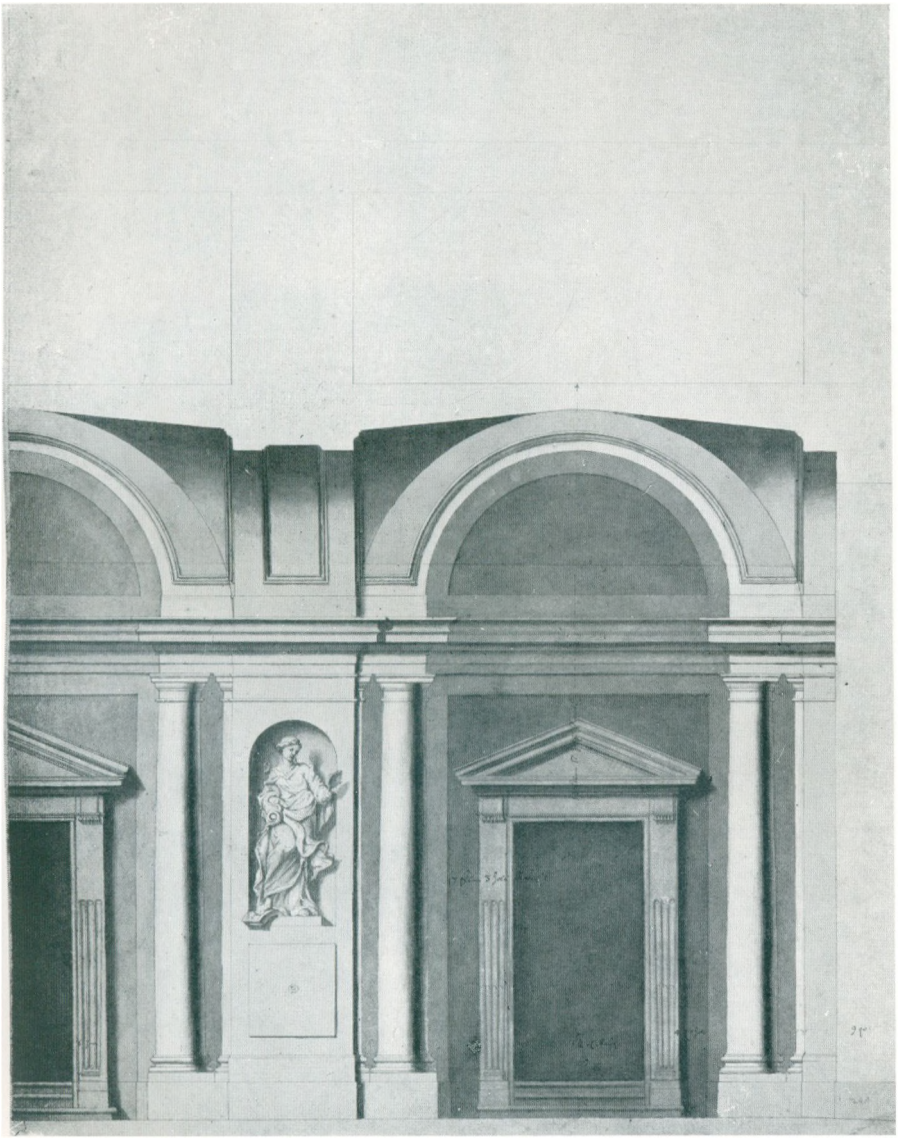

Fig. 29. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Längdsektion av portiken. N. M.

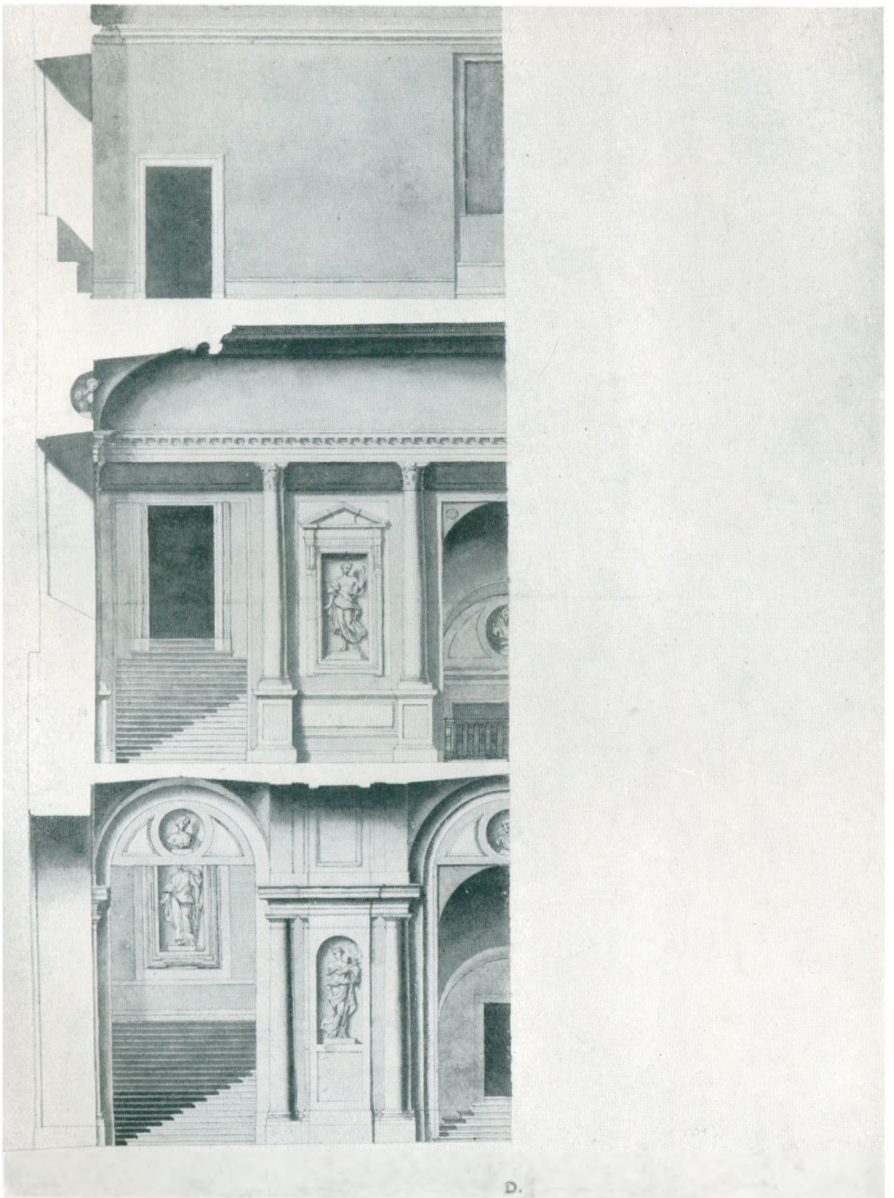

Fig. 30. N i c. T e s s i n d. y. Amalienborgs slott. Sektion av högra flygeln med trapp- och kyrkovestibul. N. M.

Fig. 31. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Längdsektion av trapphuset. N. M.

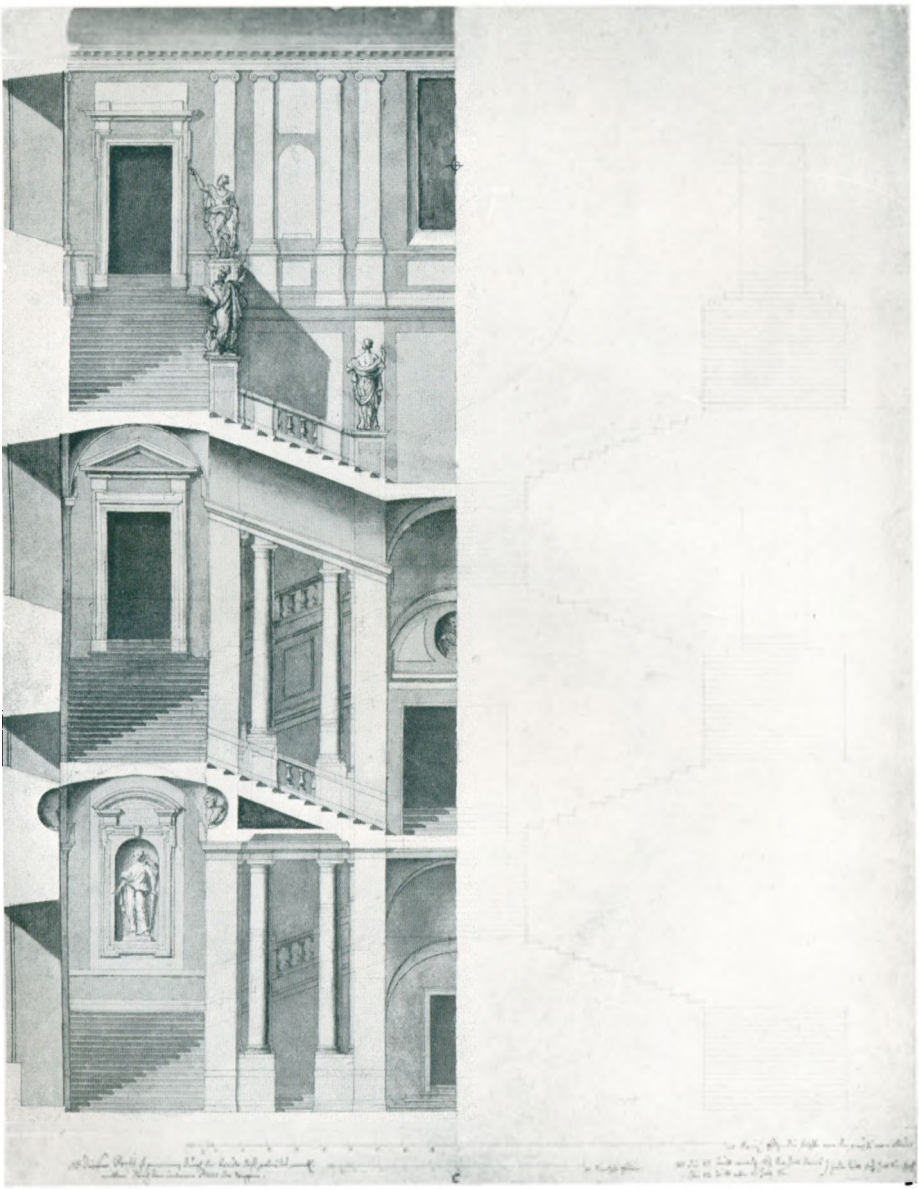

Fig. 32. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Tvärsektion av trapphuset. N. M.

och sektionsritningen D (fig. 30) känna vi denna kyrkvestibuls karaktär — fönsterpelarna äro indelade av dubbla korintiska pilastrar, mellan vilka nischer äro uttagna, de båda väggarna mot trapphuset och kyrkan äro indelade av två par kolonner, mellan vilka av fönsteromfattningar inramade skulpturnischer äro anbragta; kolonnerna och pilastrarna bära en kornisch med tandsnittlist, över vilken välver sig ett spegelvalv; i valvhörnen äro små byster insatta.

Från denna vestibul inträder man i kyrkorummet mellan kolonner, som uppbära orgelläktaren. Det väldiga rektangulära rummet reser sig genom halvvåningen och de två övervåningarna och är sålunda belyst å båda långsidorna av fönster i tvenne våningar, de övre rundbågade och inskjutna i det välvda taket. Tessin skriver själv om rummet att "det är ornerat med halva kolonner och halva pilastrar av korintisk ordning; entablementet blir fullständigt, med arkitrav, fris och kornisch och över varje halvkolonn kommer på en piedestal en sittande stor figur, vilken håller en apostelsköld". Rummets väggindelning framgår av den bevarade ritningen (fig. 34).[116] Kyrkans möbler kännas däremot endast genom plan och beskrivning. Mitt å ena långväggen är predikstolen placerad, med osynlig, i muren anbragt trappuppgång, "emedan en trappa å ena sidan av en predikstol i allmänhet för med sig en deformitet". Framme vid koret på var sida en kungsstol på samma sätt som i den första Tessinska slottskyrkan i Stockholm och i fonden altaruppställningen med kolonner — troligen av liknande typ som i nämnda kyrka. På sidan om altaret smärre rum, varav det ena sakristia.

På grund av en från Danmark framställd fråga angående detta kyrkoprojekt fick Tessin tillfälle att motivera kompositionen i ett viktigt avseende.[117] Man begärde att kyrkan icke skulle gå ned i mezzaninvåningen utan blott intaga de båda övervåningarna; Tessin framhåller att härigenom skulle rummet bli disproportionerligt med för stor bredd till höjden, och att man skulle kunna se ut genom fönstren, när man stod i bänkarna, vilket man vid kyrkor alltid undflyr, då det är ägnat att borttaga andakten.

Dessa ord bidraga till belysningen av frågan, hur Tessin kommit fram till den mycket intressanta och i Tessins verksamhet betydelsefulla lösning av en praktinteriör, som denna kyrkosal visar. I sin första slottskyrka, norra slottskyrkan i Stockholms slott, var arkitekten bunden vid det gamla, men lyckades i den rektangulära salen få in en barockkyrkas arkitektoniska fördelning, ehuru i sammantryckt form:[118] en svit av dubbla kolonner bära arkitraven, på vilken figurer äro placerade; på arkitraven vilar det välvda taket, i vilket övervåningens rundbågade halvfönster skära in; golvet försänkt, så att de stora fönstren begynna över manshöjd. Långhuset i den ordinära barockkyrkan, exempelvis

Il Gesù, har en liknande uppställning, dock dels med den av planen betingade skillnaden att huvudvåningen icke har fönster utan kapellingångar, dels den av höjden betingade skillnaden att entablementet är utomordentligt rikt, överfönstren stora och valvet högt.

Den Tessinska slottskyrkan i Stockholm ansågs ha det felet att den "eij hade sin fulla högd"; [118] när Tessin i Köpenhamnsprojektet får fritt disponera utrymmena, låter han dess kyrka däremot få den eftersträvade höjden — en sluten halvvåning jämte två hela våningar — något som för den än närmare den romerska barockkyrkan; entablementet förrikas, de på detta ställda skulpturerna växa från putti till sittande helfigurer, överfönstren bli stora och valvet förhöjes.

Det är med lärdomarna från detta projekt som Tessin går vidare i sina tvenne stora likformade kompositioner för kyrka och rikssal i Stockholms slott. Kyrkan är i sitt första skede av 1697 [120] två och en halv våning hög, indelad av kopplade kolonner, som bära entablementet, på vilken sköldekorationer äro uppsatta; rikssalen [121] av samma grundtyp, men med stor läktare på fria kolonner och med skulpturala figurer å läktarbarriären; det är läktararrangemanget som skiljer den Tessinska profansalen från kyrksalen. Hur dessa intressanta salskompositioner äro tänkta i detalj och hur de vidareutvecklas i Tessins definitiva ritningar, färdiga år 1704, skall här icke genomgås; [122] det må vara nog att konstatera Amalienborgprojektets betydelse för utvecklingen av denna Tessinska praktsalstyp.

I vänstra flygeln ligger *teatern* till vilken man kommer genom den stora kvadratiska balsalen. Denna skulle hållas osmyckad för att vid olika fester smyckas med tillfälliga dekorationer. Själva teatersalen känna vi blott genom plan och beskrivning. Det stora två och en halv våning höga rummet är ungefär delat i två likstora hälfter, åskådarrummet och scenrummet. Åskådarrummet består av en ellipsformig uppbyggnad av en våning loger, avdelade av stora fria kolonner; till logerna föra runda trappor. Mitt i åskådarrummet är utbyggd en väldig cirkelrund läktare, tjänande till kungafamiljen och hovet. Parterren är avsedd dels till åskådarrum, dels vid större skådespel till förstorat scenrum, och förbunden med scenen av trappor; prosceniet infattas av tvenne par stora halvkolonner. För scenrummet och maskineriet har Tessin dessutom givit speciella anvisningar.

Bakom denna teaterkomposition ligger mycket ingående studier, alla de mer märkliga teatrarna alltifrån Palladios Teatro olympico i Vicenza har Tessin studerat. Särskilt intressant är, att han såväl ritat av som utförligt beskrivit Aleottis Teatro Farnese i Parma; [123] denna inleder nämligen i Europas teaterarkitektur den plantyp, som Tessin här an-

vänt.[124] Tessin betecknar den som den "wegen dem Amphitheatro undt der Audienza der prächtigste in gantz Italien". Dock skiljer sig Tessins teaterrum från Teatro Farneses särskilt genom sin stort utbildade logearkitektur; närmaste förebilden därtill ligger helt visst i Paris, i såväl Palais Royals teater, som Tessin utförligt beskrivit,[125] som kanske än mer i Tuileriernas. På grund av bristen på ritningar kan dock rummets karaktär ej fullständigt bestämmas och sålunda ej heller dess föregångare. Det är dock troligt att för det rent dekorativa Berain här varit Tessins lärare, då han ägnade hans teaterritningar den största beundran.[126]

Paradvåningen är byggd på studier från Versailles. Rumssviten ligger i en ofantlig enfilade, med alla dörrar mitt å kortväggen som i Versailles och med fondväggarna försedda med stora speglar för att ytterligare fördjupa perspektivet. Tessin har emellertid i modellen och några planer framställt tvenne genomgångar i varje rum för att sålunda få fram tvenne enfiladeperspektiv, avslutade icke mer av speglar, utan av fönster. Han skriver på en lös anteckningslapp [127] om dessa två alternativ följande: "In die grosse Appartements ist es am besten dass die Thüren auf die Fenstern antworten in sonderheit im Model, im Wirckl. möchte dennoch dass andere wie im Dessein besser seyn." Rummen äro av ungefär 14 alnars höjd, alla välvda med gipstak. För proportionerna nämner Tessin såväl Palazzo Altieris som Versailles paradvåningar. Huvudgalleriets interiörbildning känna vi till en del genom sektionsritningen (fig. 18) och det synes framgå därav, som väl kunde förmodas, att uppställningen av pilastrar, fält, kornischer och valv skulle följa Mansarts—Le Bruns Galerie des Glaces, mönstret även för Karl XI:s galleri å Stockholms slott. Tessin har icke givit sig in i detaljbehandlingen av paradvåningen, utan endast givit schematiska hänvisningar och proportionell stomme.

I serien av Europas samtida slottskompositioner står Amalienborgprojektet nära nog ensamt i sin förening av fransk planlösning med sträng romersk-berninisk uppställning.[128] Det särskilt karakteristiska är att trots denna franska planlösning med öppen gård byggnaden i sin helhet är så ofransk, ehuru Ludvig XIV:arkitekturen vid denna tid var en vogue i Europa. Med tydlig konsekvens motstod Tessin vid denna tid påverkan från fransk ytterarkitektur (undantag: platsarkitekturen) och han får framför allt härigenom sin så markerade ställning i Europas arkitekturhistoria. Han har vid många tillfällen givit sin avvoghet mot fransk fasadstil uttryck, jag väljer ett öppen-

hjärtigt uttalande från den tid, då Amalienborgprojektet stod färdigt och som skänker fullkomlig klarhet över hans ståndpunkt. Cronström hade erbjudit Tessin en gravyr av Versailles' huvudfasad och får därpå svaret:[129] "Vad den stora Versaillesfasaden angår, önskar jag den icke alls, då den på intet sätt är i min smak, icke heller för att säga sanningen någon byggnad i Frankrike i det yttre, men väl för den inre dekorationen, där deras snille och smak (genie et gentillesse) har gått långt, så att allt sinnrikt som jag skulle kunna få för den inre dekorationen skulle vara mycket välkommet, men det yttre bryr jag mig icke det ringaste om." Uttalandet är såtillvida något missvisande, som han beställde ritningar, studerade och lärde av den franska moderna platsarkitekturen, särskilt Place Vendôme, något som vi även tidigare belyst, men det visar dock med skärpa, hur Tessin orienterade sig i det stora hela. Detta utgör även förklaringen till Amalienborgprojektets huvudkaraktär. Men såsom har betonats insattes i denna italienska arkitektur frontoner, pilastrar och balustrader på ett så livfullt sätt att en anknytning till den nederländska palladianismen synes vara sökt, ehuru givetvis ej i detaljbehandlingen.

I Tessins egen produktion fick denna egenartade arkitekturlösning sin givna betydelse. Cronström hade i ett brev av 7 mars 1697 angivit detta med ett par ord; han sade sig med spänning vänta att få se teckningarna till det danska slottet, "då ni här arbetat utan hinder av någon gammal byggnad och då ni som man säger fått skära till ett nytt stycke tyg; er stil skall här få tillfälle att visa sig i hela sin utsträckning —". Det är denna frihet i kompositionsarbetet, som i så många avseenden blev fruktbärande; vi ha redan vid analysen av de enskilda partien haft tillfälle att ställa det danska slottet i samband med Stockholms slott och belysa det förras betydelse för det senares slutliga utformning.

Men som helt konstnärligt uttryck har det måhända sin största betydelse. Stockholms slott var ursprungligen tänkt i en rätt puritansk stil, utan för kraftig reliefverkan eller för rik utsmyckning. Det är så norra längan är utförd, och de övriga längorna skulle ursprungligen hava en liknande enkelhet. Med Amalienborgs slott kommer Tessin in på ett betydligt rikare språk, särskilt anlagt på fylligare fönsteromfattningar med frontoner, kraftig vertikalindelning, stark reliefverkan, festlig utsmyckning. Den rikedom och magnificens, som han här ansåg sig hava nått och som bland annat blev föremål för Karl XII:s beundran, har han i sina nya fasadlösningar för Stockholms slott upptagit och fört vidare, liksom han överhuvudtaget i sin fortsatta verksamhet går mot allt större yttre prakt. Amalienborgs slott är här den definitiva vändpunkten. Men icke blott i fråga om fasadstilen,

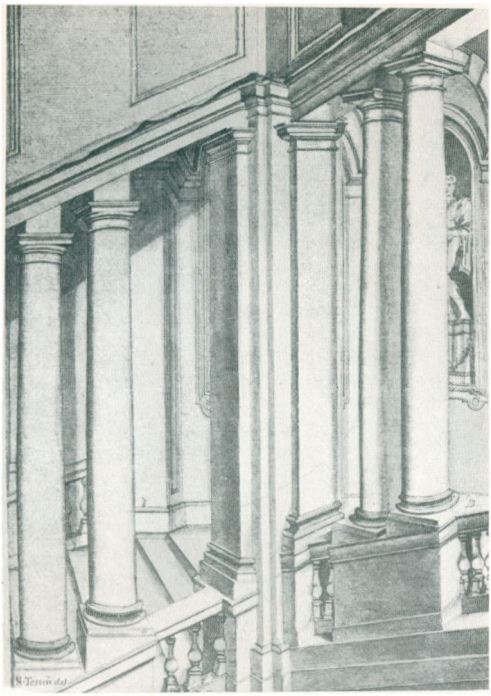

Fig. 33. Trappa i Palazzo Barberini. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

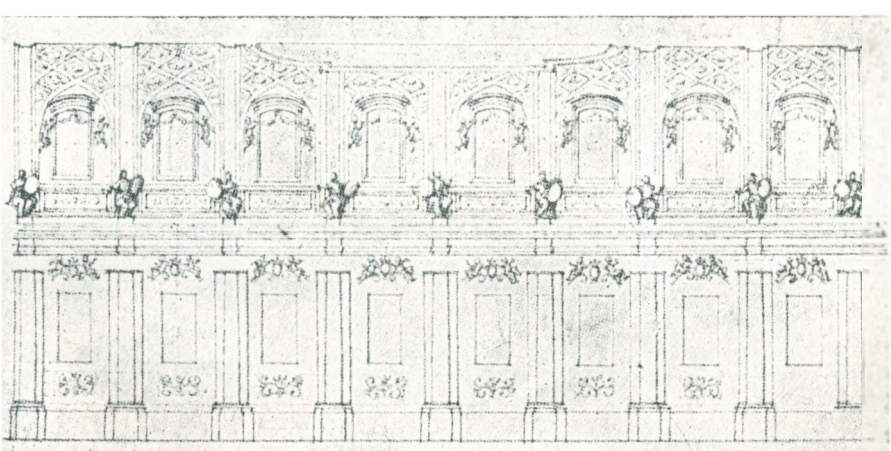

Fig. 34. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Skiss till kyrkosalen. N. M.

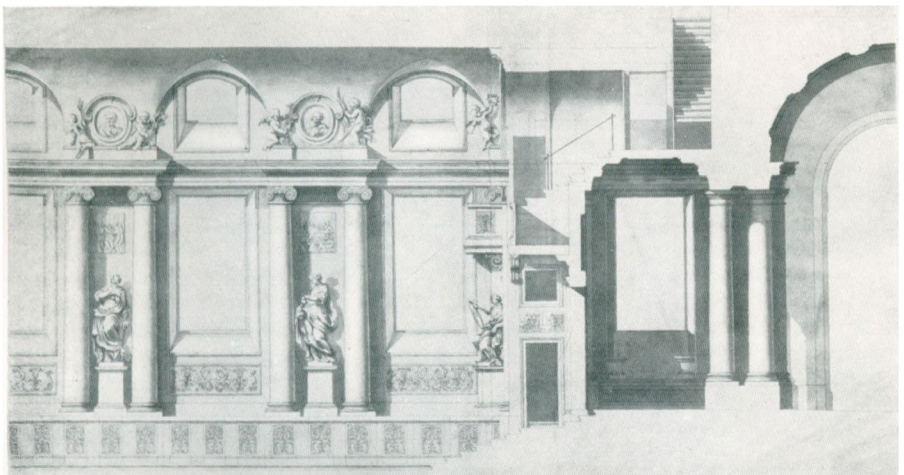

Fig. 35. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Sektionsritning till första Slottskyrkan. Slottsarkitektkontoret.

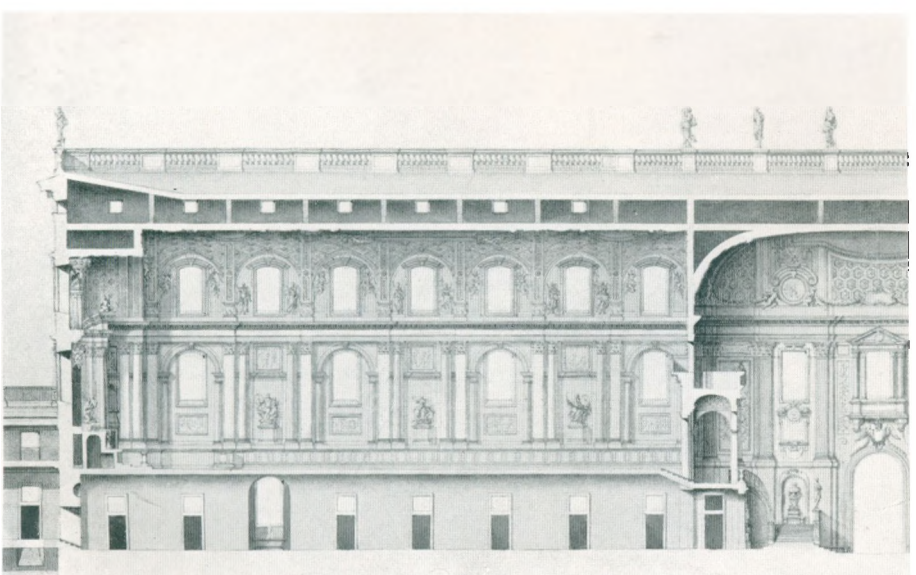

Fig. 36. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Sektionsritning till Slottskyrkan. Slottsarkitektkontoret.

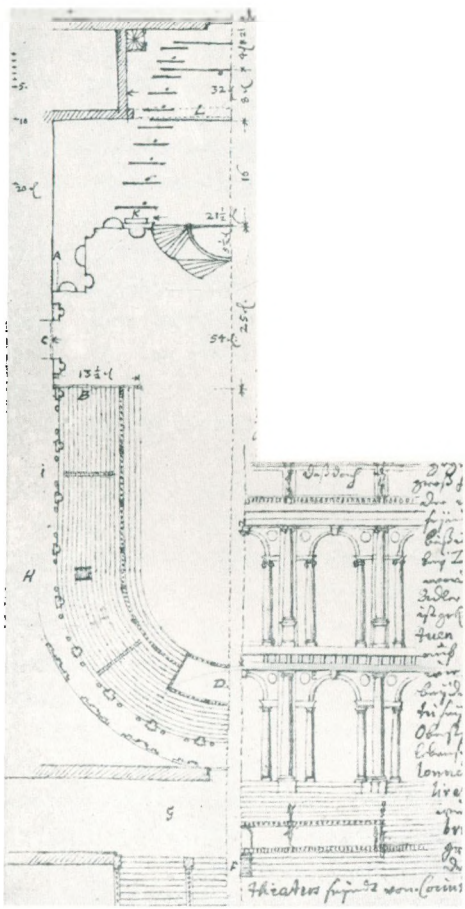

Fig. 37. Aleotti. Teatro Farnese i Parma. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

utan även som hel arkitekturkomposition betecknar det en vändpunkt. Tessin hade med den öppna gården haft tillfälle att pröva sig fram i ett för honom nytt kompositionssystem. Den lyckade lösning, som han fann sig ha nått, upptog han vid sin nydaning av slottet efter slottsbranden 1697. En av dess största och vackraste nyheter var Logårdsanläggningen (fig. 39, 40); den stödde sig dels på de romerska höjdvillornas anläggningssystem,[180] dels på inhemska förutsättningar, på Jean de la Vallées projekt, och den har troligen föresvävat Tessin även före branden.[181] Den utdaning, denna slottsida fick med sina framåtgående flyglar och öppna gård vilar emellertid tydligt nog på erfarenheterna från Amalienborgprojektet. Fonduppställningen med de över arkaderna resta tio kolossalpilastrarna avslutade av skulpturer, är densamma. Flyglarna hava visserligen till sitt yttre nödvändigtvis förändrats, men man iakttager hur den vänstra flygeln upptager en teater av nästan kongruent form med Amalienborgprojektets och ser däri tydligt nog den överförda lösningen. Senare föreslogs även den högra flygeln innesluta en enda praktsal med läktare. Men särskilt upplysande är, att ännu i den approberade planen av 1697 sammanslutes gården tydligen av en säkerligen mycket låg avgränsning — en reminiscens av terrasslängan. Den borttogs i följande förslag och därmed var den nya, helt öppna gårdslösningen funnen.

Som i det följande skall framgå kritiserades av franska arkitekter terrasslängans avbrytande av fondväggens arkitektoniska språk samt den bristande överensstämmelsen mellan flyglarnas kortsidor och mittpartiet. Det är påfallande att dessa eventuella brister äro bortarbetade å Logårdskompositionen, såsom den utvecklades efter denna kritiks ankomst. Dels öppnades gården, som nämnt, helt, och dess ståtliga uppbyggnad ligger obeskuren, dels arrangerades flyglarnas kortsidor med lisener, avsedda att fortsättas av skulpturer — alltså en tydlig korrespondens med mittpartiets stora dekoration.

Den först påtvingade, men sedermera av Tessin gärna accepterade öppna byggnadskompositionen inleder i själva verket ett byggnadssystem, som, närmast fullföljt i Stockholms slott, sedermera av Tessin på det allra livligaste kom att brukas. Amalienborgprojektet står häri som första länken i en stor serie av märkliga projekt, där detta byggnadssystem utgör den ledande idén.[182]

SAMTIDA KRITIK.

Tessin nämner ofta om sin lust att förelägga sina verk för den högsta sakkunniga kritiken och även rörande Amalienborgprojektet gör han allt för att få det känt och bedömt av tidens främste. Som nämnt skulle särskilt gravyren tjäna till att sprida upplysning om hans verk, men då det blott kom att bestå av ett enda blad, blev kännedomen om detsamma hårt begränsad hos bedömarna.

Han önskade genom Cronströms förmedling höra framför allt uppfattningen hos tvenne franska sakkunniga, Charles Perrault och André Le Nôtre[183] — med "M. Perrault" avsåg Tessin nämligen Charles Perrault, då brodern Claude Perrault, Louvrearkitekten, dött 1688.

När han nämner Perraults namn, gör han det emellertid icke utan tvekan. Ty han säger sig icke veta "om vi hava helt samma smak för den italienska arkitekturen"; hans kritik skall komma att giva upplysning därom. Denna lilla reflexion kastar ett återsken från den längesedan utkämpade strid, då med Perraults hjälp brodern segrade över Bernini i tävlan om Louvre. Tessin hade en gång jämfört bådas förslag och funnit det italienska storartat, det franska utan stor förtjänst.[184] Han visste med sig, att han i sitt Amalienborgprojekt förde vidare den Berniniska stilen och det är sålunda icke underligt, om han trodde det skulle få föga erkännande av Perrault. Men han tvekade icke om sitt eget verks värde, utan om Perraults goda smak. Säkrare var han däremot på sin vän och lärare Le Nôtre. "Som mr Le Nôtre äger den goda smaken och då han sett Italien, skulle jag även vara mycket förtjust, om tillfälle gåves att få veta hans uppfattning."

Cronström lyckades intressera flera av Frankrikes främsta konstnärer för Tessins verk. Perrault nästan slet kopparsticket ur hans händer och lovade skriva ett uttalande däröver, vilket även skedde; detta uttalande har av mig ej återfunnits. Av Le Nôtre erhöll Cronström efter åtskilligt besvär en längre kritik och han fick även ett uttalande av arkitekten Pierre Bullet; dessa båda kritiker hava bevarats. Men dessutom säger sig den svenske underhandlaren hava fått beundrande uttalanden av Jean Berain och François Girardon samt

genom den senare hopp om recensioner av åtskilliga andra stora franska konstnärer. Emellertid synes tack vare Girardon det blivit föga resultat av allt detta rådfrågande; den store skulptören var enligt Cronström fullkomligt bragt ur fattningen på grund av motgångar i fråga om sin stora ryttarstaty och han synes blott hava redigerat ut en liten billet, som icke heller återfunnits. Tessin mottog den begärda kritiken under våren 1698.[135] Tidpunkten är viktig, ty vid denna tid var han just sysselsatt med ritningarna till det nya Stockholms slott[136] och en god stilkritik kan här ha varit honom till nytta. I ett avseende torde detta även som nämnt kunna påvisas, nämligen i behandlingen av Logårdsfasaden.

Tessin spådde riktigt i sin förhoppning på Le Nôtre.[137] Den store trädgårdsarkitekten urskuldar sig visserligen med att det icke var hans sak att bedöma arkitektur, men ger dock till sist ett kraftigt lovord åt fasadlösningen, åt dess skönhet och magnificens samt betonar särskilt som en stor förtjänst, att den icke har stora och icke många språng (ressauts). Den Tessinska stilens homogena, obrutna murverkan uppfattas tydligen av Le Nôtre som en för honom karakteristisk egenskap av betydande värde.

Men den franske arkitekten fäller även några kritiska ord. Sålunda anser han huvudportalen i terrassmuren något för liten, samt ställer sig tveksam inför mezzaninfönstren mellan andra och tredje huvudvåningen och frågar sig om de äro till för att öka andra våningens inre höjd, eller om de svara mot en separat halvvåning — i det senare fallet synes Le Nôtre ställa sig oförstående för anordningen. Som vi minnas avsåg Tessin verkligen här en separat halvvåning, men han hade själv varit tveksam om denna mezzanin och var gärna med om dess slopande.

Slutligen önskade Le Nôtre flyglarnas gavelsidor rikare och mer ornerade för att de skulle korrespondera med mittpartiet och frigöra sig från den övriga byggnadens nakna massa. Tydligen vill arkitekten här ha pilasterindelning liksom å mittpartiet samt överhuvudtaget närmare sammanföra arkitekturspråket å mittfasad och gavelsidor.

Pierre Bullet däremot hade betydligt fler anmärkningar, ehuru han uttalar dem med reservation, då han icke kände planer och sektioner av byggnaden. Reservationen var behövlig ty han har verkligen på ett otroligt sätt missförstått gravyren. Han frågar sålunda vad till den stora slutna muren skulle tjäna, som reser sig över takkornischen upp till balustraden — det vill med andra ord säga, att han uppfattat huvudlängans tak som vertikal fasadmur. Tessin svarar härpå, att genom skuggan av statyerna å balustraden borde man kunna se att det icke

är fråga om en mur, utan om ett tak; det kan icke nekas att detta Bullets misstag gör att hans övriga kritik mister i värde.

En riktig anmärkning synes Bullet framställa, då han säger att först på stort avstånd från byggnaden kan man se de stora pilastrarnas baser; på nära håll skär ju terrasslängan av pilastrarna, vilket onekligen är en svaghet. I överensstämmelse med Le Nôtre finner han portalens kolonner alltför små i jämförelse med den stora kompositaordningen; han föreslår borttagande av denna portal och i stället uppförande av en rusticerad avant-corps med hög och bred portöppning — alltså en kraftig portbyggnad. För övrigt ställde han sig tveksam, om man kunde i det nordiska klimatet bruka platt tak såsom var förhållandet å terrassmuren. Redan genom dessa korrigeringar märker man, hur Bullet förfranskar den Tessinska lösningen. Detsamma gäller hans kritik av fasadlösningen. Han begär kraftiga språng samt större fönster och mindre mur — alltså en karaktärsförvandling av ingripande slag, tydligt i riktning mot en arkitektur som exempelvis Louvrebyggnaden. Det hjälper föga att han slutar med lovord över den goda smak och den kunskap, som visar sig i byggnadens konstruktion och dekoration.

Tessin säger visserligen av artighet att han icke fann den franska kritiken på något sätt orättvis, men tillägger samtidigt att den icke kommer honom att förändra något på slottslösningen.[138] Den av båda arkitekterna framställda kritiken av portalens mått i förhållande till pilasterordningen ansåg arkitekten oriktig, då portalen är placerad mer än femtio famnar framför pilastrarna å bakre gårdsfasaden, något som ju icke tydligt kunde framgå av gravyren. Men även om icke detta avstånd funnes, kan mycket väl en dylik kombination av kolossalpilastrar ovanför måttligt stor kolonnportal förekomma; Tessin vädjar till Berninis Palazzo Chigi i Rom som föredöme härvidlag.

Le Nôtres anmärkning rörande entresolen tager han också upp och nämner att den första entresolen var nödvändig för arkader och portiker, den andra förekommer endast å en enda fasad — slottsgårdens huvudfasad; vindsfönstren gå ju däremot in i kornischen. Som exempel på en föredömlig arkitektur, som har till och med tre entresoler, nämner Tessin Palazzo Borghese; i sin explikation av 1694 hade han för denna mezzaninvåning särskilt stött sig på en Louvrefasad av Bernini. För övrigt utvecklar Tessin sina kända åsikter, om att höjden av en arkitektur måste rättas efter längden — vilken här var given utifrån — och om de därav betingade svårigheterna vid våningsdispositioner.

Det är betecknande att Bullets anmärkningar icke ens upptagas till behandling; Tessin ansåg dem helt visst visa ett alltför grovt missförstående. Ingenting tyder för övrigt på att arkitekten vidtog någon som helst åtgärd med anledning av kritiken. Att han dock icke kunde,

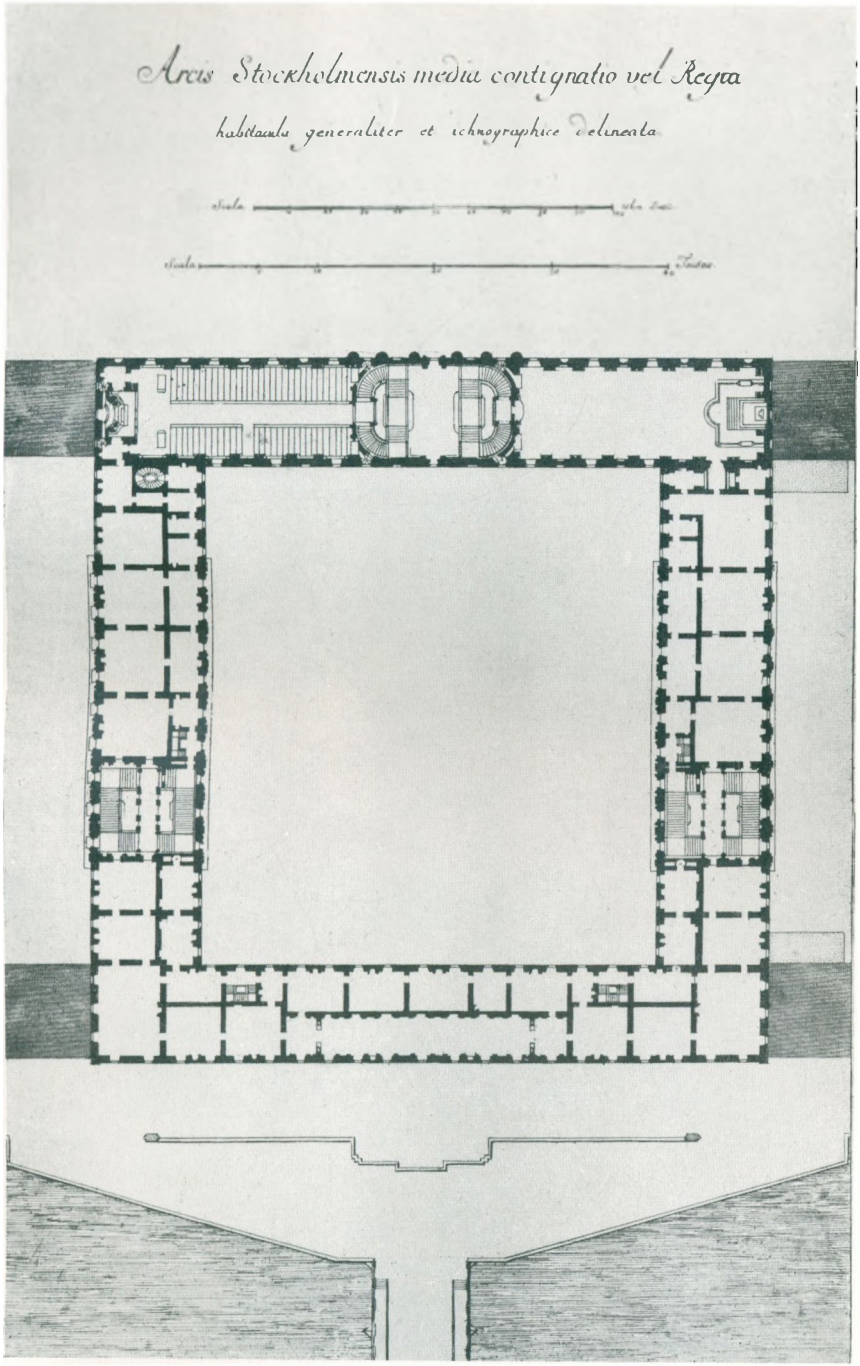

Fig. 38. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Kopparstucken plan av andra våningen.

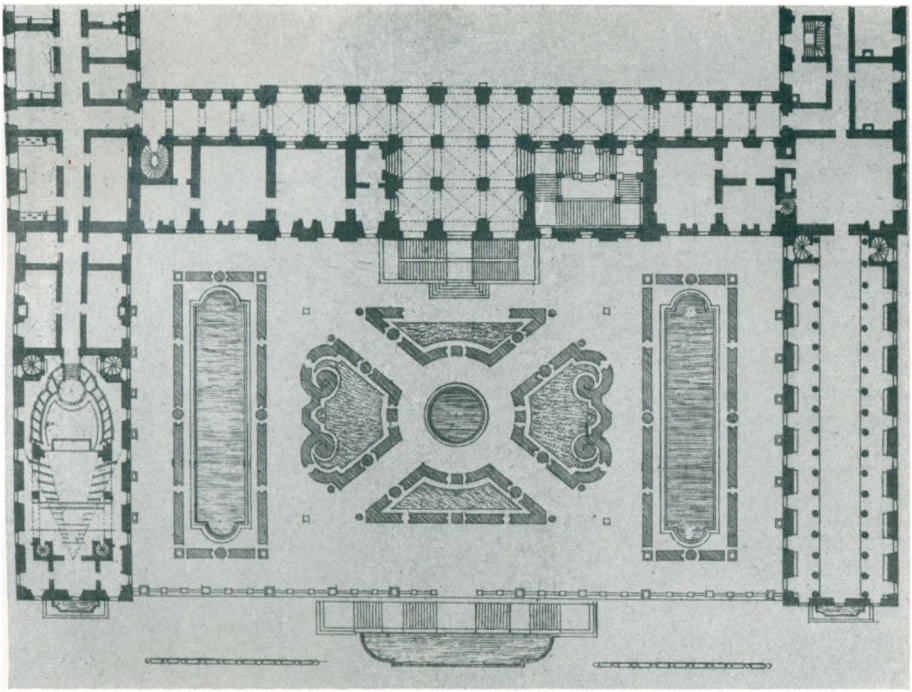

Fig. 39. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Östra partiet av den kopparstuckna planen.

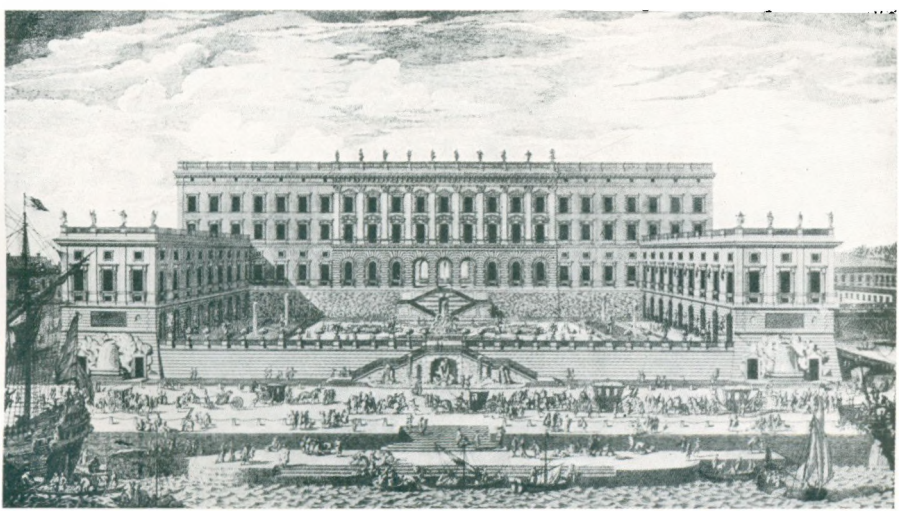

Fig. 40. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Perspektivbild av Logårdssidan. Kopparstick av J. E. Rehn.

såsom beräknat, använda dessa uttalanden som agitationsmedel i Danmark är tydligt nog.

Även i Danmark hade emellertid tydligen kritiska ord fällts om den Tessinska arkitekturen; det hade, som förut sagts, kommit till Tessins öron, att det fanns dem, "som ville reformera och blamera hans arbete". Det är dock icke möjligt att klargöra om detta i högre grad var fallet. Men tydligen mottog han dock en nu förkommen rätt ingående kritik från Köpenhamn, som han besvarade.[139] Kritiken rörde främst en del praktiska förhållanden samt det förut behandlade förslaget att förlägga kyrkan på högre nivå. Arkitektens buttra svar visar emellertid att han icke fann sig väl av anmärkningarna. När sålunda det påpekas, att man i planen saknar de "hemliga rummen", svarar Tessin, att den saken bör den, som blir satt att leda arbetet i verkligheten, själv lösa; ty kan han inte det, så är han icke heller lämpad att alls förestå ett bygge som detta.

Men av dessa danska anmärkningar, är det en som rör sig om byggnadsuppfattningen i stort och som har sin särskilda betydelse.

Som förut nämnts hade Lambert van Havens slottsmodell spelat roll såväl för de tidigare framställda önskemålen från Danmark som även helt visst för den Tessinska kompositionen. Denna slottsmodell hade som dominant över hela anläggningen det i mittaxeln över huvudlängan uppförda kyrktornet, en idé som Tessin naturligtvis icke anslöt sig till. Men i Danmark hade man icke släppt tanken, utan begärde att Tessin skulle sätta ett dylikt klocktorn på sitt slott. Tessin ger ett mycket karakteristiskt svar härpå, upplysande för hans allmänna uppfattning på denna punkt:[140] "Klocktornet har förut vid utarbetandet av ritningarna icke fordrats, det kan icke heller utföras utan att byggnaden deformeras; därför har man alltid helst undflytt dylika torn, vilket såväl vid Louvre som de flesta byggnader i hela Italien är fallet, utom *al Campidoglio* (senatorspalatset) i Rom, vilken byggnad dock mer kan betraktas som ett rådhus, vid vilket slag av byggnader man även för det mesta finner dem."

Sålunda avvärjde Tessin med hänvisning till sina italienska mönster klocktornet, vilket ju svårligen kunde inkomponeras i denna slottsarkitektur. Det egendomliga härvidlag är att den danska lusten för ett dylikt torn i samband med slottet höll i sig; som senare skall framgå följdes denna kompositionsprincip vid det första Kristiansborg.

PROJEKTETS NEDLÄGGANDE.

Trots att sålunda en del misshälligheter möjligen hade uppstått, var dock Kristian V besluten att bygga det Tessinska slottet. Man skred till förberedelser varav det första viktiga steget var upprättande av kostnadsförslag och undersökande av tillgång på material och arbetsfolk.

Tydligen hade från början avsikten varit att kostnadsförslaget skulle upprättas i Sverige under Tessins ledning. Han anför nämligen i en promemoria de punkter, varöver han behöver upplysning, såväl för att kunna göra ett överslag av kostnaderna i dess helhet, som för att kunna beräkna hur många år krävdes för att färdigställa det stora bygget. Hans redan 1687 gjorda orientering angående material och arbetsförhållanden i Danmark var honom nu till gagn vid framställandet av de precisa frågorna. De gällde frågor om materialprisen bland annat för granit, gottlandssten, bremersten, ölandssten, tegel, kalk, murbruk, trävirke, gips, koppar, till och med spik, daglöner för murare, hantlangare, stenhuggare, snickare av olika kvaliteter samt tillgången på material och arbetsfolk. Han fick ett utförligt svar [141] som kan hava sitt lokala intresse, då det redogör noggrant för hela beståndet av byggnadsarbetare och material i Köpenhamn vid denna tid samt fullständigt upplyser om löner och priser. Att här ingå därpå synes dock icke behövligt.

Emellertid var det svårt att från Sverige på ett tillfredsställande sätt få överblick över kostnaderna och på våren 1698 gavs uppdrag åt en dansk ämbetsman att upprätta ett definitivt kostnadsförslag.[142] Om detta sedermera verkligen kom till stånd är icke bekant; men det förefaller egendomligt att den danske ministern i Stockholm, Jens Juel, som från detta år har åtskilliga sammanträffanden med Tessin, icke i sina rapporter nämner något om det tilltänkta slottsbygget; [143] däremot talar han rätt ofta om det stockholmska. Orsaken är tydligen den att Kristian V på våren 1698 kommit till slutsatsen att bygget måste något uppskjutas på grund av mellankommande hinder, men icke på grund av bristande lust att bygga. Han har personligen uttryckt denna tankegång med följande ord, daterade 5 april 1698: [144] "Sasom Vii og fra Vorisz regeringsz begyndelse haffuer besluttet her vdi Vorisz *Residentz*

Stad Kiøbenhaffuen, et nyt Kongelig Slott at lade byge, som hidintil formedelst paa kommende Krigsz vroligheder, og andere besuerlige *Conjunturer*, er bleffuen hinderet, og Vii dog gierne saa at same Vorisz forrehaffuende til denne *souveraine* Kongelig regeringsz ærre og anseende kunde fuldbyrdisz da vilde Vii samme werkisz fortsettelse og perfectionering effter det *Model*, som senest derom er giort, saa fremt det ey for Vorisz dødelige affgang sckulde kunde fuldbyrdisz, Vorisz kiere Søn i lige Maade haffue *recommenderet*."

Det framgår tydligt nog av dessa ord att kungen önskade, men för närvarande icke förmådde fullfölja det Tessinska bygget. Men kort därefter avled Kristian V, 23 aug. 1699, och därmed hade även utsikterna att Tessins stora slottsprojekt skulle nå verkligheten, mycket försvagats. Ty i och med Fredrik IV:s regering trädde Sverige i ett mindre vänskapligt förhållande till Danmark och ett direkt samarbete mellan en svensk arkitekt och en dansk konung var icke mer möjligt. Nya impulser från Tessin personligen var från omkring 1700 icke gärna tänkbara. Fredrik IV kom sålunda icke att följa sin faders testamente, om han än icke synes till en början helt ha uppgivit tanken. Men trots att Tessins hus aldrig blev murat, var därför icke Amalienborgprojektets roll utspelad i den danska kungaborgens historia. Vi skola i det följande söka visa verkan av det Tessinska projektet för Kristiansborgs byggnadsutveckling.

AMALIENBORGPROJEKTET OCH KRISTIANSBORG.

Under Fredrik IV:s första tid fick det gamla Köpenhamns slott stå orört — kungens byggnadsintresse var inriktat på annat håll, på Frederiksbergs slott. Dock torde kungen haft tankar att uppfylla sin faders testamente — år 1707 skall han ha varit besluten att riva det gamla slottet och uppföra ett nytt på Slottsholmen;[145] möjligen kan häri avsikten ha varit att i förändrad form förverkliga den Tessinska modellen. Något allvarligare försök att gripa verket an kan emellertid icke spåras.

Men det gamla residenset blev med åren alltmer eldfarligt och bofälligt och år 1721 påbjöd kungen reparationer under ledning av Johan Conrad Ernst.[146] Under årens lopp växte detta reparationsarbete till ett mycket omfattande ombyggnadsarbete, färdigt 1727; men själva det successiva tillvägagångssättet med användandet av den gamla borgens murar gjorde dock att det gamla slottets oregelbundna femkant och dess torn alltjämt blev bestämmande och någon modern arkitektonisk lösning kunde icke uppnås.

Då emellertid Ernst var byggets arkitekt, vill man gärna undersöka om icke hans erfarenheter från arbetet med det Tessinska slottet här dock kunnat bära någon frukt. I plandispositionen av det oregelmässiga slottet kunde det väl knappast bli fallet — man kan dock hålla för troligt att hans nya kyrka och teater voro studerade efter Tessins, ehuru jag icke kunnat konstatera detta. Men det som däremot kan tagas i betraktande är fasadbildningen av det väldiga komplexet, så vi känna den från en avbildning från omkring 1730.[147]

Det är tydligen den stora Tessinska trädgårdsfasaden som här går igen. Slottet har fullbyggts efter en med denna fasad överensstämmande rytmisk våningsindelning av tre huvudvåningar och mezzaninvåningar inskjutna mellan första och andra samt över tredje huvudvåningen. Fasadytan är helt slätputsad och utan indelningar — den kraftiga horisontalmarkeringen hos Tessin finnes här icke — men fönsteromfattningarna äro hållna i den Tessinska romerska stilen, med spetsiga fron-

Fig. 41. Köpenhamns slott efter målning från omkr. 1730.

Fig. 43. E. D. Häusser. Fasadförslag till Kristiansborgs slott, 1731.

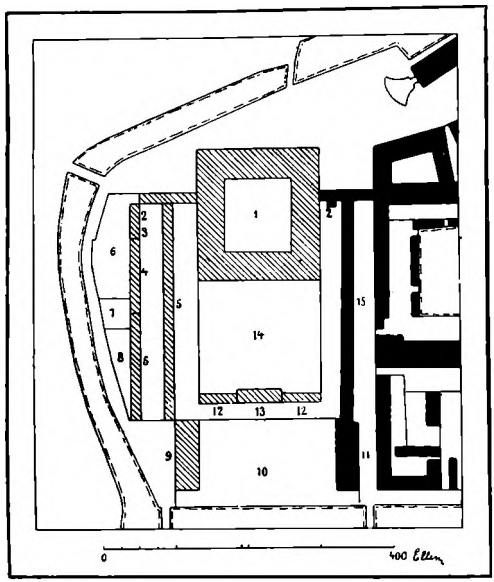

Fig. 42. E. D. Häusser. Troligen första planritningen till Kristiansborgs slott. Efter Schiött.

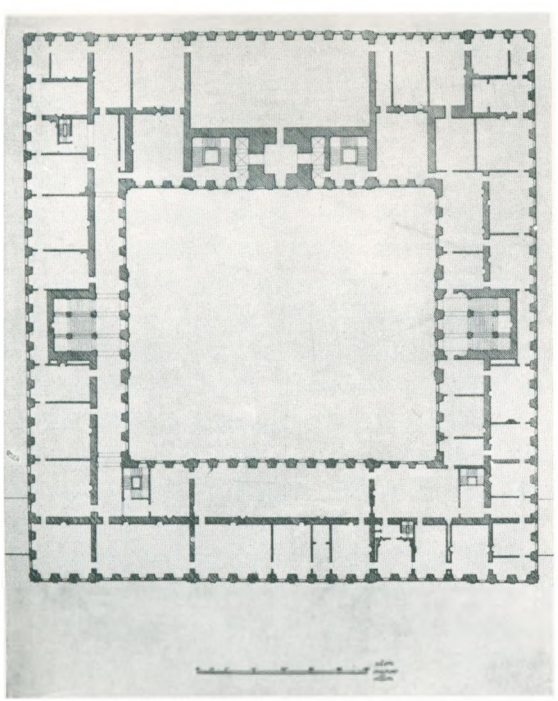

Fig. 44. Kristiansborgs slott. Plan ur Thurah, Den danske Vitruvius.

toner i andra och tredje huvudvåningen — möjligen med en tillsats av festoner under dessa fönsterrader. Taket har synligt fall och saknar balustrad, en bekröning som knappast konstnärligt kunde samarbetas med slottets oregelbundna form och den gamla tornkropp, som arkitekten fick lov att behålla. Det Ernstska slottet med dess heterogena formspråk söker sålunda genom sina helt genomgående vågrätta våningsindelningar, sin i vertikalled rytmiska fönstergruppering, sin helgjutna, putsade oindelade fasadyta och sina ornamentala romerska stenfattningar förverkliga för Köpenhamn något av den slottseffekt, som gått förlorad med nedläggande av det Tessinska förslaget.

Men omständigheterna gjorde att här endast kunde bli fråga om en svag återklang; någon ingripande betydelse kunde Tessins verk först få när det gällde en verklig nybyggnad. Den dröjde icke heller länge. Några få år efter denna ombyggnads fullbordande dog Fredrik IV, 1730, och året därpå nedbröts den gamla restaurerade borgen jämte dess utbyggnader för att bereda plats för ett helt nytt slott, för Kristian VI:s praktslott Kristiansborg.

Tessin och Häusser.

I sin dagbok skrev Carl Gustaf Tessin: "Köpenhamns slott är ett tydligt bevis, huru ömma proportion och harmonien i architekturen äro för ögat. Modelet, som, under min sal. faders uppsigt förfärdigats, står i Kongl. Konstkammaren, jemfördt med sjelfva byggnaden, visar dens föga capacitet som ändringarne gjort." [148] Carl Gustaf Tessin, som sålunda på platsen haft möjlighet att anställa jämförelser mellan modellen och det nya Häusserska slottet, antog som givet att slottet var uppbyggt efter denna modell, ehuru med åtskilliga och, enligt hans mening, icke lyckliga förändringar. Redan denna uppfattning av vår förnäme konstkännare är ett ganska viktigt inlägg i frågan om samhörigheten mellan Tessins projekt och Kristiansborgs slott.

Senare författare ha även framkastat tanken, att Tessins slottsmodell låg åtminstone delvis till grund för Kristiansborg. Meldahl [149] anser sålunda detta vara fallet, en uppgift som återupprepas av Trap.[150] Den framstående arkitekturhistorikern Fr. Schiøtt [151] förnekar emellertid kategoriskt ett dylikt avhängighetsförhållande. Olikheten i uppfattning är förklarlig, då man ju icke tillräckligt ingående känt karaktären av det Tessinska slottsprojektet för att med bestämdhet bedöma andra byggnadsverks förhållande till detsamma.

Vi vilja till en början undersöka de rent yttre betingelserna för ett eventuellt avhängighetsförhållande mellan Amalienborgprojektet och Kristiansborg. Vi känna att Kristian VI önskade erhålla en svensk, i

Nicodemus Tessin d. y:s skola uppfostrad arkitekt, att åt sig uppföra ett nytt kungaslott.[152] Redan häri torde ligga en rätt tydlig fingervisning, att konungen tänkte sig i någon form nå ett slutligt förverkligande av det aldrig fullföljda Tessinska projektet. Emellertid vände han sig till en militär byggmästare, överste E. D. Häusser, vilken utförde nya ritningar och ledde det nya slottets uppförande 1733—45. Häusser, som icke var en betydande konstnär — redan det konstnärligt svaga utförandet av hans arkitekturritningar äro därpå ett talande bevis — hade redan därförut stått i kontakt med slottsbygget: han hade under Johan Conrad Ernsts ledning deltagit i dennes uppförande av Fredrik IV:s slott.[153] Vi se sålunda utan vidare successionen från Tessin över Ernst till Häusser; det är icke tänkbart annat än att Ernst under detta samarbete vid slottet intimt satt Häusser in i den Tessinska slottsmodellen; vi ha redan nämnt (s. 35), att Häusser väl kände och uppskattade denna slottsmodell och tog sig an dess ordentliga underhåll. Alla förutsättningar finnas sålunda att den i ett så stort och krävande byggnadsföretag oprövade Häusser skulle för sitt Kristiansborg begagna sig av den sällsynt goda ledning, som det av honom väl kända Tessinska slottsprojektet gav.

Dock är naturligen att räkna med den stora skillnaden, som låg däri, att Tessins slott var projekterat för Amalienborgkvarteret, Häussers för Slottsholmen. Men i modellkammaren stod även kvar Lambert van Havens stora slottsmodell och denna var tänkt för Slottsholmen. Det är sålunda högst troligt att även denna varit Häusser till ledning. I själva verket är det Häusserska slottet i väsentliga avseenden en sammansättning av de båda stora gamla slottsprojekten, ehuru i en ornamental omklädnad av rokoko.[154]

Till bedömande av den Häusserska förbindelsen med van Haven ha vi att stödja oss på ett tidigt, 1730, tydligen av Häusser gjort första planutkast till slottet.[155] Situationen är här mycket likartad, en rektangulär borg med lika höga längor, förlagd efter väst-ostlig huvudaxel och med sluten förgård åt Holmens kanal. I det slutliga projektet förskjuts visserligen situationen något, förgården utbildas så småningom efter en ny princip, men orienteringen är dock densamma, med entréerna tagna i den väst-östliga axeln och med huvudentrén mot Slottsplatsen. I längan mitt mot huvudentrén reste sig å van Havens modell det höga kyrktornet; dess plats var motiverad av kyrkans förläggning mitt i denna länga. Häusser tager upp samma idé för exteriörbilden med samma placering — över den bortre huvudlängan reser han det dominerande tornet. Men det intressanta härvidlag är, att detta torn här står kvar som rudiment från en övergiven planlösning: det har icke mer någon kyrka under sig, som motiverar dess plats; kyrkan har flyttats ur borgrekt-

angeln och lagts vid sidan av slottet som särskild byggnad. Förhållandet är belysande för hur en senare byggnadslösning kan upptaga ett parti ur ett äldre projekt utan att föra med sig därmed sammanhängande delar. På så sätt har rokokoslottet kommit att krönas av ett kyrktorn utan att hysa någon kyrka. Det är troligt, att till och med tornformen återgår på den van Havenska: trots sin rokokoombildning har det nämligen mycket stor överensstämmelse med det van Havenska kyrktorn, vi känna — projektet till Vor Frelsers Kirke enligt grundläggningsmedaljen.[156] Vi veta även att det van Havenska kyrktornet å slottsmodellen reste sig bakom en fronton — en anordning som Tessin ogillade; det Häusserska slottstornet är anknutet på samma sätt till borggårdsfasaden.

Tessin hade tillbakavisat den från Danmark uttryckta önskan att kombinera sitt klassicistiska slott med ett torn, och angav därmed den akademiskt regelrätta uppfattningen av en modern slottslösning. Kristiansborgs originella och för tiden ovanliga sammansättning av slott och kyrktorn förklaras helt naturligt ur den van Havenska nederländska modellens alltjämt levande inflytande. Därmed är den viktigaste förbindelsen mellan Kristiansborg och denna modell nämnd och vi vända oss till ett studium av den Tessinska influensen.

Som alltid ligger ett viktigt bevismaterial för en stilistisk förbindelse i de tidiga utkast, som föregått den slutliga lösningen. Vi äga i behåll ett fasadprojekt av Häusser från år 1731,[157] som icke blev följt, men som är upplysande för den ställda frågan. Såsom vi känna hade Tessins trädgårdsfasad en ovanlig våningsindelning med tre huvudvåningar: låg mezzanin mellan första och andra våningen samt stor attikliknande halvvåning överst. Den Häusserska fasadritningen av 1731 upprepar denna indelning; den rytmiska våningsgrupperingen är utan fråga här en efterbildning av den Tessinska; skillnaden ligger närmast i att attikkaraktären borttagits. Denna Tessinska fasad utmärktes för övrigt genom att i vertikalled vara avdelad av smala rustikkedjor samt att vara krönt av hel balustrad. Detta är ävenså direkt upprepat i den Häusserska ritningen och ger fasaden dess huvudkaraktär; men rustikkedjorna äro icke anbragta med någon mening, de avskära här på föga lyckligt sätt fasadens hela verkan.

Det som däremot skiljer den Häusserska fasaden från den Tessinska trädgårdsfasaden är att balustraden har skulpturprydnader samt att mitt å fasaden en trekantgavel reser sig. Det är icke svårt att se, att dessa formelement plockats från Tessinmodellen. Serien av figurer med attribut, som där uppställdes åt borggårdsfasaden, ha här i stället fått plats å huvudfasaden; frontonen, som där hade till uppgift att avsluta flyglarnas kortsidor, har här, i likhet med i van Havens modell förts upp-

mitt å fasaden med den Tessinska krönfiguren av en imperator. Till och med de basunblåsande änglarna, som Tessin hade som gavelns hörnpjäser, ha kommit med och blivit hörnpjäser för hela byggnaden.

Tydligen skulle hela slottet vara genomfört i denna stil; Häusser har alltså i detta första projekt låtit den Tessinska trädgårdsfasaden bilda ledmotivet för den nya arkitekturen, som beklätts med rokokoornament. I sitt följande och utförda förslag tager han däremot upp temat från den Tessinska borggårdsfasaden som huvudmotiv för sitt slott.

Uppbyggnaden följer helt den Tessinska indelningen med tre huvudvåningar, mezzanin mellan första och andra våningen och låg mezzanin, dock högre än Tessins, inskjuten i takgesimsen. Den för Tessin så särskilt typiska och av honom så ofta använda taklistbildningen med de låga takfönstren inpassade mellan dubbla konsoler upptages även av Häusser, dock icke över hela taklisten. Men det som dessutom karakteriserar det Häusserska huset är den stora indelning av korintiska pilastrar, som upptager mittpartien å huvudfasaderna samt å slottsgårdens alla sidor. Detta motiv är så tydligt som möjligt överfört från den Tessinska modellen, pilastrarna äro såväl till antal som uppställning av stor likhet. Jämför man den le Clercska teckningen av gården (fig. 46) med Tessins gravyr, får man en klar överblick över sammanhanget; likaså erbjuder den Häusserska ritningen av gårdens sidofasad (fig. 47), jämförd med kopian av den Tessinska ritningen av motsvarande fasad (fig. 18), genast skönjbara överensstämmelser i uppställning och allmän anordning.

Trots uppenbara olikheter i situation, planlösning och ornamentik kan dock sägas, att det Häusserska slottet fått sin arkitektoniska stomme, sin rytmik och disciplin ur studiet av den Tessinska slottsmodellen.

Även ett par viktiga detaljer torde man ägna särskild uppmärksamhet. Det gäller då främst det å det Häusserska slottet brukade portalmotivet. Ännu på ritningen av 1731 har Häusser en ordinär och ganska svag portaluppställning av pilastrar, bärande en hel arkitrav. Men i det definitiva projektet och i verkligheten har Häusser tagit i bruk ett ovanligare motiv: två par skevt ställda korintiska kolonner, anknutna till halvpilastrar och bärande en bruten arkitrav, på vilken vilar en bruten fronton. Utanför denna huvudportal bibehålles portalmotivet av 1731, mycket lika i gårdsportalen, åt huvudfasaden med pilastrarna ersatta av kolonner. Den förstnämnda portaltypen med sin starkt nischbildande och kraftigt barocka uppbyggnad är helt i Berninis stil — det återfinnes i hans altaruppställningar, exempelvis i altaret å SS. Domenico e Sisto (fig. 89). Men denna altartyp hade, såsom vi senare närmare skola belysa, Tessin infört i Danmark med sitt altarverk i Vor Frelsers Kirke (fig. 88).[158] Detta altare invigdes högtidligen år 1732, alltså just det år

Fig. 45. Kristiansborgs slott. Teckning av Chr. Leinberger, 1742.

Fig. 46. Kristiansborgs slott. Teckning av Le Clerc. D. K. M.

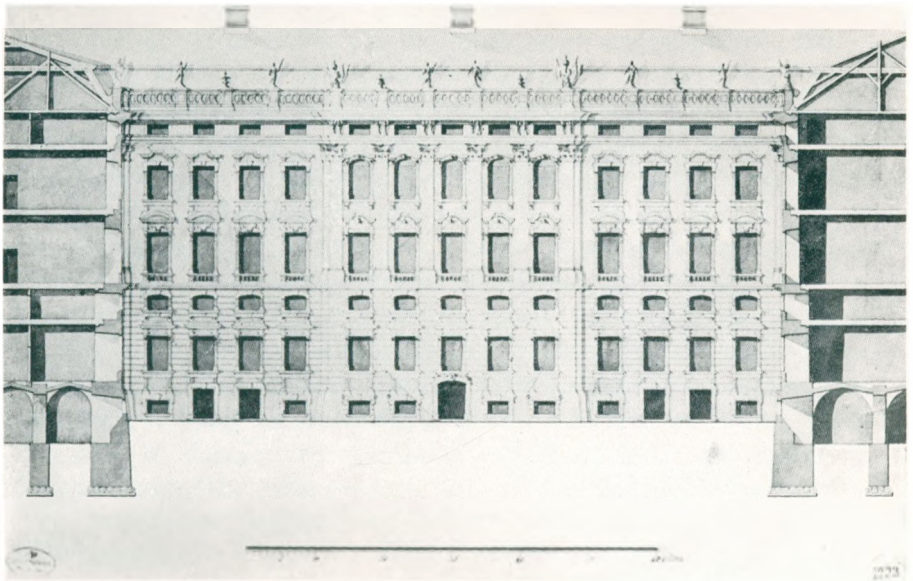

Fig. 47. E. D. Häusser. Kristiansborgs slott. Ritning till sidofasad av borggården. D. N. M.

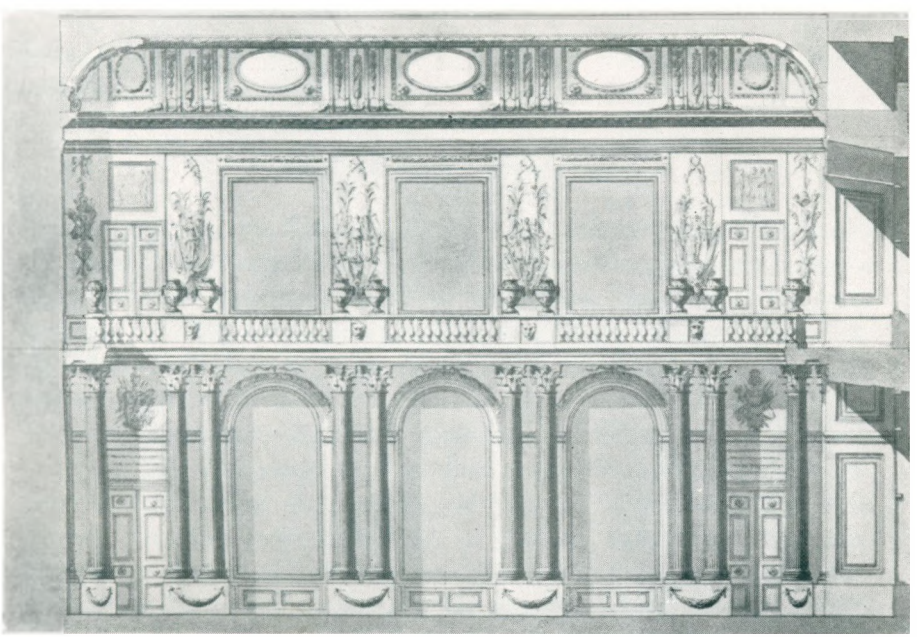

Fig. 48. Jardin. Förslagsritning till riddarsal i Kristiansborgs slott. D. R. A.

som ligger mellan Häussers första förslag av 1731 och hans approberade projekt av 1733. Att denna så mycket beundrade och i Danmark nya arkitekturuppställning stimulerat Häusser till hans originella och effektfulla portaltyp torde sålunda kunna anses som högst naturligt.

Det som däremot synes tveksamt är om de stora praktsalarna i Kristiansborg utbildats under påverkan av Tessins slottsmodell.[159] De utgöras å Kristiansborg av riddarsal och utanför slottet förlagd kyrka. Interiörbildningen är såtillvida överensstämmande med Tessins kyrksal, att salarna gå genom två våningar med markerad skillnad och att de ha spegelvälvt tak, men å ena sidan är detta en för allmän överensstämmelse — redan van Havens slottskyrka var av denna typ — å andra sidan sakna de den Tessinska salens speciella grepp: att vara en halvvåning försänkt. Indelningen av rummen överensstämmer icke heller med indelningen hos Tessin: i Kristiansborgs kyrka går en läktare fram på kopplade korintiska kolonner, som fortsätta även i andra våningen. Riddarsalen karakteriseras ävenså av läktaruppbyggnad på kopplade korintiska kolonner, och skiljer sig sålunda i väsentligt avseende från Tessins kyrksal. Av påfallande olikhet är även hela fönsterbehandlingen.

Det är ju dock möjligt att Tessins kyrksal i proportionellt avseende kunnat vara de byggande arkitekterna till något stöd, ehuru någon fast förbindelse icke kan påvisas. Det var ju även naturligt att modellens lättstuderade ytterarkitektur i långt högre grad kunnat verka mönstergivande än dess svårsedda interiörer.

I likhet med dessa interiörer var för övrigt hela denna byggnads dekorativa hållning rokoko och utan samband med den gamla slottsmodellen.

Tessin och Hansen.

I februari år 1794 brann Kristian VI:s Kristiansborg. Uppdraget att återuppresa slottet tillföll C. F. Hansen, landbyggmästare i Altona sedan 1784. År 1800 reste denne till Köpenhamn bland annat för detta uppdrag, år 1803 kunde teckningarna framläggas och approberas, år 1804 flyttade Hansen till Köpenhamn, först 1824 kunde den nya byggnaden invigas.[160]

Hansen utarbetade sina första teckningar till Kristiansborg i Altona och man kan förutsätta, att han skaffat sig så mycket upplysningsmaterial som möjligt som underlag för sitt på främmande ort utförda projekt. Om han haft tillfälle att se Tessins slottsmodell, kan icke konstateras; det är sålunda säkrast att icke bygga någon stilistisk förbindelse mellan modellarbetet och Hansens slott, ehuru det icke är ute-

slutet, att Hansen tagit del av detsamma. Men det som däremot är högst sannolikt är att han bland det material som han måste ha medfört till Altona, även haft det Tessinska kopparsticket, som var lätt tillgängligt i Köpenhamn. Vi ha rätt att studera det Hansenska slottet i förhållande till detta kopparstick för att utröna om det kan vara tal om någon förbindelse dem emellan.[161]

Någon mer omfattande rivning av murarna av Kristian VI:s slott fick icke komma i fråga och massor, våningsindelningar och höjder äro sålunda desamma i de båda slotten. Men trots detta har Hansen lyckats att radikalt ombilda hela slottets kynne. Han har lyckats därmed framför allt genom följande grepp. Han arbetar fram ur det givna murverket i längan mot förgården ett par korta flyglar samt förser dem med trekantfrontoner, tager fram fasad ur en mitt i denna stora länga befintlig hjärtmur, fäller längans mittparti och sluter i stället slottsgården genom en låg, öppen portik med balustrad, en och en halv våning hög. Han förkastar tornet liksom också frontonen över gårdens huvudfasad, men bibehåller pilasterordningen och föreslår däröver en låg attika med skulpturer. Han rensar bort all rokoko och förändrar alla fönsteromfattningar i ren stil av romerskt tycke; det har vid sista ombyggnaden av Kristiansborgs slott visat sig att han ofta använde rokokoslottets omfattningar, men vände ornamentiken inåt![162]

Men alla dessa nämnda åtgärder innebära, såvitt det var möjligt, ett tillbakaförande av Häusser mot Tessin, så som hans idéer framstå å kopparsticket. Det i kompositionen olikartade mellan Hansen och Tessin är å ena sidan, att en del av den redan uppförda huvudlängan mot förgården fick stå kvar, å andra sidan det framgångsrika ersättandet av den Tessinska terrassmuren med en likaså terrasserad öppen portik — ett mästerdrag, som ger slottet släkttycke med Gabriels slott i Compiègne. Det i ornamentiken olikartade är att Tessins barock rensas, Hansens ädla nyantik tål icke den rikedom av omfattningar, av konsoltaklister, av reliefer och av skulpturprydnader, som Tessin brukade.

Men grundplanens markanta kontur med den indragna entrélängan, uppbyggnadens rena romerska horisontalstil, den över terrasslängan öppna slottsgården med sin i fonden synliga stora dekorationsfasad, samverkan mellan dennas skulpturprydda horisontalavslutning och flyglarnas trekantgavlar — allt detta som var egenartat för Tessins Amalienborg är förverkligat i Hansens Kristiansborg. Till och med den påtalade oundvikliga svagheten i denna arkitekturbild, att pilastrarnas baser skäras bort av terrassen, återgår i Hansens slott, men förtages av att den öppna portiken lämnar ständigt skiftande inblickar i gårdsrummet. Även i detaljerna skall man vid närmare studium finna överensstämmelser, som icke kunna bero på en tillfällighet. Man jämföre

fasadbehandlingen å den avbrutna entrélängan med Tessins flygelfasader; den rusticerade bottenvåningen med sina kraftiga omfattningar, mellanvåningens stora omfattningar med trekantfrontoner på konsoler, övervåningens rakslutna omfattningar, det är en så nära släktskap som det är möjligt mellan en arkitektur från 1700 och en från 1800.

Däremot har huvudfasaden mot Slottsplatsen föga eller alls intet gemensamt med den Tessinska fasaden åt trädgården — som det tyckes ett belägg för att Hansen här icke stimulerats av någon vetskap om Tessins tankar.

Den inre planlösningen, såsom Hansen fick lov att anordna den, har icke heller överensstämmelser med Tessins så uträknat regelbundna lösning. Att däremot vestibuler och trappor i deras mäktiga romerska hållning äro av samma slag som Tessins är visserligen sant; men denna starka frändskap är av sådant allmänt slag, och så naturligt beroende av gemensamma inspirationskällor, att den icke berättigar till några slutsatser om direkta förbindelser. Detsamma kan däremot icke sägas om de berörda förhållandena angående den arkitektoniska lösningen i stort.

Det som gör denna konstnärliga förbindelse mellan Sveriges och Danmarks största byggmästare ytterligare intressant, är att Kristiansborgsarkitekturen står i visst avseende särpräglad i den Hansenska produktionen. Den över terrassportiken öppna väldiga gårdsanläggningen, kolossalpilastrar av korintisk ordning, skulpturprydd attika, det är för Kristiansborgs glansfulla uttryck särskilt karakteristiska drag, som icke annorstädes återfinnas i de Hansenska verken.[163] De Tessinska impulserna ha givit den mäktiga Hansenska nyantiken en ny skiftning.

Att mötet mellan Tessin och Hansen kunde bli fruktbart har sin främsta orsak däri, att de som arkitekter ägde djup frändskap. Redan deras studier äro därvidlag upplysande. Ingen dansk arkitekt varken tidigare eller senare har så fördjupat sig i den romerska stilen som Hansen,[164] ingen svensk såsom Tessin. Under den tvååriga italienska resan voro den romerska antiken och det romerska 1500-talet de huvudkällor, ur vilka Hansen hämtade sitt konstnärliga självmedvetande. Hans utomordentliga teckningar från Palatinen, från Jupiter Stators tempel, från Panteon, hans studier av Vignola, Palladio och Scamozzi och av romerska renässanspalats lämna därom vittnesbörd. Detta är även i stort sett Tessins källor, om också här tillkom Bernini och barocken. De båda stormännens egna verk äga även, trots av tidsstilen betingade olikheter, den fundamentala likheten att de bygga på massa och proportion och att de förädlas av romersk detaljkonst. Man kan finna att Hansen är den som främst i Norden för vidare den väg, som

Tessin så målmedvetet lade och att han i sitt Kristiansborg drivit fram den Tessinska stilen mot än större renhet och kraft.

I Kristiansborgs byggnadshistoria fortgår sålunda ett aldrig brutet sammanhang med Tessin. Van Havens projekt, som Tessin underkände men även delvis själv använde, ersattes av hans eget. Och ehuru outfört var det detta projekt, som i vissa avseenden låg bakom Ernsts oregelbundna enkla ombyggnad, Häussers praktfulla rokokoslott och till sist Hansens klassiska verk — alla försjunkna i aska och grus. Alla dessa slott äro sinsemellan starkt olikartade, uttryck som de äro för skilda tiders uppfattning och skilda konstnärers förmåga. Men trots de synbarligen häftiga omkastningarna beskriver dock även denna borgs byggnadshistoria en organisk utveckling och i denna spelar den Tessinska linjen en väsentlig och sammanhållande roll.

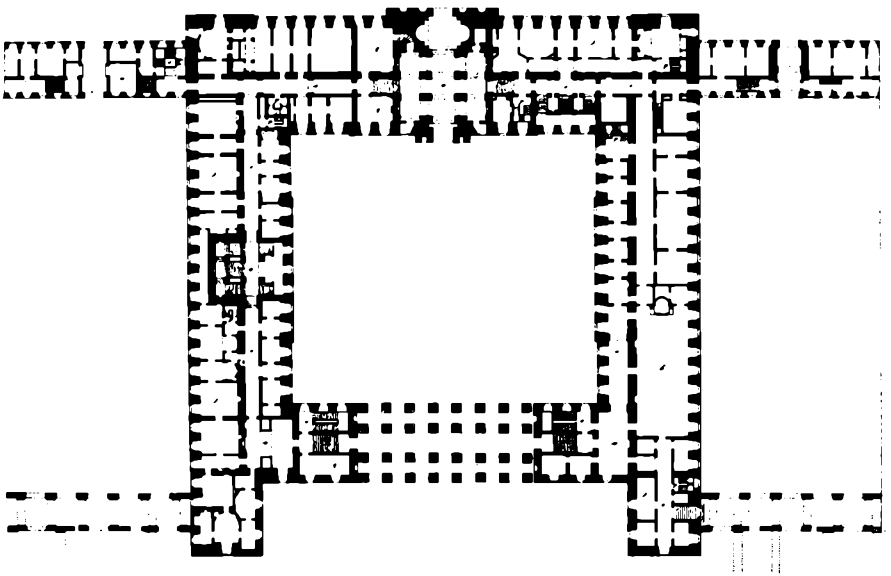

Fig. 49. C. F. Hansen. Kristiansborgs slott. Plan av bottenvåningen.

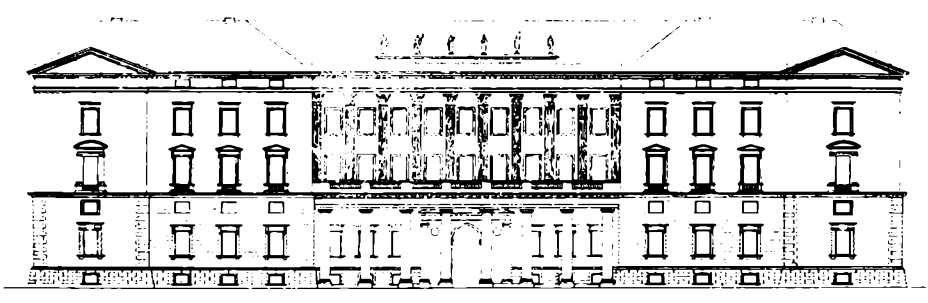

Fig. 50. C. F. Hansen. Kristiansborgs slott. Borggårdsfasaden.

CLAUSHOLM

I trakten mellan Aarhus och Randers reser sig en av Danmarks största byggnader från barocktiden, det mäktiga Clausholm.[1] Gården, vars historia är känd från 1300-talet, kom år 1686 genom pantförskrivning i greve, sedermera storkanslern, Konrad Reventlows ägo och blev dennes huvudgård, mittpunkten i hans besittningar, som omfattade jämväl Frisenvold, Løjstrup och Kalö. Reventlow lät nedriva de gamla byggnaderna samt uppförde det nuvarande stora slottet. När arbetet med detta slott påbörjades, känner man icke, men dock att det stod helt färdigt 1699 — det byggdes sålunda under 1690-talet. I samband med nybyggnaden omändrade Reventlow även trädgården bland annat med terrasseringar och kaskader.[2]

Slottet har karaktären av ett kärvt nordiskt herresäte av vanlig typ; en huvudlänga av två våningars höjd med förhöjt mittparti, krönt av en enkel trekantgavel — en liknande har även ursprungligen funnits å motliggande fasad — och tvenne med huvudhuset lika höga, långsträckta flyglar, som omsluta en rektangulär borggård. Längorna täckas av ett högt tegeltak. Den putsade muren är hållen helt osmyckad, icke ens fönsteromfattningar liva det storvulna, enkla, men helt regelbundna fasadspråket. Det enda som ger huset en dekoration är, utom möjligen en rad rundfönster i mittrisalitens frontespis, portaler och fritrappor — en huvudportal och en sidoportal på var flygel. Dessutom är över mittaxelns överfönster en vapensköld insatt.

Av 1700-talets situationsplan (fig. 56) framgår den enkla planindelningen, som har sidolagd trappa. De båda små sydliga flyglarna blevo uppförda efter Reventlows tid 1722—23.

Den Reventlowska byggnaden var sålunda ytterst enkel; den står på intet sätt i rang med den utvecklade arkitekturkonst, som vid denna tid erövrat Danmark, utan sammanhör helt med den inhemska byggnadstraditionen, treflygelanläggningen med eller utan lägre fjärde förbindelsemur. Denna typ, som har sin rot in i 1500-talet, blev mot 1500-talets slut en jämförelsevis livligt använd byggnadsform i Danmark och är i sin symmetriska och strängare utformning en under 1600-talet övlig form;[3] ett inflytelserikt exempel är Vordingborgs slott, Prins Jörgens palats, färdigt 1673. Det är även därför ganska naturligt, att icke något

av tidens kända arkitektnamn är förbundet med denna skapelse. Den har troligtvis uppbyggts efter grevens egna anvisningar av någon inhemsk byggmästare, som väl känt murarkonsten, men icke den mer utvecklade arkitekturkonsten.

Emellertid behövde greven såväl för detaljer å själva byggnaden som för anläggningen därintill hjälp av en verklig arkitekt, då hans byggmästare icke kunde prestera något konstnärligt krävande. Reventlow vände sig därför till Nicodemus Tessin, som härigenom haft ett icke ringa inflytande på den stora slottsanläggningens gestaltning. Förloppet av denna Tessinska verksamhet kan spåras i en korrespondens från Bolle Luxdorph till såväl Reventlow själv som till översekreteraren Thomas Balthasar von Jessen.[4]

I november 1694 synes Reventlow hava sänt ritningar till Luxdorph att underställas Tessin, men den danske ministern gör förgäves ett par försök att få tag på den upptagne mannen. Den 15 december 1694 skriver han emellertid, att han lämnat Tessin den plan av byggnaden, troligen även fasadritning, som Reventlow sänt honom. Av detta förstås sålunda, att planen var uppgjord i Danmark och det framgår också helt tydligt, att Tessin icke haft till uppgift att göra några ändringar å densamma. Dock uttalar Tessin sina synpunkter på den arkitektoniska behandlingen. Han finner att byggnaden bör vara enkel utan några som helst ornament kring fönstren eller andra ting av dekorativt slag, och accepterar tydligen därmed den redan utförda desseinen. Den ur Tessins synpunkt mycket primitiva lösningen borde även i sitt yttre bära ett rustikt drag och icke smycka sig med den förnäma arkitektoniska apparat, som Tessin eljest skulle förordat. Angående portalen finner han, att denna måste vara av samma slag som byggnaden, ty att sätta en rik portal på en enkel byggnad skulle vara att "prostituera sig", allt måste stämma samman. Tessin lovar att börja arbetet med ritningen till såväl denna portal som till trädgården omedelbart.

Emellertid drog det långt om, innan dessa ritningar voro färdiga. Den 27 mars 1695 skriver Bolle Luxdorph, att Tessin i nästa vecka lovat sända ned de utlovade teckningarna av portal och trädgård; den 17 april 1695 hade Luxdorph velat sända ned teckningarna med en resande till Köpenhamn, men Tessin säger, att han måste arbeta på dem ännu fyra à fem dagar. Först den 1 maj 1695 har Luxdorph fått Tessins ord, att ritningarna för Reventlow äro färdiga och han säger sig skola sända ned dem en av de påföljande dagarna.

Redan detta faktum, att det tagit nära nog ett halvt år, innan uppdraget fullgjorts och att man dock kan konstatera, att det under denna tid varit under arbete, visar, att det här är fråga om utförliga ritningar, icke lösa utkast. Det är ju även tänkbart, att den utsträckta tiden

Fig. 51. Clausholm. Borggården före 1918.

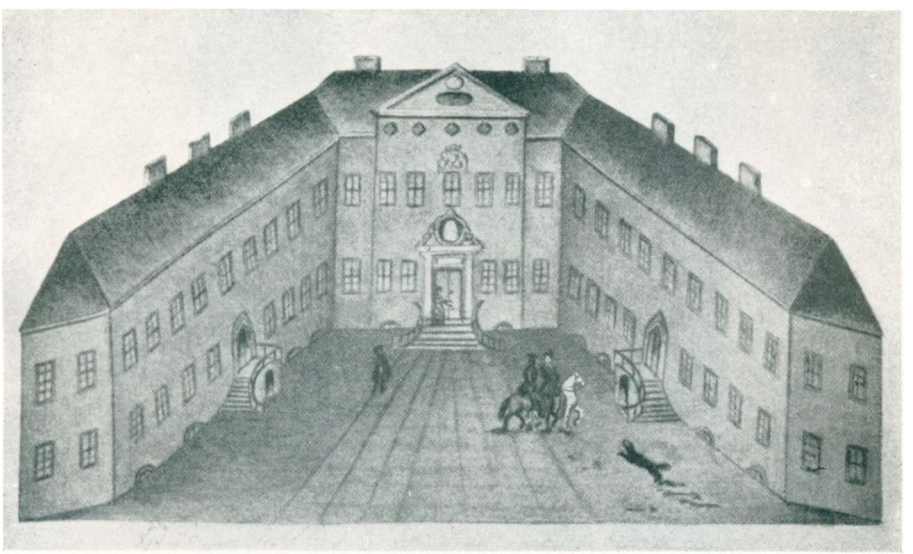

Fig. 52. Clausholm. Efter en gammal målning på Haseldorf.

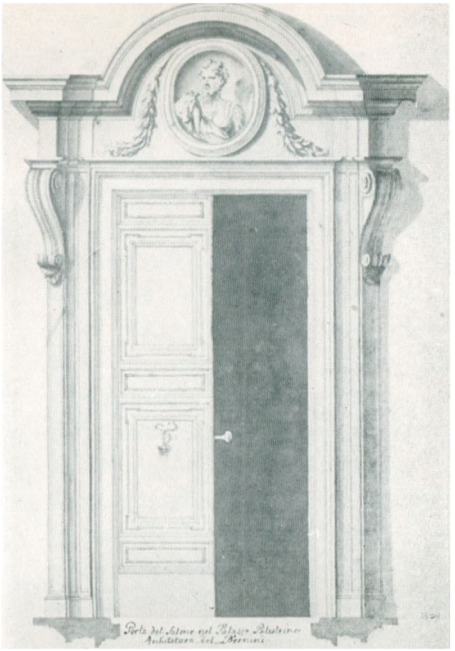

Fig. 53. Portalparti i Palazzo Barberini. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

Fig. 54. Byst av Konrad Reventlow över portalen å Clausholm.

Fig. 55. Bernini. Byst av Ludvig XIV.

berott på att de eventuellt tidigt avsända ritningarna återkommit för omarbetning enligt byggherrens önskningar, ehuru ett sådant förhållande icke låter sig påvisa.

Det är icke möjligt att fullt tillfredsställande framlägga resultatet av den Tessinska verksamheten på Clausholm, därför att detta resultat delvis gått tillspillo under årens lopp. Vi vände oss först till portalfrågan.

Den huvudportal med fritrappa, som ursprungligen uppfördes, togs bort på 1860-talet och ersattes, så när som på dekorationen över portalen, av helt ny uppställning (fig. 51). Från avbildningar före 1860-talet (fig. 52) känna vi dock rätt nära den gamla uppställningens karaktär; år 1918—1919 lät slottets nuvarande ägare åter borttaga 1860-talets portal och i stället uppföra en rekonstruktion av den gamla portalen och fritrappan, "saa vidt muligt i Lighed med den oprindelige".[5] Detta är sålunda Tessins portaltyp, ehuru givetvis icke detaljerna kunna vara helt identiska. Den rakslutna portalen, till vilken man kommer på en kraftigt svängd fritrappa, infattas av ett par doriska pilastrar, som bära ett enkelt och rent entablement — som märkes det enklast möjliga schemat i klassicistisk stil. Portalen var uppförd av "gullandsk" sten. Över portalen är urtaget en oval nisch, i vilken en marmorbyst av storkanslern är insatt, omgiven av en kraftig vegetativ ornamentik, genom girlander sammanknuten med portalen. Tydligen härrör även denna, samtidigt med portalen utförda dekoration från Tessins penna. Denna uppställning med kraftigt girlandomgiven porträttskulptur i nisch ovan en enkel portal återfinna vi bland annat i Drottningholms nedre vestibul,[6] där den pompösa inramningen kring bysten står i effektfull motsättning till den rena och enkla doriska arkitekturen för övrigt. Tessin ritar ofta av dylika portaluppställningar, exempelvis den här meddelade teckningen från Palazzo Barberini (fig. 53). Det är ett likartat arrangemang, som träffats å Clausholm, ehuru girlanden fått ett grövre utförande.

Men särskilt Tessinsk förefaller oss greve Reventlows byst över portalen;[7] den är nämligen i pose, massverkan, draperibehandling, lockkaskader i skruvteknik mycket närstående berninisk porträttkonst, exempelvis hans av Tessin beundrade byst i Versailles av Ludvig XIV (1665).[8] Det är alltså en typbildning såsom man skulle vänta sig den av Tessin och det förefaller sålunda antagligt, att denna Reventlowska byst ingått i Tessins portalritning och utförts i anslutning därtill, på samma sätt som de samtidigt utförda skulpturerna i Vor Frelsers Kirke. Att Tessin ytterst omsorgsfullt tecknade in skulpturdetaljerna i sina arkitekturritningar är välbekant och vi hava i Amalienborgsprojektet haft mångtaliga prov därpå, även i form av porträttbyster insatta i nischer över entréer.

Flyglarnas portaler äro utförda i en med huvudportalen helt överensstämmande stil, doriska pilastrar och ett tunt entablement; i stället för huvudportalens stora skulpturdekoration krönas dessa sidoportaler av en enkel trekantgavel. Fritrapporna till dessa portaler äro enarmade och riktade parallellt med huvudportalens fritrappa. Om den goda effekt, som nåtts genom samverkan av dessa trappor, är Tessins förtjänst eller ej, är väl icke möjligt att fastslå.

Om sålunda Tessins insats på själva slottsbyggnaden endast kan hava rört dekorativa detaljer, torde hans insats rörande trädgårdsanläggningen haft en helt annan omfattning. Den ritning till denna trädgård, som han enligt breven lämnat Reventlow har tvivelsutan legat till grund för det stora omläggningsarbete, som veterligt storkanslern företog vid sitt slott i sammanhang med nybyggnaden.

Redan det gamla Clausholm hade utanför sin västra flygel en mindre trädgård efter en symmetrisk komposition i förhållande till ena flygeln; det är en ganska anspråkslös renässansträdgård, som dock såtillvida är av en viss betydelse, att den är den tidigast kända trädgård på en dansk herrgård, som är sammankomponerad med byggnaden till en helhet.[9]

Någon samtida plan av Clausholms trädgård efter den Reventlowska nyanläggningen äga vi icke och vi få nöja oss med en situationsplan från 1797 (fig. 56), slottsträdgårdens nuvarande utseende samt den dokumentariska vetskap, som vi äga från Reventlows tid. Svårigheterna att fastslå den Tessinska trädgårdens utseende bli desto större, som under 1700-talet åtskilliga förändringar vidtagits.

Studera vi situationsplanen finna vi, att slottsholmen är ordnad till en jämförelsevis regelbunden rektangel med ungefär likstora smärre trädgårdar anlagda väster och öster om huvudbyggnaden, den förra motsvarande den gamla trädgårdsplatsen. Men den stora nya trädgårdsanläggningen lades på andra sidan kanalen söder om huvudbyggnaden där fordom stallgården legat. Därmed får den stora parken det rätta läget enligt barockens trädgårdskonst — åt norr vetter huvudbyggnadens borggård med sin huvudportal efter strängt axialsystem, åt söder utbreder sig den väldiga axialt anlagda trädgården utanför palatsets riddarsal.

Om också vi icke i detalj kunna beskriva denna Tessinska trädgårds karaktär, kunna vi dock angiva dess huvuddrag. Den komponerades efter ett kraftigt mittperspektiv i byggnadens huvudaxel, vilket ännu finnes bevarat (fig. 57); i denna anlades en fontän som mittprydnad.[10] Den ordnades rytmiskt i än bevarade terrasser upp mot söder. Den försågs med kaskader, som störtade ned mot det slottet omgivande

vattnet. Och den ingärdades åt sidorna av geometriskt ordnade alléer. Vi kunna härav se, att anläggningen formades till en enda stor komposition i direkt anslutning till slottsarkitekturen och med utsikter, vattensprång och nivåskillnader inriktade mot byggnaden till ett samlat stort perspektiv.

Vi äga en enda detaljritning kvar från en av kaskaderna, avseende de kaskader, som voro anlagda å sista terrassen ned mot södra slottsgraven. Teckningen är gjord på Fredrik IV:s tid och avser en materialombyggnad av de äldre kaskaderna. Den är konstlöst utförd, men torde rätt så nära återgiva formen av de äldre kaskadverken, nära överensstämmande med den av Tessin ofta använda kaskadarkitekturen.

Betydelsen av Tessins konstnärliga insats på Clausholm är icke så lätt att fastslå, då en bild av hans stora trädgårdsanläggning icke finnes bevarad. Men att denna insats haft en indirekt betydelse, är helt naturligt. Nordens främste trädgårdsarkitekt, den store kännaren av den italienska och franska barockträdgårdens nya konst, hade här fått hos en av det danska rikets mäktigaste och rikaste män utstaka riktlinjerna för parkanläggningen invid hans huvudslott och därmed givit ritningarna till den första verkliga barockträdgården i Danmark. Den tidigare trädgårdskonsten hade mer eller mindre fritt följt renässansträdgårdens mer småskurna schema, till och med en eljest så praktfull och modern trädgård som den vid Gyldenløves palats, Charlottenborg, var först uppförd efter detta system.[11] År 1695 mottog Reventlow för sitt slott en Tessinsk ritning, där trädgårdskonsten var höjd till en med byggnadsverket jämnställd, ja, överlägsen angelägenhet och där konstfullt nådda effekter av terrängstegringar, rinnande vatten och öppna genomgående perspektiv voro sammanförda till en ny konstnärlig helhet. Det är icke möjligt annat än att det danska kungahuset, vilket Reventlow stod ytterst nära, och de danska adelsmännen stimulerades av denna nyhet. Vi kunna även följa, hur från 1690-talets sista hälft den nya trädgårdskonsten började så småningom erövra Danmark. Den mest omedelbara följd av de Tessinska projekten för Reventlow torde vara, att kronprinsen, sedermera Fredrik IV, gav Tessin uppdrag att utföra en trädgård för sin räkning. Därmed kom Tessin att utstaka riktlinjerna för den säkerligen mest typiska och mest storslagna fransk-italienska trädgårdsanläggning, som Danmark ägt, och dessutom för ett därmed förenat lustslott — Frederiksbergs slott och lustträdgård.

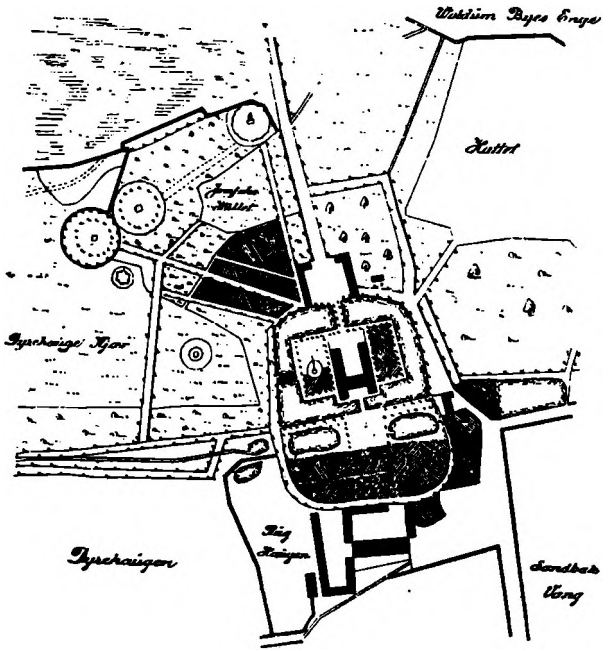

Fig. 56. Situationsplan över Clausholm, 1797.

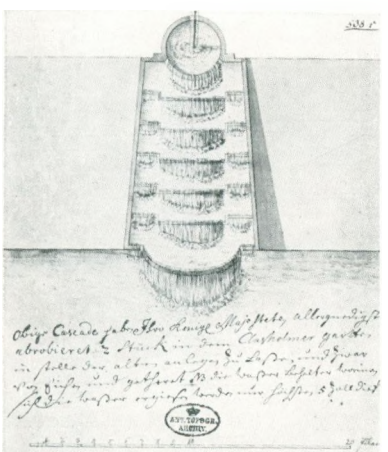

Fig. 58. Ritning till kaskad i Clausholms trädgård. D. N. M.

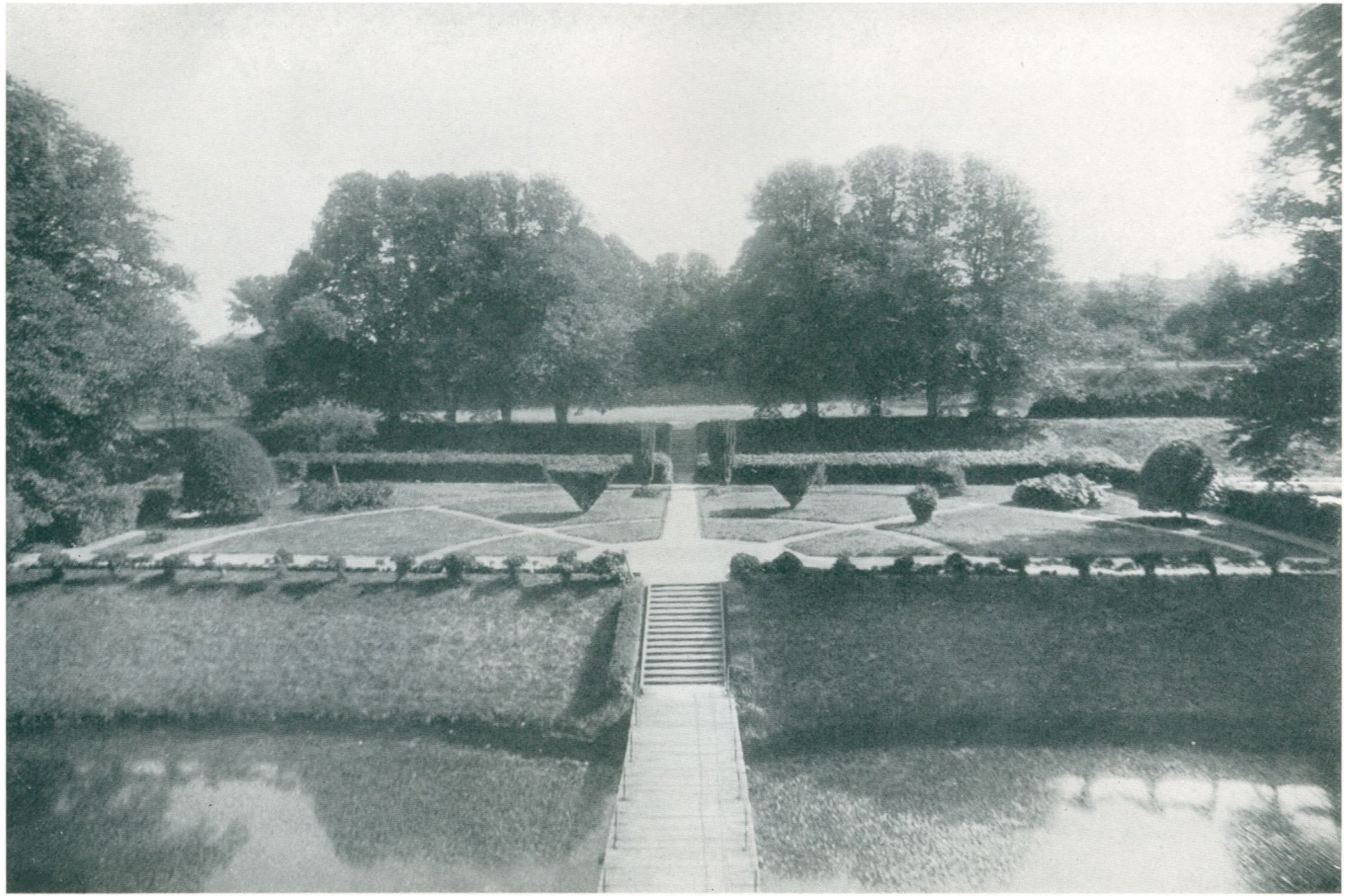

Fig. 57. Clausholm. Trädgårdens mittaxel. Nuvarande tillstånd.

FREDERIKSBERGS SLOTT

Uppkomsten av Frederiksbergs lustslott hänför sig till den mindre lustgård, som konung Fredrik III skänkte sina döttrar år 1663; delar av densamma ligga ännu kvar intill Frederiksbergs allé. År 1680 blev den då 10-årige kronprinsen, senare Fredrik IV, gårdens ägare. På sin stora utländska resa 1692—93 lärde kronprinsen bland annat känna de romerska villorna och det har antagits, att han efter sin hemkomst umgicks med planer på att uppföra ett verkligt lustslott på Valby Bakke.[1] Efter sitt giftermål 1695 synes kronprinsen icke så ofta besökt sin lilla alltför enkla gård på Ny Amager, men gav dock i april 1697 en stor fest därstädes och skall då haft några tillfälliga trädgårdsarrangemang med kaskad, grotta o. dyl.[2] Att vid denna tid tanken på en rikare anläggning med verkligt lustslott måste varit aktuell för kronprinsen, synes sålunda helt naturligt. Hittills har man dock endast känt, att kronprinsen skred till utförande av det nya Frederiksberg på nyåret 1699.

Än mer obesvarad än frågan om byggnadsplanernas uppkomsttid, är emellertid frågan om inventorn till den enastående anläggningen. F. R. Friis[3] anser, att von Platen haft överinseendet över byggnadsarbetet och att Ernst Brandenburger är entreprenör, men "man er ikke i Stand til at angive, hvem der egentlig har udarbeidet Planerne til Slottet —"[4] Eberlin[5] har kommit till slutsatsen, att det är Fredrik IV själv, som givit idén till slottet och haft väsentlig del i utarbetandet av planen; von Platen skulle under kungens överinseende hava förestått byggnadsarbetet och Ernst Brandenburger utfört murarbetet. Meier[6] söker påvisa, att Ernst Brandenburger har gjort byggnadsprojektet och byggt i samarbete med kungen, medan de verkliga arkitekterna von Platen och J. C. Ernst skulle stått i en mycket tillbakaskjuten ställning vid bygget. Bobé[7] håller likaledes före, att Ernst Brandenburger skulle kunna få äran av projektet och att denne förestod byggnadsarbetet under tillsyn av J. C. Ernst. Lorenzen[8] framhåller, att man icke kan få tillit till Ernst Brandenburger och att intet är bevarat, som visar vad han förmår; den senare ombyggnaden av Frederiksbergs slott nämnes däremot mer bestämt som von Platens huvudarbete.[9] Men om det ursprungliga Frederiksberg säges, att "desværre kendes arkitekten

ikke" liksom trädgården anges anlagd 1701—03 "uvist af hvem".[10] Weilbach[11] slutligen anser av stilistiska skäl — enligt hans uppfattning skulle det äldsta Frederiksberg vara närmast holländsk klassicism och sålunda närstående det gamla operahuset — att von Platen utfört de första ritningarna och att Ernst haft byggnadsledningen om hand.

Vi skola närmare skärskåda de nämnda namnen och möjligheten av deras konstnärliga rätt till Frederiksbergs slott. Vad först gäller Fredrik IV själv, framgår det visserligen fullt tydligt ur de av Meier meddelade utdragen ur handlingarna, att kungen på ett ingående sätt deltog i byggnadsarbetet och att han, särskilt vad material och inredningsdetaljer angår, haft bestämda önskningar; konungens intresse för byggnadskonst är ju för övrigt välkänt, och hans studieresor har naturligen givit honom ett stort mått av erfarenhet och smak. Men därifrån kan naturligtvis icke dragas den slutsatsen, att konungen var den konstnärlige skaparen av Frederiksbergs slottsanläggning. Han var en ytterst intresserad kunglig byggherre, i likhet med så många furstar vid denna tid i Europa; att han däremot skulle varit självständig arkitekt till ett av sitt lands yppersta verk är självfallet helt uteslutet.

Den för övrigt jämförelsevis okände man, Ernst Brandenburger, som enligt ett flertal författare måste anses som förslagsgivaren, uppträder i handlingarna som leverantör och entreprenör, och det finns icke ett enda bevarat dokument, som ger skäl för, att han skulle i någon annan egenskap verkat i bygget. Meiers utförliga utdrag giva tvärtom den tydligaste bekräftelse på Ernst Brandenburgers rent praktiska syssla som materialanskaffare och byggmästare i vår tids mening. I räkenskaperna rörande Frederiksberg[12] ser man exempelvis en upplysande parallellnotis från 24 sept. 1701, att han lämnat ett visst antal "maursteine" till operahusets byggnad; det faller oss icke in därför att räkna honom som operahusets arkitekt. Hans ställning vid Frederiksberg liksom vid ett flertal byggnadsföretag var likartad och det är en misstolkning att göra honom till mer än den praktiske utföraren. Det är ett enda ord, som givit anledning till denna misstolkning; i en odaterad "specification" angående Frederiksberg, meddelas några utgiftsposter, som icke blivit nämnda "in dem ersten von Ernst Brandenburger gemachten Aufsatze — —".[13] Detta ord "Aufsatz" har förståtts som byggnadsprojekt, då det däremot naturligen i sitt sammanhang icke kan uppfattas som annat än byggnadskontrakt. Då jag funnit Ernst Brandenburgers första kontrakt rörande Frederiksbergs slott, som torde givit anledning till missförståndet, avtryckes det som bilaga (Bil. 71). Det gäller helt enkelt murarbetet "an dem auf Amack neu zu bauenden Hauss" och är ett typiskt murmästarkontrakt. Av intresse att känna i denna första uppgörelse är att en ämbetsman, överkammarsekreterare

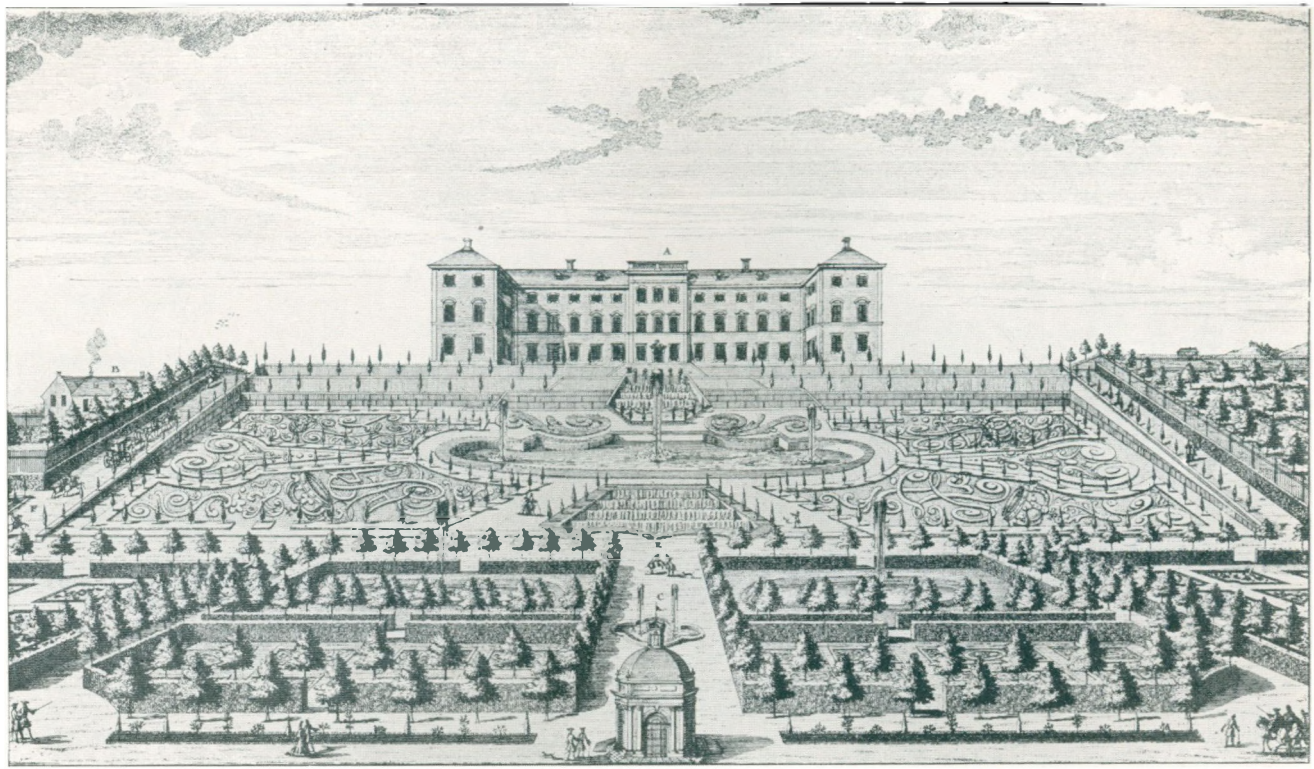

Fig. 59. Frederiksbergs slott och trädgård. Kopparstick efter ritning av C. Marselius, 1718

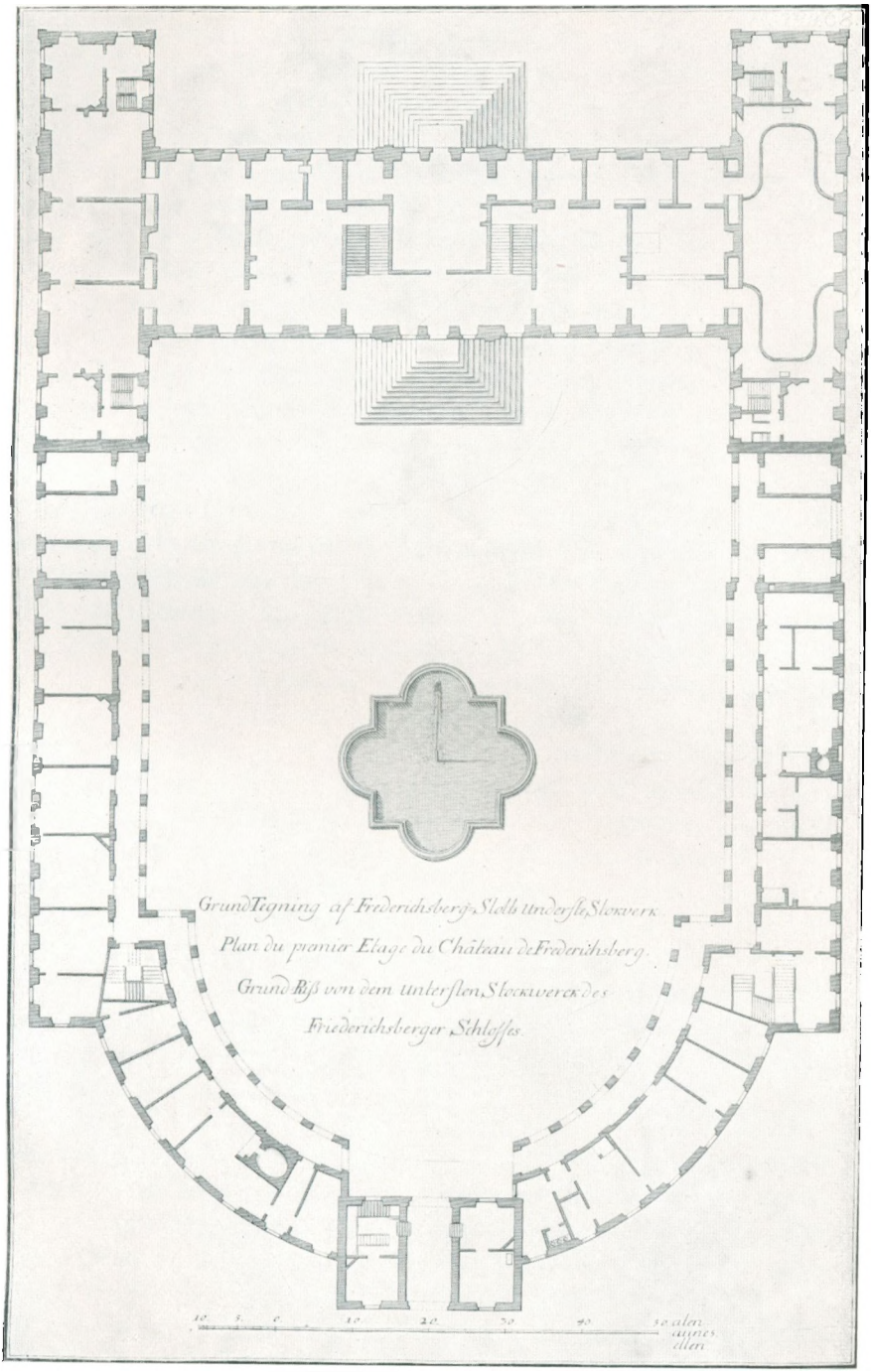

Fig. 60. Frederiksbergs slott. Plan av bottenvåningen ur T h u r a h, Den danske Vitruvius.

Dose, och ingen chefsarkitekt stått för administrationen av bygget; Dose bibehöll även i fortsättningen praktisk ledning över arbetet.

Vad däremot de båda betydande arkitekterna J. C. Ernst och V. F von Platen angår, var givetvis deras ställning till byggnadsarbetet en annan. Det har visserligen för alla forskare över detta ämne varit påfallande, hur föga nämnda de äro i byggnadshandlingarna; men det framgår dock av dem, att J. C. Ernst hade direkt tillsyn över byggnaden under dess första period, medan Platen i sin egenskap av byggnadsinspektör hade överinseende över denna liksom över kungens övriga byggnader. Samma var förhållandet vid ombyggnaden 1707—09, varvid Platen, som 1705 blivit utnämnd till generalbyggmästare, synes haft en mer inflytelserik ställning och ingripit, jämte konungen, i byggnadsarbetet. Något skäl att anse någon av dessa arkitekter som egentlig skapare av Frederiksbergs slott finnes emellertid icke och ingen forskare har heller bestämt hävdat denna mening. En enda (Weilbach) har som nämnt gjort en stilistisk hänsyftning mot Platen, men detta vilar på åskådningen, att det äldsta Frederiksberg skulle haft utpräglad karaktär av holländsk klassicism. Som senare framgår kan detta icke hava varit fallet; men därmed är det också otänkbart att von Platen varit inventor till bygget. Ty ännu 1701—04 byggde han Sø- og Landkadetakademien (fig. 99) i utpräglad holländsk stil, något som är oförenligt med att han tidigare skulle behärskat den romerska stilen.

Själva detta faktum, att så stor osäkerhet råder om den verklige mästaren och att så många olika personer mer eller mindre få bära hedern av anläggningen, tyder starkt på, att den konstnär, som verkligen utfört ritningarna till slottet, själv icke kunnat förestå byggnadsarbetet. Det är de många utförande krafterna, som man spårat i räkenskaper och andra handlingar och vilkas insats kunnat tillmätas så skiftande betydelse, därför att den egentliga idégivaren icke varit närvarande och de sålunda mäst verksamt och jämförelsevis självständigt ingripa i ett anläggningsarbete, som saknade den omedelbara ledningen av den skapande konstnären. Denne konstnär är Nicodemus Tessin d. y.

Såsom vi förut framhållit hade Tessin år 1695 lämnat Reventlow ritningarna till dennes trädgårdsanläggning och troligt är, att arbetet med densamma begynt detta eller närmast följande år. Det är då ytterligt naturligt, att dessa arbeten stimulerat kronprins Fredrik att vända sig till Tessin för sin än större, planerade anläggning, särskilt som någon inhemsk trädgårdsarkitekt ej fanns i Danmark, och på nyåret 1697 har han gett den svenske arkitekten beställningen.

Vi kunna genom en Tessinsk korrespondens följa såväl de danska

förberedelserna till anläggningen som Tessins insats. De första handlingarna äro konceptbrev av Tessin av 20 och 23 jan. 1697, det förra till D. Cronström, det senare tydligen till deputeraden för finanserna Johan Georg Holsten.[14] Av dessa brev framgår, att den danske kronprinsen låtit utarbeta ritningar till ett litet slott och en trädgård i slutet av år 1696, vilka sänts till Tessin och kommit honom tillhanda den 9 jan. 1697, med begäran om hans råd och hans medverkan för upprättandet av en ny anläggning till den kommande våren. Tessin uttrycker sin stora glädje över det honom lämnade uppdraget, särskilt som han kände kronprinsens stora kärlek till de sköna konsterna och betonar hur prinsen genom sina resor torde äga friskt minne av sköna anläggningar av det slag, som Tessin ämnar föreslå.

Tessin förkastade nämligen det från Danmark framställda förslaget och säger sig skola göra helt nya ritningar av såväl byggnad som trädgård. För att åstadkomma detta har han visserligen att utgå från den sända ritningen, men den gav honom icke tillnärmelsevis tillräckliga upplysningar. Han säger emellertid sig något känna till situationen av platsen, tydligen av självsyn. Vi veta nämligen genom Mårten Törnhielms dagbok,[15] att Tessin den 3 juni 1687, då han lämnade Köpenhamn, rest förbi "Printz Friedrichs gård, den wår Drottning Ulrica Eleonora hade skiänckt Printz Fredrik, då hon quitterade Dannemarck"; detta besök kan ju blott hava skänkt Tessin en första överblick av läget och platsens karaktär.

Men en stor hjälp till ökad kännedom om förutsättningarna säger Tessin sig hava fått genom samtal med Johan Conrad Ernst, vilken, såsom vi känna, uppehöll sig i Stockholm vid denna tid, nyåret 1697. Vi få härigenom den ytterligt intressanta upplysningen, att Tessin samrått med Ernst om detta byggnadsföretag, något som måste tillmätas särskild betydelse, då Ernst sedermera kom att på ingående sätt deltaga i detta företag, som fotades på det Tessinska projektet.

Men de härigenom nådda upplysningarna voro icke tillfyllest för den svenske arkitekten, utan han begärde mycket utförliga uppgifter angående markprofiler, vattentillgång, vegetation, byggnadsbehov etc., vilka vi vid själva byggnadsanalysen få tillfälle att genomgå. Redan i detta brev gör Tessin uttalanden om, hur han i stort tänkt sig hela anläggningen, programpunkter, som han sedermera nära kom att följa.

Av detta brev skulle man icke kunna med bestämdhet fastslå, att uppdraget gällde Frederiksberg, ehuru visserligen allt talar därför.

Den 16 mars 1697 sänder Tessin Holsten en ny skrivelse.[16] Av denna framgår till en början, att under mellantiden legat en korrespondens, som nu är förkommen, men som dels innehållit försändelserna från Köpenhamn med de begärda upplysningarna, dock icke i allt till Tessins

belåtenhet, dels meddelande av Tessin om ritningarnas utarbetande. Tessin upplyser, att han nu har ritningarna slutförda samt att han med första lägenhet skall sända ned dem med en "mr Cavallier", varmed avses elfenbensskulptören Jean Cavallier.[17] Att elfenbensskulptören verkligen kommit ned till Danmark i april 1697 framgår bland annat av att han passade på att göra affär med kungen: "En Frantzos med tilnaun Cavalier for en tandsticker oc en dosse 85 r." [18] Brevet innehåller en del beskrivande detaljer angående lusthusets placering på höjden med utsikt mot Köpenhamn från ena sidan samt angående trädgårdens ordnande på den branta sluttningen och på en långutsträckt plan. Arkitekten säger sig icke haft alla erforderliga profiler på terrängen, men anser, att om kronprinsen fann behag i ritningen, skulle man kunna vidare utföra alla enskildheter, ja, utföra en modell av såväl byggnaden som bergssluttningen i likhet med modellen till Köpenhamns slott. Tessin uttrycker sin önskan att bliva underrättad om kronprinsens tankar om ritningen samt, om det finns en man i Köpenhamn, nog skicklig att utföra teckningen till verklighet.

Av detta brev framgår sålunda med stor sannolikhet, att frågan gällde det blivande Frederiksbergs lustslott, så helt som alla omständigheter i tid, beställare, läge och karaktär stämma med sistnämnda slottsanläggning.

Sannolikheten blir emellertid till visshet genom en stor Tessinsk skrivelse, som står i nära sammanhang med brevet och som är undertecknad "Par N. T. l'année 1697".[19] I detta vidlyftiga memorial står på några ställen i kanten uttrycket "dans la lettre"; det hänsyftar på ovannämnda brev, då nämligen vissa stycken från brevet äro helt återupprepade i beskrivningen. Beskrivningen vädjar till de utförda ritningarna och har i original tillsammans med dessa överlämnats av Cavallier till Holsten. En del upplysningar, som Tessin redan nämnt i sitt brev, upprepar han här för att få allt samlat på ett ställe, varav nyssnämnda anteckning i marginalen.

Att planen gäller Frederiksbergs slott och slottsträdgård, framgår redan av ingressen: "Plan d'un Jardin que son Altesse Royalle le Prince de Dannemarc s'est proposé de faire executer aux environs d'Amaker, dont le Circuit ou le grandeur de la figure a estée prescrite, et où la maison de Plaisance sera située sur le sommet d'une Montaigne, dont l'hauteur est relevée de 45 aulnes au dessus du grand Plan d'en bas, lequel doit estre presque tout de niveau." För att identifiera denna beskrivning med verkligheten behövs endast kännedomen om, att nuvarande Frederiksberg på 1600-talet kallades Lille Amager eller Väster Amager eller Ny Amager eller endast Amager samt att gården, när den kom i kronprinsens ägo, fick namnet "Prinsens Gaard paa Ny

Amager".[20] Lägges därtill, att terrängförhållanden, riktning mot Köpenhamn, förekomsten av äldre byggnader å platsen o. dyl. stämma helt mellan beskrivningen och Frederiksbergs slottsområde, är det utan vidare klart, att vi här hava den ursprungliga idén till denna anläggning.

Vi kunna sålunda redan nu fastslå, att i mars 1697 lämnade Tessin, på kronprinsens beställning, den första planen till Frederiksbergs slott och trädgård. Detta kan sammanställas med kronprinsens nyssnämnda fest den 15 april 1697 — Kristian V:s födelsedag — med de tillfälliga arrangemangen av kaskad från ett högt lusthus, illuminerad grotta etc., tydligen i all hast utförda provisoriska anordningar, som kanske följde i någon mån Tessins anvisningar. Men betydelsefullare är att sammanställa den Tessinska beskrivningen med den kännedom vi äga om det första Frederiksberg. Vi skola begynna med att göra en undersökning av själva slottsbyggnaden.

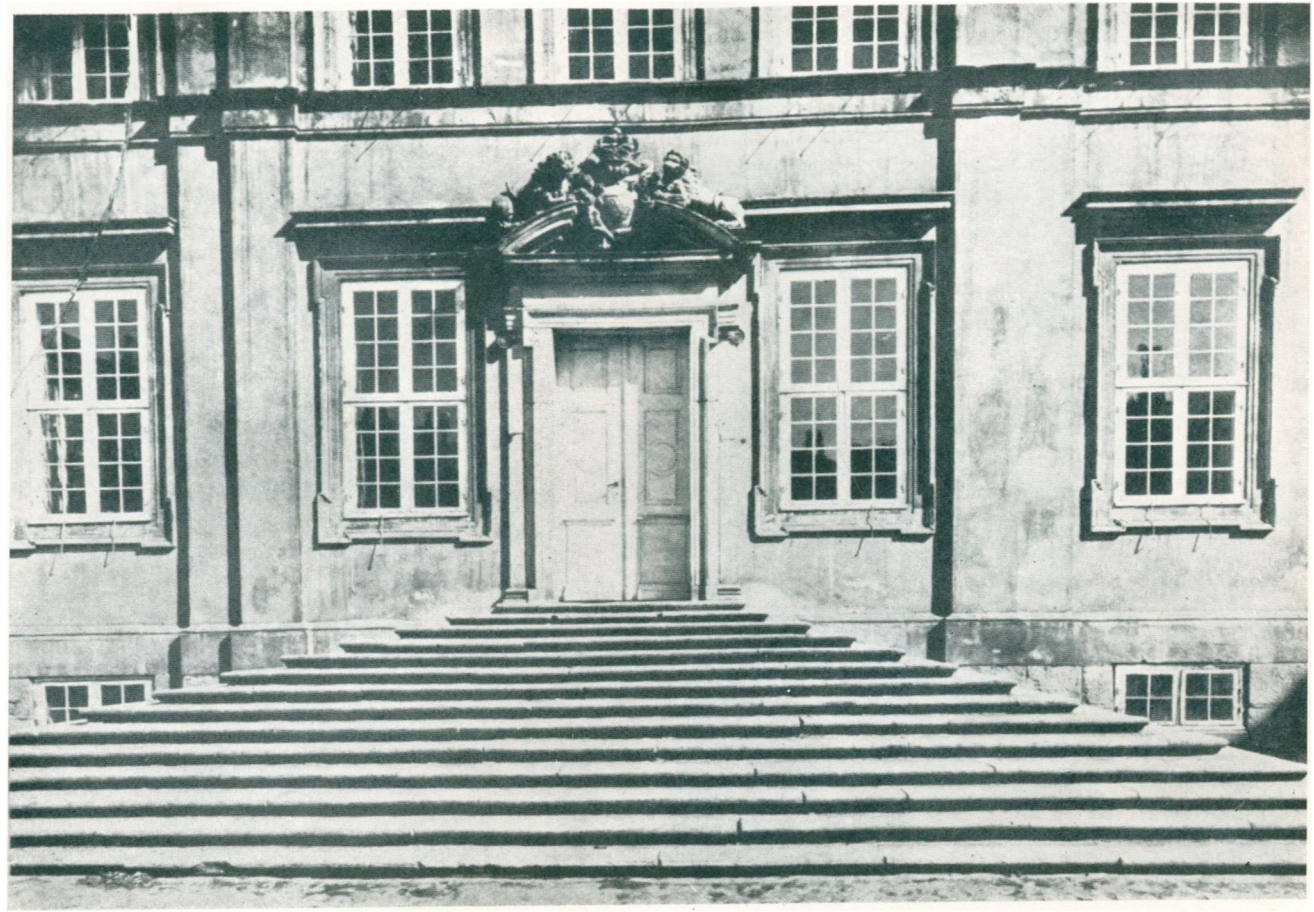

Fig. 62. Frederiksbergs slott. Portalpartiet av huvudfasaden.

Fig. 61. Frederiksbergs slott. Borggården.

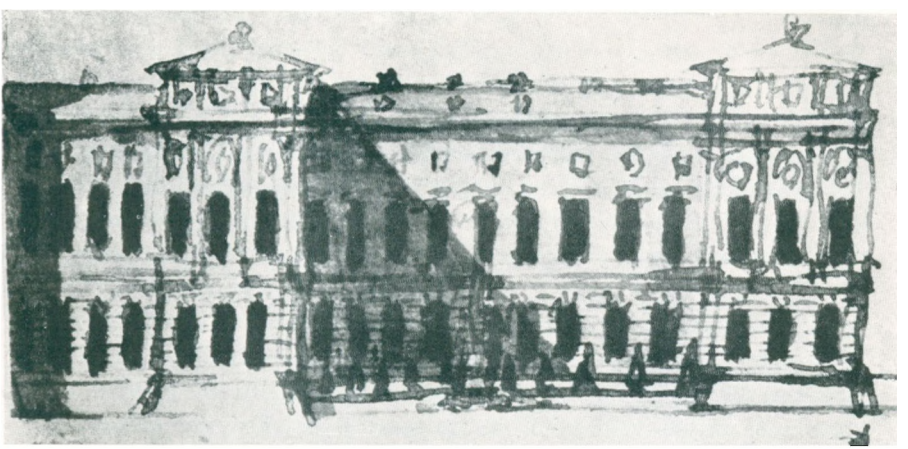

Fig. 69. Nic. Tessin d. y. Detalj ur lustslottsprojekt. N. M.

SLOTTSBYGGNADEN.

Den i Danmark under året 1696 förfärdigade ritning, som Tessin mottog på nyåret 1697, visade ett projekt till lustslott, förlagt på höjdens krön, och själva denna placering är sålunda utgången från Danmark och säkerligen från kronprinsen själv. Av Tessins ord känna vi även detta byggnadsprojekts grundplan — den utgjordes av en åttkantig figur av 45 alnars bredd. Denna tidigaste, övergivna ritning till slottet upptager sålunda i Danmark det oktogona lusthusets typ, som sedermera fick en jämförelsevis stor utbredning i landet. Vem som utfört ritningen, är icke känt; men då vi veta, att arkitekterna von Platen och Ernst voro engagerade vid slottsbygget och den senare icke befann sig i Danmark vid desseinens utförande, torde man kunna antaga, att vi här hava framför oss von Platens förslag till Frederiksbergs slott. Detta accepterades icke av kronprinsen på grund av Tessins kritik, och häri kan ligga en förklaring till, att von Platen under den första byggnadsperioden kom att spela en så föga framträdande roll, ehuru hans ställning för övrigt skulle berättigat honom till den ledande platsen.

Tessin kritiserade nämligen den föreslagna planlösningen, dels därför att den blev föga beboelig, dels därför att den gav anledning till ett oformligt tak. Han anhöll att få framkomma med ett helt nytt förslag och begärde för den delen få känna kronprinsens önskningar rörande våningarnas antal och deras höjd samt rummens antal — frågor, vilka han icke fullt klart synes hava fått besvarade. Han lämnar nämligen vid nedsändandet av ritningen några alternativa bestämmelser "en cas que l'on voulut hausser la maison de deux estages", något som visar, att han här saknade bestämt besked.

Delvis på grund av de bristfälliga informationerna uppdrog Tessin i sin i mars 1697 nedsända plan för lustslottet tvenne olika alternativ. Detta jämte hans ordalag för övrigt visar, att han icke till en början velat fastlåsa byggnadsfrågan inom ett alltför strängt schema utan velat giva de utförande krafterna möjlighet att själva välja.

Slottsbyggnaden skulle enligt Tessin läggas på den föreslagna höjden med huvudfasaden vänd mot den branta sluttningen, sidofasaden vänd

mot Köpenhamn. Denna belägenhet har blivit bestämmande för planformen. Arkitekten säger sig icke vilja välja en kvadratisk huvudplan bland annat därför, att den sidofasad, som vette mot Köpenhamn, krävde en viss utsträckning; genom ordalagen få vi klart för oss, att Tessin projekterat en kvadratisk grundplan à la Marly men med små flyglar utsträckta från kvadraten fram å båda huvudfasaderna, alltså en H-formig plan med små staplar. Vinsten därmed var, enligt konstnärens ord, icke blott, att sidofasaden mot Köpenhamn fick en större längd, utan även den, att huvudfasaden mot trädgården skulle genom flyglarna, särskilt på avstånd, få en effektfull skuggverkan — "un tres bon effect par son clair et obscur, particulièrement de loin". Dessutom skulle man slippa från den alltför enkla formen av en kvadrat, lyckas bättre med att dölja takresningen samt få möjligheter till bättre upplysta lokaler.

Dispositionen av den föreslagna byggnaden var följande. I mitten är förlagd en rund sal av 26 alnars diameter, gående genom två hela våningar och krönt av en kupol. Från denna mittsal leder portar ut åt alla fyra sidor till portiker, varav var och en är indelad av sex friställda kolonner. Det framgår icke fullt klart av sammanhanget, om Tessin avsåg yttre dylika portiker eller om han avsåg inre portikvestibuler; ordet portik brukas av honom för båda dessa uppgifter och i hans lustslottsprojekt förekomma båda slagen av lösningar; dock torde det vara antagligast att yttre portiker avsetts. Våningarna utgöras av fyra stycken likartade appartement, var och en bestående av tvenne huvudrum och tvenne mindre rum. Huvudrummen av 12 alnars höjd äro välvda och ornerade med målning och skulptur; valven intaga utrymmet av en entresol, lagd över bottenvåningen. De mindre rummen sträcka sig däremot blott till en vånings höjd och stå genom en liten trappa i förbindelse med några smårum, som ligga ovanför dem i entresolen.

Av det sagda framgår sålunda, att byggnaden tänktes en och en halv våning hög, med mittsalen resande sig upp därur ytterligare en våning, krönt av kupolen. Vad det yttre för övrigt angår, känna vi, att fasaden å varje länga skulle avslutas av en fronton; av sammanhanget synes framgå dessutom att å taket skulle anläggas en altan runtomkring, i likhet med vad fallet är å Tessins lustslottritningar fig. 80 och 82.

Detta är alltså i korthet det ena alternativet, i sin planlösning ganska nära överensstämmande med Marly, ehuru väsentligt skiljande sig från detta lustslott genom de nämnda utbyggda småflyglarna samt byggnadens höjd och mittsalens resning upp ur byggnadskroppen.

Det andra alternativ, som Tessin föreslog, kom att i rätt hög grad förändra hela byggnadstypen. Han diskuterade möjligheten att, om man så önskade, höja huset till två hela våningar, varjämte skulle uppföras

den nämnda entresolen över de båda våningarna för att få rätta höjden på praktrummen. Ifall denna typ valdes, föreslog Tessin insättande av tvenne trappor, en på var sida om ingångsportiken från gården. Men genom denna förhöjning förstördes, enligt Tessin, kupolsalens belysning; denna huvudsal skulle i så fall endast mottaga sitt ljus från de fönster, som kunde anbringas över dess fyra portaler, alltså en mycket svag sekundär dager; någon belysning genom kupolen föreslog Tessin icke. I själva verket har han härigenom egentligen sagt ifrån, att med huset uppfört till tvenne huvudvåningars höjd, har idén med kupolsalen förstörts. Valet måste efter Tessins anvisningar stå mellan antingen en och en halv vånings hög byggnad med kupolsal, uppförd en våning över huvudhuset eller också en två och en halv vånings hög byggnad utan kupolsal. Som vi sedermera skola se kommo båda dessa utvägar att gripas av de danska utförarna av hans idéer.

Vi skola nu söka göra en jämförelse mellan det Tessinska projektet och det uppförda Frederiksberg. Svårigheterna härvid ligga icke blott i avsaknaden av den Tessinska ritningen, utan lika mycket i det ofullständiga vetande, vi äga om det äldsta Frederiksberg. Emellertid kunna vi såväl genom gjorda forskningar, särskilt Meiers, som den än existerande byggnaden, få klart för oss huvuddragen i anläggningen.

Den mellan 1699—1703 uppförda byggnaden utgjordes av den rektangel, som alltjämt utgör slottets huvudparti. Det var som alltjämt två och en halv våning högt; fasaderna artikulerades av gördellister, fönsteromfattningar och portaler, alltså det än existerande fasadspråket. "Ausswendig am Hause an der obersten Estage sind an allen beeden Seiten Pilastern angeleget" [21] — naturligtvis avseende mittrisaliternas ännu kvarvarande sidopilastrar, icke, såsom det tolkats, pilastrar blott i översta våningen; det synes mig icke finnas någon anledning att med Weilbach anse att dessa ord skulle avse pilastrar av trä, som sedermera skulle borttagits. Överhuvudtaget har icke förebragts något antagligt skäl för att fasadspråket skulle varit annorlunda än det alltjämt är.[22] Portalerna med sina lejonkrönta frontoner blevo likaledes färdiga under första byggnadsperioden.

Om sålunda fasadbehandlingen tydligen från begynnelsen varit helt densamma som den nuvarande var dock avslutningen annorlunda formad. Byggnaden avslutades av sex frontoner, tydligen bland annat å nord- och sydsidan krönande mittrisalitens vertikala arkitekturuppbyggnad. Å taket var anbragt en mycket vidsträckt altan med utsikt åt alla håll.

Indelningen av husets inre kan ävenså något så när följas. Från den sydliga med pilastrar indelade vestibulen nådde man tvenne "italienske trapper — solcher gestalt (verfertiget), dass sie von unten bis oben

ganz frey (standen)".[23] Hur rummen för övrigt voro fördelade, saknar i detta sammanhang större intresse. Det vi däremot kunna fastslå är, att någon genom byggnadens höjd gående centralsal icke förekommit.

På detta sätt stod byggnaden till 1707—09, då den undergick en ombyggnad och utvidgning. Dels blev den inre plananordningen förändrad till det skick, som framgår av planen fig. 60, dels blevo de tvenne korta sidoflyglarna utbyggda, och slutligen blev takavslutningen förvandlad: frontonerna borttogos, mittrisaliterna blevo påbyggda med en attikaliknande förhöjning och den stora altanen ersatt med mindre altan med järngallerverk.

Såsom framgår av denna redogörelse står byggnaden i såväl sin första som andra gestalt i beroende av Tessins planer. På grund av att man önskade uppföra slottet till två hela våningars höjd, bortföll tanken på centralsal efter det Tessinska programmet, vilket även föranledde en väsentlig ombildning av grundplanen; huset fick icke det djup, som genom centralsalen var nödvändigt och blev icke en centralanläggning; vi skola senare återvända till denna väsentliga förändring och dess samband med den Tessinska stilen. För övrigt överensstämma uppgifterna i Tessins program rätt nära med uppgifterna angående det äldsta Frederiksberg. Byggnadens höjd, indelning, frontoner och stora altan — bestämmande drag för dess yttre bild — finnas i nära likhet i Tessins beskrivning och i beskrivningen av det äldsta Frederiksberg liksom i det inre man särskilt märker överensstämmelsen mellan de två sidoställda italienska trapporna. Ombyggnaden från 1707—09 borttog visserligen en del av detta, men förde anläggningen dock än närmare den Tessinska planen; genom de utbyggda flyglarna fick byggnaden den av Tessin föreslagna H-formiga planen, i full anslutning till arkitektens önskan om stark skuggverkan och stor fasadutsträckning mot Köpenhamn.

Men kanske än mer än dessa dokumentariska överensstämmelser talar byggnadens än bevarade fasadspråk om den Tessinska handen. Den släta putsade murytan med sin indelning av en gördellist, sandstensomfattningarna i de olika våningarna och portalerna äro helt Tessinska; form och profiler återfinnas nära nog identiska i Stockholms slottsbyggnads borggård och framför allt i Tessins eget vid denna tid under byggnad varande hus, överståthållarhuset i Stockholm; likaså är huvudvånings fönstersystem av alternerande runda och spetsiga frontoner överensstämmande med Amalienborgprojektet, ehuru av enklare typ. Att här Tessinsk teckning legat till grund för utförandet skulle man nästan enbart på stilistiska skäl vågat föreslå.

Av detaljerna bör särskild uppmärksamhet ägnas den utsökt vackra huvudportalen, i sin formgivning av en icke vanlig typ med halva

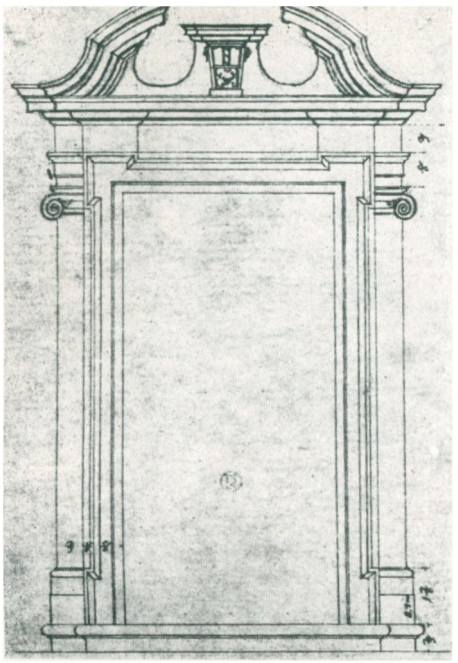

Fig. 63. Portal i S. Giorgio Maggiore i Venedig. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

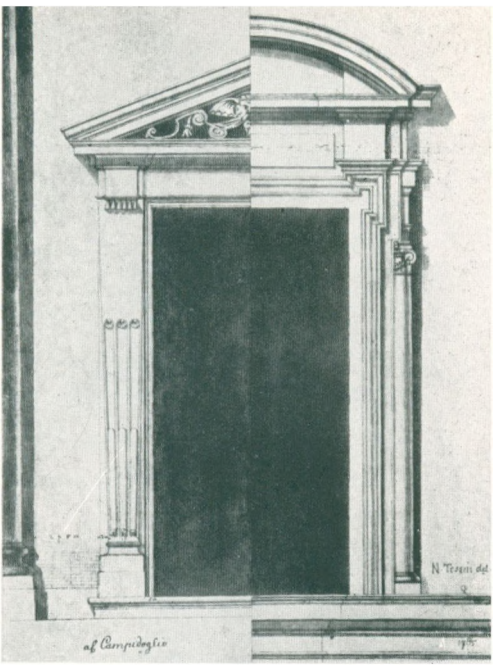

Fig. 64. Omfattningsdetaljer från Kapitolpalatsen. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

Fig. 65. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Portal i bottenvåningens gallerier.

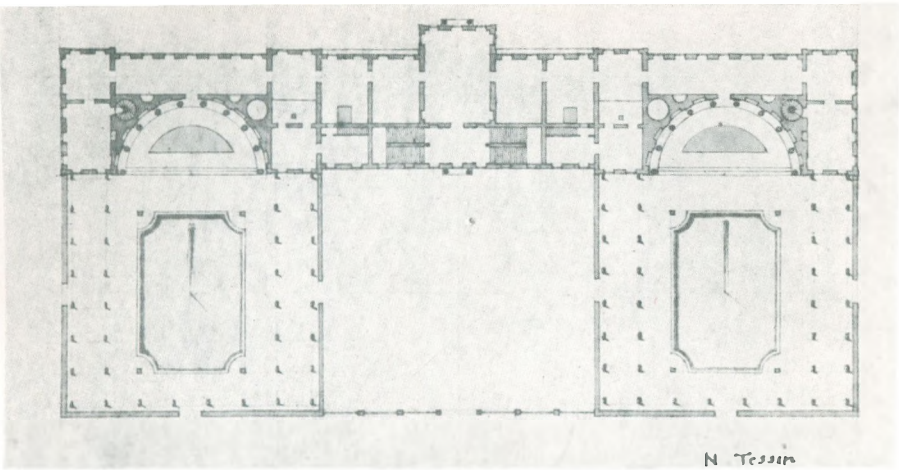

Fig. 66. Nic. Tessin d. y. Lustslottsprojekt. Plan. Fullerö.

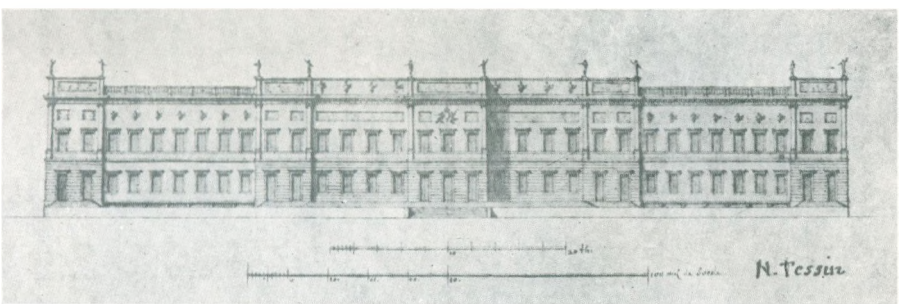

Fig. 67. Nic. Tessin d. y. Fasadförslag till lustslottet fig. 66. Fullerö.

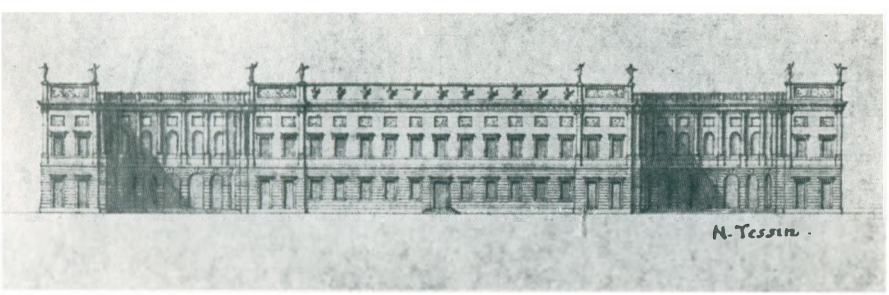

Fig. 68. Nic. Tessin d. y. Trädgårdsfasad till lustslottet fig. 66. Fullerö.

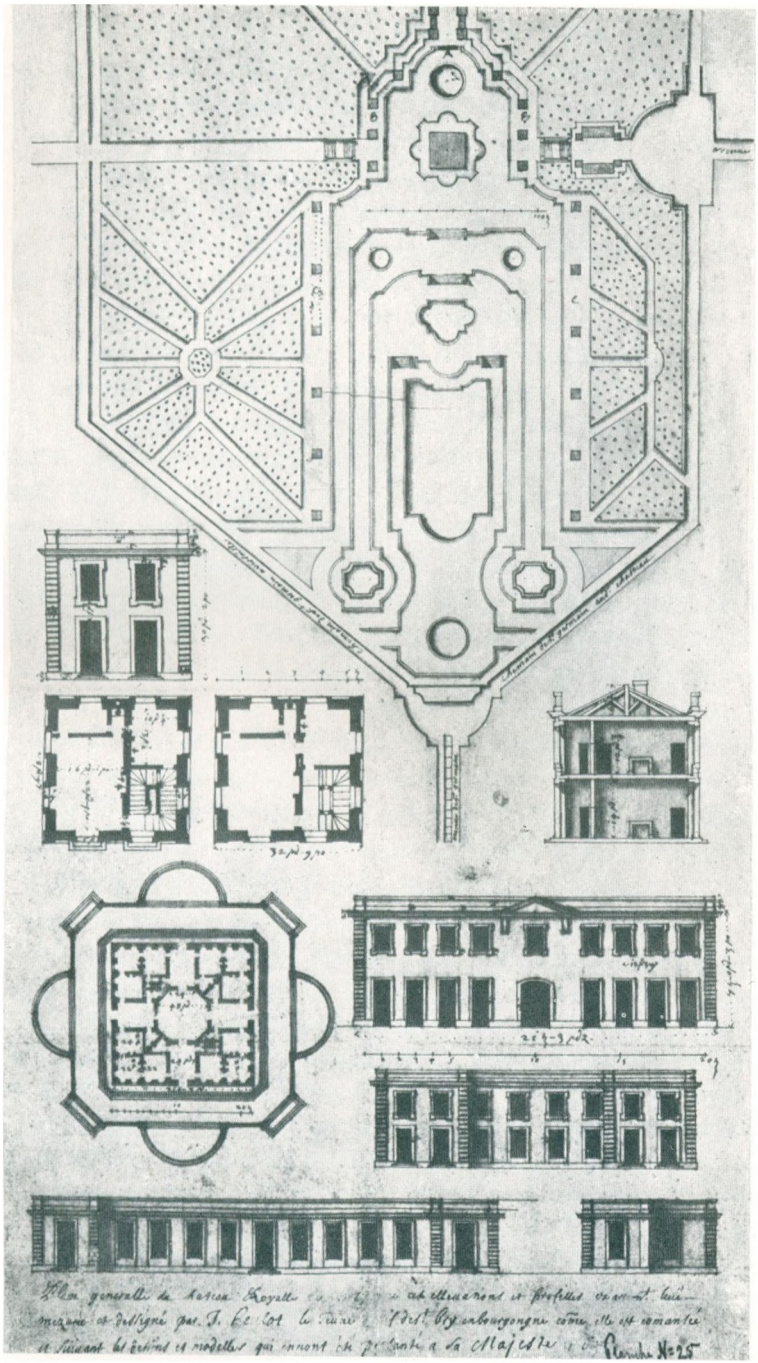

Fig. 70. Avritning av modellen till Marly. N. M.

joniska kolonner smidigt sammanförda med omfattningen. Portaltypens mest kända representant är skapad av Longhena i hans berömda trapphus San Giorgio Maggiore i Venedig (1644).[24] Tessin har själv ritat av denna portal i tvenne blad (fig. 63), har även tecknat en närstående portaltyp, angiven som varande från Kapitolplatsen (fig. 64) och har slutligen använt sig av portaltypen på framträdande sätt i Stockholms slott; bottenvåningens gallerier hava ett stort antal portaler av direkt denna bildning ehuru av dorisk ordning (fig. 65).[25] Förekomsten av portaltypen i samma fina proportionering å Frederiksbergs slott styrker uppfattningen, att detaljbildningen nära stöder sig på Tessins ritningar.

Vi kunna således hålla före, att Frederiksbergs slottsbyggnad i väsentliga stilistiska drag måste återgå på Tessinska ritningar; men problemet är, om Tessin verkligen lämnat ritningar till den förändring av planen och därmed hela karaktären, som åstadkoms genom slopandet av kupolsalen och därmed centralbyggnadsidéns uppgivande. Som förut är nämnt, hade Tessin redan i sitt första förslag antytt, att idén med kupolsal skulle fördärvas om byggnaden restes till två och en halv vånings höjd, och redan häri ligger ett ganska tydligt belägg på, att arkitekten måste hava framställt en alternativ planlösning utan centralsal, men med för övrigt liknande karaktär som det första förslaget. För att emellertid få någon klarhet häröver, då de skriftliga dokumenten saknas, torde enda sättet vara att söka visa, hur Tessin projekterade andra lustslott av två och en halv våningars höjd och iakttaga, om de visa direkta överensstämmelser med Frederiksbergs slott.

Jag väljer härvid som exempel ett mindre lustslott, som att döma av kronan över mittaxelns fönster var tänkt för något kungahus (fig. 66—68). Vi bortse från sidoflyglarna med sina exedror och fästa oss endast vid mittpartiet, huvudbyggnaden. Den rektangulära planen med sina sidolagda trappor och sin stora huvudsal mot trädgården visar onekligen en lösning à la Frederiksberg och uppbyggnadens proportionering, släta fasadyta, romerska fönsteromfattningar, kordonlist under huvudvåningen, risaliter med smala hörnpilastrar, osynliga tak bakom dekorationer är så besläktad som gärna tänkas kan. Det är romersk arkitektur, som genomgått en förfining av form och proportioner i fransk anda.

Även ett annat Tessinskt lustslottsprojekt kan utfylla bilden av den Tessinska byggnadsgrupp, till vilket Frederiksbergsslottet hör. Projektet är visserligen i sin helhet mycket mer omfattande än Frederiksbergs slott och därför olikartad till sin planlösning, men betraktar man ett parti av slottet (fig. 69), ser man den nära överensstämmelsen; den två och en halv våning höga byggnaden är i indelning, i behandling av de pilasterindelade tre fönsteraxlar breda utbyggnaderna och hela sin

hållning en variant av den nyssnämnda slottstypen liksom av Frederiksbergs slott.

Det finns ännu ett ganska upplysande dokument om Frederiksbergsstilens tillkomst. Som nämnt hänvisade Tessin vid sitt projekts förfärdigande flerfaldiga gånger till Marly, och ett studium av denna lustslottsanläggning har otvivelaktigt legat till grund för hans arbete med Frederiksberg. Emellertid företer Marlys rika målade fasadspråk föga överensstämmelse med Frederiksberg. Det är då av intresse att känna, att Tessin hade i sin ägo en avritning av modellen till Marlys slott och småpaviljonger (fig. 70), som företer en betydligt enklare uppställning, med slätputsad mur, romerska fönsteromfattningar och rustikkedjor i hörnen. Det är högst antagligt, att den Tessinska lustslottstyp, till vilken Frederiksberg liksom de nyss visade projekten höra, har en stilistisk förbindelse med denna arkitekturritning.

Med dylika paralleller framför sig, torde man kunna anse som högst sannolikt att den alternativa lösning, vilken Tessin antytt vara nödvändig för husets uppbyggande i två huvudvåningar, också av honom utförts; i denna planlösning har helt naturligt centralsalen utgått och projektet fått den förändrade typ, som den verkställda byggnaden kom att följa.

I sitt förut citerade brev av 16 mars till J. G. Holsten hade Tessin särskilt förhört sig, om det funnes en man i Köpenhamn, som kunde utföra hans ritningar. Av byggnadshistorien framgår, att den man, som närmast fick arbetet om hand var C. J. Ernst. Tessin kunde icke begära att få en utförare, som mer intimt levat sig in i hans formspråk än denne hans medhjälpare vid den stora slottsmodellens uppbyggande, liksom hans medhjälpare vid detta lustslottsprojekts författande. Att valet föll på Ernst som byggnadsledare, torde kunna sättas i samband med denna Tessins önskan om att få en man, som icke förstörde hans arbete.

Hur mycket Ernst ansett sig behöva ombilda de Tessinska ritningarna vid utförandet är ju icke möjligt att fastslå, men att han i detaljbehandling, rumsdisposition och inredning kunnat sätta sin egen prägel på åtskilligt är ju mycket troligt. Att skilja på Tessin och Ernst är härvidlag desto svårare, som Ernst, efter vad senare skall framgå, i sina självständiga uppdrag i detalj medvetet efterbildade Tessin och enkannerligen Frederiksbergs slott.

Rörande slottsbyggnaden för övrigt är att märka, att Tessin åt söder utbildade en slottsgård. Han ingärdade den medelst fyra fristående längor — ett portvaktshus, ett kök, en byggnad för damerna och en byggnad för tjänarna — två å varje sida av gården. Hur dessa bygg-

nader formades i förhållande till gårdsrummet framgår icke, men det kan förtjäna att antecknas, att Marly, vilket för övrigt tjänat Tessin till föredöme i detta projekt, har halvcirkelformigt svängda gårdsanläggningar.[26]

Hur förgården såg ut på det äldsta Frederiksberg är ganska obestämt; man vet dock, att ett par längor omslöto gården och man antager även att de ungefärligen hade samma form i ehuru något mindre utsträckning än de nuvarande av Kristian VI åren 1735—40 uppförda.[27] Man vet även, att längorna hade inre kolonnader såsom de även fingo i nybyggnaden 1735—40. Det är sålunda ytterst troligt, att den äldre slottsgården givit uppslaget till den nuvarande effektfulla barockgården, att den senare är en förstoring och utvidgning av den förra.

Om Tessin givit uppslaget härtill, är ju visserligen icke möjligt att direkt fastslå, då vi blott veta, att arkitekten föreslog gården ingärdad av fyra separata byggnader. Men överensstämmelsen med Marlys gårdsplan liksom med den av Tessin särskilt studerade Villa papa Giulios gårdskomposition talar mycket för antagandet, att det är Tessins förslag, som låg till grund för den äldre slottsgården och därmed även för den senare. Dessutom är det ju mer än antagligt, att Tessin här varit impulsgivare liksom han varit det i slottsanläggningen för övrigt. Men starkast talar härför överensstämmelsen mellan denna förgård och den förgård, som Tessin samma år 1697 komponerade för Stockholms slott, dess yttre borggård; där ingärdas gården av fristående svängda låga byggnader med inåtvända portiker. Det är sannolikt, att Tessin tänkt en liknande, ehuru enklare uppställning för Frederiksbergs borggård, att den ävenså blev utförd efter denna idé i sitt första skick, och att slutligen Thurah och Häusser vid nybyggnaden 1735—40 återupprepade samma schema, ehuru nu i höga och helt sammanhängande byggnadslängor.

Med Frederiksbergs slott påbörjades sålunda år 1697 det första arkitekturverket i Danmark i Tessinsk anda. Det nederländska materialschemat av synlig tegelmur och sandstensomfattning, den nederländska pilasteruppställningen och dekorationen, den nederländska takresningen äro övergivna. I stället infördes en byggnadstyp, karakteriserad av homogen massverkan genom putsad hel fasad och sandstensomfattningar, förnäm proportionskonst och romerskt formade detaljer. Måhända har emellertid även här, liksom fallet var vid projektet för Amalienborgs slott, en svag anknytning även varit sökt till den danska traditionen. Onekligen har slottet, i varje fall i det skick det slutligen fick, släktskap med Charlottenborg och bildar liksom en italienisering av dess nederländska klassicism.

TRÄDGÅRDEN.

I Frederiksbergs slottsanläggning utgjorde själva slottsbyggnaden blott en del av en stor konstnärlig komposition — den väldiga trädgårdsanläggningen. Den säges utförd åren 1701—03 och anses som den första stora, helt fransk-barocka trädgården i Danmark. "Aldrig før var derhjemme set et Haveanlæg af disse Dimensioner — Ogsaa selve Terrasseanlæget ned mod Parterrehaven ... var noget nyt herhjemme." [28] Samtiden ansåg denna trädgård som ett av de mest "remarquable" ting i landet och en lovsångare utropar år 1705 om den nyss färdiga anläggningen, att

her kunde viises det
som nep et Sted i al Europa før er set.[29]

Något mästarnamn till denna konstnärliga nyhet för Danmark har icke nämnts, icke ens någon gissning på ett danskt konstnärsnamn har förekommit. Frederiksbergs historieskrivare [30] säger emellertid nästan riktigt, att arrangemangen äro av sådant slag "som om selve Lenôtre havde givet Tegningen til dem". Ty Tessin var väl den europeiske konstnär, som stod Le Nôtre närmast såväl i stil som talang när det gällde denna under barocken ofantligt omhuldade gren av de sköna konsterna.

Såsom nämnts anskaffades de Tessinska ritningarna år 1697 och det förefaller som om den sedvanliga uppgiften att anläggningsarbetet med trädgården först begynte 1701, lägger en alltför lång tidsklyfta mellan förslag och utförande. Det finns emellertid i behåll en kopia av ett kontrakt mellan kronprins Fredrik och Ernst Brandenburger, daterat 1 febr. 1698,[31] som sätter saken i annan belysning. Ingressen lyder: "Nach Ihro Königl. Hoheit Allergnädigste Befehl ist dieser Contract geschlussen, wegen etwas so in den Garten bey Walbye auf gesetz werden solte —."

Dokumentet visar sålunda, att kronprins Fredrik satt i gång arbetet med trädgårdsanläggningen omedelbart sedan han under året 1697 mottagit Tessins ritningar. Flera uttryck däri såsom "mitten in den Garten wo die grosse Allee durchgehet soll", visa sådana överensstämmelser med den Tessinska planen, att intet tvivel föreligger på samhörigheten

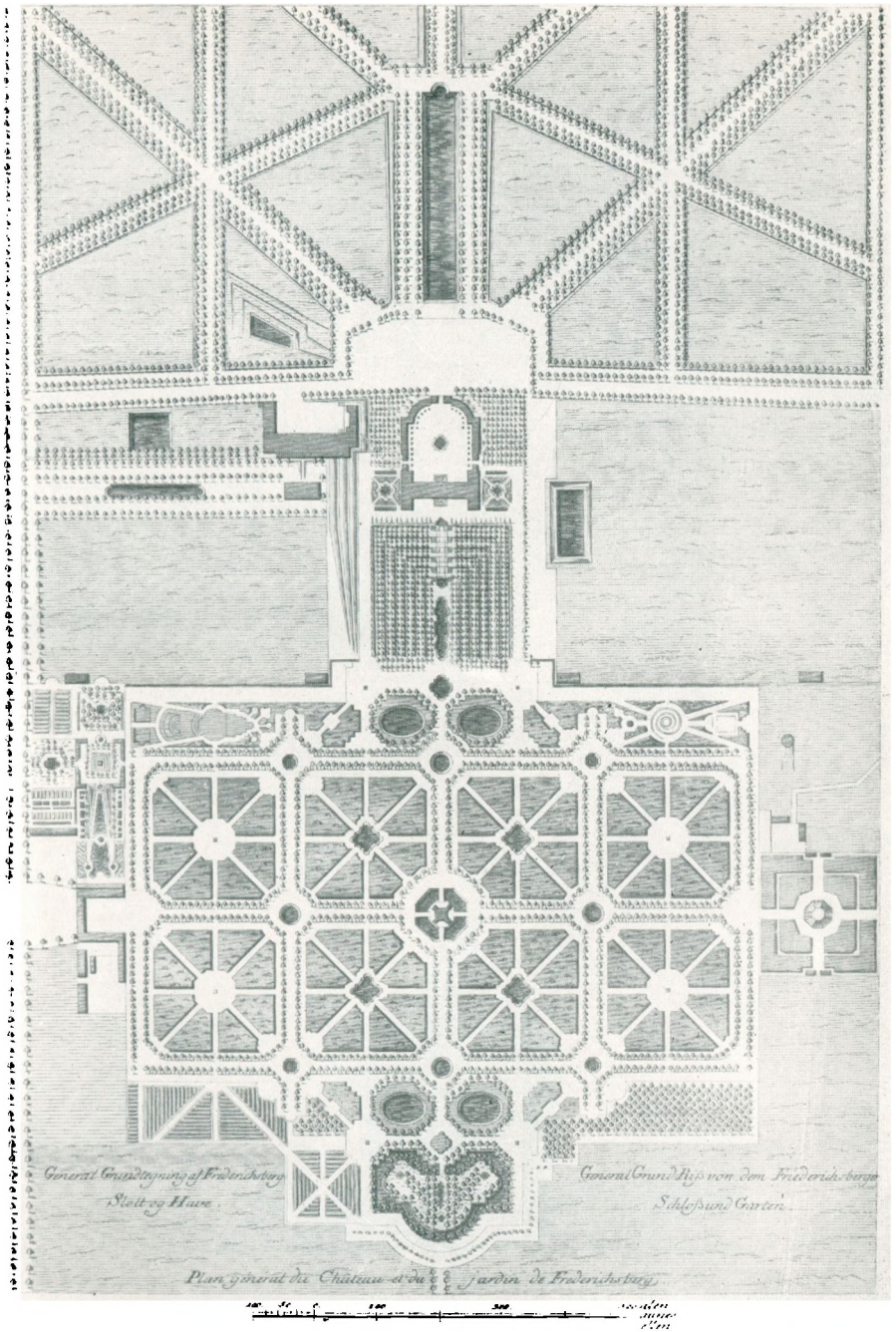

Fig. 71. Frederiksbergs slott och trädgård. Situationsplan ur T h u r a h, Den danske Vitruvius.

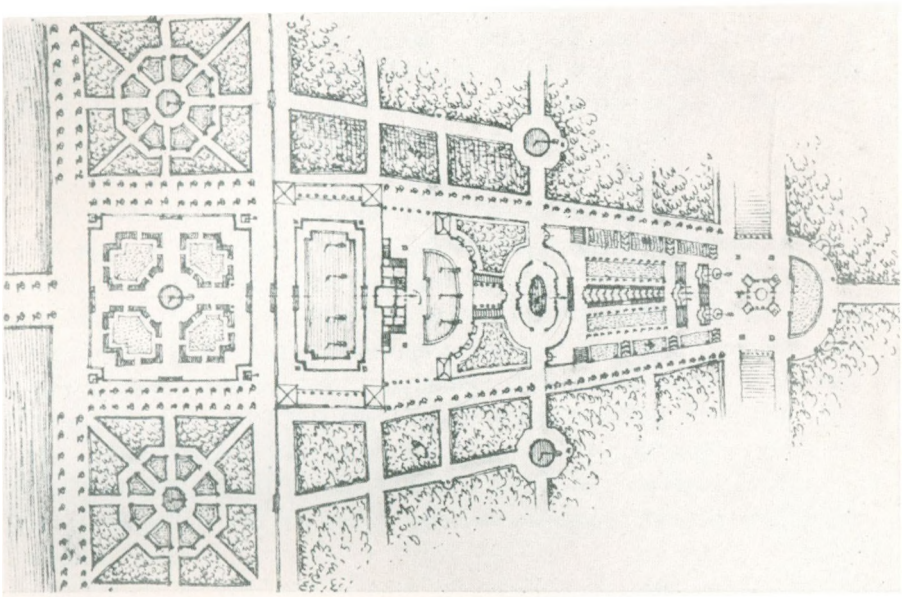

Fig. 72. Nic. Tessin d. y. Trädgårdsförslag för Gottorps slott, 1687.

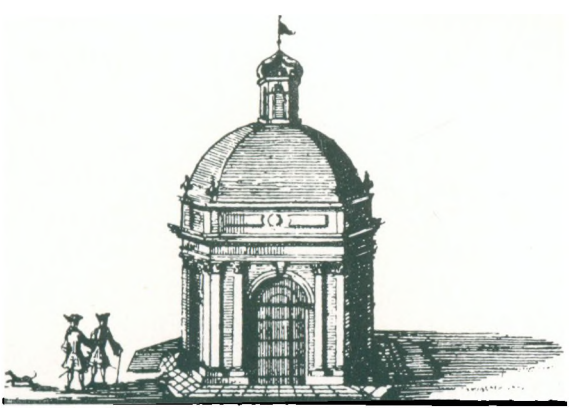

Fig. 73. Trädgårdspaviljong ur kopparsticket fig. 59.

mellan denna och det påbegynta arbetet. Detta rör sig huvudsakligen om ingärdning av trädgårdsområdet, i anslutning till vad Tessin föreslagit — det var naturligen förnuftigt att instänga området, innan det dyrbara detaljarbetet vidtog. Dessutom upptar kontraktet utförandet av en del trädgårdsportar med kolonner av trä, samt anläggandet av en del fontäner. Hur arbetet sedermera förlöpte under årens lopp, är icke nödvändigt att följa, i stort sett syntes det emellertid vara färdigt 1703, ehuru den stora mittkaskaden anlades först år 1705.

Vi skola anställa en jämförelse mellan å ena sidan det av Tessin framlagda programmet för trädgårdsanläggningen, syftande på den numer förkomna utförliga ritningen, å andra sidan de dokument vi äga om den stora lustgårdens utseende. Vår kännedom därom är rätt så ingående; vi äga dels räkenskapshandlingar, kontrakt o. dyl. rörande uppbyggnaden, framlagda av Meier; dels avbildningar av anläggningen, framför allt Marselii ritning, kopparstucken 1718 (fig. 59), plan i Den danske Vitruvius (fig. 71), en uppmätning av Häusser 1742,[82] en perspektivbild från 1756 etc. Av dessa dokument är Marselii bild värdefullast, då de senare utförda planerna visa, att trädgården delvis förändrats.

Redan strax efter mottagandet av beställningen har Tessin huvudgreppet klart, ehuru han visserligen icke helt kände situationens detaljer.[33] Han ställer som nämnt en hel del ingående frågor om terrängens karaktär och resurser samt om kronprinsens önskningar, men framlägger även samtidigt ett första program; han nämner sålunda om den stora principalvyn, som han tänker anlägga från slottet, om två varandra korsande välproportionerade alléer, den ena gående i huvudaxeln, den andra vinkelrätt däremot fram till prinsens gård, om två smärre avlånga boskéer å sidorna av sluttningen framför byggnaden samt om stora boskéer à la Versailles, som skulle upptaga trädgårdens huvudpartier. Med vissa omändringar bibehöll han i huvudsak detta anläggningsschema vid sitt utarbetade projekt till lustgården. Vi övergå till denna definitiva trädgårdsplan.

Slottet, vars placering på höjden vi redan behandlat, skulle enligt Tessin utgöra grundvalen för hela trädgårdens orientering. Omkring slottet ville Tessin hava en rymlig terrass, som skulle skapa en enhetlig plats kring byggnaden och som lämnade utsikten mot trädgården fri. Starkt framhölls vikten av att icke hava stor trädplantering å sidorna av slottet utan blott småträd, ehuru visserligen ett lustslott bland grönska kunde vara lika angenämt som på ett naket berg och dessutom stora träd lämna skydd mot vindarna; men här gäller framför allt att hålla utsikterna fria och särskilt utsikten mot Köpenhamn.

Dessa anvisningar följdes helt, så som framför allt Marselii bild bevittnar; slottet reste sig på sin terrass fritt utan att från något håll skymmas av trädanläggning.

Den branta sluttningen från slottet ned mot trädgårdsplanet var enligt Tessin svår att göra till en behaglig nedgång, men han föreslår ett rätt invecklat system av trappor, terrasser och kaskader. Till en första terrass föreslog Tessin en stor svängd dubbelarmad trappa med grottbildning i sin ramp, en anordning, som icke synes blivit utförd. Därifrån skulle tvenne stora trappor leda ned till ett undre plan; mellan trapporna skulle sex kaskader anordnas, vilkas vatten skulle mottagas av en kanal. Därifrån skulle åter å båda sidor om mittaxeln sluttande vägar gå ned mot den slutliga horisontella marknivån. Hela detta arrangemang blev utfört, om ock tydligen icke i fullständig överensstämmelse med den Tessinska ritningen. Det utförda kaskadverket blev större än i det Tessinska förslaget och ersatte hela hans trapparkitektur; det är upplysande att detta blev utfört sedan trädgården för övrigt var färdig.

Trädgårdsplanet skulle, enligt Tessin, indelas av tvenne väldiga alléer: En mittallé genom hela området, flankerad på båda sidor av statyer på piedestaler; en vinkelrätt däremot gående allé tvärsöver trädgården från det gamla huset till menageriet. I dessa alléers korsning skulle huvudfontänen uppbyggas. Denna indelning blev följd, såsom såväl planerna som dokumenten upplysa,[34] ehuru fontänens placering något förskjutits.

Tessin föreslår vidare, tydligen i trädgårdsanläggningens början, tvenne stora broderiparterrer, indelade av huggen sten, buskar och blommor samt försedda med fontäner. Dessa parterrer synas förträffligt på Marselii stick och dokumentariskt känna vi, att bremersten användes jämte växterna till indelningen.

Fortsättningen av området skulle fyllas av stora genombrutna boskéer, vilka kvadratiska anläggningar även utfördes. Tessin föreslog dessutom tvenne särskilt avskilda boskéer, den ena palissadomgiven och rikligt försedd med kaskader och fontäner, samt inrättad för det höga herrskapet att där supera. Den motliggande boskén, ävenså rikligt försedd med vattenverk, bland annat vattenpyramider, skulle utgöra ett skulpturgalleri. Det är helt visst dessa anordningar, som igenkännas i de "to grotter", som blevo utförda och som veterligen hade vattenverk, galleri och möbler för hovet.[35] Deras plats kan icke bestämmas. Att vidare följa de ytterst specificerade anvisningarna, loggior, bersåer, perspektivgångar, fontäner, portaler, skulpturer o. dyl. är icke nödvändigt. Tessin föreslog hela trädgårdens ingärdning med palissadverk samt järngallergrindar, vilket ävenså blev utfört.

En enda detalj ytterligare torde dock uppmärksammas. På Marselii stick synes i förgrunden en utsökt paviljong i typisk italiensk barock, en liten centralbyggnad med hörnkolonner, vackert entablement och kupol. Det är påfallande, hur nära denna lusthusarkitektur står det Karolinska gravkoret vid Riddarholmskyrkan, det är en förminskad och förenklad variant av denna komposition. Lusthuset torde kunna betraktas som ett belägg på, att Tessins detaljritningar för dylika trädgårdsting nära följts.

Slutligen upptager programmet "L'Avenüe de Coppenhague", varmed tydligen avses Frederiksbergs allé, som anlades samtidigt med lustträdgården.[36]

Den rika anläggningen står i det närmaste släktskapsförhållande till den franska barockträdgården och Tessin fick här giva impulsen till en anläggning efter det komplicerade franska schemat. Bäst belyses kanske trädgården genom att sammanställas med den teori över trädgårdskonst, som Tessin författat,[37] och där hela hans utvecklade kunskap framlägges. Av det omfattande programmet, som nära påminner om d'Argenvilles år 1711 utkomna La Theorie et la pratique du jardinage, skola här några huvudpunkter meddelas.

Främst bör man för att disponera trädgården väl känna situationens förtjänster och fel. Genom boskéerna, som utgöra trädgårdens huvudelement, skall man vinnlägga sig om att öppna de sköna utsikterna och dölja de fula. Hela trädgårdsområdet skall vara mycket omväxlande ordnat och överallt väl kultiverat, det duger ej att göra parken så stor, att delar därav måste negligeras. Parkens storlek skall dessutom stå i ett riktigt proportionsförhållande till huvudbyggnaden, vilken hellre bör vara för liten än för stor till trädgården.

Intressant är Tessins uppfattning, att den måttliga sluttningen och den jämna marken bjuda de bästa terrängförhållandena för anläggningen. Han visar sig härvid för själva trädgårdsanläggningen taga avstånd från de romerska villornas branta lägen och hans ord om svårigheterna visavi Frederiksbergshöjdens alltför korta och branta profil bestyrker detta.

Broderiparterrerna, för vilka ingående regler nämnas, böra intaga de förnämsta platserna och ligga närmast byggnaden. Boulingrinerna, de sänkta gräsplanerna, kunna placeras i de öppna perspektiven eller inuti boskéerna. Alléerna, för trädgården detsamma som gatorna för staden, måste äga viss proportion mellan längd och bredd, vilket utförligt exemplifieras. Viktigt är, att man från huvudalléernas slutpunkt väl ser fondbyggnaden, då ingenting är så obehagligt som att knappt ens upptäcka byggnadens portal. Alléernas avslutning med järngallergrindar för att fördjupa perspektivet och med öppningar kallade ah, ah, be-

handlas även. Ingående belyses vattnets betydelse för parken, "les Fontaines et les Eaux font l'ame des Jardins" och bassängernas, kanalernas, kaskadernas olika funktion i bilden framställas. Däremot nämner Tessin, att grottbildningarna kommit ur modet.

Det kan även äga sitt intresse att jämföra den förnämsta delen av Frederiksbergs trädgård, så som Marselii stick visar den, med en verklig Tessinsk trädgårdskomposition. Jag väljer hans förslag av 1687 till trädgård för slottet Gottorp (fig. 72).[88] Hela axialsystemet med trapporna, kaskaderna, den stora ovala fontändammen och den lilla paviljongen längst fram i fonden är så närstående som gärna kan tänkas vid tvenne olika situationer.

Då Tessins studier omfattat snart sagt all modern trädgårdskonst i Europa, är det knappast görligt att i varje detalj belysa Frederiksbergsträdgårdens förbindelser med europeisk samtida parkkultur. Huvudkällorna äro dock det stora triumviratet Vaux-le-Vicomte, Versailles, Marly. Versailles anger Tessin själv som förebild, när det gällde alléernas anordning och hela centralperspektivet med broderiparterrers, boskéers och vattens placering är beroende därav. Terrasseringen och kaskadmotivet i huvudaxeln för tanken till Marly (jfr fig. 70), liksom denna anläggning står Frederiksbergstypen närmast i fråga om lustslottets art och storlek; de intima boskérummen med skulptur och vattenspel synas ävenså närmast hämtade från Marly. Den le Nôtreska stilens främsta egenskaper, l'ordre et la variété, helgjutenhet och omväxling äro de grundläggande egenskaperna även för den danska stora kompositionen.

Att trädgården otvivelaktigt fick en effektfull hållning à la romersk villa upp mot själva byggnaden beror närmast på läget. Det är även tydligt, att Tessins terrass- och trappanordningar i själva branten skulle hämtat bestämda drag därifrån och särskilt torde hans uppslag med två svängda trapparmar, omslutande en grotta, böra ställas i förbindelse med den av honom så djupt beundrade uppfarten till Caprarola. Genom det förstorade kaskadmotivet över nära nog hela brantens höjd blev ett annat, men därför icke mindre verkningsfullt arrangemang uppbyggt, som ersättning för denna italienska ramp- och trapparkitektur.

Vi hava redan i inledningen av partiet rörande trädgårdsanläggningen framhållit, att den av såväl samtiden som av den nutida forskningen uppfattats som Danmarks första stora moderna komposition inom denna konstart. Jämte den strax förut, likaledes av Tessin planlagda barockträdgården på Clausholm, som dock på grund av avlägset läge och mindre rikt utförande icke kunnat få samma betydelse, inleder denna anläggning den franska stora barockträdgårdskonsten i Danmark, och fick som vi senare skola belysa snart betydande efterföljare.

FREDENSBORGS SLOTT

På den kungliga egendomen Østrup, icke långt från Frederiksborg, lät Fredrik IV uppföra ett mindre lusthus, troligen redan några år efter sitt regeringstillträde, alltså under 1700-talets första år. Om detta lusthus karaktär kännes intet.

Det antages emellertid av Fredensborgs historieskrivare,[1] att konung Fredrik under åratal närde önskan att här uppföra ett verkligt lustslott, men att krig och örlog hindrade honom därifrån. Är denna teori riktig, skulle Fredrik IV alltså redan under 1700-talets början haft bestämda planer på uppförande av Fredensborgs slott. Först år 1719 blev tanken verklighet, och från den 20 april 1719 är det första dokumentet känt om förberedelserna till slottets uppförande; det blev färdigt i sin första skepnad år 1724.

Frågan om slottets arkitekt är icke dokumentariskt besvarad. Andreas Højer säger i sin Frederik IV:s historia "des Schlosses Anlage war von ihm selbst (d. v. s. kungen) entworfen", och denna uppfattning har upptagits av Meier. Denne anser, att kungen gjort utkastet till slottsbyggnaden, att Johan Conrad Ernst haft ledningen av byggnadsarbetet, men han tilldelar även tydligen entreprenören Marcantonio Pelli ett betydande inflytande. Lorenzen anser, att i första hand det konstnärliga ansvaret för slottet måste tilldelas Ernst[2] och detsamma anser F. Beckett och Chr. A. Jensen[3] samt F. Weilbach,[4] som föreslår, att Ernst utfört ritningarna till arkitekturverket. De dokument, varpå dessa åsikter byggas, visa, att Ernst i sin egenskap av generalbyggmästare var byggnadsledare under slottets första byggnadsperiod; däremot finnes ingen uppgift i de så sorgfälligt genomgångna handlingarna, som styrka, att han varit arkitekt till huset; icke heller finnas ritningar av hans hand bevarade. Angående de arkitekter, särskilt J. C. Krieger, som senare övertogo byggnadsledningen å Fredensborg, kan det däremot dokumentariskt fastställas, vad de ritat. Vore Ernst ensam den verklige skaparen av Fredensborg, är det onekligen egendomligt, att hans namn blivit så undanskymt. Och framför allt vore det då egendomligt, att han icke själv fick tillfälle att fullfölja och slutföra sitt eget verk; redan innan huvudslottet var färdigt, visa handlingarna, att han "mere og mere forsvinder fra Scenen".

Vad Marcantonio Pelli angår, upptog hans kontrakt av 3 febr. 1720 en summa "wegen Aufmauerung der hiesigen Gebäuden" och det är fullt klart, att han helt enkelt varit murmästare till detta hus liksom till en del andra. Att tilldela honom någon konstnärlig betydelse är uteslutet och detta förhållande är även numer av forskningen fullständigt klargjort.[5]

De båda uppgifterna angående Fredrik IV:s eget förhållande till slottsbygget förtjäna följaktligen att ihågkommas, dels Meiers upplysning, att konungen långt före 1719 hade tänkt bygga ett slott, där Fredensborg står, dels Højers upplysning, att konungen själv skulle gjort ritningen till slottet. Sammanställas dessa tvenne notiser, som givetvis båda måste hava någon grund för sin tillkomst, med det förhållandet, att något verkligt arkitektnamn icke står att uppbringa och med det faktum, att Ernst, ehuru byggnadsledare icke någonstädes uppträder som inventor till slottet, skulle det mest sannolika utvecklingsförloppet bliva följande: Konungen hade sedan länge i sin ägo ritningen till ett för honom komponerat lustslott, som han under årens lopp gärna önskade se förverkligat kanske med egenhändigt företagna ändringar; slutligen fick han möjlighet att med Fredensborg få projektet realiserat under ledarskap av sin generalbyggmästare J. C. Ernst, som naturligtvis då även företagit önskade korrigeringar. Genom ett dylikt, i och för sig naturligt sammanhang, skulle alla de berörda uppgifterna få en rimlig förklaring — såväl konungens påstådda författarskap till slottet och hans långvariga lust att bygga detta som arkitektnamnets bortfallande och Ernsts ställning huvudsakligen som byggnadsledare.

Nu veta vi med bestämdhet, att sedan länge ett dylikt projekt till ett ouppfört lustslott verkligen ägdes av Fredrik IV och att detta projekt i stora drag framfört den i Danmark nya byggnadstyp, som Fredensborg representerar. Det är Tessins första alternativförslag till Frederiksberg; det utarbetades i samråd med J. C. Ernst och sändes till Fredrik IV år 1697, men kom av förut anförda skäl aldrig till utförande. En jämförelse mellan det äldsta Fredensborg och Tessins lustslottsprojekt för Fredrik IV skall övertyga oss om, att det måste finnas ett samband mellan detta projekt och detta byggnadsverk.

Det äldsta Fredensborgs slott känna vi genom det än bestående byggnadsverkets kärna, som i många delar är ursprungligt, genom dokumentariska uppgifter, samt genom äldre framställningar före 1740-talets ombyggnader: ett kopparstick av J. N. Thiele[6] samt en hittills opublicerad ritning i Fredrik V:s atlas[7] (fig. 74); den senare är tydligen en bevarad ganska primitiv byggnadsritning till huvudfasaden med skalan utsatt och är därför ett värdefullt dokument.

Lösningen är i huvudsak följande: en rektangulär grundplan kring

Fig. 74. Fredensborgs slott. Byggnadsritning i Fredrik V:s Atlas. D. K. B.

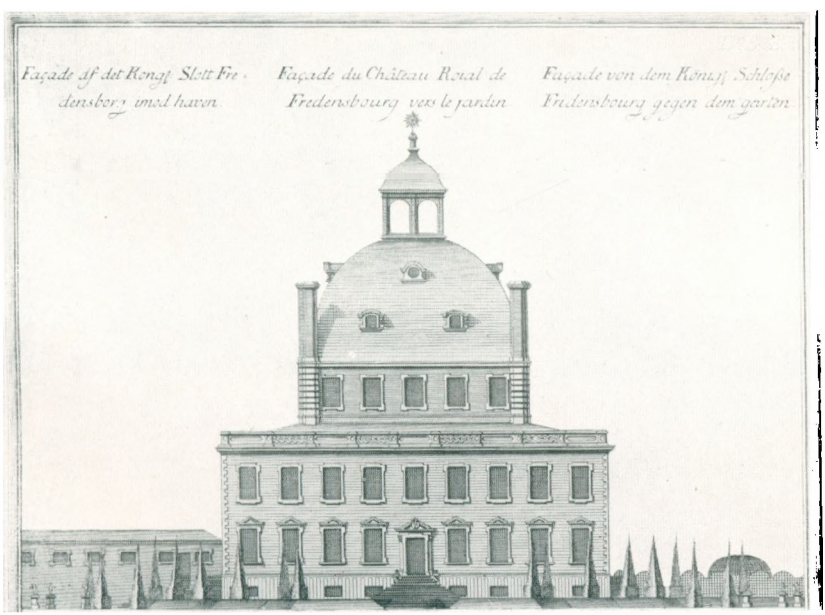

Fig. 76. Fredensborgs slott. Fasad ur Thurah, Den danske Vitruvius.

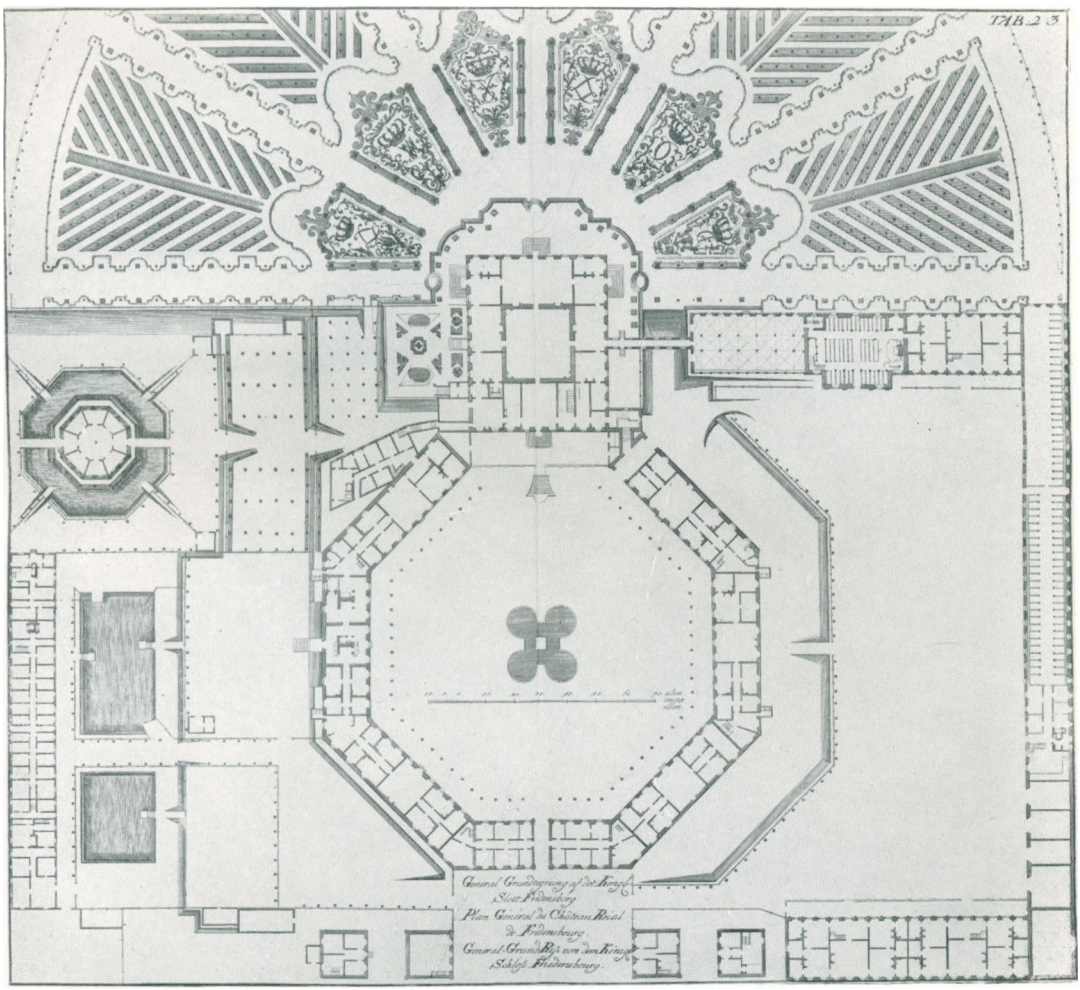

Fig. 75. Fredensborgs slott. Situationsplan ur T h u r a h, Den danske Vitruvius.

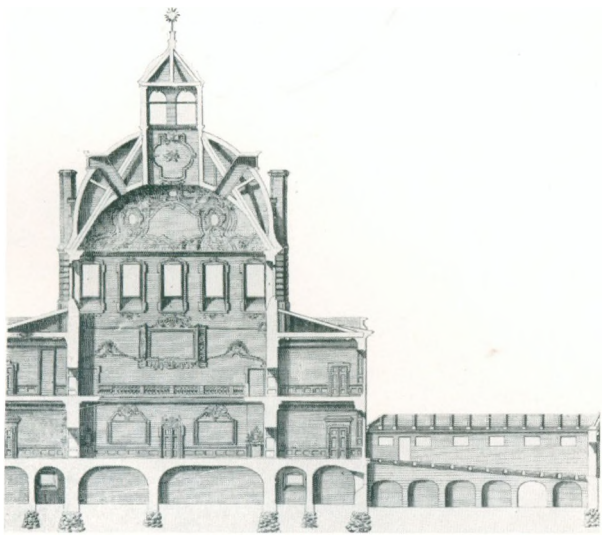

Fig. 77. Fredensborgs slott. Sektion ur T h u r a h, Den danske Vitruvius.

en kvadratisk väldig kupolsal; kupolsalen går genom hela husets höjd samt reser sig dessutom en våning över byggnaden och får sitt ljus genom denna övre våning; den avslutas av en kraftig kupol, krönt av en lanternin. Byggnaden är sålunda helt och hållet uppbyggd kring detta fullständigt dominerande rum. Kupolsalen har mitt å varje sida en praktportal, som leder in i de olika apartementen i huvudvåningen.

Det kring kupolsalen resta föga omfattande huset är endast en och en halv våning högt; det var först mellan 1741 och 1749[9] som halvvåningen påbyggdes till full höjd.

Sammanställa vi dessa grunddrag i plantypen med Tessins till Fredrik IV nedsända projekt till lustslott finna vi en mycket stor släktskap. Detta projekt utgöres av en en och en halv våning hög byggnad kring en centralsal, som reser sig ytterligare en våning över huset och som får sitt ljus runtom genom denna övervåning; denna centralsal är avslutad av kupol och den har fyra regelrätt inlagda portaler åt alla fyra sidor. Detta är huvudtemat hos Tessin och det är detta, som är utfört i Fredensborg.

Tessin föreslog visserligen en rund kupolsal, Fredensborgs sal är kvadratisk. Men se vi den Tessinska planen av det än mer storstilade lustslott av denna typ (fig. 81—82), varom mera senare, förstå vi lätt varför den cirkelrunda salen övergavs; den här visade planlösningen med sina stora döda byggnadsmassor i svicklarna övertygar om lämpligheten att giva en kvadratisk grundplan åt centralsalen för att underlätta uppbyggnadsarbetet; den kvadratiska planen ligger ju här färdiglöst, blott man skär bort de döda murpartien. Måhända ligger det dock kvar ett rudiment av den runda planlösningen i balkongens brutna hörn i Fredensborgs stora sal.

Med förändringen till kvadratisk plan kom Fredensborg att fullfölja den kupolsalstyp, som redan vunnit fäste i dansk byggnadstradition. Lambert van Havens kupolsal å Frederiksborg och Evert Jansens kupolsal å Charlottenborg hava båda rektangulär planlösning och inom utvecklingen av dansk interiörkonst står Fredensborg som en tredje länk i denna kedja.[9]

Av särskilt stort intresse är de samstämmiga måtten mellan Tessins projekt och Fredensborgs slott. Tessin angav kupolsalens diameter till 26 alnar; en uppmätning visar, att avståndet från portal till portal är 23,5 alnar.[10] Tessin angav vidare att huvudrummen, som med sina valv skulle intaga även halvvåningens utrymme, skulle vara 12 alnar höga; vi få därigenom ett mått på dessa båda våningars sammanslagna höjd, vilken utåt fasaden måste närma sig 13 alnar; men höjden å de båda våningarna å byggnadsritningen av Fredensborg (fig. 74) är 13 alnar. De båda huvudmåtten, kupolsalens planutsträckning och byggnadens

höjd, äro så nära som det är tänkbart desamma i det Tessinska projektet och det danska byggnadsverket.

Men vi kunna även konstatera åtskilliga viktiga skillnader mellan de båda undersökningsobjekten. Tessins planform med flyglar är slopad — men dessa flyglar skulle enligt arkitekten tjänstgöra som en utsträckt sidofasad mot Köpenhamn, och detta gällde icke för Fredensborgs utan för Frederiksbergs belägenhet.[11] Att dessa borttogos är sålunda en av den nya situationen betingad förändring. Rumsfördelningen blev även en helt annan än den Tessinska, likaså sektionerna, alla dessa inre förhållanden blevo givetvis nylösta. Däremot förvånar det, att altan- och barriärbildning å taket icke finnes å den äldsta Fredensborgsritningen utan i stället en taklösning med sluttande takfall. Detta är otvivelaktigt ett missgrepp i exteriörbilden, men än mer i interiörbilden, som ingen besökare av Fredensborg kan undgå att märka; genom denna höga takresning har kupolsalen blivit disproportionerlig, det har uppstått ett alltför stort avstånd från andra våningsplanet med dess balkong upp till översta fönsterraden (se fig. 77). Det Tessinska projektet med altantak hade icke denna störande disproportion mellan kupolsalens bredd och höjd och icke heller detta takbrott i den yttre bilden.

Vilja vi konstatera, vilka proportioner Tessin önskade å en dylik kupolsal, kunna vi vända oss till idealprojektet (fig. 82). Här äro bredd och höjd ungefär likstora, medan å Fredensborg höjden förhåller sig till bredden som 3 till 2.

I det yttre blevo å Fredensborg proportionerna återställda genom den på 1740-talet utförda påbyggnaden och barriäravslutningen, liksom även genom de under Fredrik V uppförda flyglarnas breddning av hela anläggningens horisontala massa. I det inre står det till sin bredd alltför höga centralrummet alltjämt som bevis på, att den ursprungligen tänkta proportioneringen blivit övergiven, helt visst av praktiska skäl. Som av andra danska byggnadsverk framgår, hade man nämligen särskilt svårt att följa med Tessin i fråga om hans platta tak; det är här som de största avvikelserna skett mot den Tessinska stilen, så vid Fredensborg som annorstädes och just vid de arkitekturverk, som omhänderhafts av Ernst.[12]

Om vi sålunda anse oss kunna konstatera själva kompositionens Tessinska ursprung, styrkas vi än mer i denna åsikt genom skärskådande av fasadbehandlingen. Den slätputsade fasaden är oindelad, har rustikkedjor i hörnen och romerska sandstensomfattningar kring sina fönster, i bottenvåningen med maskaroner i tympanonfälten. Detaljspråket är stilistiskt mycket närstående Tessin.

Huvudportalen mot trädgården är av samma typ, som vi redan karakteriserat vid behandlingen av Frederiksberg med omfattningen

Fig. 78. Fredensborgs slott. Borggårdssidan.

med s. k. öron insatt mellan halvpilastrar samt bruten fronton; här är dessutom överensstämmelsen med Tessins galleriportaler å Stockholms slott än mer slående, då pilastrarna äro av dorisk ordning. Däremot var huvudportalen åt gårdssidan ursprungligen av ett annat slag, som såväl originalteckningen (fig. 74) som Thurahs stick i Den danske Vitruvius visa.

Fönsteromfattningarna, som betyda så mycket för fasadernas karaktär, äro av utpräglat romerskt slag, ehuru med jämförelsevis tunn profilering. Karakteristiska äro särskilt huvudvåningens fönsteromfattningar med maskaroner insatta inom de spetsiga frontonerna. Dylika omfattningar med maskaroner har Tessin noggrant studerat och avritat, varpå ett exempel bland många är portalritningen fig. 64; å detta blad är alltså på en gång sammanförd den Fredensborgska såväl portal- som fönstertypen. Av stort intresse är att känna, att Bernini hade dylika maskaronomfattningar på sitt Louvreförslag, vilket alltid varit Tessin en rik studiekälla; detta förhållande känna vi icke genom de sedvanliga kopparsticken över Berninis Louvreförslag, utan genom den ytterst noggranna avritning, som Tessin ägde och som i åtskilliga viktiga avseenden förändrar uppfattningen om Berninis Louvre.

Att detta formspråk i vissa detaljer utgått från Tessin, torde man sålunda kunna hålla för säkert, men hur mycket de danska utförarna förändrat dessa Tessinska former, är naturligtvis icke möjligt att fastslå. Förhållandet vid denna byggnad är säkerligen härvidlag detsamma som vid Frederiksberg, nämligen att de Tessinska formerna genomgått en omredigering i samband med hela byggnadskompositionen under ledning av J. C. Ernst.

Rörande den utomordentliga situationsarkitekturen — den mäktiga åttkantiga förgården och den strålformiga, ytterst rika trädgårdsanläggningen — är deras historia välkänd [13] och vi hava här ingen som helst anledning att nämna Tessins namn, då dennes ritning avsåg en annan belägenhet.[14]

Den villatyp, som utfördes å Fredensborg, har som nämnt, några rötter i den tidigare danska byggnadskonsten, i Lambert van Havens insats å Frederiksborg och i Jansens å Charlottenborg. Men Frederiksborgs kupolsal kunde blott bliva interiörlösning utan inverkan på den arkitektoniska lösningen i stort, Charlottenborgs paviljong med salen förlagd i andra våningen, täckt av sin tryckta kupol utgör däremot en såväl utåt som inåt homogen arkitektur; men här bildar denna kupolarkitektur en liten påbyggnad å en efter ett helt olikartat system komponerad byggnad. Å Fredensborg däremot skänker centralsalen byggnadsverket hela dess inre kärna och yttre stil.

Den arkitektur, som med Fredensborgs slott sålunda kan sägas införd i Danmark, har sitt ursprung närmast i Palladios berömda Villa Rotonda liksom i andra av denne arkitekts centralvillor.[15] Villa Rotonda bygger upp sig i fullständig regelbundenhet kring sitt centrala kupolrum och har åt alla fyra sidor likvärdiga portiker. Centralbyggnadsidén är därmed överförd till privatbyggnaden, här ytterligare motiverad genom villans belägenhet på en höjd med fri utsikt åt de fyra väderstrecken. Dess stimulerande inflytande blev som känt stort, i Frankrike blev Mansarts Marly dess främste efterföljare; här byggde kupolsalen upp sig på en oktogon grundplan och fasadbehandlingen blev av helt nytt dekorativt slag.

Tessins intresse för byggnadslösningar av detta slag var mycket stort. Kyrkoprojekten och kyrkobyggnaderna av centraltyp bygga ju rent arkitektoniskt på en likartad princip och man kan icke undgå att märka, att Tessins på 1690-talet uppförda centralkyrka i Kungsör har en kupol med lanternin som i sin enkelhet har ett nära släkttycke med Fredensborgskupolen. Men än mer givande är att jämföra såväl Tessins byggnadsprogram av 1697 till Fredrik IV som själva Fredensborgs slott med de projekt till större lusthus, konstnären utfört. Jag väljer ett enkelt, men ytterst intressant förslag till lusthus å Djurgården vid Stockholm (fig. 80); skillnaden mellan Fredensborg och detta utkast är närmast den, att där det danska slottet har synligt takfall, det Tessinska lusthuset har attikvåning. Ett annat exempel är det rika, nyss omnämnda förslaget till en stor praktbyggnad för Frankrike (fig. 81—82), en ritning utförd i den stora dekorativa stil, som Tessin särskilt utvecklade i sina för Frankrike avsedda byggnader. Detta förslag ligger dessutom betydligt senare än den ritning av 1697, som Tessin sände Fredrik IV; det är från 1712,[16] en tid då Tessin gav sig hän i ett mycket mer fantastiskt och glänsande formspråk än någonsin tillförne. Här är lösningen en förstorad och förrikad Villa Rotonda, med den väsentliga skillnaden, att kupolsalen reser sig i en kraftigt tilltagen, med stora fönster försedd våning över byggnaden. När Tessin år 1697 gav Fredrik IV ritningen till ett lustslott, framlade han denna, i europeisk arkitektur icke vanliga idé. Det är tydligen denna av Tessin gärna projekterade villatyp, som i dansk redigering och av danska konstnärer fått sitt mycket rena och vackra förverkligande i Fredensborgs slott.[17]

Fig. 79. Fredensborgs slott. Trädgårdsfasaden.

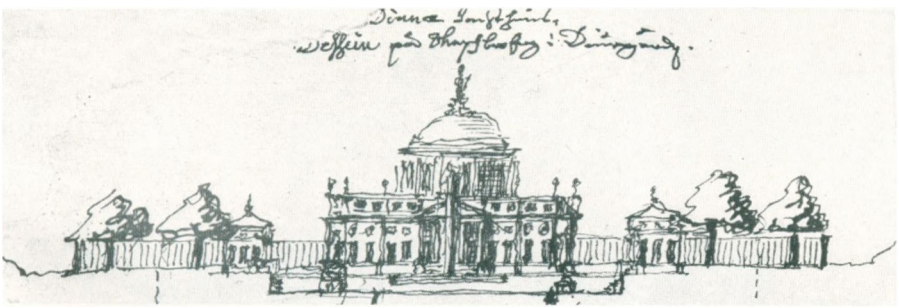

Fig. 80. Nic. Tessin d. y. Projekt till lustslott å Djurgården. N. M.

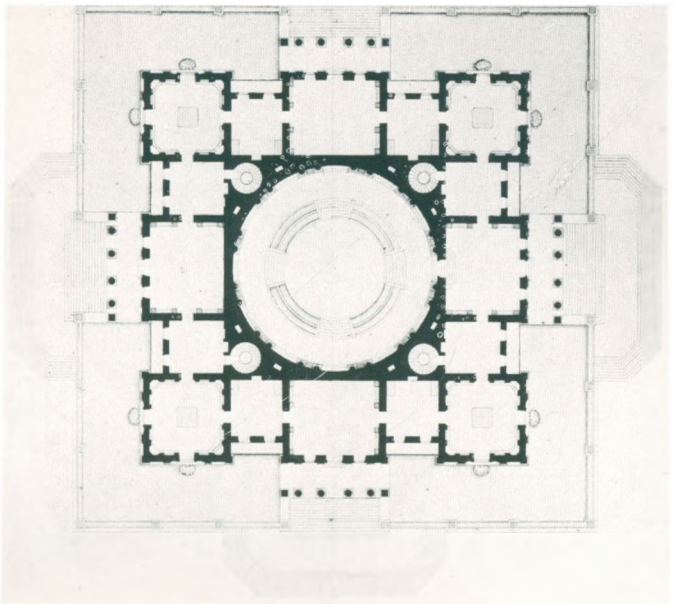

Fig. 81. Nic. Tessin d. y. Plan till fransk slottsbyggnad, 1712. N. M.

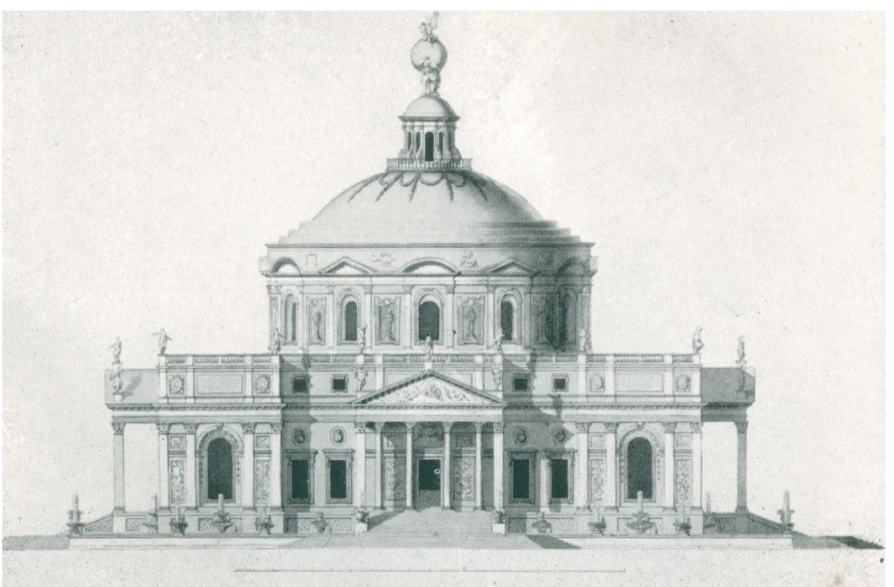

Fig. 82. Nic. Tessin d. y. Fasadförslag till fransk slottsbyggnad, 1712. N. M.

VOR FRELSERS KIRKE

På sitt besök i Danmark 1687 tog, som nämnt, Tessin del av tidens största kyrkobygge i landet, Vor Frelsers Kirke, och nämnde därom: "Beij Christianshaffen wirdt vom Ar. Steinwinckel eine neüe Kircke gebauet, so aber gantz schlecht verstanden ist, das Model hat er uns gewiesen." [1] I en annan samtida anteckning [2] motiverade han något tydligare sin uppfattning: "Die Kircke im Christianshafn ist biss ans dack fertig, so dass nur inwendig die gewelber fehlen, die 4 pfeiler in der mitt, seijendt von gehauen godtlandzstein, aber unten mit Ziegel aufgemauert, so ein grosser fehler ist, die Kircke hat schon qvasi 70,000 Rdhlr gekostet, so sehr viel ist, dass gantze landt contribuiret hirzu."

Tessins uppgifter har bland annat det värdet, att de upplysa, att Hans Steenwinkel var sysselsatt med kyrkans byggande och hade hand om modellen. Kyrkans arkitekt var visserligen generalbyggmästaren Lambert van Haven, som grundlade bygget 1682. Men här, liksom vid van Havens slottsmodell, var tydligen den kunglige byggmästaren Steenwinkel delaktig i arbetet. Steenwinkel, såsom underordnad van Haven, synes i ett flertal fall hava samarbetat med denne, bland annat genom utförande av proportionsmodeller.[3]

Att Tessin icke kunde godkänna denna kyrka var rätt naturligt, då den i allt var präglad av holländsk klassicism; det var en till det yttre pilasterindelad centralkyrka på det grekiska korsets grundplan uppförd i bart tegel med högt valmtak och med tornet icke rest över korsmitten, utan över den korsarm, där ingången var tagen.

När Tessin på sommaren år 1694 åter besökte Köpenhamn, var visserligen kyrkan ännu icke färdigbyggd, men man började göra vissa förberedelser för inredningen. Kristian V hade själv i slutet av år 1693 gjort en besiktning av kyrkan för att taga i ögonsikte vad som felades, och han tog till och med sin sak så grundligt, att han lät i en särskilt förfärdigad stolbur hissa sig upp i tornet.[4] Även under den fortsatta byggnadstiden visade han denna kyrkobyggnad sitt synnerliga intresse; bland annat skänkte han kyrkan i juli 1695 ett orgelverk.

Det är sålunda givet, att kungen, när han under några veckors tid under sommaren 1694 fick rå om Tessin, för vars auktoritet han ägde

ett obegränsat förtroende, skulle rådföra sig med honom om det planerade, ännu ej avslutade arbetet å den stora kyrkobyggnad, som så djupt intresserade honom. Vad Tessin därvid uttalat för åsikter, skulle icke vara svårt att rekonstruera. Han måste hava uttalat sin kritik av det parti av själva kyrkobyggnaden, som ännu helt återstod, nämligen kyrkotornets spira; den Havenska kyrkomodellen visade en tornspira av det holländska slaget,[5] en vertikalspira i livlig profilering och hög, spetsig avslutning — en form, som enligt Tessinsk uppfattning, icke hörde samman med en klassicistisk anläggning. Det är påfallande, att inga försök gjordes att med resandet av tornspiran fullborda kyrkobyggnaden under dess första byggnadsperiod. Om ock ekonomiska svårigheter kunnat bidraga därtill, det är säkerligen icke för djärvt att antaga, att Tessins kritik låg bakom, att kyrkan i detta avseende blev ofullbordad. Vi känna väl till, att Tessin icke skrädde orden, när det gällde att kritisera van Havens konst. Vi hava förut nämnt hans utdömande av dennes slottsmodell liksom av modellen till Frelsers Kirke; vi kunna därtill foga hans ord om de van Havenska epitafierna i Trefaldighetskyrkan i Köpenhamn: "sehr schlecht vorgestellet".[6]

När arkitekten L. Thurah ett halvt sekel senare, år 1747—49, utarbetade ny ritning till tornspira, blev även den gamla formen övergiven; Thurah gav spiran spiralform efter S. Ivos i Rom mönster, egendomligt nog samma form, som Tessin föreslagit för dubbeltornen å sitt största kyrkoprojekt för Sverige, kyrkan å Norrmalmstorg i Stockholm.[7] Sammanträffandet är en tillfällighet; men Thurahs tornhuv visar att en av Italiens barockarkitektur intresserad konstnär icke önskade fullborda van Havens kyrkotorn efter hans modell, utan valde en romersk barockavslutning och belyser på sitt sätt, hur även Tessin måste hava sett denna sak.[8]

Att Tessin betytt något för omintetgörandet av van Havens tornavslutning, måste visserligen förbliva ett enbart antagande. Men det vi däremot med visshet känna är, att Tessin fick bestämmande inflytande på kyrkans interiör.

Kyrkans hela rummet behärskande möbel, altaret, är, som redan länge känt, ett verk av Nicodemus Tessin.

Helt visst kom altarfrågan i Tessins händer på grund av, att konungen vid besöket sommaren 1694 rådfört sig med arkitekten om kyrkans konstnärliga angelägenheter. Tessin skriver nämligen i ett brev i april 1695,[9] att han utfört sin altarmodell bland annat för att "den unterschijdt zu zeygen von dem Model so mir dazumahlen ist gezeyget worden". Detta åsyftar naturligtvis, att Tessin blivit i Köpenhamn visad en modell till en outförd altaruppsats, som han ogillat. Han skriver

Fig. 83. Vor Frelsers Kirke. Fasad ur T h u r a h, Den danske Vitruvius.

vidare i samma brev: "wo mir durch dhero antwort erlaubet ist, ein detail zu machen von den pfehlern im übergeschickten Dessein, so sollen Sie leicht ersehen, wie gar weit man auff dem irrwege darinnen ist". En ritning till altaruppsats hade sålunda sänts Tessin från Köpenhamn, vilken han dock funnit behäftad med många fel och fullständigt obrukbar. Det finns i behåll ett par ganska primitiva ritningar till altaruppsats för Vor Frelsers Kirke,[10] rätt torftiga och tunna uppställningar i närmast holländsk klassicism; de visa, att åtskilliga förslag till detta altarverk utarbetats utan nöjaktigt resultat. Men till och med den till Tessin sända ritningen finnes ännu bevarad[11] (fig. 87). Tessin nämner nämligen, att i nämnda ritning finnes ett stort krucifix och kungens namnchiffer; å en i Tessins samlingar befintlig ritning se vi ett altarverk med Kristian V:s namnchiffer, krönt av krona, och med ett krucifix löst insatt i den stora korintiska ordningen.[12] Vem som utfört denna komposition, är icke angivet, men man torde kunna antaga, att den härrör från kyrkans arkitekt, Lambert van Haven. Det är utan fråga det åsyftade danska förslaget till altare för denna kyrka. Till sin allmänna stilkaraktär har den likheter med andra arbeten av van Haven, såsom Nørreport och portalen till Vor Frelsers Kirke. Tyvärr känna vi icke utseendet av det verk, som helt skulle kunna verifiera antagandet, att van Haven författat den nämnda altardesseinen, nämligen den stora altarkomposition arkitekten gjorde till Trefaldighetskyrkan i Köpenhamn på 1680-talet; den förstördes nämligen under branden 1728.[13] Men det är påfallande, att det nya altarverk, som Ehbisch här utförde efter branden (fig. 121) i ett avseende nära överensstämmer med kompositionen för Vor Frelsers Kirke: krucifixet inom kolonnuppställningen. Det är möjligt, att det Ehbischska verket i denna kombination återgår på det gamla van Havenska altarverk, som kyrkan ägt före branden. I varje fall torde kompositionsförslaget till Vor Frelsers Kirke med stort triumfkrucifix insatt inom ramen av en stor kolonnordning kunna anses typisk för den danska altarkonst, vilken Tessin sökte tillbakaträngа. Vi få här in nuce brytningen mellan den gamla danska och den nya Tessinska barocken.

Ty att Tessin icke kunde vara nöjd med denna uppställning är självklart. Först och främst reagerar han mot krucifixet; han framhåller att på grund av dess alltför stela utseende brukar man aldrig använda krucifix "in grossen Ordonnancen"; dessutom skulle på långt håll krucifixet verka som om det stode på huvudet på den tjänstförrättande prästen.

Vidare önskar han icke sätta kungligt chiffer på altarverket; han säger att möjligen kan "eine Inscription auf Ihro Königl. May:tt eingerichtet, kommen, denn die Chiffre nimmer gebrauchet wirdt" —.

Men icke blott dessa, utan även alla andra detaljer voro stridande mot Tessins smak och han måste sålunda utföra en helt ny ritning.

Vi kunna nära följa förloppet av detta arbete. Kristian V:s beställning till Tessin anlände tidigt på hösten år 1694, alltså rätt snart efter hans hemkomst från den danska resan. Den 10 nov. 1694[14] har han redan gjort ett projekt "blott för mig själv", som han tror kungen skulle bli nöjd med, och han säger sig skola taga itu med arbetet i såväl teckningen som modellen, då han blott blivit färdig med ett överhängande arbete å Stockholms slott (nedtagandet av ställningarna i slottskyrkan och dennas fullbordande). Den 13 april 1695 säger han sig med stor flit hava varit sysselsatt med uppgiften i fyra hela månader. Han nämner, att arbetet med teckningar och modell nu var färdigt, och i ett brev av 8 maj 1695 säger han sig skola avsända modellen med en 25 års man, vid namn Gallus Reinstein, som uppehållit sig i hans hus sedan länge och varit med på hans resor och för vilken han hyste förtroende.[15] Modellen fraktades sjövägen för att, så ytterst fint arbetad som den var, icke lida skada. I juli 1695 fick "den Person som bragte ded model til it altar" betalning ur partikulerkassan.[16]

Modellen finnes icke i behåll mer, men vi känna genom Tessins mycket ingående upplysningar nära dess utseende; vi veta dessutom, att den stod välbehållen tills altaret var färdigt. Utom Tessins modellbeskrivningar känna vi det Tessinska arbetet genom tvenne teckningar, en utförligt gjord lavering (fig. 86) och en i blyerts (fig. 87) betecknad "Dessein d'après le modele de l'Autel envoyé à Coppenhague".[17] Modellen var sålunda byggd i överensstämmelse med denna blyertsskiss, som särskilt i skulpturdetaljerna visa åtskilliga olikheter mot laveringen.

Den var utförd i al och i detalj genomförd, även alla småfigurer voro mycket fint skurna i trä. Det hela var marmorerat och förgyllt i full överensstämmelse med avsikterna för det stora altarverket. Modellens storlek känna vi däremot icke, icke heller dess mästare; det torde vara sannolikt, att dess arkitektur överlåtits åt slottsmodellens förfärdigare, Simon Bauman. Däremot har han med säkerhet icke gjort de små skulpturerna, utan har Tessin naturligtvis här som i alla andra liknande fall därtill använt någon av sina vid det stockholmska slottsbygget engagerade franska skulptörer.

I altarets uppbyggnad följer Tessin högbarockens stora kompositionsschema: kolossalnisch kring en huvudscen, framställande en helig händelse. Det är Berninis altararkitektur; de berniniska huvudverken enligt detta schema, Teresaaltaret i S:a Maria della Vittoria och högaltaret i SS. Domenico e Sisto hade Tessin noga studerat och även av dem utfört åtskilliga studieskisser (fig. 89).[18] I dessa altarverk bildas nischen såväl av den korintiska uppställningens svängda ramverk som av en svängd

urtagning i fondmuren. Tessin som i detta senare avseende icke kunde ombilda kyrkomuren i Vor Frelsers Kirke, får nöja sig med att medelst ramarkitekturen få fram nischverkan och utbilda denna arkitektur med större djup än Bernini för att kompensera den saknade urtagningen i fonden. Arkitekturuppställningen med de korintiska kolonnerna och flankerande halvpilastrarna stående på ett högt, rent postament och bärande en bruten svängd fronton står helt nära högaltaret i SS. Domenico e Sisto.

I denna arkitektoniska jämförelsevis stränga stomme insättes fyllig skulpturdekoration. Mellan kolonnerna sättas sålunda profileurer, symboliska kvinnogestalter för Pietas och Justitia, syftande på Kristian V:s valspråk; Pietas bar kors och kalk (sedermera utbytt mot fackla), Justitia svärd och vågskål. Den brutna frontonen knyts samman medelst en av tvenne genier buren väldig kunglig silverkrona, en förstoring av den i det danska projektet föreslagna krönande kronan. I detta arrangemang går Tessin bort från Bernini och för i stället in fransk dekorationsstil (Le Pautre), på samma sätt som han även tidigare, på 1680-talet, förenat dessa element, Bernini och Le Pautre, i sina kungsstolar i Stockholms Storkyrka.[19]

Inom denna rika ram utspelas det religiösa skådespelet, framställt i friskulptur, relief och målning. Som motiv för framställningen valde konstnären Kristus i Getsemane, ett uppslag, som syntes honom själv på en gång mycket ovanligt och mycket lämpligt. Den heliga kalken kunde härigenom nämligen bliva framställd på ett iögonfallande sätt. Tessin komponerar gruppen så, att kalken blir hela kompositionens brännpunkt och han föreslog dessutom särskilda belysningseffekter, antingen med spegel eller lampa, för att framhäva effekten av detta tavlans huvudföremål. Den teatraliska regikonst, särskilt i fråga om belysningen, som Bernini så utstuderat förstod att använda i sitt Teresaaltare, har Tessin på mångfaldigt sätt sökt tillgodogöra sig vid denna altarkomposition.

Scenen utgöres av en triangelgrupp av Kristus och ängel å ena sidan och en från andra sidan nedsvävande ängel; den är tydligen beroende av relieframställningen å Pozzos bebådelsealtare i S. Ignazio i Rom; kompositionsschemat är identiskt trots det olika innehållet. Överensstämmelsen framgår med största tydlighet i laveringen, där ängeln nedsvävar från vänster mot gruppen till höger, liksom i Pozzos altare. Blyertsritningen visar emellertid en omsvängd situation och därav betingade förändringar i gruppens gestaltning; det var efter den anordningen modellen och sedermera även gruppen utfördes.

Över scenen bildar i överensstämmelse med ett sedvanligt barockschema moln, strålar och putti en dekorationshimmel kring ett ovalt

genom spegelljus lysande glas med Jehova, ristat i hebreiska bokstäver. Särskilt Berninis molngloria i S:t Petris Cathedra har naturligtvis stått för Tessin som en förebild. Bakom själva huvudgruppen skulle fonden i oljemålning framställa Getsemanelandskapet; å altaret i SS. Domenico e Sisto är förhållandet liknande och Tessin har därom antecknat: "Die Landschaft hinter die zweijen Statuen ist gemahlet." [20]

En närmare analys av de särskilda skulpturernas stil göres lämpligast senare, i anslutning till det utförda verket.

Tessin tänkte sig altaret utfört i följande material: de fem huvudfigurerna i marmor, likaså hela arkitekturen, utom kapitälen, som skulle vara av brons, och arkitrav och fronton, som kunde vara av marmorerad trä och gips. Strålglorian kring Jehova skulle utföras i förgylld gips, kronan av silver och de änglar, som buro denna, av förgyllt trä.

Tessin nöjde sig icke med att bestämma själva altarverkets utseende, utan han inkomponerade det även med arkitekturen, så gott det lät sig göra. Tydligen framställde han en modell över kyrkans hela östra fondvägg och altaret är till höjd och bredd beräknat att i riktig proportion fylla väggytan och att följa dess kontur (jfr fig. 86). Konstnären vidtog även den åtgärden att tillmura tvenne å båda sidor om altarets plats urtagna kyrkfönster; dels störde honom dessa fönster genom att vara höga och smala, vilken gotiska reminiscens skulle förstöra intrycket, "den solche fenster niemahlen in guther Architecture von Kircken gesehen werden"; dels skulle ljuset från dessa bakom altarverket belägna fönster sätta detta i skuggan och fördärva den avsedda ljusverkan.

I altarverkets postament lade arkitekten in tvenne sidobelägna dörrar till den bakom koret belägna sakristian — en åtgärd varigenom man kunde erhålla önskad full bredd åt altaret utan att tillstänga förbindelsen med sakristian.

Tessin var synnerligen otålig att höra konungens mening om den översända modellen [21] och han kunde snart glädjas med, att den utfallit till högsta belåtenhet. Konungen satte genast alla krafter till för att förverkliga altaret i förnämsta material, och han lät Tessin på så ingående sätt som möjligt deltaga i förberedelserna till verkets utförande. Sålunda lät konungen höra sig för i Italien, Frankrike och Holland om marmor; på hösten 1695 hade Tessin mottagit marmorprov från Frankrike, vilket han fann mycket användbart till kolonnerna.[22] Han föreslog att dessa kolonner skulle huggas i Frankrike och gav bestämda order härför.[23] Rådet följdes och år 1701 nämner kyrkans räkenskaper följande: "er kommen fra Frankrig til Altertavlen 4. Marmorpiller, som vare saa tunge, at Skipperen med sit Skibsredskab ej kunde sætte dennem ud af Skibsrummet —".[24] Marmorn till statyerna däremot föreslog Tessin skulle tagas från Carrara och han nämnde om möjlig-

Fig. 85. Danskt förslag till altare i Vor Frelsers Kirke. N. M.

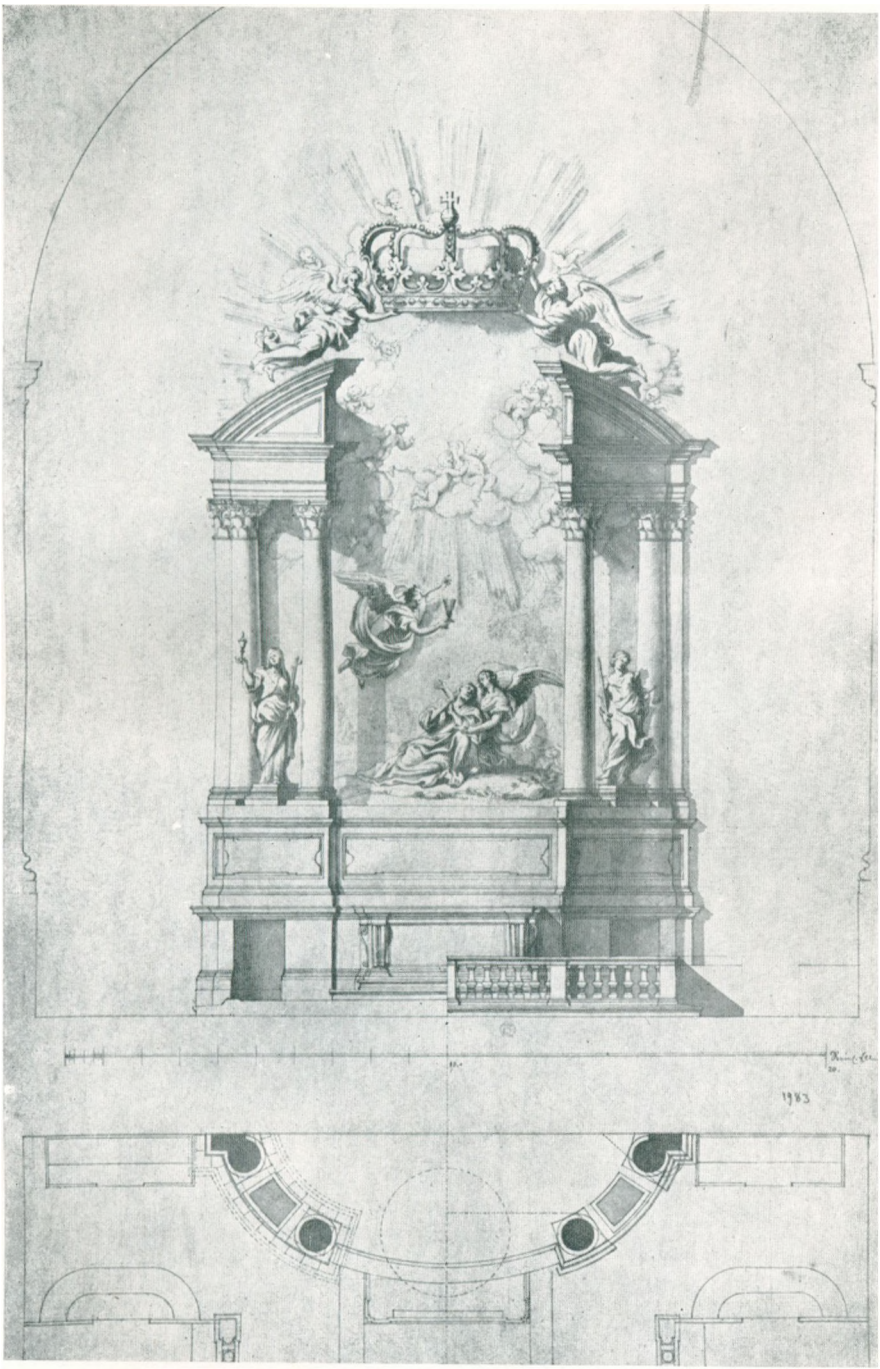

Fig. 86. Nic. Tessin d. y. Förslag till altare i Vor Frelsers Kirke. N. M.

Fig. 87. Nic. Tessin d. y. Blyertsskiss efter modellen till altaret i Vor Frelsers Kirke. N. M.

heten att via Genua erhålla denna marmor genom den danske konsulns i Genua förmedling. Även denna anvisning blev följd — den genuesiske konsuln erhöll redan på nyåret 1696 betalning för marmorn till altaret.[24]

Däremot kunde icke Tessins anvisning på skulptör följas. Konstnären hade de mest vittgående anspråk på utförandet och framhöll, att man skulle försäkra sig om "att erhålla de bästa skulpturer, som någonsin hade blivit sedda i de nordiska länderna". För den delen rekommenderade han den främste skulptör, han kände, Pierre Puget; han framhöll, att Puget "var hållen för samtidens bäste skulptör såväl i Italien som Frankrike" och tillade, att han själv kände "den mannens rykte och verk".[25] Tessin har tydligen vid andra tillfällen även direkt sökt följa Pugetska uppslag. Då emellertid Puget just avlidit (1694) kunde detta Tessins råd icke följas; det är ju även troligt, att konungen icke ville gå utom landet för själva skulpturarbetet.

Vid själva utarbetandet, som varade under en mycket lång period, följdes i stort sett Tessins modell. Besiktningen av verket 21 dec. 1728 löd sålunda: "Das gantze Werck ist dem Modell auf alle weise gleich und nichtes ausgelassen —." Men den svenske konstnären hade skrivit, att för att icke hans verk skulle bliva fördärvat, måste han själv rita alla detaljer i den stora skala, efter vilken de skulle utföras; det skulle göra honom ont att hava sitt namn knutet vid ett verk, som blev förstört vid utförandet.[26] Han upprepade sin farhåga att "om icke alla delar däri bliva hanterade med förstånd, så är allt förstört".[27]

Tessins begäran att få utföra ritningar i naturlig skala hörsammades icke, men rådet om ritning i denna skala följdes dock; av de båda stenhuggare, som först fingo hand om skulpturarbetet, beställdes år 1699 en kartong av altarverket "nach dem Modell und vollkommener grösze unsers Salvatoris Kirche Chor"; kartongen blev förfärdigad och var 25 alnar hög.[28] Men då denna viktiga arbetsritning icke härrörde från Tessin, framgår också tydligt därav, att detaljarbetet icke kom att styras av honom på sätt, som han önskat. Ett försök att hålla Tessinsk stil över utarbetandet gjordes dock genom att Johan Conrad Ernst deltog i övervakandet av arbetet.[29]

Utarbetandet av altarets olika delar är känt i detalj; vi skola blott här i största korthet referera arbetets gång och de olika konstnärernas andel i verket. De fyra huvudfigurerna, Kristus och ängeln, Pietas och Justitia, utfördes i marmor mellan åren 1697 och 1700 av skulptörerna Abraham Breusegem och Emanuel Kuckeler. Därefter förfärdigade samma skulptörer ängeln med kalken samt övrigt skulpturarbete — de två kronbärande änglarna, 12 keruber, strålglorian etc. — i marmorerat trä. Samtidigt utförde guldsmeden Johan Kolman metallkapitäl till kolonnerna. Under 1700-talets första decennier gjordes en del smärre

arkitekturdetaljer, men först år 1725 tages itu med det slutliga fullbordandet. Då åtskilligt blivit fördärvat under den utdragna byggnadstiden fick skulptören Joh. Christ. Heimbrod uppdrag att upphjälpa bristerna, samt att göra en ny ängel med kalk, då den utförda ansågs "gar schlecht — so das er gar keine Conection hat". Även skulptören Diderik Gercken deltog i detta arbete, särskilt rörande baserna till kolonner och pilastrar. Ledare av arbetet var arkitekten J. C. Krieger, tillsynings-män över skulpturarbetet bildhuggarna F. Ehbisch och J. A. Sturmberg. Altaret invigdes först år 1732.

Det som i denna långvariga uppbyggnadshistoria är särskilt påfallande är, att snart sagt alla de under 1700-talets tidigare decennier mer kända danska skulptörerna i ett eller annat avseende verksamt deltagit i arbetet, alltjämt med den Tessinska modellen framför sig. Den rika barockkompositionen har sålunda haft en enastående möjlighet att bliva läromästare för den danska skulpturgenerationen under 1700-talets förra del; ingen av dessa nämnda konstnärer har kunnat undgå att känna den för Danmark nya Berniniska fläkten ur det Tessinska altaret.

Som nämnt är altaret nära överensstämmande med den Tessinska modellen, såsom vi känna den genom blyertsritningen. Det skiljer sig framför allt från förslaget genom att änglarna med kronan saknas. Dock hade "zwey Engel eine Chrone haltent", utförts men voro "sehr grob gearbeitet" och hava möjligen därför kasserats, knappast till skada för det hela. Vidare är numera bakgrunden grårnålad; men detta torde skett så sent som 1774, före vilken tid det Tessinska landskapet med Getsemane var utfört.[30] På Thurahs stick i Den danske Vitruvius se vi även mycket riktigt landskapet med en stad i bakgrunden. Arkitraven och frontonen skilja sig från Tessins teckning genom sina konsollist-verk; därpå syftar helt visst besiktningshandlingens ord 31 dec. 1728: "— an die Architectur ist mehr arbeit gemacht als auf dem Modell sich befindet".[31]

En kompositionell skillnad av allvarligaste slag är huvudgruppens placering. Tessins utbredda Kristusgrupp, som fyllde scenens under-parti, är vriden framåt och starkt förminskad på bredden, varigenom hela arrangemanget blivit magert och ofullständigt och huvudframställ-ningen blivit slukad av den stora arkitektoniska apparaten; häri ligger helt visst det utförda altarverkets största svaghet.

Då vi söka klargöra de enskilda skulpturverkens beroende av Tessin, måste vi jämföra dem, icke med laveringen, utan med blyertsteckningen, som betecknar det sista kompositionsstadiet. Trots att denna blott är en flyktig skiss, finna vi överensstämmelsen ytterst ingående. Till och med varje kerub befinner sig just på den plats och i den ställning, som skissen anger. De stora figurerna äro likaledes ytterst lika i ställning,

form, uttryck och klädedräkt — dock hava Justitia och Pietas bytt plats. Vi kunna sålunda med fullt förtroende betrakta de ståtliga marmorverken som uttryck för den Tessinska skulpturstilen, om också han icke fått tillfälle att inverka på själva hantverkets kvalitet.

Alla marmorskulpturerna stå i ett direkt beroende till Bernini. Gruppen med den unga gossliknande ängeln i livlig profilrörelse över den hänsjunkne Kristus för i tankarna tvenne av Berninis mest kända arbeten. S. Teresas altare i S. Maria della Vittoria — ehuru för övrigt bjudande ett helt annat motiv — har på det yppersta sätt utnyttjat kontrasten mellan den unga, med livets energi utrustade gosseängeln och den i sin veckrika dräkt höljda, hänsjunkna heliga gestalten; Tessin har i sin Kristusgrupp med liknande plastiska medel utnyttjat motsättningen mellan den hoppfulla aktiviteten och resignationen. I profeten Habakuck i S. Maria del Popolo visar den unga gosseängeln med en livlig rörelse vägen åt mannen, som lyfter sitt skäggiga ansikte upp mot den unga friska gestalten. Det konstnärliga motivet med gossen, resande sig över den gamle som ledare och vägvisare är på ett närstående sätt behandlat i Vor Frelsers Kirke. Någon direkt efterbildning är det emellertid icke fråga om, och icke heller har det danska konstverket nått en med Berninis verk på något vis jämförlig plastisk uttryckskraft.

Starkare äro de båda profileurerna utförda, även de nära beroende av den Berniniska skulpturen. Pietas (fig. 90), en mogen kvinnogestalt, höljd i veckrika kläder, med den högra handen lyftande eldslågan, med den vänstra graciöst hållande klänning och kors, är i den extatiska rörelsens alla detaljer överensstämmande med Den heliga Bibiena i S. Maria del Popolo, särskilt som hon förstuderats av Bernini i en handteckning, befintlig i Albertina i Wien (fig. 94), liksom i Berninis modell, befintlig i Louvres skulpturavdelning. Den klumpiga, men präktiga Justitia med dräkten gående i häftiga bränningar på kroppens kontrapost har syskontycke, ehuru förgrovat, med en mängd änglar av mästaren eller hans skola; särskilt tänker man på änglarna å Ponte S. Angelo och Berninis skisser till dessa.[82] Vid bedömandet av Tessins förhållande till Berninis skulpturer har man överhuvudtaget alltid att räkna med, att Tessin haft tillgång till Berninis teckningar och utkast, som han ofta avritat.

Trots sina obestridliga detaljbrister gör dock altaret ett verkningsfullt intryck i den stora kyrkan; dess praktfulla uppbyggnad, dess rika och intressanta ljus- och skuggverkan, dess färgstyrka och dess präktiga skulpturer giva förklaring nog till de höga lovord, som ofta uttalats därom, exempelvis av Paludan: "Det herligeste Altar, som nogensteds findes i Dannemark." [83]

Tessin hade själv satt ett särskilt högt värde på sin altarkomposition,

som han ansåg både egenartad (partikulier) och ståtlig. Han säger den även vara gillad av alla kännare och underställde den gärna censur av vem som helst, blott man vände sig till den som förstode saken. Av vikt är hans upplysning att såväl den svenska kungen som änkedrottningen funnit stort behag i den, en sak av vikt för hans verksamhet i Sverige sedermera.

Det är nämligen helt tydligt att hans arbete med den danska beställningen och det lyckade resultat, han nått, spelat roll för hans senare produktion på detta område. Det stora altarverk han i Sverige utförde strax före den danska slottsmodellen, nämligen altaret i gamla slottskyrkan,[84] påbörjat 1690, var visserligen, som Böttiger sagt, den första frukten på nordisk mark av hans italienska studier över barockaltare. Men altaret hörde till den stelare arkitektoniska typen, med anknytningar till renässansaltaret och med dekorativa element som skulpturer och molngrupp spridda utanför altarets arkitektoniska grepp; huvudframställningen i en nischurtagning var dessutom klart avskild från det övriga. Det är tydligt att altarverket i slottskyrkan i Köpenhamns slott skulle hört till samma typ. När Tessin efter slottsbranden 1697 skall projektera ett nytt altare för den nya slottskyrkan i Stockholm har han sitt danska arbete för Vor Frelsers Kirke bakom sig och tager nu tillfället i akt att även skänka Sverige ett barockaltare av det så beundrade Berniniska slaget. I sin första approberade plan av 21 juni 1697 har han visserligen icke hunnit få in typen i planen, likaså är en fasadskiss till detta altare (fig. 92) ännu av denna äldre typ, ehuru huvudframställningen påminner starkt om den i Vor Frelsers Kirke. I det fortsatta arbetet med ritningarna till Stockholms slottskyrka för han emellertid in den stora, helt barocka kompositionen, en förrikad variant av altaret i Vor Frelsers Kirke. Den svängda nischartade kolonnuppställningen, den brutna frontonen, ja, till och med ämnet, Kristus i Getsemane, upprepas.[85] Men i stället för den onekligen mindre lyckade avslutningen av Vor Frelsers Kirkes altar med den väldiga kronan, buren av tvenne änglar — en anordning som ju vid färdigställandet fick lov att slopas — satte Tessin här in som krön en miniatyrupprepning av hela altarkompositionen, med den nu förminskade kungliga kronan buren av tvenne små keruber. Det vackra utkast till detta miniatyraltare som Tessin utfört (fig. 93), ger en god upplysning om, vad altaret i Vor Frelsers Kirke betytt för detta slottskyrkans altarverk. Tessins altarkompositioner under 1690-talet beskriva sålunda en synnerligen intressant utveckling mot alltmer häftig och rik men samtidigt alltmer samlad barockstil med altaret i Vor Frelsers Kirke som den tydliga vändpunkten. Den stela uppställningen av 1690 i den stockholmska slottskyrkan, upprepad för Amalienborgs slott 1694 och i det hastiga utkastet av 1697 för den nya stockholmska

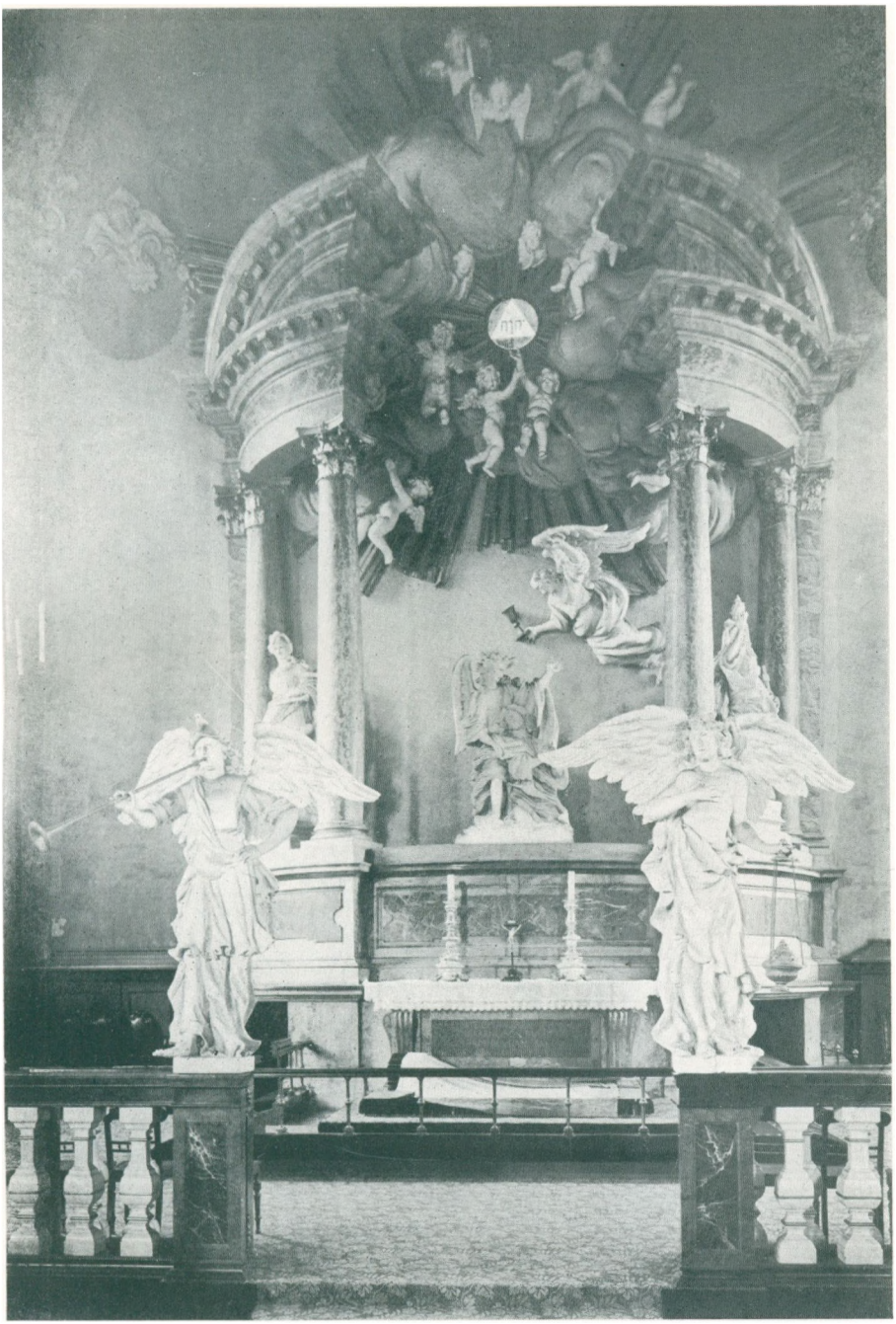

Fig. 88. Altaret i Vor Frelsers Kirke.

Fig. 89. Berninis altare i SS. Domenico e Sisto. Tuschritning av Nic. Tessin d. y. Fullerö.

Fig. 90. Pietas. Marmorskulptur till altaret i Vor Frelsers Kirke.

Fig. 91. Justitia. Marmorskulptur till altaret i Vor Frelsers Kirke.

slottskyrkan, utvecklades mot plastisk rikedom i det danska altarverkets väldiga nischbyggnad; de olika symboliska dekorationselementen, förut delvis spridda kring altaruppställningen, ingå här som nödvändiga delar i en enda samlad komposition; altaret har från tavla blivit scenrum för en helig framställning, och det är på denna väg den slutliga konstnärliga lösningen sker i den nya stockholmska slottskyrkans altarverk.

Altaret bildar icke blott en viktig etapp i Tessins produktion utan har även haft en betydelse för den efterföljande danska konsten; detta behandlas lämpligen i sammanhang med den Tessinska stilens allmänna inflytande i grannlandet. Men det, vi redan här kunna fråga oss, är om altarmodellen spelat någon roll för kyrkans inredningsstil för övrigt.

Det vi särskilt därvid böra fästa oss vid är de två stora praktmöblerna, orgelfasaden och korläktaren. Den stora orgelfasaden uppfördes år 1698 av Christian Nerger och har i sin allmänna livligt ornerade hållning intet som för tanken till Tessin. Men å orgelfasaden äro uppställda fyra kvinnofigurer i trä, framställande Rätt, Tro, Hopp och Överflöd. När dessa symboliska gestalter skuros stod sålunda den Tessinska modellen med sina träskulpturer i kyrkoverkstaden och det ligger nära till hands att Nerger tagit lärdom av dessa väl utförda små konstverk. De äro även i sin plastiska stil ganska lika de Tessinska profileurerna, kraftiga kvinnofigurer i kontrapostställningar, med veka handställningar ur den våldsamt fylliga draperibehandlingen. Särskilt påfallande synes överensstämmelsen mellan Tessins Justitia, så som hon framstår å blyertsteckningen, och Nergers figur med samma innebörd; de båda gestalterna bära sina attribut, svärd och vågskål, på samma sätt och dräktens snitt och fall samt ställningens enskildheter hava den närmaste släktskap. Att den Nergerska figurstilen tagit bestämt intryck av Tessin synes sålunda sannolikt; det nya inslaget blir här desto mer skönjbart som dessa italieniserade gestalter stå inpassade i orgelfasadens så helt olikartade tysk-nederländska ornamentstil.

År 1730, i samband med att altarverket stod färdigt, bestämdes att framför detsamma skulle uppföras ett korskrank med sex änglar; figurerna torde hava utförts på 1730-talet.[36] Då dessa figurer äro uppställda så att de ses ihop med altarverket (fig. 88), är det också fullt naturligt att man velat giva dem en med detta samhörig stil. Barockänglarna äro emellertid av ett alltför allmänt slag och av en alltför svag kvalitet för att ett studium av enskilda förbindelser lönar sig; det torde vara nog att konstatera att här ett försök är gjort att utbygga det Tessinska praktaltaret i dess egen anda — knappast till gagn emellertid för dess verkan i rummet.

Om sålunda visserligen en stilistisk påverkan från Tessin låter sig

påvisas, ligger dock däri icke huvudinsatsen. Den ligger fastmer däri, att han i denna kyrka överhuvudtaget infört den stora figurskulpturen som kyrkoutsmyckningens främsta element. Betrakta vi de större dekorativa insatser, som projekterades vid denna kyrka före Tessin, finna vi en arkitektonisk dekoration utan stor figurskulptur; det var så exteriören med sitt huvudsmycke, portalen, var formad och det var så det tilltänkta altaret var komponerat med sitt traditionella krucifix. Tessin bryter häremot och för in i denna kyrka den stora figurstilen, buren av änglar och dygder. Han har flerfaldiga gånger själv angett detta som en fundamental sats för stor kyrkostil: "I Italien ja och Frankrike jämpte alla de orter hwaräst konster och wettenskaper äro i gång, äro Statuerna i sådant wärde, at Kiörkorna där med mäste dehls äro upfylte. — — Englar — — äro af hwar och en bekiände, och dess föruthan brukar man sällan nedre i någon Kiörcka andra figurer, än de, som föreställa dygderna och böra wara af bronze el. marmor. Desse kunna ju intet gifwa någon anledning till afgudadyrkan."[37] Det var detta program, som genom Tessins inflytande fann sitt förverkligande i Vor Frelsers Kirke.

En egendomlighet i Vor Frelsers Kirkes altarhistoria, är hur helt fördolt Tessins namn blivit i alla handlingar rörande altarets förfärdigande. När räkenskaperna för juli 1695 upptaga "en Model til et Alter", nämnes intet om varifrån den kom eller vem som gjort den,[38] och i alla följande så rikt flödande detaljuppgifter om konstverkets utarbetande efter den ständigt nämnda modellen förekommer ingenstädes Tessins namn. Ehuru forskningen i Danmark varit livlig rörande detta altare framkom icke mästarnamnet, förrän Karl Warburg fann några Tessinska konceptbrev i svenska riksarkivet och dessa meddelades av Nielsen-Köbke 1896. Förhållandet är av speciellt intresse därför, att vi kunna misstänka ett liknande förlopp vid andra Tessinska uppdrag; att den främmande arkitektens namn icke nämnes vid verkställandet av byggnad eller byggnadsdel, är på intet sätt ett bevis för att icke hans planer följts.

Det finns i denna kyrka ännu en dekorationsdetalj, som kan förtjäna uppmärksamhet — de elefanter som skenbarligen bära orgelläktaren (fig. 95). De hava med all rätt betraktats som ett kuriosum, man har velat i dem se symboler av enväldet; elefanten kan ju betraktas som ett nationellt danskt heraldiskt djur.[39] Vi påminna oss att Kristian V skänkte ett orgelverk till kyrkan år 1695 och det är troligt att kungen, så livligt intresserad av sitt altarverks utseende, även haft intresse av orgelverkets uppställning. Det märkliga med dessa kraftiga elefanter på sina rena postament är att de förefalla vara av stiltyp, helt olikartad

den Nergerska sönderornamenterade orgelfasad, som de bära. Då vi emellertid känna, att elefantstödet var ett av Tessin mycket omtyckt motiv, som han på likartat sätt och i rätt så likartad form använt till portalmotiv,[40] är det måhända ej uteslutet att i dem se ännu ett utslag av konungens rådgörande med Tessin om kyrkans konstnärliga utsmyckning.

Oavsett om den sistnämnda detaljen har något sammanhang med den svenske arkitekten eller ej, den allmänna tendensen i samarbetet mellan kungen och Tessin för Vor Frelsers Kirke är dock klar: den nederländskt-klassicistiska kyrkobyggnaden stod nära fullbordad i en stil, som Tessin hårt nedgjort; det gällde att innan fullbordandet, såvitt det var möjligt, tillbakaträngа denna stil och förläna kyrkan en fläkt av den anda, som Tessin med het övertygelse ansåg som den enda rätta. Hans arbete för Vor Frelsers Kirke kan därför icke ses som enbart fullgörande av en beställning av en separat kyrkomöbel. Det är snarare ett försök att låta Danmark stifta en första bekantskap med den italienska barockens kyrkokonst, som Tessin med så lidelsefull ensidighet dyrkade. Härigenom kom kyrkan i Kristianshavn att, ehuru planlagd i nederländsk stil, dock bliva en första förmedlare till den italienska kyrkobarocken; och det var en fullt logisk slutface i denna utveckling, när Thurah äntligen krönte tornet med sin djärva spiral.

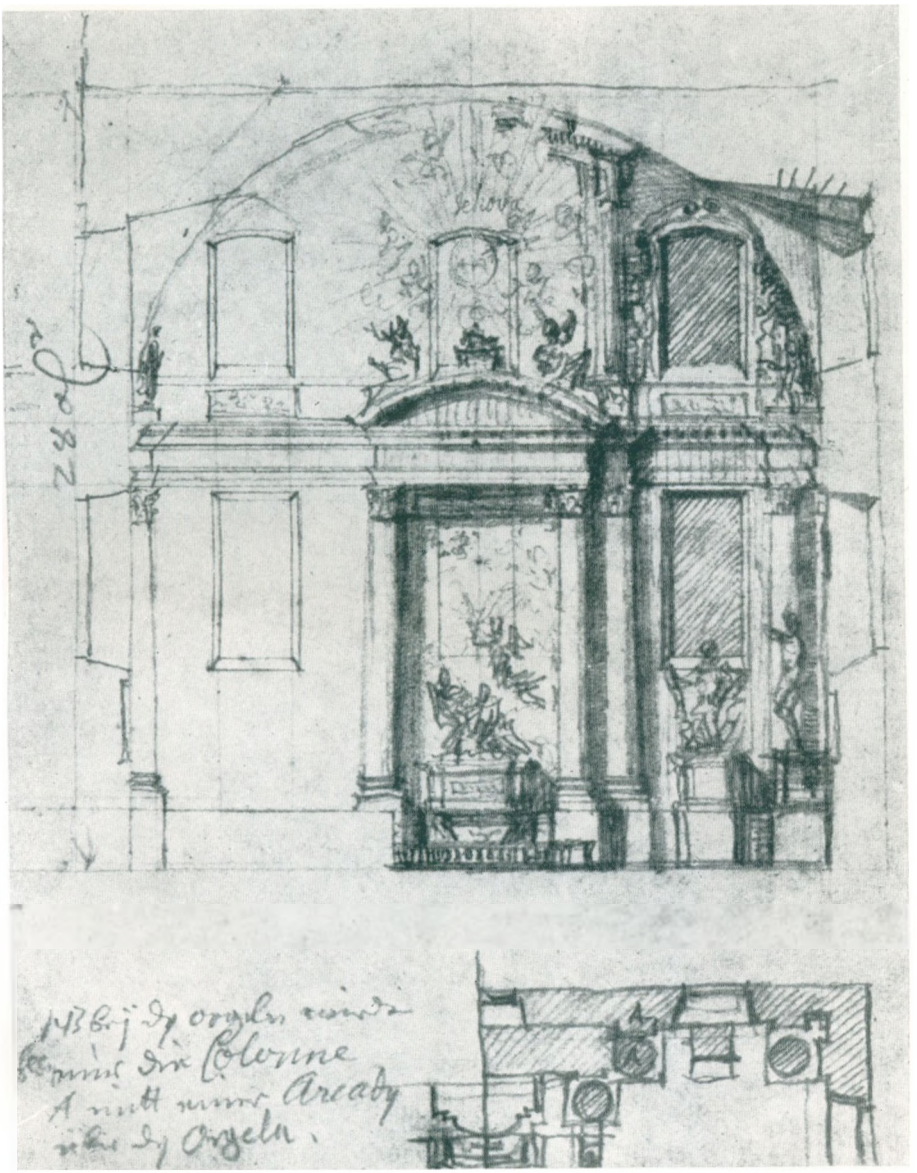

Fig. 92. Nic. Tessin d. y. Skiss till altaret i Stockholms slottskyrka efter branden 1697. Fullerö.

Fig. 93. Nic. Tessin d. y. Altarkomposition använd för Stockholms nya slottskyrka. N. M.

Fig. 94. Bernini. Skiss till den heliga Bibiena i S. Maria del Popolo i Rom.

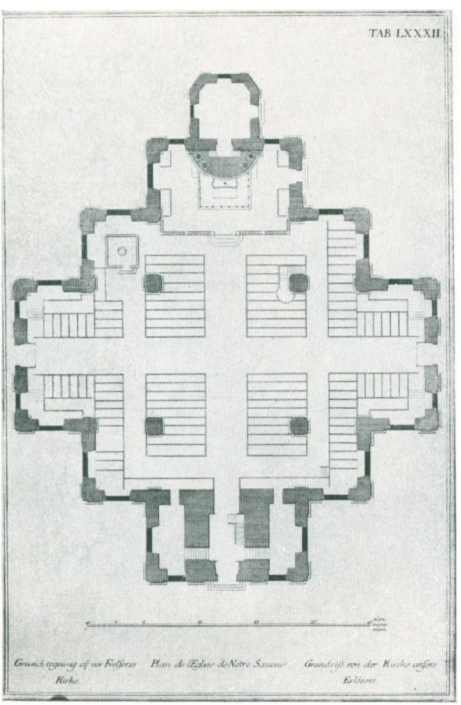

Fig. 84. Vor Frelsers Kirke. Plan ur Thurah, Den danske Vitruvius.

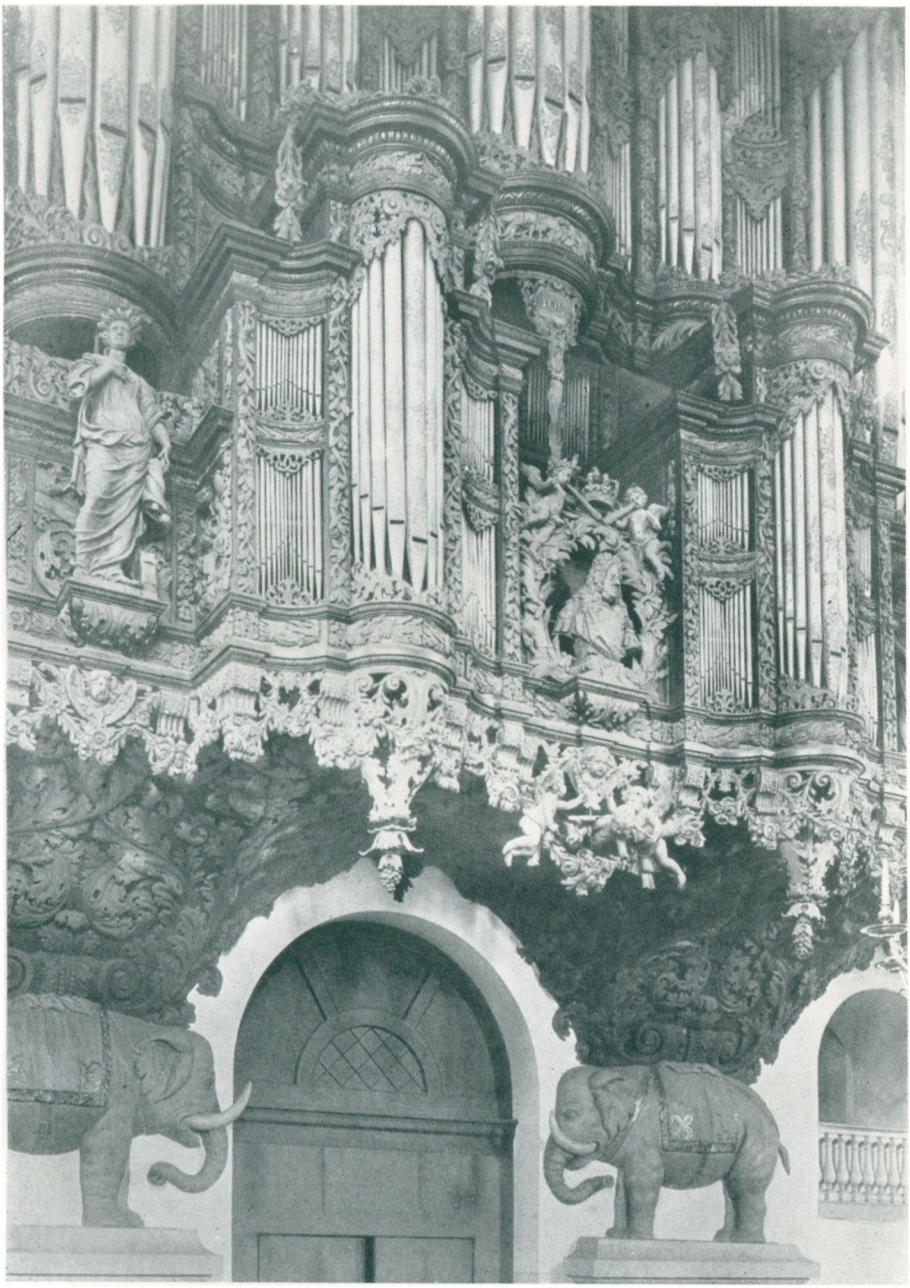

Fig. 95. Orgeluppställningen i Vor Frelsers Kirke.

DEN KUNGLIGA PRAKT-SÄNGEN

Det är troligt, att Tessin utfört ett eller annat projekt för Danmark, som icke lämnat tydliga skriftliga spår efter sig, och som sålunda numer äro svåra att identifiera. Det förekommer i den bevarade korrespondensen några uttryck, som tyda därpå, nämligen i några brev av 1696 från Luxdorph:[1] "l'inclose est de la part de Mons. Thesin que se recommande"; det är för närvarande icke möjligt att bestämma, vad detta avser.

Av dessa mindre uppgifter är emellertid en mer bestämbar, nämligen kompositionen av en praktsäng.

I ett brev av den 13 april 1695 till överkammarjunkare Knuth säger Tessin att "die Zeychnung vom Bett so Ihro Königl. May:tt allergnädigst aggreirten, ist auch mit grösseren Fleisse umbgezeichnet, undt soll zugleich mit übergebracht werden". Av dessa ord förstås sålunda att Tessin redan tidigare av Kristian V fått beställning på en praktsäng samt sänt ned ritningar till densamma, men att de återsänts för vissa ändringar. En tid därefter har arkitekten sin nya komposition klar och sänder ned den med ett brev av 8 maj 1695[2] jämte följande beskrivning: "Dessutom följer härmed också den nämnda teckningen till sängen, varå man bör observera, att all skulptur är tänkt i silver, varigenom fransarna (crepinen) som ensamt äro helt av guld urskilja sig så mycket bättre. Barnen under på båda sidor om sängen, vilka hålla fjädrarna (die Federn), skola icke stå framtill vid sängen utan bakom vid ryggstödet. Fjädrarna äro visserligen på teckningen markerade med rött, men vid utförandet vore det bättre att göra dem vita. Historien bakom är om Psyke, och ovan mitt i taket har man tänkt framställa den flyende Kupido; båda dessa sujets kunna antingen framställas i måleri eller också i mycket fint tapisseri."

Denna beställning kan sammanställas med följande förhållanden.

Vi känna att Kristian V lät förfärdiga en brudsäng till kronprins Fredriks bröllop, vilket ägde rum den 5 dec. 1695; enligt en uppgift, som dock knappast torde kunna styrkas, skulle kungen betalt 40,000 rdlr för denna praktpjäs.[3] Detta är nämligen icke troligt, då vi numer, tack vare de utgivna kammarräkenskaperna, känna Kristian V:s utgifter; i dessa förekomma inga utgifter år 1695 för praktsängen. Överhuvud-

taget förekommer i dessa räkenskaper under hela Kristian V:s tid blott en enda dyrbar praktsäng, vilken betalades åren 1697—98.

I juli 1697 fick "dend anden jude Ephraim dend förste termin paa sengen 5,000 r.", i nov. 1697 "dend anden jude for sengen dend anden termin 5,000 r.", i juli 1698 fick "dend anden jude resten for sengen 5,000 r."; [4] efter räkenskaperna att döma skulle sängen sålunda kostat 15,000 rdlr, redan det en högst betydlig summa. Att denna betalning gällde kronprins Fredriks brudsäng torde kunna anses klart.

De Tessinska ritningarna beställdes tidigt på våren 1695, Fredrik IV:s brudsäng stod färdig i slutet av året 1695, och ingen annan dyrbar praktpjäs av detta slag synes Kristian V överhuvudtaget ha låtit förfärdiga. Sålunda torde man kunna hålla för visst, att den Tessinska beställningen gällde ifrågavarande kungliga möbel.

Säkert är att den stora konstmöbeln icke längre existerar, den har helt visst gått tillspillo jämte så mycket annat vid slottsbranden 1794. Icke heller har jag i danska samlingar funnit de Tessinska ritningarna till sängen. Men däremot har påträffats en del stora Tessinska skissritningar till en dylik praktpjäs. Tessin kan ha utfört en dylik möbel även i Sverige, särskilt för Drottningholm,[5] och det är sålunda ej visst att dessa ritningar gäller den danska beställningen.

Av dessa skisser finnas tvenne i mer utfört skick, de under fig. 96 och 97 avbildade. Av dessa visar sängen fig. 96 det utförligaste utarbetandet, den under fig. 97 ett mer skisserat; å båda förekomma barnskulptur, i den senare ritningen hålla dessa bågar och äro placerade framtill å sängen; Tessins anvisning, att de icke skola stå framtill vid sängen utan bakom vid ryggstödet kan möjligen avse att han i sin senare omarbetning förflyttat barnfigurerna; i den andra kompositionen stå barnfigurerna placerade å detta senare angivna sätt, men nu hållande band. Fullkomlig kongruens mellan skisserna och beskrivning kan alltså icke påvisas — det som särskilt kunde visat samstämmigheten, de mytologiska framställningarna, förekommer icke alls. Dock äro överensstämmelserna nog stora för att här kan föreligga förstudier till denna möbelkomposition. Och i varje fall giva de tillsammans den allra tydligaste upplysning, hur Tessin tänkte sig praktpjäser av detta slag och sålunda även denna kungliga danska paradsäng. Då vi emellertid blott kunna fastställa typen, icke däremot med bestämdhet identifiera skisserna med den danska beställningen, är ingen ingående karakteristik behövlig.

Sängen hör till typen "lit à la duchesse" med stor sänghimmel och med det forna omhänget förvandlat till draperidekoration. På Drottningholm hade änkedrottningens alkov fått en dylik förnämlig paradsäng, det är en ytterligare pompös utveckling av denna sängtyp, som Tessin här utarbetar. Utan tvivel ha Le Pautres och D. Marots

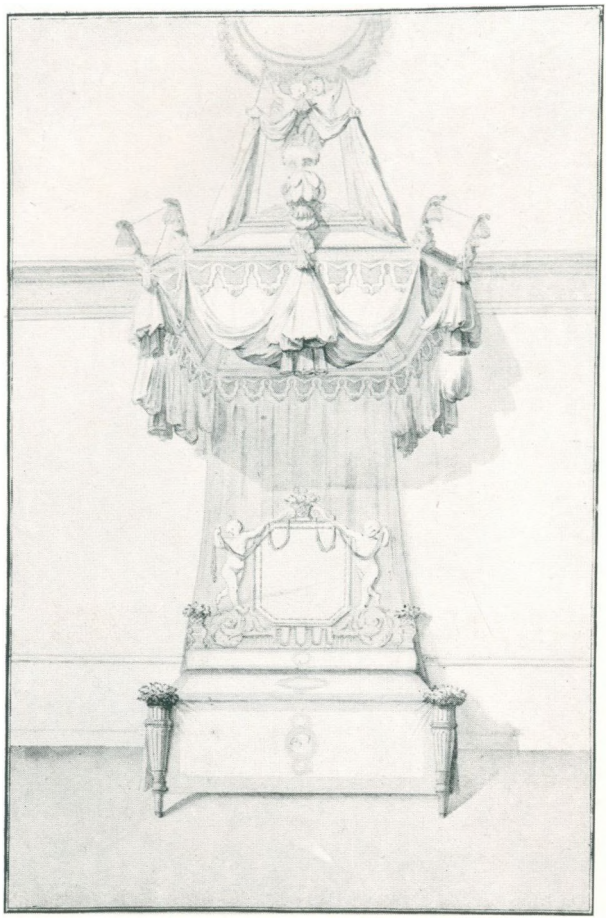

Fig. 96. Nic. Tessin d. y. Färglagd ritning till praktsäng. N. M.

Fig. 98. Nic. Tessin d. y. Detaljskiss till praktsängen fig. 97. N. M.

Fig. 97. Nic. Tessin d. y. Skiss till praktsäng. N. M.

mönsterritningar tjänat till förebild, draperifestonger, tapisseriornamentik och skulpturer äro därmed helt överensstämmande; särskilt märkas fotfigurerna å fig. 98, småfigurerna i ryggstödets ornament å båda sängskisserna, samt de båda putti å sänghimmeln fig. 96 — allt i den ordinära Marotska stilen.[6] I den ena skissen är himmeln av skulpturarbete, i den andra blott av tyg, båda slagen förekomma även samtidigt i de förebildliga framställningarna. Angående enskildheterna, stoffer, färger o. dyl., har Tessin med blyerts på ett blad nedkastat en hel del uttalanden.

Om denna sängtyp blev en nyhet för Danmark, är icke lätt att fastslå. Olsen som ägnat detta kapitel en studie för Danmarks vidkommande,[7] har emellertid icke påvisat något tidigare exempel, däremot senare, bland andra den berömda Danneskioldska sängen, nu på Frederiksborgsmuseet. Det är troligt att Tessin med sin så deciderade anslutning till Louis XIV:s inredningskonst och sin färska erfarenhet därav även på detta område blivit i tillfälle att forma en modern praktpjäs av förut i Danmark icke infört slag.

DANMARK OCH DEN TESSINSKA BAROCKEN

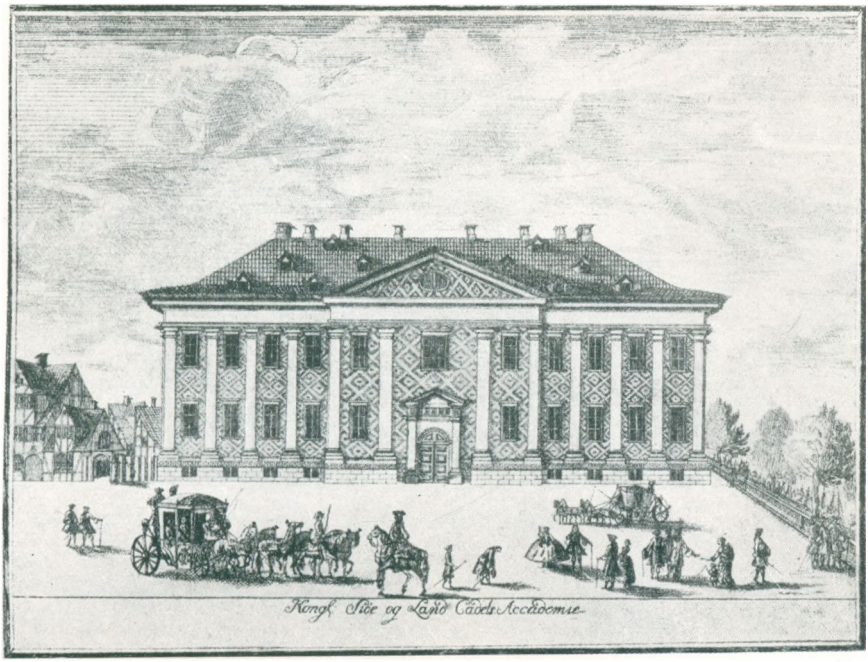

Fig. 99. W. Fr. von Platen. Sø- og Landkadetakademien (Operahuset). Kopparstick av Grønvold.

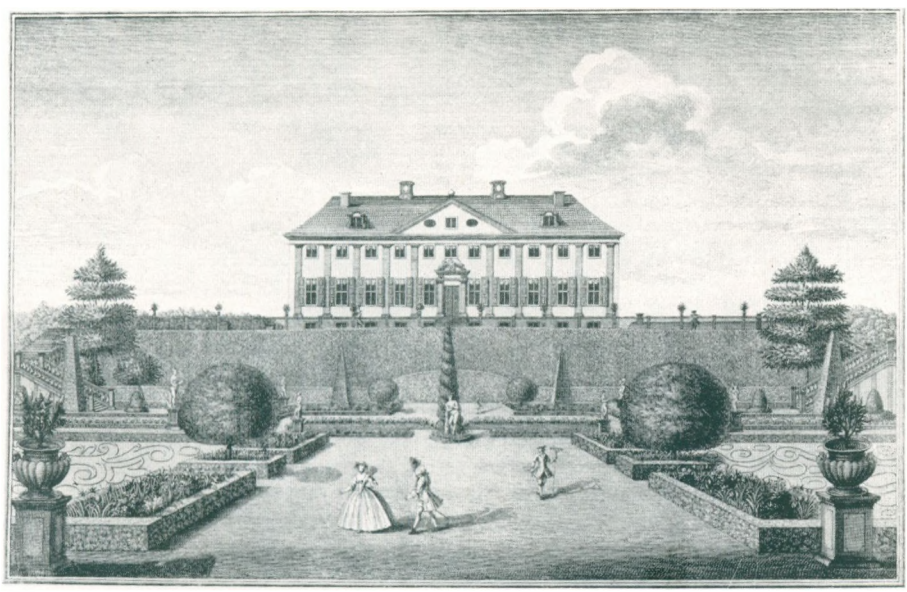

Fig. 100. F. R. Dieussart. Sorgenfri slott. Kopparstick ur Thurah, Den danske Vitruvius.

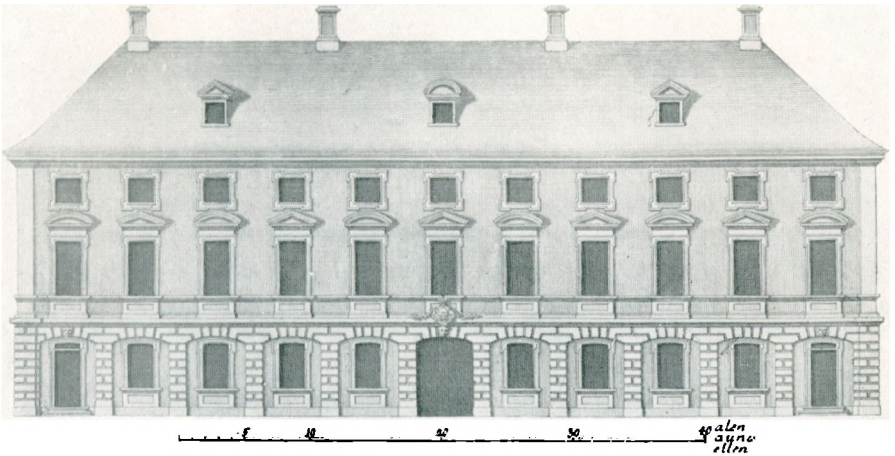

Fig. 101. W. Fr. von Platen. Generalkommissariatet. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.

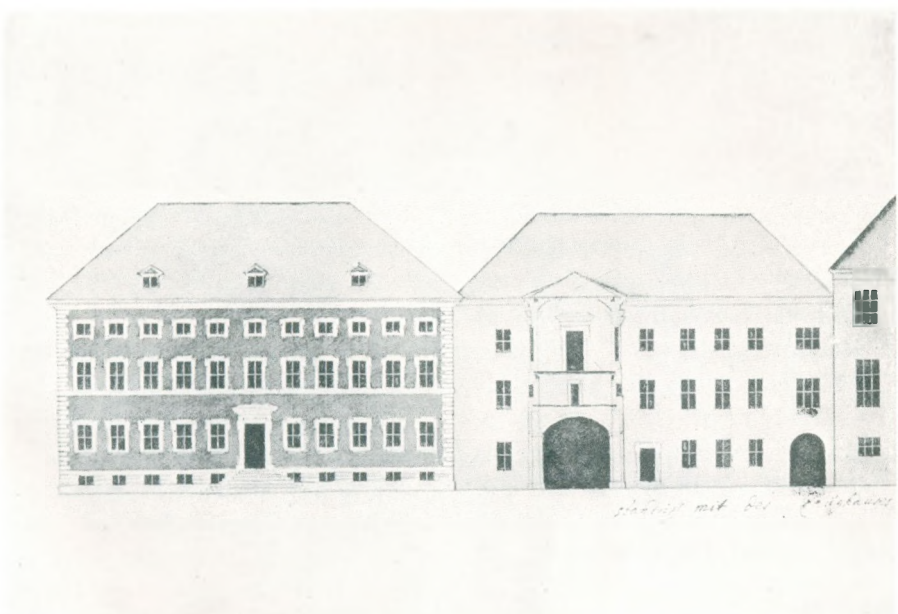

Fig. 102. J. C. Ernst. Fasadritning till Kanccllibyggnaden med sektion av lönngången.

Den första vågen av renare italiensk stil i Fredrik III:s Danmark hade under Kristian V:s tid, under 1670- och 80-talen, slagits tillbaka av en nordisk klassicism, som på befruktande sätt gått över landet och som skänkt Danmark en betydelsefull inhemsk tradition. På 1690-talets mitt, under Kristian V:s sista tid, kommer genom Nicodemus Tessin en ny klassicistisk barock in över Danmark, förenar sig med den inhemska traditionen och bildar den stil, som härskar under Fredrik IV. Vi ha under genomgången av de olika arbeten, vid vilka Tessins namn är knutet, sökt följa denna process steg för steg. Vi skola nu söka giva en skildring av denna utvecklingsgång inom de olika konstgrenar, som beröras därav, och därvid uppehålla oss vid de verk, som kunna anses indirekt bära frukt av den av Tessin inledda nyorienteringen.

Det Tessinska inflytandet rör, som naturligt är, främst den ledande konstgrenen, *byggnadskonsten*. Hans projekt för Danmark ligga alla mellan åren 1694 och 1697 och det är sålunda efter dessa år vi ha att söka den definitiva brytningen med den äldre nederländska klassicismen.

Vid denna tid hade redan Danmarks under Kristian V:s tid ledande arkitekt, Lambert van Haven, dött (1695) och den näst honom mest verksamme arkitekten, Hans von Steenwinkel d. yngste, var en sjuklig och gammal man och torde ha avlidit på nyåret 1700.[1] En ny arkitektgeneration kom sålunda till ledningen och dennas främsta representanter voro W. Fr. von Platen och Johan Conrad Ernst. Det är framför andra dessas verksamhet, som präglar Fredrik IV:s byggnadskonst, och problemet begränsas sålunda huvudsakligen till en undersökning av deras förhållande till Tessin.

Vi känna redan Ernsts intima ställning till den Tessinska verksamheten och vi veta att hos honom vi först och främst kunna vänta ett nära beroende. von Platen hade helt säkert i sin egenskap av överbyggnadsinspektör haft att göra med det Tessinska Amalienborgprojektet och kom senare, 1699, att vara inspektör för Frederiksbergs slott, varvid han ytterligare måst sätta sig in i Tessinska planer. Att båda sålunda stått i direkt kontakt med Tessins formspråk är obestridligt, och det

gäller närmast att se vem av dem, som först bröt med den holländska klassicismen, kraftigast förde fram den romerska stilriktningen samt i vad avseende denna ombildades av dem. Meningarna rörande deras ställning till de två kontrasterande stilströmningarna äro delade; medan Weilbach anser[2] att von Platen har hållit fast vid Nederländerna även efter år 1700 och att Ernst är den som först nyttjar romersk palatsstil, anser däremot Lorenzen att det är von Platen, som först anslår den romerska tonen och att Ernst är hans elev.[3]

Den första utförda byggnaden i den nya stilen är som nämnt Frederiksbergs äldsta slott (1699—1703), på en gång förenande den romerska palatsstilens rena fasadspråk och det franska lustslottets bekröning med frontoner och altan. Vid denna från Tessin utgångna arkitektoniska komposition har såväl Ernst som von Platen varit verksamma men såsom vi framhållit har Ernst stått byggnadsarbetet närmast; samstämmigheten mellan Frederiksberg och Ernsts senare arbeten är så stark, att Frederiksberg måste betraktas som prologen till Ernsts omfattande verksamhet, liksom till hela Fredrik IV:s stil.

Vi skola emellertid först skärskåda von Platens arbeten under denna intressanta brytningstid, något som väl låter sig göra, tack vare Lorenzens undersökningar på detta område.[4] Det första arbete, som vi ha att taga notis om är Sø- og Landkadetakademien (Operahuset) (fig. 99). Det uppfördes mellan åren 1701 och 1704, har alltså ritats senast 1701 och tillskrives dokumentariskt von Platen.[5] Detta hus, såsom vi känna det genom ett av Grønvold utfört kopparstick,[6] hör nära samman med den gamla riktningen; det är helt pilasterindelat, saknar rytmisk våningsindelning, har naken tegelmur, bred gavel och svängt tegeltak.[7] Detta von Platens betydande arbete visar, att han vid konceptionen av denna byggnad icke ännu velat eller förmått ansluta sig till den Tessinska stilen. Till samma stilistiska grupp hör den år 1703 påbegynta Garnisonskirke på S:t Annæ Plads; ännu vid den tid är von Platen sålunda helt den gamla tidens man. Att stilen hade livskraft vid denna tid visar särskilt Sorgenfri slott vid Lungby, uppfört från år 1705 av arkitekt Fr. Dieussart (fig. 100). Det synes mig vara påfallande starkt befryndat med Operahuset och fullföljer helt tydligt von Platenska traditioner.

Men vid denna tid hade von Platen själv börjat vackla och vi kunna nu följa hans först tveksamma, sedermera fulla anslutning till Tessinskt språk. År 1703 började han anläggningen av Stallmestergaarden i Köpenhamn; det är visserligen alltjämt ett tegelhus utan rytmisk våningsindelning och med jämförelsevis högt tegeltak; men det arbetar med stor obruten horisontal fasadverkan, med gördellister och kraftiga romerska fönsteromfattningar; vertikalindelningen av hörnkedjor och tunna lisener som vilja rytmisera fasaden, stå även de i tydlig samklang

med den nya stilen. Det är von Platens verkningsfulla övergångshus mellan tvenne stilriktningar.

Steget tages helt ut i Generalkommissariatets byggnad 1706—09 (fig. 101). Här har ett mäktigt, helt romerskt palats uppstått, ett hus i rytmisk uppdelning av våningshöjderna med halvvåning överst, med rusticerad bottenvåning, kraftig horisontaldelning, romerska fönsteromfattningar av Amalienborgprojektets och Frederiksbergs typ som stå mot en homogen, putsad mur; det enda som här skiljer från Rom och från Tessin är det höga taket. Att von Platen byggt detta hus är dokumentariskt bevisat, men om han härvid icke biträtts av Ernst torde starkt kunna sättas i fråga. Ty huset byggdes för "Land- og Søetatens" generalkommissariat och till Søetatens arkitekt var sedan 1693 Ernst utnämnd.[8] Stilistiskt talar allt för, att Ernst här haft tillfälle att propagera Tessinska läror för von Platen och att resultatet därför genom von Platens skickliga hand blivit Köpenhamns första stadspalats, helt och säkert genomarbetat i den nya stilen. Därmed har von Platen nått full behärskning av den svåra, akademiskt riktiga barockpalatsstilen och kan i sin fortsatta verksamhet som generalbyggmästare, bl. a. som överste ledare av Frederiksbergs tillbyggnad, befrämja dess utövande i dansk byggnadskonst.

Ernsts uppdrag under 1700-talets första år var främst Frederiksbergs slott och där bredvid synes han icke ha utfört mycket. Ett självständigt uppdrag är emellertid Lönngången vid gamla Köpenhamns slott, påbegynt 1701; det är alltså i detta lilla byggnadsverk vi först kunna lära känna Ernsts personliga stil utan yttre påverkan från annat håll. Men vid detta företag ha vi dock att räkna med ett förhållande, som måste ha inverkat: den nya lönngången skulle ersätta den redan förut befintliga, uppförd i bindningsverk, och kan naturligen hämtat form därav. Detta är även förhållandet, om vi få döma av det stick, som utförts av I. I. Bruun:[9] den gamla lönngången på sin öppna bottenvåning har fått sin arkitektoniska typ bestämd av stående och liggande stockar. Hela denna träkonstruktiva indelning överföres av Ernst i stenen och hans nya lönngång har sålunda en liknande vertikalindelning som den gamla.[10] Men för övrigt är uppbyggnaden präglad av den nya stilen helt: arkader, mezzanin och huvudvåning i god proportionering och horisontalavslutning utan synligt tak. Genom en sektionsritning av Ernsts egen hand (fig. 102) får man fullt klarlagt att profileringar och en ståtlig inre portomfattning äro rent Tessinska. Att Ernst vid denna tid behärskade det nya språket är uppenbart, ehuru visserligen icke på något personligt sätt eller med verkligt mästerskap.

Vi känna föga Ernsts verksamhet — utom å Frederiksberg — under näst följande tid, men år 1716 planlägger han och år 1721 fullbordar

han ett präktigt palats, den ännu kvarstående Kancellibyggnaden på Slottsholmen (fig. 103). Denna anses vara Ernsts första stora, helt självständiga byggnad för Fredrik IV, och dess arkitektur är därför värdefull att känna som huvudrepresentant för Ernsts stil. Vi ha ett desto bättre tillfälle därtill, som såväl Ernsts byggnadsritning finnes bevarad (fig. 102) som även ett mycket tidigt stick från 1718 av Marselius över hur byggnaden var planerad.[11] Å byggnadsritningen se vi fasaden mot öster som reser sig över en rusticerad källarvåning i två huvudvåningar och däröver en halvvåning; den är helt slätputsad, har en gördellist under andra våningen, hörnkedjor samt helt romerska fönster- och dörromfattningar. Detta är så när som på det höga taket romersk arkitektur, i mycket överensstämmande med Frederiksbergs slott. Men än närmare visar sig förbindelsen med Frederiksberg å fasaden mot norr, huvudfasaden, som den framstår å Marselii stick; fasadschemat är naturligtvis detsamma, men den långsträckta fasaden artikuleras genom en mittrisalit, som krönes av en låg trekantfronton — det är motivet från Frederiksbergs första skede. Betrakta vi huset, som det än står, visar det sig, att detaljbildningarna av sandstensomfattningarna äro slående lika Frederiksbergs, ja, östra portalen (fig. 104) är en föga förändrad variant av nämnda slotts portal. Fönsteromfattningarna, som på ritningen voro lika genom alla våningar, blevo vid utförandet förändrade såtillvida, att andra våningens fönster kröntes av alternerande runda och spetsiga frontoner, i full överensstämmelse med Frederiksbergs andra våning. Ernst har till och med själv sagt om fönstren, att de skulle utföras "wie auf Friederichsberg".[12]

Den stilistiska förbindelsen mellan lustslottet och ämbetsbyggnaden, såsom den av Ernst var avsedd att utföras, är sålunda stark. Ernst har med Kancellibyggnaden velat införa slottets arkitektoniska stil i den köpenhamnska stadsarkitekturen och därmed fullfölja vad von Platen med Generalkommissariatets byggnad mästerligt begynte.

Att Kancellibyggnaden dock i verkligheten skiljer sig så betydligt från den Tessinska typen, beror å ena sidan därpå, att Ernst gav byggnaden ett mycket synligt takfall, ett genomgående karaktärsdrag i dansk ombildning av Tessinsk arkitekturstil. Men å andra sidan beror dess nya kynne därpå, att byggnaden, att döma av ritningen mot Ernsts ursprungliga tanke, icke blev putsad utan att muren fick stå med bart tegel och sandstensdekoration och slutligen därpå, att den låga trekantfrontonen över huvudfasaden ersattes efter kungens önskan av en jättelik svängd fronton med ytterst livlig dekorativ reliefutstyrsel. Sålunda har under själva uppbyggnadsarbetet den gamla inhemska, holländska traditionen sprängt den strängare romerska formen och Kancellibyggnaden blivit

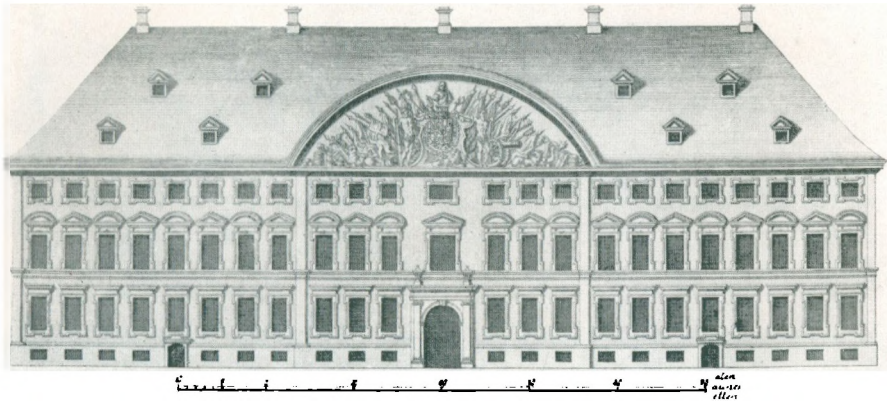

Fig. 103. J. C. Ernst. Kancellibyggnaden. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.

Fig. 104. Portal å Kancellibyggnaden.

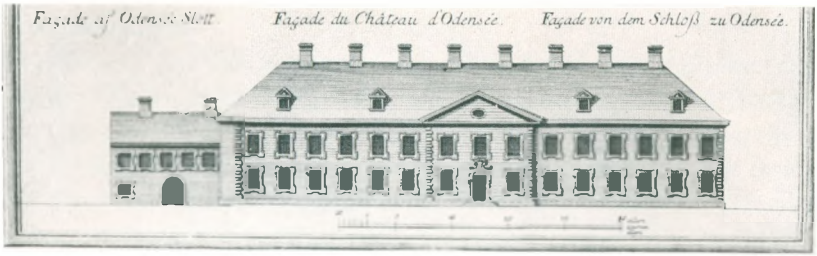

Fig. 105. J. C. Ernst. Odense slott. Kopparstick ur Thurah, Den danske Vitruvius.

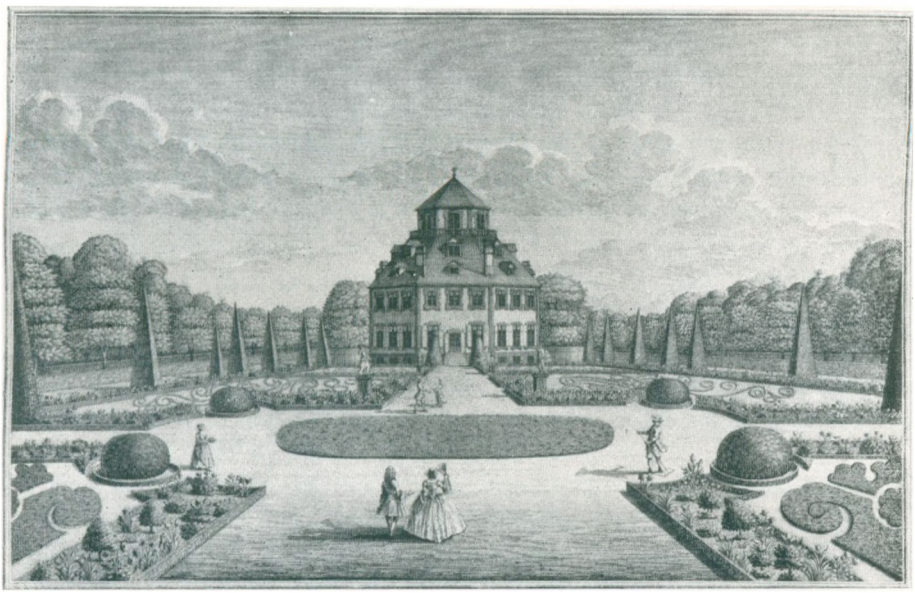

Fig. 106. J. C. Krieger. Frydenlund. Kopparstick ur Thurah, Den danske Vitruvius.

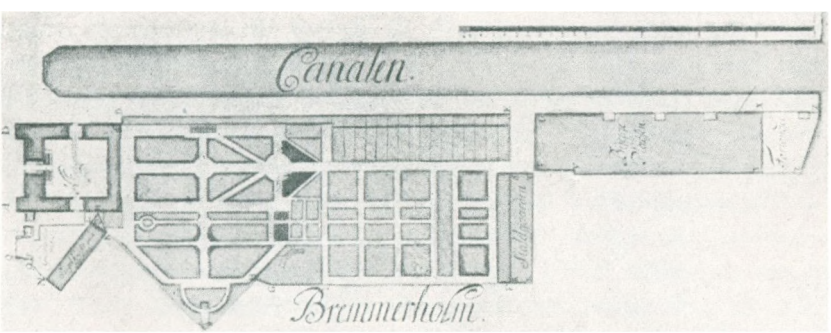

Fig. 107. Situations- och trädgårdsplan till Charlottenborg, 1699.

en ganska originell och intressant förenare av de tvenne vitt skilda stilströmningarna.

Det är efter liknande grunder som Ernst utför sina följande stora uppdrag. Odense slott (1719—20), som vi se det framstå på Thurahs stick (fig. 105),[13] har visserligen en föga genomförd planlösning och en ganska primitiv uppställning, väl delvis beroende därpå att det var en ombyggnad av ett äldre byggnadsverk; men det är dock en horisontalbyggnad, med romerskt detaljspråk ehuru utan förnämlig proportionering och med högt tak. I Fredensborgs slott (1720—24) har däremot Ernst bättre bruk för sin Tessinska skolning, då han här skulle fullfölja ett Tessinskt uppslag. I ombyggnaden av Köpenhamns slott slutligen (1721—27) ha vi bevittnat, hur Ernst i möjligaste grad sökte tillämpa de nya lärorna. Men omkring 1730 var det Tessinska inflytandet slut. Vid Hørsholms slottsbyggnad från 1731 och framåt kom arkitekten in under de nya inflytelser, som under Kristian VI:s tid med andra män i ledningen präglade dansk byggnadskonst.

Kasta vi en återblick på denna Ernstska verksamhet, finna vi att han knappast nådde till något konstnärligt skapande av betydenhet i sina större helt självständiga verk — Kancelliet, Odense slott, Köpenhamns slott. Där han däremot nådde högt var i de verk, där han förverkligade Tessinska tankar, i Frederiksberg och Fredensborg. Att han var den danske arkitekt, som tidigast kände Tessinsk stil och livligast kom att arbeta i dess anda är uppenbart, om än von Platen, såsom den större konstnärliga kraften, förstod att när han kom under detta inflytande giva det ett mer betydande självständigt uttryck.

Om sålunda Ernst och von Platen äro de första och genom ämbetsställning, uppgifter och talang inflytelserikaste befordrarna av den nya strömningen, träder dock ännu en arkitekt fram som fullföljare av denna nu stadfästa byggnadstradition, J. C. Krieger. Med denne kommer en ny face av det Tessinska inflytandet i dagen: Krieger förverkligar i stor skala den profana centralbyggnadens idé.

Tendenser därtill lågo visserligen långt tillbaka i dansk byggnadshistoria. Redan 1576—81 byggde ju Tyko Brahe och Hans von Steenwinkel sitt berömda Uranienborg på Hven — en helt egenartad företeelse, som knappast kan insättas som led i den allmänna arkitekturhistorien. Under Fredrik III:s tid skymtar centralbyggnadstanken; exempelvis hade omkring år 1670 italienaren Francesco Borro i en dilettantisk ritning komponerat en kupol på ett trevåningspalats,[14] och vid samma tid projekterades enligt en bevarad ritning ett köpenhamnskt stadspalats med huvudbyggnaden på oktogon plan.[15] Detta var visserligen icke en centralbyggnad, ty oktogonen var sönderdelad av rum; men här visar sig den sedermera så gärna odlade åttkantiga grund-

planen. I Jansens Charlottenborg bygges en verklig liten centralanläggning, insatt i trädgårdsflygelns övervåning. Men i arbetet för Frederiksberg uppträder denna byggnadstyp i ett flertal varianter. Först det omnämnda, av inhemsk arkitekt år 1696 framlagda projektet på oktogon grundplan, som Tessin tillbakavisade; i sin inre disposition var det dock säkerligen ej en centralanläggning, utan indelat i likhet med nyssnämnda stadspalats; sedermera Tessins stora centralbyggnadsprojekt av 1697 och slutligen den lilla vackra trädgårdspaviljongen, synlig å Marselii stick, även den på oktogon grundplan. I stor skala blev emellertid den moderna centralbyggnaden förverkligad först med Fredensborgs slott (1720—24) och det är blott naturligt att detta slott skulle utöva ett kraftigt inflytande på tidens byggnadskonst. Det blev Krieger, själv anställd och starkt verksam vid Fredensborg, som kom att i en rad arbeten utbreda denna byggnadstyp och detta i en mycket förenklad form, i en tydlig, ehuru provinsiellt färgad dialekt av det Tessinska språket.

Den 20 juli 1722 slöts sålunda kontrakt med Krieger att uppföra ett nytt kungligt lustslott vid Vedbaek, Frydenlund. Här återgår Fredensborgstypen men väsentligt förändrad och omändrad för ett annat material, trä. Mittsalens plan är oktogon och hela byggnaden följer denna planform; den är en och en halv våning hög, slätputsad, med romerska fönsteromfattningar, med högt takfall och med mittpartiet skjutande upp i en våning över byggnadskroppen.[16] Ett helt liknande mindre lusthus uppförde Krieger, väl under 1720-talets första år,[17] invid Fredensborgs slott, en liten byggnad, som väl kommer till synes i Thurahs stick i Den danske Vitruvius.[18] Och slutligen utförde samme arkitekt en liknande paviljong i Amalienborgs trädgård.[19] Alla dessa av Fredensborgsarkitekten Krieger för konungens räkning utförda arbeten, äro otvivelaktigt ättlingar av det strax förut planlagda Fredensborg. De vittna alla om Fredrik IV:s stora intresse för den föga praktiska, men helgjutna arkitekturkomposition, som Tessin förelagt kronprinsen i sitt lustslottsprojekt av 1697. De äro alla utförda i nästan spartansk enkelhet, och vilja främst verka genom själva kompositionens egenart och genom proportionell behandling av vägg och hål. De innebära härvidlag en mycket stark förenkling av den Tessinska lustslottsstilen, såsom vi känna den, och ha dessutom helt tydligt sin nationella egenart bestämd genom de höga takfallen och det anspråkslösa, en smula primitiva bruket av arkitekturformerna för övrigt.

Denna grupp, jämte de nyssnämnda Ernstska byggnaderna från 1720-talet, bildar avslutningen av den Tessinska arkitekturströmningen i Danmark. Ty på 1730-talet träder nya män fram i första ledet, bland andra E. D. Häusser och L. Thurah och därmed en reaktion mot den enkla

proportionsstilen; från nu begynner en dekorationsglad arkitekturstil blomma, först närmast i tysk barockrokoko, snart avlöst av den ädla franska 1700-talsstil, som skänkt Danmark en rad av de yppersta palats. Men även under denna tid har, såsom vi förut sökt visa, Tessin utövat ett inflytande på ett enda område, på det stora byggnadsföretaget Kristiansborg, och när rokokovågen avstannat och en ny stor klassicistisk strömning bryter in, kan därför denna borg genom en stor konstnärs kraft återuppstå i en form, som i mångt och mycket fullföljer den stora Tessinska traditionen.

Inom *trädgårdskonsten* lämnade Tessin ritningar till Clausholms trädgård 1695 och Frederiksbergs slottsträdgård 1697 och båda dessa anläggningar utfördes, den förra färdig 1699, den senare huvudsakligen färdig 1703. Därmed infördes i Danmark den stora Le Nôtreska barockträdgården, karakteriserad vid analysen av Frederiksberg.

Den danska 1600-talsträdgårdens karaktär känna vi rätt väl,[20] den sammanhörde med renässansens trädgårdstyp, ofta med ett inslag av Holland och denna stil härskade alltjämt å de förnämliga trädgårdsanläggningar som anlagts strax innan Tessins insats, exempelvis intill Sophiæ Amalienborgs och Charlottenborgs slott. Sophiæ Amalienborgs trädgård synes efter en samtida målning att döma[21] varit en enda, mycket vackert ordnad parterr, med mittperspektiv av skulpturer mot lustslottet och mattor i geometriska figurer efter symmetrisk grundprincip; anläggningen är i sin plana, gracila karaktär av sluten renässanstyp, utan barocka stegringar, utan reliefverkan eller kontrastverkningar mellan boské och parterr. När Ole Römer förnyade denna trädgård omkring 1690, har han tydligen efter en bevarad plan att döma[22] stått kvar på samma utvecklingssteg; det är alltjämt en sluten parterrverkan, det rikliga vattnet föres i kanaler kring, men icke i mittaxeln genom anläggningen, den utvecklade barockträdgårdens storvulna perspektiv och konstfulla grupperingar finnas här icke.

Själva övergångsprocessen bevittna vi i Charlottenborgs trädgårdshistoria. Den var ursprungligen, på 1670-talet, anlagd i flera småkvarter och en målning av 1694 visar ännu den rika, men småskurna anläggningsplanen.[23] På en situationsplan av 1699 (fig. 151) visar sig denna dock nyupprättade trädgård omlagd efter ett nytt system. "Mærkeligt nok er der i 90 erne lavet om paa Parterrhaven", skriver palatsets skildrare.[24] Det nya systemet är byggt på ett huvudperspektiv av så stor utsträckning som möjligt och en däremot vinkelrätt lagd tväraxel avslutad av dekorativa fonder; planbildningen har utpräglat barocka drag med Le Nôtresk organisation, bl. a. solfjädermönstret ut från en rundplats. Denna omläggning har sålunda skett efter 1694, men före 1699, det

vill säga just under den tidperiod, som Tessin kom in med sina trädgårdskompositioner för Danmark. Vi känna Gyldenløves uppskattning av Tessin och det torde inte behöva betvivlas att omläggningen av Charlottenborgs trädgård är beroende av det Tessinska inflytandet. Samma tid som Konrad Reventlow och kronprins Fredrik ha planlagt sina moderna Tessinska lustparker har naturligen även Ulrik Fredrik Gyldenløve velat modernisera sin ståtliga park och därmed givit Köpenhamn den första stadsparken i utvecklad fransk barockstil.

Därmed hade Danmarks ledande män med en fullkomlig samtidighet i stora anläggningar förverkligat den franska barocken i Tessinsk fattning och främst stod Frederiksbergs park som det eggande storslagna föredömet, färdig 1703. Vi kunna även från nu följa hur med ett slag den danska trädgårdskonsten går mot sin förnyelse. Ulrik Fredrik Gyldenløves måg Carl Ahlefeldt bygger Sorgenfri Slot 1705—07 under ledning av arkitekten Fr. Dieussart; slottet är insatt i en möjligen av samme arkitekt utförd trädgård[25] i högt utvecklad barockstil, med alléperspektiv, terrasstegringar, indelningar av parterr och boské, vinkelställda axlar, konvergerande allévägar, rums- och reliefverkan helt i den nya stilen. Från år 1707 börjar Fredrik IV utföra nybyggnadsarbeten i Rosenborgs trädgård, delvis under ledning av den vid Frederiksbergs slottsträdgård verksamme Ernst Brandenburger;[26] hur mycket detta första, under en stor del av 1700-talet fortsatta ombildningsarbete av den rika renässansträdgården förvandlat dess karaktär mot fransk barock är emellertid icke lätt att fastslå;[27] en i plan helt modern barockträdgård kunde den emellertid icke bli. Vid Odense slott (1719—20) upprättar Johan Conrad Ernst en ganska rik trädgårdsanläggning, helt visst med reminiscenser från Frederiksbergs trädgård: stora praktparterrer närmast slottet, väldig mittdamm, diagonalgenomskurna boskéer därbakom och sidoalléer längs hela området. Och slutligen anlägger "Danmarks första trädgårdsarkitekt",[28] Johan Cornelius Krieger, en rad utomordentligt rika, Le Nôtreska slottsträdgårdar vid Frederiksborg (från 1720), vid Fredensborg (från 1720) och vid Frydenlund (1722—30). Med detta triumvirat har en högtstående, särskilt av Versailles beroende trädgårdsarkitektur slutligen genom en betydande inhemsk kraft utvecklats i landet.

Vid dessa företag är Fredrik IV byggherre och hans intresse för denna del av konsten är på mångahanda sätt bevittnad. Den stora danska barockträdgården står sålunda i ett mycket intimt beroende av konungen personligen och kan betraktas som ett av Fredrik IV-stilens mest karakteristiska inslag i dansk konsts utveckling. Tessin har fått tillfälle att inleda i Danmark denna utvecklade konstform och det är för Fredrik IV själv under dennes kronprinstid han framlägger sitt komplicerade

Fig. 108. Nic. Tessin d. y. Detalj ur ritningen till Vor Frelsers Kirkes altare fig. 86.

Fig. 109. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.

Fig. 110. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.

Fig. 111. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.

Fig. 112. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.

Fig. 114. J. C. Sturmberg. Skulptur å Kristian V:s sarkofag i Roskilde domkyrka.

Fig. 113. J. C. Sturmberg. Skulptur å Kristian V :s sarkofag i Roskilde domkyrka.

program och sina ritningar till dennes första och största barockträdgård. I vad mån direkt Tessinska drag kunna gå igen i den fortsatta utvecklingen, är icke lätt att avgöra. Det må vara nog att konstatera att liksom Tessin i Sverige under 1600-talets sista decennier framdrivit den högsta trädgårdskultur i den närmaste anslutning till Le Nôtres mäktigt rumsgestaltande trädgårdskonst, samme konstnär vid sekelskiftet ger impulsen till Danmarks under 1700-talets första fjärdedel högt stående kultur på detta område. Den stora franska barockträdgården kom sålunda till Danmark via Sverige och däri ligger förklaringen till att dess första stora blomstringstid begynte här ett par decennier senare än i det nordliga grannlandet.

Vad Tessin betytt för den danska *skulpturen* under Fredrik IV:s tid är svårare gripbart än hans betydelse för arkitektur och trädgårdskonst, framför allt därför att den danska skulpturens historia från denna tid icke är behandlad av modern konstforskning.

Vi ha emellertid att räkna med att Tessin sänt Danmark en verklig rikedom på skulpturala uppslag, ofta ytterst väl utarbetade. Amalienborgmodellens skulpturer å portaler, å de stora gavlarna och å takbalustraden voro i trä utförda av franska konstnärer, anställda vid Stockholms slott, säkerligen fullödiga små konstverk. Ritningarna till slottsprojektet förde med i noggrant utförande teckningar till nämnda skulpturer samt till figurer uppställda å trapporna, till porträttbyster och friskulptur i nischer i trapphuset, samt även till skulpturer i teater och kyrka, bl. a. ett altarverk. Här fanns sålunda tillgängligt ett omfattande plastiskt formförråd. Med ritningen till Clausholm följde säkerligen teckningen till den utförda Reventlowska bysten; till lustslottsprojektet för Frederiksberg har troligtvis hört några skulpturdetaljer. Men främst ha vi naturligen att räkna med den i utmärkt modellarbete och i teckning framställda altaruppsatsen i Vor Frelsers Kirke och dess rika skulpturer; ty här har icke blott förelegat ett ingående skulpturprojekt, här ha danska konstnärer arbetat sig in i den Tessinska formvärlden och troget utfört Tessins plastiska idéer i stor skala. Vid detta arbete ha nära nog alla Fredrik IV-tidens mer betydande skulptörer varit på ett eller annat sätt engagerade, nämligen Abraham Breusegem, Emanuel Kuckeler, Didrik Gercken, Johan Kristofer Heimbrod, J. A. Sturmberg och F. Ehbisch. Det blir därför även metodiskt säkrast att vid studiet huvudsakligen utgå från detta arbete.

Som förut är nämnt, måste den Tessinska skulpturstilen betraktas som en nyhet i Danmark. Mot den inhemska traditionens barocka småfigurer i broskornamental omfattning (exempel: altartavlan i Holmens Kirke 1661)[20] och mot det slutande seklets nederländska klassicism

20. — *J—n, Tessin i Danmark.*

(exempel: altarförslaget till Vor Frelsers Kirke 1694) sätter Tessin in stor plastisk figurstil i en italieniserande arkitekturuppställning. Hans figurer gå mot den stora skalan, mot frigörandet ur konsthantverket och mot den stora dekorativa rörelsen som uttryck för ett psykiskt tillstånd. Den går även mot draperistilen i blåst på kraftfullt svällande kroppar och, allmänt uttryckt, mot den internationella Berniniska posen. Hela denna exalterade, våldsamma rörelse i kropp, dräkt och uttryck står mot helgjuten arkitektonisk ordning, invid stora kolonner, intill obrutna murmassor, i enkelt konturerade nischer, å odekorerade postament — ett brusande människoornament mot ren arkitektur.

Under 1700-talets första tid synes icke i de stora skulpturala uppdragen Tessins inflytande ha brutit fram. I smärre ting, som de förut omtalade Nergerska orgelskulpturerna kan visserligen en förbindelse påvisas i enskildheter, men någon plastisk kultur i Tessinsk mening kunna vi icke finna där eller annorstädes. Tidens mest verksamme skulptör, J. C. Sturmberg, lämnar det tydligaste vittnesbörd på ett för italiensk barock främmande sinnelag. Hans stora relief på Kancellibyggnaden (1718), hör i hela sin dekorativa sammansättning hop med den äldre germanska stilen. Hans storslagna sarkofager över Kristian V och drottning Charlotte Amalie i Roskilde domkyrka (1716—19) (fig. 113, 114) hava däremot stor figurstil; de visa i sitt mästerliga utförande av de enskilda gestalterna ett mycket nära beroende av den nederländska barockskulptur, som i den flamländska konstnärssläkten Quellinus, av vilken en medlem, Thomas, från 1689 var verksam i Danmark, och i den holländske skulptören Rombout Verhulst ha sina mest betydande företrädare. Det är junoniska kvinnogestalter i fysisk och psykisk vila, men därför visst icke själlösa, och med sin plastiska kraft nådd genom motsättningen mellan det naknas fasta fyllighet och det lösa, tättveckade, helt stillsamma draperifallet. Denna skulpturstil är enkel och mäktig och ehuru visserligen även den har en rot i Berninis Italien, har den lagt bort den sydländska livligheten för ett vederhäftigt nordiskt lugn.

Men denna konst, som man finner kunde haft stora utvecklingsmöjligheter i Danmark, synes väsentligt förändrad under barockskulpturens livliga blomstring på 1720—30-talen. I de ledande mästarnas arbeten skall man nu finna dekorativt maner, extatisk rörelse och dräkt i häftig blåst — drag från den Tessinska skulpturstilen, så som den manifesterat sig i altaret i Vor Frelsers Kirke. Det är härvid anmärkningsvärt att man först på 1720-talet tog på allvar itu med detta altares fullbordande och uppställande och det ligger sålunda stor sannolikhet däri, att det först vid denna tid kom att få någon större betydelse.

Det är särskilt tvenne danska mästare, som träda fram i första planet som företrädare av den stora barockskulpturen under nämnda epok,

Didrik Gercken, enligt Thurah "een af vore største og erfarneste Bildthuggere" och Fredrik Ehbisch; vi kunna begränsa oss till ett skärskådande av deras ställning till Tessin, jämte den under Gercken arbetande Jost Wiedevelts.

I några av Didrik Gerckens tidigare arbeten se vi föga spår av den nya riktningen, så icke i hans portal till slottet i Köpenhamn (1722) (fig. 41) med ordinär kolonnuppställning eller i altaret till Garnisonskirken i Köpenhamn (1724)[80] med sin småskurna pilaster- och kolonnuppställning; möjligen har däremot dess flankerande figurer, den ena bärande kors och kalk, den andra bärande fackla släktskap med de Tessinska altarfigurerna. Särskilt Tron ger i uppställning och dräktbehandling en reflex om ock matt av den Tessinska kompositionen på samma motiv.

I februari 1725 fick Gercken direkt arbete med Vor Frelsers Kirkes altare[81] och var under närmast följande år engagerad därmed. Det ligger sålunda nära till hands att efter detta år särskilt vänta påverkan av den Tessinska altarstilen och detta visar sig också berättigat; i det stora altarverk, som bildhuggaren utför för Fredrik IV:s och Johan Conrad Ernsts slottskyrka (1726), sedermera flyttat till Heligaandskirken i Köpenhamn (fig. 115) och där än bevarat, kommer den karakteriserade barocken med stor tydlighet i dagen.

Den stora uppställningen är nischaltarets med kolonner och pilastrar på Berniniskt vis uppställda som scenrum för den heliga framställningen som här utgöres av en tavla med Kristi himmelsfärd. De av Jost Wiedevelt utförda profileurerna höra i uppställning och typbildning nära samman med Tessinsk figurstil: blåsten, som fattat tag i klädedräkten, sveper fram den fylliga kroppens former, attributen bäras nästan med koketteri, de tunga figurernas rörelser ha dekorativ svikt ända ned från den spelande fotställningen upp till det häftiga kastet med huvudet. Å entablementet äro placerade tvenne änglar i trasigt upplöst dräktbehandling, riktade med livliga åtbörder mot den lilla krönande kronan. Relieffigurerna (fig. 116, 117) äro kraftigt maniererade och draperierna utsatta för fullkomlig orkan. Såtillvida är onekligen detta altare behärskat av den teknik som fanns i Tessins altare liksom i hans skulpturskisser exempelvis vestibulskissen fig. 111. Men altarets dekorativa hållning för övrigt med den insatta tavlan och det stora överstycket med voluter är icke Tessinsk — här är arrangemanget däremot påfallande Le Pautreskt, såsom hans kända mönsterstick av altare äro komponerade.[82]

I Gerckens mest kända och mest storslagna arbeten, gravmonumenten över Fredrik IV och drottning Lovisa i Roskilde domkyrka (1735—42), är den våldsamt rika skulpturen som klänger sig fast överallt på sarko-

fagerna av samma släkt, särskilt de sittande kvinnofigurerna och de knästående basunblåsande änglarna; i sina av luftdraget lyftade kläder, i sin festliga oro och sin triumfatoriska kraft påminna de om ett halvt sekel tidigare komponerade skulpturer av Tessin, Prechts änglar å Storkyrkans i Stockholm kungsstolar; sämre men av samma slag äro de kvinnliga relieffigurerna (fig. 118). Det är betecknande, att Oppermann,[83] utan att närmare gå in på stilistisk analys, sammanställt dessa stora sarkofager med altaret i Vor Frelsers Kirke och i dessa verk funnit uttryck för en helt ensartad kultur.

Fredrik Ehbisch besiktigade år 1728 "das Altar auf Christianshafn zum drittenmahl" och studerat dess överensstämmelser med den än kvarstående Tessinska modellen. Men blott någon tid efter denna besiktning fick Ehbisch sina många stora uppdrag för altarverk; om de visa påverkan av den Tessinska konsten är det sålunda synnerligen förklarligt. Det låter sig även påvisas, om än med svårighet då tvenne av hans tre storverk gått förlorade och blott finnas kvar i avbildning.

Altaret i Petri Kirke (fig. 119), utfört efter branden 1728, är uppbyggt på dubbla snett ställda kolonner, som bära en arkitrav av Vor Frelsers Kirkes typ; över frontonen strålglorian. Huvudframställningen med från ena sidan nedsvävande ängel mot Kristus stödd av änglar och däröver en dekorationshimmel av små putti har tydligen lånat sin komposition från nämnda altare. Det torde även vara lönt att sammanställa detta altarverk med Tessins förslag av 1697 till altarverk för Stockholms slottskyrka (fig. 92); vi ha redan antytt att detta är av samma slag som Amalienborgprojektets slottsaltare och sammanhanget mellan Ehbisch och Tessin blir än tydligare om vi taga med i räkningen förekomsten av en dylik Tessinsk förebild i modell och ritning i Köpenhamn.

Trinitatis Kirkes altarverk (fig. 121), utfört efter branden 1728, har dubbel kolonn- och pilasteruppställning bärande bruten arkitrav med änglar och däröver överstycke och molngloria. Särskilt överstycket och nischen med krucifixet äro utbildade utan överensstämmelser med Tessin. Men de utanför altaret placerade stora barockfigurerna, den ena med kors, den andra med kalk, uppställda på samma sätt som Tessins figurer å slottsaltaret, höra stilistiskt nära till den karakteriserade gruppen. Altaret i Vor Frue Kirke, 1730-talet (fig. 120), slutligen synes ha stått Vor Frelsers Kirke nära såväl vad beträffar kolonnernas nischbildning och entablementet som skulpturtypen, ehuru ornament, mittavla och överstycke äro otessinska; det synes som Le Pautres mönstertyper även ha blandat upp den italienska barocken med nya stilelement.

Det är självfallet att så pass allmän europeisk konvention som det italienska barockaltaret med dess skulptur även utan Tessinsk påver-

Fig. 115. D. Gercken och J. Wiedevelt. Altaret i Helig Aandskirken i Köpenhamn.

Fig. 116. J. Wiedevelt. Relieffigur å altaret i Helig Aands-kirken i Köpenhamn.

Fig. 117. J. Wiedevelt. Relieffigur å altaret i Helig Aands-kirken i Köpenhamn.

Fig. 118. D. Gercken. Relief å Fredrik IV:s sarkofag i Roskilde domkyrka.

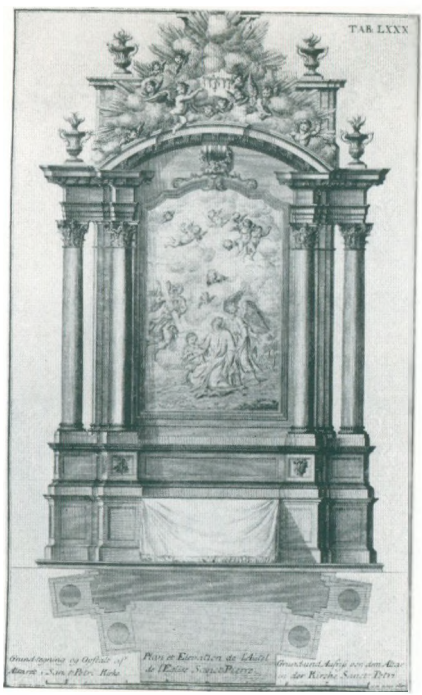

Fig. 119. F. Ehbisch. Altaret i Petri Kirke.
Ur Thurah, Den danske Vitruvius.

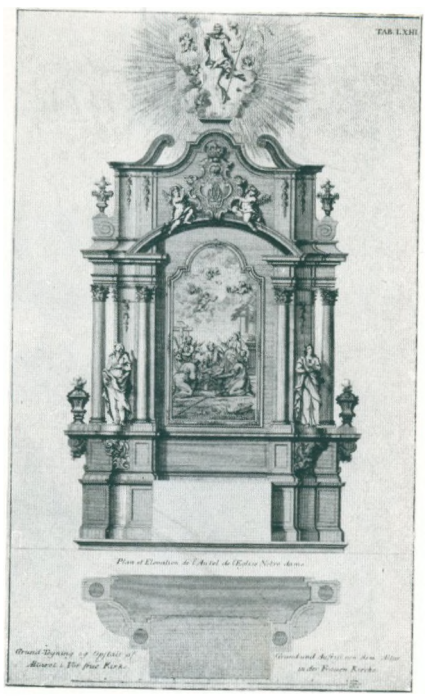

Fig. 120. F. Ehbisch. Altaret i Vor Frue Kirke.
Ur Thurah, Den danske Vitruvius.

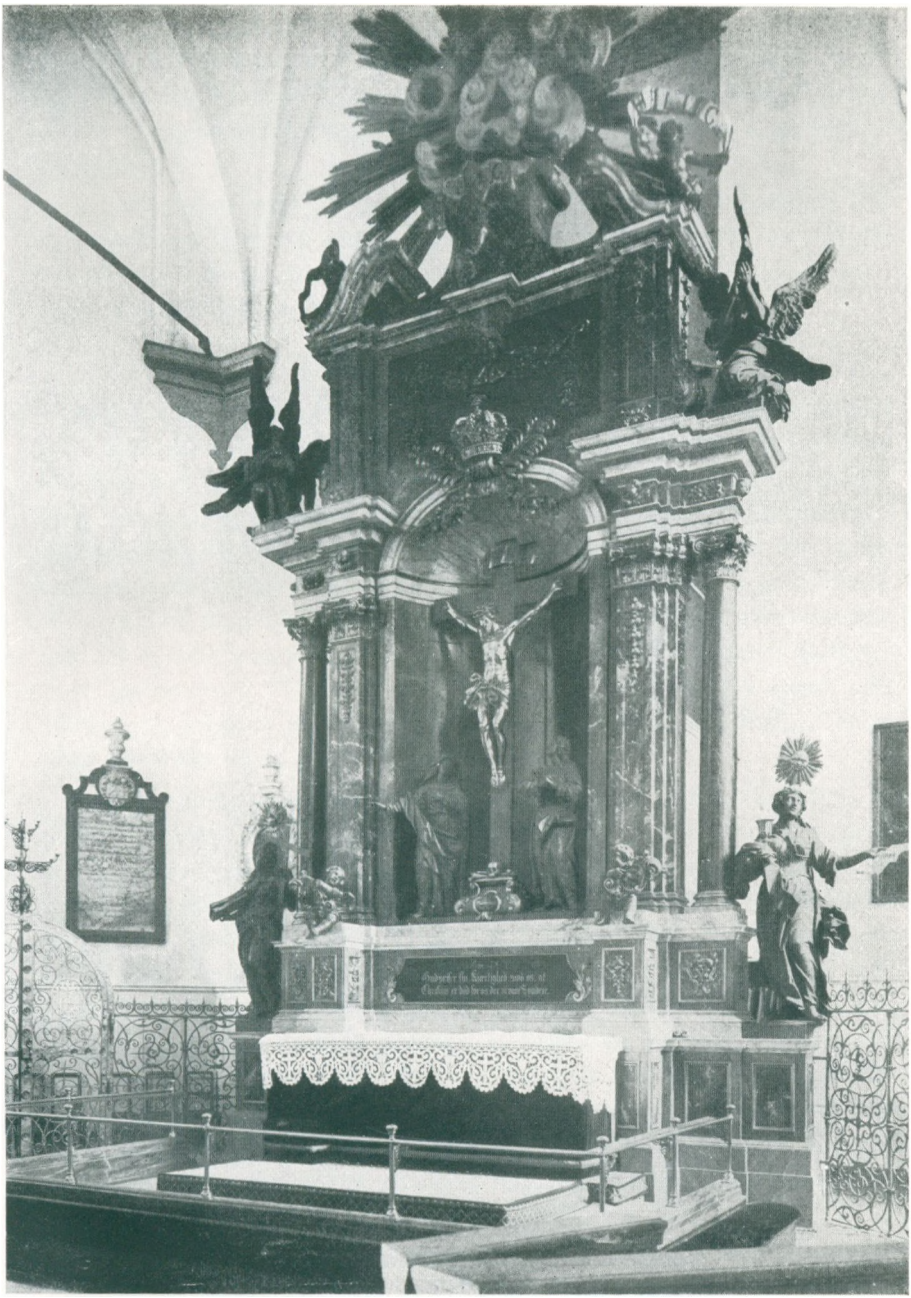

Fig. 121. F. Ehbisch. Altaret i Trinitatis Kirke.

kan kommit till utförande i Danmark; men de nämnda exemplen torde dock tydligt ha ådagalagt, att den Tessinska kyrkmöbeln här spelat en kraftigt stimulerande roll och att denna roll fått särskild kraft i och med att på 1720-talet arbetet med altarets slutförande och uppställande ägde rum. Det är också i samband med dess fullständiga färdigställande, vi sett dess arkitekturuppställning påverka portalformerna å Kristiansborgs slott.

På 1730-talets mitt började invasionen av franska konstnärer till Kristiansborgs slott och under 1740-talet utträngdes tydligen det häftiga och pompösa av en mer förfinad fransk 1700-talsanda, av den "legere gout" vilken Kristian VI prisar.[84]

Med stor kraft hade Tessin på 1680-talet lett in den svenska konsten i de fåror som den sedermera kom att följa under långa tider: Rom och Bernini i den stora arkitekturen, Bernini med alltmer framträdande drag av fransk barock i skulpturen, Le Pautre-Le Brun-Bérain i dekorationen, Le Nôtre i trädgården, men allt i sin egen och för landet passande ombildning. Om än många faktorer och många konstnärer bidragit till detta programs förverkligande, Tessin är dock den suveräne ledaren och behärskaren därav.[85] Det är genom denna hans målmedvetet genomförda stilvilja som Sverige långvarigt får sin egenartade ställning i Europas konsthistoria, olikartad varje annat lands, i vissa drag jämförlig blott med Englands.

I samma anda bröt Tessin på 1690-talet fram i Danmarks konst, ledande in genom olika arbeten den stora italienska traditionen i byggnad och skulptur, den stora franska i trädgård och i någon mån även i inredning -- men i en form, som han sökte något lämpa efter förutsättningarna i det nya landet. Hans läror slå rot vid sekelskiftet 1700 och hållas levande fram till omkring 1730. Men Danmark hade icke hans personliga kraft hos sig, och hade en egen inhemsk tradition, egna mästare och ett eget sinnelag, motsatt det svenska, mindre stolt och stormäktigt, mer borgerligt och måttfullt. Därför blir även den danska Fredrik IV-stilen olikartad den svenska karolinska, om än med gemensam impulsgivare; trots den svenske förmedlaren har den sin givna nationella prägel, likafullt som den svenska karolinska stilen har det.

Men den Tessinska traditionen hade i Sverige stor motståndskraft; den höll Tyskland stången, den disciplinerade den franska 1700-talsstilen, den hade alltjämt under 1800-talets början någon makt över arkitekturen.[86] Den Tessinska traditionen i Danmark bröts däremot

redan omkring 1730 av tysk barock och lämnade snart därefter helt plats för en fransk rokoko av ädlaste slag.

Därmed är det allmänna sammanhanget med Tessin brutet. Men i ett enda verk, i Kristiansborgs slott, lever hans stil dold kvar under 1700-talets yta för att vid det nya seklets början, under klassicismens storhetstid, åter träda i dagen i förnyad gestalt.

NOTER

Tessin och den danska barocken.

[1] Schiøtt, i Architekten 1907, s. 264.
[2] Denna byggnadshistoria skriven av Fr. Schiøtt, Architekten 1908; märk särskilt texten s. 275 samt den äldsta avbildningen s. 275.
[3] Fr. Schiøtt, i Architekten 1907, s. 245 o. f.
[4] Schiøtt, a. a., s. 251.
[5] Publ. av Lorenzen, *Københavnske Palæer*, s. 67.
[6] Lorenzen, a. a., s. 69 o. f.
[7] Meldahl, i Tidskr. f. Kunstindustri 1892, s. 29.
[8] Beckett, *Frederiksborg*, s. 183 o. f.
[9] Även å resan 1673 passerade Tessin Köpenhamn, men torde icke då ägnat staden några studier.
[10] Publ. av Sirén, *Nic. Tessin d. y:s studieresor*, s. 62 o. f. Ett referat av resedagbokens danska parti av Beckett, Architekten XVII, s. 115 o. f.
[11] Bil. 1, 2, 3.
[12] Manuskript i Strängnäs stiftbibliotek; handskriftens förekomst vänligen påpekad för förf. av fil. kand. V Jacobowsky. Bil. 5.
[13] Det är möjligt, att Tessin behöll sina studier av denna uppställning i minnet, när han senare i Sverige projekterade sina arsenaler; jfr Josephson, i Konsth. sällsk. publ. 1922.
[14] Om detta monuments konsthistoriska ställning, se Hahr, *Studier i nordisk renässanskonst I*, s. 11 o. f.
[15] Om detta arbete Friis, *Bidrag til dansk Kunsthistorie*, s. 242 o. f.
[16] Därom se Bering-Liisberg, *Rosenborg*.
[17] En överblick däröver lämnar Chr. Axel Jensen, *Danmarks Snedkere og Billedsnidere i tiden* 1536—1660.
[18] Beckett, *Frederiksborg*, s. 127.
[19] Jfr Mario Krohn, *Frankrigs og Danmarks Kunstneriske Forbindelse i det 18: e Aarhundrede I*, s. 6.
[20] Brevutdrag cit. av Lorenzen, *Studier i dansk Herregaards Arkitektur* 1921, s. 198.
[21] Memoire etc. Arkivet, N. M. Bil. 7.
[22] Lorenzen, *Københavnske Palæer I*, s. 29 o. f.
[23] Fr. Beckett, *Frederiksborg*, s. 187 o. f.
[24] Schiøtt, a. a., s. 285.
[25] Jfr Schiøtt, a. a., s. 285.
[26] Publ. av Lorenzen, i *Den danske Centraladministration*, s. 14, 15.
[27] Sirén, a. a., s. 65.
[28] T. S.; R. A. Bil. 3.
[29] Om denna byggnad Fr. Schiøtt, i *Architekten* 1910, s. 261 o. f.
[30] Jfr om denna anläggning Lorenzen, *Københavns Bygningskunst gennem Tiderne*, s. 5, dens., *Den danske Centraladministration*.
[31] Lorenzen, *Københavnske Palæer*, s. 47—48.
[32] Josephson, *Jean de la Vallées slottsförslag*, St. Eriks årsbok 1923, s. 138, med påpekande av att de tidigaste Tessinska slottsskisserna visa en successiv ombildning av den de la Valléeska nederländska lösningen. Uppslaget fullföljt av Lindblom, Konstvetenskaplig Tidskrift 1923—24, men skisserna här framlagda och uttolkade som ett till branden 1697 giltigt, definitivt ombyggnadsförslag; jfr dock därom *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924, s. 38.

[1] Schiøtt, Architekten 1907, s. 281.
[2] Om Kristian V:s hänvändelse till en utländsk arkitekt i ett annat ärende, lämnar Tessin en intressant upplysning: hos Berain har Tessin sett ritningar till karusell för Kristian V (Sirén, a. a., s. 108), troligen karusellen av 1685; jfr Bering-Liisberg, *København i gamle Dage*, s. 340—41.
[3] Brevkoncept till D. Cronström 29 aug. 1693, T. S.; R. A. Bil. 37.
[4] Koncept i Arkivet, N. M. Bil. 7. Å konceptet är antecknat: "Arr. 1693 à Mons:r Wind."
[5] T. S.; R. A. Bil. 38.
[6] Avskrift ur Relationer 1694—95, n:r 21, D. R. A. Bil. 21.
[7] Brevkoncept till D. Cronström 9 och 14 maj 1694, T. S.; R. A. Bil. 39, 40.
[8] Danska beskickn. i Sverige memorial, R. A. Danica. Bil. 23.
[9] R. r. 30 maj 1694, f. 501. R. A. Bil. 6.
[10] Brevkoncept till D. Cronström, T. S.; R. A. Bil. 41.
[11] Arkivet, N. M. Bil. 9.
[12] Relationer 1694, n:r 32, D. R. A. Bil. 26.
[13] Brevkoncept till D. Cronström 25 juli 1694, T. S.; R. A. Bil. 42.
[14] *Christian V:s Dagbog for 1694.* Danske Magazin, 5 raecke, 4 Bd.
[15] Brev till Luxdorph 30 juni 1694; avskrift i Nationalmusei arkiv samt D R. A. Sverige C Konung Christian V:s order till Luxdorph. Bil. 25.
[16] Relationer 1694—95, m. 33. Brev till Kristian V 14 juli 1694, D. R. A. Bil. 27.
[17] Brevkoncept till D. Cronström 25 juli 1694, T. S.; R. A. Bil. 42.
[18] Brevkoncept till D. Cronström 29 aug. 1694, T. S.; R A.
[19] Jfr Burckhardt, *Gesch. d. Ren. in Italien,* 5 uppl., § 50, 58, 59, 60.
[20] T. S.; R. A.
[21] Arkivet, N. M. n:r 10. Bil. 17.
[22] Böttiger, *Studier rör. Stockholms slott I,* bild n:r 1, II, s. 31—33.
[23] Brev till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R A. Bil. 47.
[24] Brevkoncept till A. L. Knuth 15 febr. 1696, T. S.; R. A. Bil. 58.
[25] Arkivet, N. M. Bil. 19.
[26] Brevkoncept till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 47.
[27] Brevkoncept till A. L. Knuth 15 febr. 1696, T S.; R. A. Bil. 58.
[28] T. S.; R. A. Bil. 52.
[29] T. S.; N. M.
[30] N. M. Arkiv. Bil. 10, 11.
[31] Brevkoncept till A. L. Knuth 21 mars 1696, T. S.; R. A. Bil. 59.
[32] Brevkoncept till D. Cronström, T. S.; R. A. Bil. 44.
[33] Brevkoncept till D. Cronström 12 maj 1697, T. S.; R. A. jfr Sv. Tidskrift 1924, s. 50.
[34] Brevkoncept till A. L. Knuth 15 febr. 1697, T. S.; R. A. Bil. 58.
[35] Brevkoncept till A. L. Knuth 16 mars 1697, T. S.; R. A. Bil. 65.
[36] Marquard, *Kongl. Kammerregnskaber pa Frederik III:s og Christian V:s tid,* Köpenhamn 1918, s. 478, 482, 485, 495, 499.
[37] Brevkoncept till A. L. Knuth 4 nov. 1696, T. S.; R. A. Bil. 63.
[38] Brevkoncept till D. Cronström 20 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 44.
[39] Brevkoncept till A. L. Knuth 9 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 64.
[40] Brevkoncept till A. L. Knuth 1 maj 1697, T. S.; R. A. Bil. 66.
[41] Brevkoncept till D. Cronström 20 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 44.
[42] Brevkoncept till A. L. Knuth 3 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 67.
[43] Brevkoncept till D. Cronström 12 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 46.
[44] Brevkoncept till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 47.
[45] Brevkoncept till A. L. Knuth 15 april 1696, T. S.; R. A. Bil. 60.
[46] Brevkoncept till A. L. Knuth 9 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 64.
[47] Schiøtt, a. a., s. 289.
[48] Brevkoncept till A. L. Knuth 9 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 64.
[49] Brevkoncept till A. L. Knuth 1 maj 1697, T. S.; R. A. Bil. 66.
[50] Marquard, *Kongl. Kammerregnskaber pa Frederik III:s og Christian V:s tid,* Köpenhamn 1918, s. 449, 457, 460, 470, 473, 476, 484.
[51] D. N. M. 2 avd.

[53] F. A. Friis, *Tessins Model til en dansk Kongeborg*, Tidskrift for Kunstindustri 1886, s. 59.
[53] Kunstkammerkatalog, Tome I, s. 902; 103, D. N. M.
[54] T. Meldahl, P. Johansen, *Det Kongl. Akademi før de skjønne Kunster 1700—1904*, Köpenhamn 1904, s. 522.
[55] Brevkoncept till A. L. Knuth 12 okt. 1695, T. S.; R. A. Bil. 56.
[56] Östman, *Inledning till stockholmsbilderna i Suecia antiqua*. St. Eriks årsbok 1919, s. 24.
[57] Brevkoncept till D. Cronström 12 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 46.
[58] Brevkoncept till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 47.
[59] Brevkoncept till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 47.
[60] Brevkoncept till D. Cronström 1 sept. 1697, T. S.; R. A. Jfr Bil. 76.
[61] Relationer 1697, m. 64, D. R. A. Bil. 36.
[62] T. S.; N. M. Bil. 15, 16.
[63] Brevkoncept till D. Cronström 23 aug. 1698, T. S.; R. A. Bil. 50.
[64] Det första projektet synes ligga mellan åren 1680—86, Lorenzen, *Den danske Centraladministration*, not 6.
[65] Jfr Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924.
[66] Avskrift ur Relationer 1694—95, n:r 21, D. R. A. Bil. 21.
[67] Tryckt i Handl. rör. Sveriges Historia IV, utg. av A. Fryxell.
[68] Luxdorphs brev till kungen 19 maj 1697; tryckt i Handl. rör. Sveriges Historia IV, utg. av A. Fryxell. Tyvärr saknas magistratprotokollen från 1697 i Stockholms rådhusarkiv, vilka säkerligen innehöllo intressanta uppgifter om dessa förhållanden.
[69] Jfr Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924, s. 45.
[70] Memoire touchant ce qui pourroit estre requis, pour former le dessein sur un lieu, que l'absence defend de voir. Arkivet, N. M. Bil. 7.
[71] I Ingeniörscorpsets arkiv. Publ. av Schiøtt, a. a., s. 250.
[72] Bil. 8.
[73] Brevkoncept till D. Cronström 14 maj 1694, T. S.; R. A. Bil. 40.
[74] Brevkoncept till D. Cronström 21 juli 1697, T. S.; R. A. Bil. 47.
[75] Lorenzen, *Studier i dansk Herregaards Arkitektur*, s. 154.
[76] Beckett, *Frederiksborg* II, s. 116; Weilbach, *Frederiksborgs Slot*, s. 42.
[77] Den i Nationalmuseet i Köpenhamn befintliga skissen är av Tessin, då den är utförd i fullkomlig överensstämmelse vad gäller teknik, papper etc. med en i museet befintlig annan skiss (fig. 13), som utgör en plan till slottet så som det sedan av Tessin fullföljdes.
[78] Jfr Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924.
[79] Lindblom, Konstvetenskaplig tidskrift 1923—24; jfr Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924.
[80] Exempelvis arsenalsprojektet i Stockholm, Josephson, *Tessins slottsomgivning I*, Konsthistoriska sällskapet, publ. 1922.
[81] Schiøtt, a. a., s. 288—289.
[82] Brevkoncept till A. L. Knuth, T. S.; R. A. Bil. 51.
[83] T. S.; N. M.
[84] T. S.; N. M. Den till laveringarna fig. 29—32 hörande planen har icke reproducerats, då den blott upprepar av de stora planerna kända förhållanden.
[85] T. S.; N. M.
[86] Slottsarkitektkontoret, Stockholm.
[87] Fullerö arkiv.
[88] Brevkoncept till D. Cronström 23 aug. 1698, T. S.; R. A. Bil. 50.
[89] Explication 5 juni 1694. Bil. 9.
[90] Explication 1694. Bil. 9.
[91] T. S.; N. M.
[92] Brevkoncept till A. L. Knuth 5 juni 1695, T. S.; R. A. Bil. 54.
[93] Explication 1694. Bil. 9.
[94] *Observationer* etc. Avskrift, T. S.; R. A.
[95] Lindblom, som härlett Stockholms slotts med Köpenhamns slotts likartade arkadsystem från Palazzo Farnese, har byggt detta på felläsning av ett Tessinskt manuskript (Tidskrift för Konstvetenskap 1923, 24, IV, s. 23, 24). Tessin har i sin promemoria (Arkivet, N. M., A. 310) icke talat om Palazzo Farneses "bogen", utan om dess "bäncke", d. v. s. de å utansidorna av Palazzo Farnese inbyggda stenbänkarna, vilka han tänkte placera inne å borggården i Stockholms slott. Detta

hindrar emellertid icke att samstämmigheten i mått kan tyda på studier av Palazzo Farnese — ehuru visserligen gård- och arkadsystemet för övrigt är så olikt som tänkbart; Tessin anger rörande Amalienborgs slott på en lös lapp följande: "Die Arcaden werden etwas über 6 el. al Palazzo Farnese seyndt sie 6 el. ¼, etwass grösser."

[96] *Observationer* etc. T. S.; R. A.

[97] Arkivet. N. M. Bil. 11.

[98] Arkivet. N. M. Bil. 11.

[99] Blyertsskiss i slottsarkitektkontoret; publ. av Lindblom, a. a., fig. 7, men där med annan förklaring: "Gröna gången lefver tydligen i fantasien t. o. m. hos Tessin", a. a., s. 20.

[100] Josephson, *Tessins slottsomgivning II*, Konsth. sällsk. publ. 1923.

[101] Se Josephson, St. Eriks årsbok 1922, s. 62.

[102] Denna senare mening företräddes av Lindblom, a. a., s. 13.

[103] *Observationer* etc. Avskrift, T. S.; R. A. Den lilla förkroppningen å fönstren i övre huvudvåningen å rekonstruktionen osäker.

[104] A 30, Arkivet, N. M.

[105] *Observationer* etc., T. S.; R. A.

[106] *Traicté* etc. Ms. i K. A.

[107] Gurlitt, a. a., s. 386—87.

[108] Bil. 11.

[109] Böttiger, *Studier rör. Stockholms slott I*, s. 1—5.

[110] *Traicté* etc. K. A. En Tessinsk korrespondens, T. S.; R. A., visar tillkomsten av denna arkitekturteori och tillkomståret, 1717.

[111] Bil. 12.

[112] Ms. i K. A.

[113] Sirén, a. a., fig. 43.

[114] Arkivet, N. M.

[115] Sirén, a. a., fig. 17.

[116] Kyrkoritningen är publicerad av A. Lindblom, St. Eriks årsbok 1924, s. 62, men såsom Tessinsk ritning till Riddarsalen på Kristiansborg. Någon riddarsal förekommer emellertid icke i Amalienborgprojektet; någon ritning till Kristiansborg har Tessin överhuvudtaget icke utfört.

[117] Bil. 12.

[118] Böttiger, *En Krönika om den Tessinska slottskyrkan* 1693—07, Sthlm 1918, se särskilt bild 3.

[119] Jfr Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924, h. 1, s. 49.

[120] Enligt planen av 1697 i Slottsarkitektkontoret samt därtill hörande interiörskiss å Fullerö (opubl.).

[121] Planen av 1697 i Slottsarkitektkontoret samt interiörskiss å Fullerö (opubl.).

[122] Lindbloms uppfattning av den Tessinska rikssalens arkitekturhistoria, St. Eriks årsbok 1924, s. 54—57, kan förf. icke dela. Till en början säger Lindblom att först 1697 förlägges rikssalen helt inom slottsfyrkantens byggnadskropp och intrycket av särskilt hus försvinner; även före branden 1697 var emellertid detta förhållandet (jfr Sv. Tidskrift 1924, h. 1); denna tidiga rikssal skulle enligt Tessins anteckning (se Konsth. sällsk. publ. 1922, s. 44—45) vara två våningar hög, men under sig hava en och *en halv* våning hög troféhall — alltså uppbyggnaden i dess helhet innefattar den nya slottsarkitekturens uppbyggnad av tre våningar och en halvvåning mellan första och andra våningen. Efter branden 1697 framkommer planen av den nya rikssalen; Lindblom karakteriserar den sålunda: "En dubbel rad av murade kolonner indelar salen i tre skepp"; men en treskeppig sal kräver platt tak eller tre parallellvalv. Kolonnraden, som icke skulle bestå av murade kolonner, avser såsom framgår av planen att bära läktare; ritning å densamma finnes för övrigt bevarad (å Fullerö). Det är på denna väg Tessin kommer fram till den slutliga rikssalskompositionen med rudimentär läktare med barriär; denna slutliga ritning, sedermera kopparstucken, var färdig senast år 1704 enligt Tessins korrespondens. Skillnaden mellan de närstående Tessinska typerna av kyrksal och profansal ligger mycket i detta läktararrangemang. Amalienborgprojektets kyrka, av Lindblom behandlad som riddarsal, får därför icke utan vidare anses förebildlig för Jardins riddarsal. Den Tessinska praktsalens stil (alltså icke den franska galleristilen) — dubbla våningar, skilda av entablement, uppburen av kolonner eller pilastrar och bärande skulptur, däröver välvt tak — är som

nämnt barockkyrkans; vid profansalen tillkommer studier av läktarsalar med skulptur å barriären såsom Palladios teater eller utan som Frederik III:s av Tessin beundrade bibliotek. Skall, som L. gör, sammanställningar göras med ytterfasader — något som för detaljbildningens vidkommande skulle kunna vara rimligt — bör därtill naturligen icke väljas franska 1700-talsfasader, tillkomna långt efter Tessins på 1690-talet färdiga praktsalstyp, utan 1600-talsfasader med liknande kolonnmotiv, såsom Le-Vaus och Mansarts Versailles, sedda av Tessin.

[123] Sirén, a. a., s. 212 samt fig. 95—97.

[124] Brinckmann, *Die Baukunst des 17. und 18. Jahrh.*, s. 147.

[125] Sirén, a a., s. 99—100.

[126] Sirén, a. a., s. 107.

[127] Arkivet, N. M.

[128] Jfr dock exempel på därmed överensstämmande italienska lösningar, Brinckmann, *Die Baukunst des 17. und 18. Jahrh.*, s. 126.

[129] Brevkoncept 30 nov. 1698, T. S.; R. A.

[130] *Stockholms slott*, St. Eriks årsbok 1922, s. 78.

[131] *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924, s. 52.

[132] Konsth. sällsk. publ. 1922, s. 79 o. f.

[133] Brevkoncept till D. Cronström 1 sept. 1697, T. S.; R. A. Bil. 48. Cronströms svar. Bil. 72—79.

[134] Sirén, a. a., s. 93.

[135] Brevkoncept till D. Cronström 9 febr. 1698, T. S.; R. A.

[136] Josephson, *Tessin och slottsbranden*, Sv. Tidskrift 1924, s. 53.

[137] De franska arkitekternas, av D. Cronström upptecknade svar finnas bevarade i avskrift å ett löst blad, T. S.; N. M. Bil. 15, 16.

[138] Brevkoncept till D. Cronström 23 aug. 1698, T. S.; R. A. Bil. 30.

[139] Arkivet, N. M. Bil. 12.

[140] Arkivet, N. M. Bil. 12.

[141] Arkivet, N. M. Bil. 14.

[142] Brevkoncept till D. Cronström 5 apr. 1698, T. S.; R. A.

[143] Relationer 1698—7 jan. 1699, D. R. A.

[144] Cit. efter Schiøtt, a. a., s. 289, Worsaae, *Christian V:s testamenter.*

[145] Trap, *Danmark I*, s. 121.

[146] F. J. Meier, *Kristiansborg*, Nord. Tidskrift 1884.

[147] Publ. av V. Lorenzen, *Den danske centraladministration*, s. 31.

[148] Cit. efter Schiøtt, a. a., s. 323.

[149] Meldahl, *Frederikskirken*, s. 14.

[150] *Danmark*, 3 uppl., s. 138.

[151] a. a., 323.

[152] E. Holm, *Danmark-Norges hist. II*, s. 583, cit. efter Schiøtt, a. a.

[153] Meier, *Kristiansborg*, Nord. Tidskrift 1884, s. 638.

[154] Det Häusserska slottets utseende känna vi väl genom en serie avbildningar och byggnadsritningar, däribland: Thurah, *Den danske Vitruvius*, en serie planer och fasader; en serie originalritningar av Häusser i Danska Nationalmuseet, Top. avd.; en utmärkt lavering av le Clerc i Kunstmuseet, Kobberstikssaml.; fasadteckningar av Chr. Leinberger 1742, publ. av Mollerup, *Dannemarks gamle Hovedstad*, 1912.

[155] Publ. av Schiøtt, a. a., s. 324. En kopia av originalet har förf. haft tillfälle studera i Tegnestuen, Kristiansborg.

[156] Nielsen-Köbke, *Vor Frelsers Kirke*, s. 3.

[157] Fredrik V:s atlas, D. K. B., publ. av Schiøtt, a. a., s. 325.

[158] Nielsen-Köbke, *Vor Frelsers Kirke*, s. 14.

[159] Jardins utkast till dekoreringen av riddarsalen publ. av Mario Krohn, *Frankrigs og Danmarks Kunstneriske Forbindelse i det 18:e Aarhundrede*, pl. 9, 10.

[160] Av Hansenbiografierna har särskilt använts C. M. Smidt, *Arkitekten C. F. Hansen*, Tidskrift for Industri 1911. Rörande slottsbygget särskilt Fr. Schiøtt, *Christiansborgs slot*, Architekten 1903; F. J. Meier, *Kristiansborg*, Nord. Tidskrift 1884.

[161] Ett utmärkt studiematerial står till buds genom det 1921 utgivna arbetet: *Samling af Bygninger tegnede af C. F. Hansen*, Kjöbenhavn. En serie utomordentliga originalteckningar till slottets detaljer förvarade å Stallmestergaardens vind, Köpenhamn.

[162] Enligt vänligt meddelande till förf. av den vid ombyggnaden verksamme slottsförvaltaren.
[163] Jag dömer efter det synnerligen fyllige materialet (95 blad) i nyss citerade arbete.
[164] Smidt, a. a., s. 19—23.

Clausholm.

[1] H. Berner Schilden Holsten, *Clausholm*, Kbhvn 1919. *Danske Herregaarde ved 1920*, Clausholm.
[2] H. Berner Schilden Holsten, a. a., s. 15. Enligt en på förfrågan, vänligt av nämnde förf. meddelad upplysning, är det icke konstaterat, när Reventlow började bygget.
[3] Lorenzen, *Studier i dansk Herregaards Arkitektur*, s. 94, 141, 150, 158—59. Lorenzen, *Köbenhavnske Palæer*, s. 77 o. f.
[4] Bil. 29, 30, 31, 32, 34, 35. Korrespondensen kan följas från 28 nov. 1694 till 1 maj 1695; fastän några av breven icke hava adressaten utsatt, framgår av sammanställning mellan breven helt tydligt vilka partier som avse den Reventlowska beställningen.
[5] H. Berner Schilden Holsten, a. a., s. 37.
[6] Böttiger, *Hedvig Eleonoras Drottningholm*, pl. XXIV.
[7] En avgjutning av bysten finnes i Frederiksborgs museum, *Vejledning 1913*, s. 70.
[8] Jfr *Tagebuch des Herrn von Chantelou*, utg. av Hans Rose, München 1919.
[9] Karta från 1684, återgiven i H. Berner Schilden Holsten, a. a. Jfr Lorenzen, a. a., s. 167.
[10] F. Richardt och C. A. Becker, *Prospecter af Danske Herregaarde*, 1852.
[11] Lorenzen, *Köbenhavnske Palæer*, s. 87 o. f.

Frederiksbergs slott.

[1] F. J. Meier, a. a., s. 29.
[2] A. Eberlin, a. a., s. 15.
[3] F. R. Friis, *Saml. til Dansk Bygning- og Kunsthistoria* 1872—78, s. 83.
[4] a. a., s. 23.
[5] a. a., s. 32 o. f.
[6] a. a., s. 11.
[7] *Köbenhavnske Palæer*, s. 33, 31.
[8] Lorenzen, *V. Landgaarde og Lyststeder*, s. 10, 13.
[9] Architekten 1920, s. 10.
[10] Particulairkammeret, Bygningsregnskaber, Baurechnung des Hauses Friderichsbergh, D. R. A.
[11] Meier, a. a., s. 32.
[12] Brevet ligger i samlingen Tessins konceptbrev till D. Cronström, T. S.; R. A. Brevet har ingen adressat, och begynner med titeln "Monsieur". Den fortsatta kända korrespondensen utgöres av ett brev av 16 mars 1697, T. S.; R. A. som även ledes begynner med titeln "Monsieur", men som angives vara ställt till "Mr d'Holsten à Coppenhague". Med denne Holsten måste avses deputeraden för finanserna, Joh. Georg Holsten. Vi känna ett parallellfall, nämligen då Fredrik IV år 1709 skulle bygga baracker för Livgardet till häst, att förberedelserna för bygget träffades av J. G. Holsten jämte generalbyggmästaren. Se Lorenzen i *Den danske centraladministration*, s. 66—67.
[13] Strängnäs stiftbibliotek.
[14] Tessins konceptbrev, T. S.; R. A. Bil. 69.
[15] I konceptbrev till A. L. Knuth 16 mars 1697, T. S.; R. A., upplyser Tessin även så att Mr Cavallier medför "den Dessein von Ihro Könige. Hoheiten angehendt dem Garthen zu Amacker", samt att Cavallier sedermera skall resa till Persien. Bil. 65.
[16] Marquard, a. a., s. 488.
[17] Arkivet, N. M. Bil. 70.

[20] Meier, a. a., s. 2, 7.
[21] Ur Specifikation 1703 l. 1704, cit. av Friis, a. a.
[22] Meier, a. a., s 51.
[23] Meier, a. a., s 56.
[24] T. S.; N. M. Det ena bladet publ. Sirén, a. a., fig. 45.
[25] Förhållandet iakttaget av Roosval, *Burchardt Precht*, s. 8, not 1.
[26] Guillaumot, *Chateau de Marly le Roi*.
[27] Jfr Lorenzen, *Landgaarde og Lyststeder*, s. 11.
[28] Lorenzen, *Landgaarde og Lyststeder*, s. 13.
[29] Bendix Diderichsøns lovdikt, cit Eberlin, a. a., s. 26.
[30] Meier, a. a., s. 78.
[31] Bilag etc. til Bygnings-Regnskabet 1696—1702, Bygningsvæsen 1696—99, D. R. A. Bil. 71. Kontraktet, som är i avskrift, är odaterat, men ligger samman med ett likartat snickerikontrakt, dat. 5 jan. 1700.
[32] Meddelad bl. a. av Schnitler, *Trädgårdskonstens historia*, s. 197.
[33] Brevkoncept till Holsten 23 jan. 1697, T. S.; R. A. Bil. 68.
[34] Meier, a. a., s. 81.
[35] Meier, a. a., s. 85.
[36] Meier, a. a., s. 77.
[37] Koncept med titeln "Remarques touchant les Jardins de propreté, et premièrement de leur situation"; T. S.; R. A.
[38] Publ. Sirén, a. a., fig. 60.

Fredensborgs slott.

[1] F. J. Meier, *Efterretninger om Fredensborgs Slot*, Kbhvn 1880.
[2] *Den danske Centraladministration*, s. 73.
[3] *Gammel dansk Kunst* 1921, s. XXI.
[4] Architekten 1920, s. 11.
[5] Jfr Lorenzen, a. a., s. 62.
[6] Publ. bl. a. av Weilbach, Architekten 1920.
[7] D. K. B.
[8] Meier, a. a., s. 85.
[9] Jfr Weilbach, *Frederiksborg*, s. 50—51.
[10] Uppmätningar under slottsarkitekt Th. Jörgensens ledning, förvarade i Tegnestuen, Kristiansborg. Slottsarkitekt Th. Jörgensen har välvilligt till min disposition ställt kopior av uppmätningarna, för vilket jag här vördsamt tackar.
[11] Jfr s. 102.
[12] Jfr s. 148.
[13] V. Seeger, *Fredensborg*, Helsingör 1915.
[14] V. Seeger, *Fredensborgs Slotshave*, 1917.
[15] F. Burger, *Die Villen des Andrea Palladio*.
[16] Brevkoncept till D. Cronström 9 apr. 1712, T. S.; R. A.
[17] Ett år 1722 i en tidning — Kjøbenhavns maanedlige Postrytter — fällt yttrande, att Fredensborg "efter Modellen af det store Slot til Moden er bygget" har blivit uttytt (Meier) så, att slottet i Modena skulle varit förebilden. Men som påvisats (bl. a. av Weilbach), företer slottet i Modena ingen släktskap med Fredensborg. Är det icke möjligt att uttrycket "det store Slot til Moden" skall förstås "det store Slot à la mode"? Prepositionen *till* tyder ju icke på att slottet *i* eller *vid* Modena avses, men kan möjligen ersätta den franska prepositionen *à* i nämnda fras. Det allmänna uttrycket: Slottet på modet skulle i så fall kunna syfta på något lustslott av denna beskrivna typ, kanske Marly.

Vor Frelsers Kirke.

[1] Sirén, a. a., s. 65.
[2] T. S.; R. A. Bil. 3.
[3] Jfr Lorenzen, *Kjøbenhavnske pakæer*, s. 30., ang. förhållandet vid förberedelserna för den nye Nørreport.

[4] Nielsen-Köbke, a. a., s. 4.
[5] Avbildad av Thurah i *Hafnia Hodierna*. Jfr medaljen med ett tidigare förslag till tornspira, publ. av Nielsen-Köbke, a. a., s. 3.
[6] Sirén, a. a., s. 65.
[7] Jfr Josephson, *Tessins slottsomgivning I*, Konsth. sällsk. publ. 1922.
[8] Som en intressant detalj, ovisst om den skall sättas samman med Tessin-studier eller ej, kan nämnas, att originalritningar till takkonstruktionen för Vor Frelsers Kirke befinna sig i Sverige, nämligen i U. U. B. Top. pl. Danmark.
[9] Brevkoncept till A. L. Knuth 13 april 1695, T. S.; R. A. Bil. 52.
[10] Top. saml. D. N. M.
[11] Hårlemanska saml. N. M.
[12] Avbildad av Thurah, *Den danske Vitruvius I.*
[13] Friis, *Bidrag till dansk Kunsthistorie*, s. 400—01.
[14] Brevkoncept till A. L. Knuth, T. S.; R. A. Bil. 51.
[15] Brevkoncept till A. L. Knuth 8 maj 1695, T. S.; R. A. Jfr dito till D Cronström 22 maj 1695, T. S.; R. A. Dito till A. L. Knuth 5 juni 1695 T. S.; R. A. Bil. 53, 43, 54.
[16] J. F. Meier, *Ett par notiser om altaret i Vor Frelsers Kirke*, Tilskueren 1890, s. 101 o. f.
[17] T. S.; N. M. Avritningar av de Tessinska teckningarna hava genom K. Warburgs förmedling publicerats av Köbke, Tidskrift for Kunstindustri 1897, s. 31 o. f.
[18] Sirén, a. a., s. 162—164. Flera detaljteckningar i N. M. och å Fullerö; den här meddelade teckningen från Westinska saml. i U. U. B.
[19] Roosval, *Burchardt Precht*, s. 30.
[20] Sirén, a. a., s. 164.
[21] Brevkoncept till A. L. Knuth 12 juni 1695, T. S.; R. A. Bil. 55.
[22] Brevkoncept till A. L. Knuth 12 okt. 1695, T. S.; R. A. Bil. 56.
[23] Brevkoncept till A. L. Knuth 26 okt. 1695, T. S.; R. A. Bil. 57.
[24] Friis, Bidrag till dansk Kunsthistorie, s. 44.
[25] Ett förslag till Karl XII:monument synes sålunda återgå på Pugets välkända Alexanderstatyett; se Josephson, *Tessins slottsomgivning I*, i Konsth. sällsk. publ. 1922.
[26] Brevkoncept till A. L. Knuth 8 maj 1695, T. S.; R. A. Bil. 53.
[27] Brevkoncept till A. L. Knuth 15 april 1696, T. S.; R. A. Bil. 60.
[28] Meier, *Frederiksborgs Slot*, s. 136.
[29] Denna och efterfölj. uppgifter ur Friis, a. a.
[30] Nielsen-Köbke, a. a., s. 13.
[31] Friis, a. a., s. 56.
[32] Se exempelvis den av Fraschetti, *Il Bernini*, s. 372, publicerade teckningen från Collezione Rospigliosi.
[33] Paludan, *Beskr. over Kbhvn*, s. 69.
[34] Böttiger, *Studier rör. Stockholms slott II*, s. 3 o. f.
[35] En opubl. teckning till altaret finnes i T. S.; N. M.
[36] Friis, a. a., s. 57.
[37] Mem. ang. statuerne 1712, T. S.; R. A.
[38] F. R. Friis, *Altertavlen i Frelserskirken* paa Christianshavn i Bidrag til dansk Kunsthistorie, s. 44 o. f.
[39] Nielsen-Köbke, a. a., s. 12.
[40] Josephson, *Tessins slottsomgivning I, II*, Konsth. Sällsk. publ. 1922, 23. Man jämföre även postamenten å Tessins elefantportal och å elefantstödet i den danska kyrkan.

Den kungliga praktsängen.

[1] Brev från B. Luxdorph 21 mars och 15 aug. 1696, Sv. Rel., D. R. A.
[2] Bil. 53.
[3] Mejborg, *Billeder af Livet ved Christian V:s Hof*, s. 103.
[4] Marquard, a. a., s. 492, 495, 499, 504, 512.

Förf. ber vördsamt att få tacka d:r Fr. Beckett och d:r Bering-Liisberg vilka haft den stora vänligheten att hjälpa förf. med identifieringen av den Tessinska praktsängen.

[5] Jfr Böttiger, *Hedvig Eleonoras Drottningholm*, s. 62.
[6] Angående typens detaljer, se H. Havard, *Dictionnaire de l'ameublement II*, art. Lit.
[7] B. Olsen, *Sengekamre og Senge*, Tidskrift for Kunstindustri 1895.

Danmark och den Tessinska barocken.

[1] Friis, *Bidrag till dansk Kunsthistorie*, s. 37—38. Jfr Weilbach, *Dansk Kunstnerslexikon*.
[2] Architekten 1920, s. 10.
[3] *Den danske Centraladministration*, s. 70—73.
[4] Lorenzen i *Den danske Centraladministration*, s. 60 o. f.
[5] Schiøtt i Architekten 1907, s. 283—84.
[6] Publ. av Weilbach i Architekten 1920, s. 3.
[7] Av taket finnes en utmärkt gammal konstruktionsritning i U. U. B., top. pl., Danmark.
[8] Jfr Lorenzen, *Københavnske Palæer*, s. 29.
[9] Publ. bl. a. av Mollerup, *Dannemarks gamle Hovedsted*.
[10] Lönngången kommer till synes å Marselii stick av Slotsholmen 1718, liksom å en målning från cirka 1730, publ. av Lorenzen, a. a., s. 31.
[11] Publ. hos Lorenzen i *Det danske Centraladministration*, s. 29 och 38.
[12] Lorenzen, a. a., s. 49. L. har i sin intressanta utredning av denna byggnad med styrka framhållit dess beroende av Frederiksbergs slott.
[13] *Den danske Vitruvius II*, pl. 118—120.
[14] Schiøtt, Architekten 1907, s. 264.
[15] Avb. i Lorenzen, *Københavnske Palæer*, s. 68.
[16] Lorenzen, *Landgaarde og Lyststeder*, s. 28 o. f.
[17] Meier, a. a., anger intet år för denna paviljong. Möjligen avses därmed den av Meier å s. 17 omnämnda paviljongen, som uppfördes strax efter år 1722.
[18] Tab. 26.
[19] Lorenzen, a. a., s. 32.
[20] Schnitler, *Trädgårdskonstens historia*, s. 143 o. f.
[21] *På Ledreborg*, publ. av Schiøtt, a. a., s. 245.
[22] Publ. av Schiøtt, a. a., s. 250.
[23] Lorenzen, *Københavnske Palæer*, s. 113 o. f.
[24] a. a., s. 114.
[25] L. Bobé, *Sorgenfri Slots Bygmester*, Fra Arkiv og Museum IV.
[26] Bering-Liisberg, *Rosenborg*, s. 163 o. f.
[27] Jfr Schnitler, a. a., s. 192. Beckett-Jensen, *Gammel dansk Kunst*, s. XIX.
[28] Weilbach, *Frederiksborgs Slot*, s. 54.
[29] Chr. Axel Jensen, *Danmarks Snedkere og Billedsnidere* i tiden 1536—1660. Jfr även Gr. Paulsson, *Skånes dekorativa konst*, och L. Weibull, *Bildhuggare och träsnidare i Lund och Malmö under renässancen*, Hist. Tidskr. f. Skåneland, I. Rörande såväl 1600- som 1700-talets skulpturkonst en god överblick i V. Lorenzen, *Roskilde Domkirke*, 1924.
[30] Jfr om detta arbete Meiers åsikt i *Efterretninger om Fredensborg*, s. 29.
[31] Friis, *Bidrag til Dansk Kunsthistorie*, s. 53.
[32] Jfr exempelvis *Ouvre d'architecture*, uppl. 1751, II, n:r 72.
[33] *Konsten i Danmark under Frederik V og Christian VII*, 1906, s. 19—21.
[34] Mario Krohn, a. a., s. 12 o. f.
[35] Jfr Roosval, *Burchardt Precht*, s. 27 o. f.
[36] Jfr Josephson, *Svensk 1800-talsarkitektur*, s. 12.

BILAGOR

Bil. 1.

[ANTECKNINGAR Å PLANEN FIG. 4 AV N. TESSIN 1687 RÖRANDE LAMBERT VAN HAVENS SLOTTSMODELL. T. S.; N. M.]

NB. Annotationen wie der neue Schloss dessein in Copenhagen beschafft ist, nembl. wornach dass modell ist formiret, welches 20 Ellen lang ist, und wovon Hr. Lambert von Hagen den dessein formiret hat. Dass schloss solte auf allen Seiten 40 Ellen breit seijn, die kellers 6 Ellen hoch, die erste wohnung 9 Ellen, die andere 11 el. etc. die underste mauern von der ersten wohnung hat er 13 qw. dick gehalten. Es soll 3 gantzen wohnungen hoch werden, und eine Mezanille zu überst, die fensters seijndt mit ornamenten herumb. Inwendig im Hoff ist die underste wohnung nur mit Arcaden und Dorique Ordre, oben aber nicht.

A ist dess Königs Drabantsahl.
BB I. Maij Antichambres.
C Audientz Cammer.
D Gallerie.
E grösserer Audientz Sahl.
F Gallerie.
G Sahl.
H Gang nach der Kirche.
I Die Kirche mit ihren lechtern zur communication nach der Königin appartement, welches ebenfalss gegen über zu liegen solte kommen.

Wie die eusser[sten] alle Zimber zu parade solten [seijn], so wolte [man] die inneren [be]wohnen, alss [die] KLMNOPQ, zu dess Königs und der Königin wohnzimbern, alss Alcoven etc.

RRRSSS solten die Appartements vor den printzen seijn.

TTTVVV solten bey Königine Appartement vor den printzessinnen seijn.

Vbr den vier Erkhern solten thürmer kommen, undt über der Kircken ein hoher thurm.

Seine Alcove will der König neben dem Drabantsahl haben, wesswegen Sie in keine Svite solte kommen.

NB. Vnten umb den hoff herumb biss an der Kirchen auss beijden seiten kommen arcaden, von welchen man über all in den Collegien kan hineinkommen wie auch zu den logimentern von den hoff Officirern.

Auss dess Königs appartement kan man die Schiffsbaurern, die Flotte im haffen, ja auch gantz biss Schonen übersehn, die fenster im piano nobile wahren im lichte 5 ellen hoch undt 11 el. breit gehalten: Dass dach fiel wegen der grossen breite sehr hoch auss, undt ist die Svite der Zimmer mit gar zu vielen Sählen gebrochen. Undten umb dem hoff wahren 9 tritt bezeijchnett, welches aber nur ein Zocle soll werden wegen der keller hofe. NB. es währe aber muglich besser dass der gantze hoff einwendig vom alten gruss des Schlosses ausgefüllet würde.

[ANTECKNINGAR AV N. TESSIN RÖRANDE KÖPENHAMN, 1687. T. S.; R. A.]

Beij NB ist ein Krahn, wormit sie die Stijckke flach so vom Zeuchhause in den Schiffen lasten können, denn die Kriegss Schiffe da dicht anlegen können, wie im gleichen beijm brauhauss. Dass Zeuchhauss ist sehr gross, undt unten in der mitten stehen grosse pfeiller, woran die gewelbe geschlossen seijendt, undt alhie liege endelangt auss dem flor die metallerne Canonen, so zu den Schiffen gehören, undt beij den mauern seijndt die Kugeln undt andere bereitschafft darzu aufgestapelt, auf dem hoffe liegen die eijsserne Stijkken mit dero Kugeln: in der anderen Wohnung hengen die Curassen auss beijden seiten zwischen den fenstern über einander. Auf beijden seiten seijendt 2 gänge, deren jeder ungefehr 12 el. breit ist, alwor die trophein von Standerten undt fahnen über hengen, so im letzteren Kriege genommen seijndt. Zwischen diesen beijden gemelten gängen seijendt 41 tafelen vor musquetten, da am Ende Curassirer stehn wie beij + angewiesen ist, Zwischen diesen tafelen seijndt wieder Curassen aufgehengt, die biss ans dach hinauf hengen, unter dhenen man aber endelangs bey die 300 el. nacheinander über die beijde reijgen der musquetten wegsehen kan. Auf jede tafel wahren 300 musquetten 150 oben gegen einander gekehret, undt darunter imgleichen andere 150, so zusammen 12,300 machen, unten könte man auf selbigen taffeln im nothfall ebenmässig noch eine solche reijge legen. Diesses wahr zugleich hübsch, undt hat der H. Oberst Munck die direction hierüber, undt wirdt niemandt ohne dess Königs wissen undt willen insonderheit von frembden hineingelassen. In der ersten wohnung vom dach hängen in der mitten all dass gewehr so zu den Schiffen Armirung gehörte, undt vor jedes Schiff wahr auf beijden seiten endelangs den fenstern mit hölzerne gegitterwerck abgetheilet, worinnen die thaur undt andere bereitschafften conserviret wurden, undt antwortete dass gewehr dargegenüber, undt übrall wahren der Schiffe nahmen am eingang der abgetheilten gegitter bezeijchnett, worzu es gehörig wahr. Oben darüber in den andern estagen vom Dach wahren Siegels undt allerhandt andere Sachen verwahret.

Dass brauhauss ist imgleichen sehr gross, vor dem brauen dess hoffes seijendt 2 kessels dheren in der einen 20 undt in der andern 24 tonnen zugleich können gebrauet werden. In dem grössern seijendt 2 sehr grosse kupferne kessels, worinnen es vor die flotte wirdt gebrauet, in dem einen kan man 100 tonnen, undt in dem andern 136 tonnen zugleich undt in einem tage brauen. Der gröste Schiene ungefehr 12 el. in diameter zu seijn, undt über 10 qvartier tief, undt wahren auch ungefehr 10 qv. hoch undt über 6 ellen breit in diameter vor dass holtz. Zweij faden holtz werden zugleich hinein gethan, undt darnach nach der handt 2 pfaden dazu biss es gebrauet ist. Unten ist eine grosse thüre da man dass holtz hinein thuet undt ist in der mitten unten endelangs eine gang von 5 qv. hoch undt ungefehr eine el. breit, worinnen sich die asche samblet, welcher gang aber etwass von einander mit eijserne barren von 4 zoll dick überleget ist, umb dass holtz zu tragen, welche stangen dennoch gantz krumb gebrandt wahren. Gegen über die gemelte thüre vom Ofen wahr ein gross loch so hinauss gieng zum gang der rundt umb den kupfernen kessel gehet, worinnen die hölze undt flamme sich herumb zwinget, undt so durch der hohen pfeiffen, so über der

thüren undt vom ofen antwortet, herausgehet. Hierüber Alle kan ein kerl durchkommen, undt umb den kessel herumbgehen. Oben wirdt dass maltz über all gedrucket. Dass bier wirdt durch gewisse robinets undt — — — in einem grossen bassin geleitet sich abzukühlen. Enfin dass brauhauss ist das grösste und beste so ich gesehen habe.

Bil. 3.

[ANTECKNINGAR AV N. TESSIN ANGÅENDE KÖPENHAMN 1687. T. S.; R. A.]

Memorial angehendt Copenhagen.

N. B. beijm Goldtschmidt Mor ist sein cousin Finster der beste arbeiter. Der Gräfwin Louisa dochters nembl. der Gräfwin Alfelts Sarck wurde dort gemacht, undt wahr umb 1500 Rdhl. verdungen. Die grosse lichtarmen werden dass st. 272 lodt zu wägen kommen, dass lodt kostet 26 l Schilling an Silber, undt ist 13 ½ lödig die arbeitzlohn darzu auf jedem lodt ist 8 lübsch Schilling, so zusammenmacht 34 l Schilling jedes lodt. N. B. 48 l Schilling machen 3 mark lübsch od: einen Rdhlr. N.B. die differente formen der lichtarmen, so alle geformet wahren undt mit or brunij vergul. Diese materie da sie von formen, ist von kreijde, fischschupfen eine colle etc., so wie ein druck zugerichtet wirdt, undt so auf ein bredt gedruckt in der gibssirung forme, so werden auch alle oval rahmen gemacht, aber der materie zubereitung hält er sehr geheimb. In Stahlerne formen druckten sie messingerne leisten ein so sie umb Spiegels undt schildereij rahmen emploijren etc. wesswegen sie so wohlfeil können gegeben werden. Er hat privilegium alle seine sachen zollfreij ausszuschikken, undt wenn jemandt anders sich anmeldet, ist er besser in seiner arbeit (da ein jeder seine probe von macht) so kriegt er seine privilegæa, ist er gleich partagiret er mit ihme, etc. Ballin in Paris ist der beste gold schmidt gewesen, anitzo ist es M: r Loir so wohl ordonniret, undt aux Gobelins ist, M: r Launeij à la Gallerie du Louvre ist darnach der beste. N.B. die licht cronen so ich sahe, welche er vor 40 Rdhl. dass st. versilbert von messing liefert, undt guth auss sahen, sie hatten 8 pfeiffen. In flaschen wurde dort trefflich nett gegossen. N. B. die differente basrilieven, insonderheit von Kindern umb eine taffel herumb.

Dass Modell vom Schloss habe ich mit H. Lambert von Hagen gesehn, es ist 20 ellen lang, mit den Ställen, Inwendig im hoff seindt die arcaden 11 qv. hoch von der erden, so gar übel stehet, nembl. mit kellerfenstern unter.

Die fenster seijndt orniret, haben alle frontispicen, meist rundt, stehn aber sehr dicht aneinander, so dass dass vivo nicht mehr ist alss die ouverture vom fenster. Inwendig im hoff ist auf jede seite ein sehr gross frontispice. Der thurm ausswendig auf der Kirchen gegen dem Stall bricht dass eüssere grosse frontespice sehr garstig, undt seindt die smalle hohe Kirckenfenster sehr garstig.

Die Kircke im Christianshafn ist biss ans dack fertig, so dass nur inwendig die gewelber fehlen, die 4 pfeiler in der mitt, seijendt von gehauen godtlandzstein, aber unten mit Ziegel aufgemauert, so ein grosser fehler ist, die Kirche hat schont qvasi 70,000 Rdhlr gekostet, so sehr viel ist, dass gantze landt contribuiret hirzu.

Sonsten ist in Copenhagen dass bauen sehr deüer, undt kosten die materialen so wohl alss handtwerker wohl dobbelt gegen Schweden. Ein Muster gesell von Zimberleuten kostet 14 mark kupffer geldt dess tages, die andere 12 mark, die

schlechtesten 10 mark dess tages. Sie mauern alle nach cubicellen, ihre elle ist viel grösser undt die Ziegel viel kleiner, dahero eine elle von ein dahler kupffergeldt biss 7 mark kan steigen, nach dheme viele Steinhauereij daran ist: die gantze ausswendige leiste der Kirchen ist von godtlandz gehauen stein.

Kollman ist sonsten der beste treiber od: Ciselleur, der die Königliche Zärcke meist hat gemacht, ist aber anitzo gantz ruiniret.

Von Tapetten dess itzigen Königs Actionen, so ich auch gesehn wo sie gearbeitet werden, seijendt 7 st. fertig, eins wirdt zu Micheli, dreije wahren noch unter händen undt die 12:te mahlet Benedix an, seijndt sl[echt] 7 ellen hoch undt von 7 biss 12 ellen lang.

Bil. 4.

[UR NIC. TESSINS RESEDAGBOK 1687. UR SIRÉN, NIC. TESSIN D. Y. STUDIERESOR.]

In *Copenhagen* bestehet des Königes künst Cammer von sieben Zimmern. Im ersten wahren eine gantze parteij sache vom stilleben gemahlt, unter andern 4 perspectiven die man durch ein glass durchsahe, von unterschiedlichen Einsichten. Hernacher kahme man in einer langen Gallerij, worinnen ein hauffen Schijldereijen wahren, aber die meisten schlecht undt von Modernen Meistern, alss Lambert von Hagen dem Gen. Baumeister, undt dem Frantz Agar dess Königs Mahler, der ein gesicht zimblich wohl mahlet, aber dass übrige alles estropijret. Dass beste darin wahr die Naïssance dess Jovis vom Carlo Lott, welches sehr schön ist lebens grösse vorgestellet. Hernacher 2 st. vom Rubens, dass eine der Kindermord, undt dass andere eine Baccanaille, so ich beijde in Kupfferstück habe; hernacher wahren der Sachen vom Cav. Liberi, ein st. vom Bassano, undt vom Spagnoletto etc. Im dritten Zimber wahren allerhande Contrefaits. In den übrigem vieren wahren allerhand Naturalien undt Mineralien zu sehen, wie auch rare gewähre, Medaillen undt andere Curiositeten, alss eine gantze Mumie von einem Indianschen Könige, eins von dehnen Kindern dheren so viel auf ein mahl gebohren seijnd alss tage im Jahre, [?] ein anderes Kindes vormit die Mutter in 28 Jahren swanger gegangen, welches im mutterleibe zu stein soll geworden seijn, undt viele andere därgleichen dinge, so wass swer zu glauben fielen. Einige gantze brodstijcke so noch den geruch vom brodt hatten undt zu stein wahren geworden; eine tode Salamander. Von Escheleten wahren viele sehr hübsche dinge dar zusehen, insonderhet dass von vnserem H. Ovenio, von alle adern im Menschen. Von Elfenbein wahren feine dinge zu sehen, insonderheit 2 st. von der Abnehmung Christi vom Creütz, dheren dass gröste sehr fleissig gearbeitet wahr, undt 10,000 Rdhl soll gekostet haben. Sonsten wahren alle diese Zimber gantz gross undt sehr aufgefüllet, aber meist von Kleinigkeiten alss Modellen undt kleinen bronzstatuen, von grossen Sachen wahr dar oben gar nichts besonders, keine eintzige grosse Statüe von marmor oder bronz wahr zu sehen, sondern ist diese gallerei mehr wegen ihrer mengde zu schätzen, alss dass sie solte sonderlich wohl choïsiret seijn, dennoch ist die Curiositet zimblich zu admiciren.

Der Hoch Sehl. verwittweten Königin lusthauss Amalienburg, ist plaisant genug situiret, worgegen über die itzige Regierende Königin ein lusthauss anlegen wirdt, zwischen welchen beijden eine Allée soll gepflantzet werden Sonsten will man sagen alss wenn Le Paultre hätte den Dessein von Amalienburg, so her nacher Ihr Maij:ten Schneider (där Anitzo wägemeister ist) hat exeqviret, woraus leicht zu presumiren wass daran seijn kan: Undt ist mehr daran zu sehen,

dass es ein hauffen gekostet hat, alss dass der Verstand an währe, dass flache dach darauf ist noch am besten practiciret, mit dem abhengenden Kupfferdoch so nicht gesehen wirdt, undt dass wasser heimlich abführet, mitt dem ebenen brätternen dach oben auf. Die Treppe darin ist mitt Thermen aber nicht sonderlich verstanden, undt von holtz, lauft schef vor der thüren vorbeij, so gegen dem eingang antwortet. Die Meubeln seind schlecht, die zimber niedrig, die dächer genugsam gearbeitet, aber schlecht ordoniret, die floren seijndt dass beste nemblichen von weissen marmor allein, wie auch mit braunen Ölandschen steinen bemengt. Die unterste wohnung hat die hoch Sehlige Königin bewohnet, welche sehr niedrig. Die invention von lucken zu schieben, so man darinnen hat wollen practiciren, möchte vielleicht besser können zu wege gebracht werden. Die zimber wahren nur mitt mediocren tapeten behenget, die audientz Cammer mit schwarzem sammet, mitt ein wenig seijde pan bande brodieret, vorn stunden zweij gantz niedrige Füsse mitt zweijen grossen Sammeten küssen, so in der stelle vor Tabouretten dienten. Fluchss wenn man zur vorstuben hinein kahm hungen im ersten zimber die Königl. Contrefaïts, aldar stund ein Billiard. Der grosse Sahl oben wahr mitt Corinthischen pilastern oder Order verzieret, welches alles von holtz wahr gesnietten, undt noch solte verguldt worden, sonsten wahr er sehr niedrig vor seiner grösse, undt hatte licht von dreijen seiten. Sonsten wahr hie in der vorstuben zu sehen der stuhl, wormit ihr Maij: tten sich haben flegen herunter zu lassen undt wiederumb auf zuführen, so einer aus Hannover hat gemacht, vorbeij auch Ihr Maij: tten die hochsehl. Königin einmahl dass unglück gehabt, einen fall zu thun, där zimblich gefährlich gewessen; där es hantiret, berichtete unss, dass es ihme einmahl hätte all dass fleisch biss auf den Knochen der einen seite der finger weggenommen etc. Die betten wahren sehr slecht, öberst im hauss wahr ein niedriger Sahl, worinnen dass Frauenzimmer einen kleinen Theater practiciret hatte. Unter vor dem hauss wahr eine grossmächtige treppe, die pilaster am hauss wahren viel länger alss sie nach proportion seijn solten, undt ebenmässig all dass übrige. Zwischen dem hauss und dem garten wahr ein grüner Platz mitt einer ballustrade undt einen graben vom garten separiret. Dass hauss mitt den kleinen smahlen seiten flügeln occupiret die gantze breite vom garten: auf der lincken seiten vom garten ist ein kleiner Canal mit beumen auf beijden seiten besetzet, auf der rechten ist nichtes so dargegen antwortet, sondern die plancke beij der gassen, wor die Orangerie auf der anderen seiten von der gassen ist eingerichtet. Die garten pforte ist von eijssen gegitter zum theil vergüldet. Vorn seijnd ein hauffen qvartier mitt buchsbaums brodereien, in der mitten hat es einen runden bassin mitt 4 kleineren herumb, so gantz kleine undt niedrige sprünge hat, undt die bassinen seijndt so viel höher als dass erdreich, dass sie mit contribuiren die alléen nass zu machen. Die general vertheilung von der Ouverture vom garten, ist genommen nach den figuren der pieces coupées beij der Orangerie zu Chantily, so ich habe. Hinten seindt 4 niedrige kleine bosquetten, so keine kendliche figure haben; am ende lieget eine kleine grotte, so noch nicht verfertiget ist.

Beij H. *Graf Güldenleü* bin ich beij die 8 stunden nach ein ander gewesen, allwor mir alle honesteté wiederfahren ist undt haben ihre Excell: ce mich selbsten so wohl den garten alls dass gantze hauss mitt schildereijn undt alless gewiesen. Dass hauss ist beij 90 Ellen in 4kant, kostbahr genug gebaut, has etzliche 30 zimber im piano Nobile, aber ist weder die schönheit aussen, noch die commoditet inwendig sonderlich observiret. Ihre Alcoven wahr meubliret mit einem brocatell so im lande gemacht wahr, sonsten wahr alles mit tapeten der grosse Sahl mit Architectur undt gemählten, nebenst lebensgrosse Contrefaïten von itzi-

gen Souveraînen in Europa. Unten neben dem garten wahr ein Zimber, mit gelb attlasch meubliret, worauf statuen undt vasen wahren auf Englische weisse gedrucket. Unter vielen Schildereijen undt Contrefaiten so ihr Excell: ce mir wiesen, gefiel mir am besten ein Contrefait von einer Weibes person, so vom Titiano gemahlet, undt noch sehr wohl conserviret wahr, sie wahr so weit gemahlet, dass man beijde hande sehen kunte, undt wahr gantz nackend mit den brüsten, dass kleid wahr schwartzachtig mit gefutterten sobeln. Im garten wahren wohl beij die 40 statuen undt so viel busten von bleij, welche einen guten effect genug thaten. Der garten hinter dem hauss ist über 300 Ellen lang, undt an etzlichen stellen beij 200 breit die mittlerste allée im garten laufft vom haussthor ab 700 Ellen biss an dem grossen haffen, welcher Platz ihme gantz gehöret.

Darnacher haben wir dess Königes Bibliothec besehen, so eines von den hübschten Dingen in Copenhagen ist, sie hat inwendig beij die 140 Ellen in längde undt 20 Ell: in der breite. Die gantze Flor ist sauber mit weissem undt swartzem marmor beleget, auf einer jedweden seiten stehen 31 Corinthische Colonnen mit vergülten Capitelen undt marbrirten fusten, im Ornament seynd die modiglionen auch vergüldt, oben darüber stehen baluster rundt umb der Bibliotheqve. Die Colonnen stehen erhoben auff 2en tritten, die gänge herumb, so ungefehr 3 el. breit, seijndt mitt holtz belägt, in der höhe der Colonnen seijndt 5 vertheillungen vor den hol: undt oben in der andern estage 7ene vor 4: o undt 8: vo bänder. Eine öffnung antwortet vor ein jedwedes Fenster undt 2 intervallen der Colonnen vor den büchern. In den 4 Ecken der Bibliotheqve seijndt 4 treppen, so nach den gang hinauffgehen. Dass dach wahr platt gegibzet. Am Ende wahr, ein Zimber darinnen der König bissweillen Rath hält. Sonsten solte diese Bibliotheqve viel schöner aussgehen, wo sie höher undt gewelbt währe, imgleichen die Colonnen höher, so dass ein gantz Fenster unten währe, undt über dem gang ein halbes Fenster: unten vor den Fenstern solten auch studiertafeln seijn. Sonsten wahren auch beij beijden eingänge kleine floren, mitt vierkantigen weiss undt schwartzen marmorsteinen, undt ablengigten weiss undt braunen Ölandzsteinen belegt, so zimblich wohl ausssahe etc. Die Bibliotheqve ist sonsten unter der Kunstkammer undt unterst ist dass Zeüghauss etc.

Sonsten habe ich hie lernen kennen Ihre hohe Excell: ce H. Graf Güldenleü, undt seine Fr. Grefwin sampt beijden schwestern, den Geheimen Rath undt Feld Marschalck Lieutenant H. Graff Wedel, den Geheimen Rath Seestädt, dess Königes Hoff Marschalck Raab, Obristen Bielcken undt Graf Wedel, beijde H. Graf Güldenleüs Swäger, den Ceremoniemeister Gersdorf, die beijden jungen Grafwen Güldenleüen, den Vice Commendanten der Stadt undt Obristen Biel, den Frantzöschen General Majoren Cormillion, so wegen einem Duel auss Franckreich ist, den Obristen Limoge etc.

Von Künstnern habe ich hie besucht dess Königs General architecten Lambert von Hagen, der 1,500 Rdhl. pension hat, den andern architecten Steinwinckel, so 800 Rdhl. hat, beij welchem das model vom Schloss gemacht wirdt, er wiess unss eine plante darvon, so sehr slecht wahr, dass Modell ist verbotten zu zeijgen. Die treppen in der plante lagen auf beijden seiten vom Eingang so nahe dass man auss der Kutsche fast kunte auf der treppen steigen, die Arcaden so herumb lieffen, stiegen mitt ihren gängen in den Ecken zimbern hinein, dass gebeü wahr über 300 Ellen lang undt 200 Ellen breit, jedwede seite wahr 40 Ellen breit, das dach solte slecht undt recht 20 Ellen hoch steigen. Zwischen den Fenstern wahr nicht mehr platz alss ungefehr die Öffnung der Fenster wahr, undt solten doch pilaster zwischen den Fenstern kommen etc.

Sonsten ist hie auch ein Stadsbaumeister der 600 Rdhl pension hat. Der vornembste Mahler heist Mons: r d'Agar, wo wir aber nichtes hübsches gesehen haben; er hat 1,000 Rdhl pension, und darüber noch 400 Rdhl wie hoffjuncker, undt 100 Rdhl haussheüer. Beij Steinwinckels bruder dem Mahler haben wir die Schildereijen gesehen lebensgrösse von dess Königs Actionen, dheren 12 werden gemacht mitt den 4 Seebattalien gerechnet, so einander mahlet, beij diesem haben wir gesehen die actionen beij Elsingborg, Halmstadt, Wismar etc. Die Descente beij Fünen soll er auch mahlen. Sie seijndt alle in Taperzerejen unter händen, die platen seijndt darvon gestochen. Er hat 600 Rdhl pension. M: r Lamoureux, so eben die Statue Eqvestre vom König auff den Königsmarckt von bleij auffrichtet, ist der beste Bildhauer. Dass Piedestal wahr zimblich klein in Proportion dess pferdes, die zoclen vor den Sclaven gar zu niedrig undt klein, undt die Modelaturen am Piedestal gar zu zart, wie auch die verkröffungen falsch etc.

Beij Schelton, des Königes Schiffe bauet, haben wir ein sehr sauber ausgemachtes model gesehen von einer Jacht mitt 28 stycken, dheren zweije vorm Könige ins Werck gestellet werden er ist hier sehr geliebt. Beij einem Goldschmidt Kohlman genandt, haben wir dess General Baumeister Zeijchnung gesehen ins kleine von dess hochsehligen Königs Zarck, wohr auch der hochsehligen Königin Zarck gemacht wirdt; sie werden 4,000 Rdhl dass styck zu stehen kommen wahren aber sehr schlecht ordonniret. Alle die figuren undt leisten wurden von metall gegossen, oben wahr dess Algardi Crucifix mitt 2en Engeln, undt einer am Ende vom Creütz. Am Kopff wahr des Königs Bust gantz rundt mitt 2en Sclaven undt Trophéen herumb; an allem wahr genug arbeit undt kein verstandt.

In der heiligen Dreijfaltigkeit Kircke, haben wir dreij Epitafien gesehen, dheren zweij wahren vom Lambert von Hagen, aber sehr schlecht vorgestellet. Den Runden Turm dickt an selbiger Kircken, welchen man mitt kutsche undt pferden ab undt an kan fahren, seijndt wir auch hinaufgestiegen, alwor man die Stadt artig kan übersehen. Beij Christianshaffen wirdt vom Ar. Steinwinckel eine neüe Kircke gebauet, so aber gantz schlecht verstanden ist, das Model hat er uns gewiesen. Dass neüe werck, so umb den haffen herumb wirdt angelegt, ist sehr kostbahr undt weitleufftig, daran arbeiteten 4,000 Menschen etc.

Bil. 5.

[UTDRAG UR MÅRTEN TÖRNHIELMS RESEDAGBOK 13 APR. 1687—16 JUNI 1688. STRÄNGNÄS STIFTBIBLIOTEK.]

Enteligen kommo wij fram till Kiöpenhambn, därest wid stranden noga visiterades wårt pagage, och wåra nampn uptecknades sampt passen framwistes. Jag kom at logera på ett wärdzhuus kallat Kopenhagener Wapen, därest många Tyske och Danske Officerare spijsade, och war et stort Wärdzhuus, därest Jag ock mycket måste lijda såsom en svänsk[1] genom spädske ord och gebärder öf: r bordet af desse Danska och Tyska som wore mäst Holstenare. Jag hörde äntel.[2] Trompeter och annor Musique (ty så snart wid stranden förnimmes någon af Condition anlända, insteller sig denne Musiquen för den fremmandes Logemente, i tancka af Drickspenningars åtniutande) och förnam dhet sådant skiedde för Tessins Logemente, som dock 3: ne dagar föruth ankommen war och effter mig *Kiöpenhambn.*

[1] "såsom en svänsk" överskrivet med annan hand.
[2] Överskrivet med annan hand.

wäntade, fördenskull å alla sijdor glade, honom upsökte och träffade. D. 31 besökte Jag Eldstierna såsom Swänsk Secreterare wid Ambassaden, och gingo på bollhuset at sij huru H:r Tessin och H:r Extraordinarie Envoijen Leyonclou spelte parti emot Danska Bielcken och H. Tessin förlorade.[3] Sedan fölgdes wij åth på runda tornet, därest gemakeligen med wagn och hästar kan upkiöras, ty det är så med flijt bygt i rundan slutt alt upp igenom, med tegel belagt utan trappsteeg, kallas på latin Stellæ burgum, at dhe, som öfwa sig uti Astronomien häråfwan uppå et beqwämt rum finna, Det är runt, jämpt och wijdt åfwan med gallerwärck omgifwit, är mycket högt och ey långt från Slottet belägit. Sedan blef Jag buden til middags måltijd hoos Eldstierna uti Envoijens huus, men Envoijen och H:r Tessin woro budne då til Hollendska Residenten. D. 1 Junij hyrde H. Tessin, Jag och Burchard Pretz en Caross som kostar om dagen 1 ½ Rdr, och reste först til Rosenborgs trägård, därest äro at besee och remarquera, dhe många af koppar, blij och krijtsteen giorde bilder, såsom bland andra i metall woro 2:ne liggiande leijon moot hwarandra, å sijdorna af ingången til det, gent emot det nija på Italienskt wijs bygde lusthuset, belägit[4] in wid wallen af befästningen om Kiöpenhambn, det Fridericus III låtit bygga, och står dess nambn således därpå uthsatt. F sedan länger in uthi trägården är en häst som ligger på ryggen, som blijr bijten af et leyon. elliest å denne sijdan moot wallen fins många wähl giorde bröstbilder uppå muren ibland wijnranckorna satte, uppå sielfwa Slottet i den lilla lustgården på andra sijdan om grafwen, ty Slottet Rosenborg är runt omgifwit med en graf med wattn, däruti simma hopetals Swanor; uti förber:de kringliggiande trägård, sees ock en temlig stoor Herculis bild af bly, hwilcken en Man som med Oss fölgde, för 15 åhr sedan förfärdigat hade[5], där äro ock öfwer 100:de nakne piltar, förestälte uti åtskillige Positurer, satte å sijdorna af en twärgång uti trägården. Elliest är Slottet icke beläget reguliert emot trägården, utan något å snedd; dessutan uti Stucco eller krijt[s]teen finnes där Venus och Pallas som en berömbd Architector förfärdigat, närmast in til lusthuset, uti hwilket huus wijses en fullkomlig service af Hollensk Porcellain; Fram för huset sitter, på en piedestal et nakot Qwinnobild af metall, som tager en tagg uhr footen, och uhr dess hemliga lem sprutar et watusprång etc. Härifrån reste wij til en berömbd Contrefeijare widh nambn Scelcton kallat om Jag rättel. mins, och sågo Konungens, Printzarnas och åtskillige andras Portraits wäl arbetade; tädan foro wij till den som i wercket war, att giuta och upsättia Konungens bild til häst af metall, och därifrån till det stora huset som Konungen låtit bygga för dhe lammade Soldater, tädan til Konungens stora Stall, som mycket långt och prächtigt är, där måste en achta sig, att ey hafwa hansken på höger handen, när man där ingår, elliest böter man en Ducat, effter den seed dhe där hafwa. Andra dagen gingo wij på Bibliotheket strax wid Slottet beläget, som mycket skiönt och stoort är, har uti längden 140 al:r och i bredden 20 al:r å hwar sijda äro 32 st. pelare af trä, och med brun sprecklig oliefärga marmorerade, Capitelerne förgylte, som giör tilsammans med dem som äro å begge ändar af Bibliotheket in alles 72 st: åfwan hwilcka pelare är runt omkring formerade Gallerier äfwen ock af små pelare, därest man kan gå omkring uppå, och äro där satte böcker, äfwen såsom under; där äro 10 fenster å hwar sida af Bibliotheket, som giöra 20 tilsammans, och emellan fönstren äro böckren satte på hyllor, lika som uti stora skåp, med swarta runda knappar

[3] "Och H. Tessin förlorade" överstr.
[4] "belägit" överskrivet och med annan hand.
[5] "hade" överskrivet och med annan hand.

under, gålfwet är af swart och hwijt marmor om hwart annat, uti Schillogier lagt, taket är heel slätt, och ey hwälfft utan med gips öfwerdragit, en dörr är å begge ändar af Bibliotheket, uti farstugor äro många Schilderier och däribland åthskillige monstra afsatte, såsom ock et mächta stort Hiorthorn, et stort Sceleton af en ofantlig stoor menniskia, och mehra sådant; Innom den främsta dören af Bibliotheket är den Sahlen, därinne Konungen om wissa tijder på åhret håller sitt hemliga Råd, hwarest wij ey insläptes. Wid bägge dörarna af Bibliotheket löpa trappor af trä giorda upåth Galleriet eller Lechtarn, om Jag så kallat skall, Mellan wäggen och pelarna, är af bräder uphögde 2:ne trapsteg, därpå stå 6 st. Glober. Ibland annat sees där ock mycket skiöna Kopparstycken in Architectura, och annat mehra, af dhe bästa Mästare giorde. Råst-Cammaren är ock högel. wärdt at besees som är äfwen uppå Bibliotheket och finnes beskrifwen af Iacobæo i Folio utgången. Denne Kungelige Residentz Staden Kiöpenhambn ligger på Seland, förmenes hafwa fått sit nambn af Kiöppmans- eller Kiöping hambn, skall uti förstånne A:1168 warit några Fiskare hyddor allenast, och effter handen tiltagit, i det kiöpmän funnit där en säker hambn, emot Siöröfware, hwaraf det sitt nambn bekommit. Slåttet som warit för detta et gammalt och trångt Palais med graf om, är nederrifwit, och å nyo et mycket prächtigt upfört wordit; Rennare banan är ock skiön. Arcenalen eller tyghhuset är ock stort, däruthinnan äro 100:de metallstycken med Danske Konungens Portrait uppå etc. Magazins- och Ammunitions husen för Skepsflottan, Skiepsholmen, och det därhoos stående långa reepslagare huset, Amiralitetz huset, Rådhuuset med flere andra Palaits wore för widlyfftigt at alla beskrifwa.

Öhn Ammak kallat, är med Staden sammanfogat genom en lång brygga. Här är ock en berömblig Academia funderadt af K. Christiano 1:mo A:o 1479: Här äro skiöna kyrckior, såsom Wår Frus Kyrckia, som är hufwudkyrckian, därutinnan konungarne krönes, och finnes många kienneteckn uti tornen effter belägringen af dhe Swenska under K. Carl Gustafs tijd, särdeles på et högt klåcktorn när wid Slottet, hwarest Konungen i Dannemarck til ihågkomelse dheraf, låtit alla hålen förgylla, sampt kulorne som äro blefne qwarsutne; Helige Andes Kyrckian, S:t Niclas, S:t Peter, Slåtz- och Holmkyrckorne etc. Spittal och fattighusen, barnhuset, tuchthuset med flere andra äro wärde at betrachtas, elliest uthom Staden ligga fölliande Palaits och Lusthusen. Friedrichsburg, Jägersburg, Jägerpreiss, Hiortholmen, Sparpfenning etc: till slut will Jag här införa hwad Hammelman uti sin Crönika förmähler, at dermedh beteckna den fiskrijke ort som Öster Siön tillbringar Kiöpenhambn, neml. att uti forna tijder en Dansk Abgesandter i Rom, när han welat utmåhla sin konungs Högheet, macht och rijkedom, sagt, at om den ringaste konung i Europa sålde alt sitt goda på det aldrahögsta och dyraste sätt, och det således til penningar giorde, och för samma penningar upkiöpte för lindrigaste prijs som nånsin skie kunde, idel träfaat, så wore konungen i Dannemarck mächtig på en gång at upfylla alla desse träfaten, med 3:ne slags fisk, nembl. Sill, Bergerfisk och Strömming. Och så mycket att undwijka widlyfftigheet kortel. sagt om Kiöpenhambn, ty at beskrifwa dess situation och befästningswärck, wore onödigt, såsom det allom nogsamt bekant är, at den ligger på en Slätt, och har et skiönt fruchtbart land omkring, är wäl befäst genom starcka murar, wallar och grafwar etc: D. 2 Junij geck jag att taga afskied hoos wår Envoije H:r Leyonclou, hans Secreterare Eldstierna antwardade mig twenne breef at föra med mig till Paris, såsom et til Secret. på Ambassaden H: Palmquist och et til H:r Cronhielm som war den tijden Stalmästare hoos

Printzen. Uti Kiöpenhambn på Härberget Copehagener wapen, kåstade mig allenast för 8 måltijder som jag där åth, ty jag åth sällan hemma, hwar måltijd 12 skilling, sampt 2½ R:dr för kammar och säng, dän tijden jag där war. D. 3 Junij Om morgonen bittida kl. 5, reste wij med 2:ne Postwagnar uthur Kiöpenhambn, utan för Staden låto wij dhe högar å högre handen, hwarpå dhe Swenska hade slagit sitt läger, då dhe för Kiöpenhambn lågo, wid pass ¼ wäg derifrån reste wij förbij Printz Friedrichs gård, den wår Drottning Ulrica Eleonora hade skiänckt Printz Fredrik, då hon quitterade Dannemarck, och kommo middagstijden till staden Roschild — — —

Bil. 6.

[PASS FÖR N. TESSINS DANSKA RESA 30 MAJ 1694, R. r.; R. A.]

Literæ salvi passus pro Cubiculario Nicodemo Tessin.

Nos Carolus etc. Notum hisce statumque facimus, quod cum præsentium exhibitor, Suæ Regiæ Majestatis Matris Nostræ honoratissimæ Cubicularius et Architectus Noster aulicus Nobilis Nobis sincere fidelis Nicodemus Tessin in Daniam iter instituere decreverit, atque Nostris quas vocant salvi passus literis munire desiderarit, Nos itaque ab omnibus et singulis, cujuscunque illi præeminentiæ Status et conditionis fuerint, respectivé amité, benevolé et clementer requirimus, pariterque Nostris subditis etc.

Carolus.

/ C. Piper.

Bil. 7.

[KONCEPT TILL MEMORIAL AV N. TESSIN FÖR AMALIENBORGS SLOTT. ARKIVET. N. M.]

8 Nov. 1693.

Memoire touchant ce que pourroit estre requis, pour former le dessein sur un lieu, que l'absence defend de voir.

Il faudroit un plan fort exactement thoisé du lieu entier, avec ses environs, et dans le quel la grandeur ou le circuit du chatteau avec sa cour fût marqué avec des chiffres pour d'autant plus de justesse; mesme il seroit necessaire de scavoir si le fonds demande des pilotis ou non; et s'il y a un jardin attenant, il faudra marquer dans le plan ment: né ce qu'il y a desja d'achevé, et ce que la liberté pourroit encore permettre de changer. Mais si toutte la place n'est pas de niveau, les hauteurs veulent estre marquées sur tout. S'il y a des eaux il seroit bon de scavoir leur hauteur, et quantité. On aura aussy la bonté d'annoter dans le plan, l'exposition vers le midy, et le quel costé du chatteau, seroit le plus propre, pour le corps du logis, mesme de quel endroit l'on jouit de la plus belle veüe, et quell' avenüe qu' il y pourroit avoir, et si l'êtendue souffre une bassecour.

Comme tout edifice il faut faire bien des reflexions, sur la fermeté, la commodité et la beauté, qui sont les trois principales parties d'un battiment, et où il s'agist toujours particulierement touchant la commodité de penetrer les sentiments

du Maistre, ainsy l'on voudroit bien scavoir, combien des estages que l'on seroit d'avis de faire, et quelle hauteur que l'on jugeroit à propos de donner à une chacqu' une, et s'il y doit avoir des Mezcanillies, ou non, aprez pour quell' usage l'on voudroit employer une chacqu'une des estages ment: nés tant pour la quantité des grands, que des petits Appartements, comme aussy des offices, et en quel endroit le terrain permettroit de faire les caves le plus aisement. Comme dans tous les Grands battiments il y a des doubles appartements, tant pour l'hyver que pour l'esté, et sans lesquels on a de la peine à estre bien logé, l'on marquera aussy un peu les sentiments sur ce chapitre, et le quel endroit l'on voudroit employer pour l'eglise ou la chapelle. All'egard de la beauté des façades on faira une petite mention, jusques où l'on pourra estendre pour les ornements, si l'on veut beaucoup de pierre de taille ou non, et comme la hauteur de toits depend de la matiere dont on le veut couvrir, je crois qu'il se faudra regler selon le cuivre, qui est le plus propre pour la durée. C'est a peu pres la premiere instruction, qui est requise, pour former le premier dessein d'un palais qui doit estre de distinction, et la quelle peut fournir à l'Idée ce qui est necessaire pour former les premieres pensées, et pour rencontrer le goust de celuy qui pretend de faire battir.

J'ay crü Vous devoir envoyer au plutot le Memoire que Vous m'avez demandé. Vous en disposerez comme bon Vous semblera, mais le plus exactement que l'on y respondera facilitera d'autant plus le dessein, qui se doit former et le rendera moins suject au changement.

All'egard du dessein de nostre chatteau, je m'en vais le commencer, et j'y employray tout le temps qui me sera possible, puisqu'il faudra que je le fasse moij mesme tant pour l'exactitude, que par devoir, n'ayant personne qui se puisse developper des desseins que j'aij fait de differente grandeur tantôt pour le modelle et tantôt pour l'ouvrage même.

Si Vous ecrivez à Monseig: r le Conte de Gülldenleū je vous supplieray d'assurer sa haute Excell: ce de mes treshumbles respects, c'est un seigneur de grande connoissance et lumiere dans les beaux arts, et je ne me fairois pas moins de plaisir que d'ambition de rencontrer son goust en tout ce qu'il me trouvera propre d'estre employé pour son service, comme aussy du vostre, restant avec

Arr. 1693 a Mons: r Wind.

Bil. 8.

[SVARSMEMORIAL A TESSINS MEM. 8 NOV. 1693. BIL. 7. ARKIVET N. M.]

SVARIS.

1. Heele Pladzen har en Længde eB 1200 fod Rhijnl. oc breede Bh 800 fod. Bestaar af Slottet ABCD. Haugen opp oc Staldenn med tilbehör rstux skal vare paa tre sider indelugt med graver hBeg som een brede 60 fod, dijbe 10 a 12 fod, holder vand 6 fod. Den Sijdost Side gh Sluttis af en gade 20 allen bred imod hafnen eller Canalen. Paa de Syd West Side eg oc Nord West Side eB ligger byen, dog uden nogen Considerable vūe eller avenūe. Den Nord-Ost Side Bh vender mod Castellit oc Söen, oc kand have for sig it rum 800 a 1000 fod i Firkant til en Anseelig Slotz pladz. Uden for det Östre hiörne h er floden, bommen oc Toldboden.

2. Grunden strax en 4 a 5 fod under jorden er megit god oc fast uden at behöve pilotis.

3. Det som er giort er effterfölgende. C1:) Muren runden om Haugen AefC. C2.) Pillerne til broerne A.I.K. (3) Fundamenter til to Pomerantz huuser pp, hvar 120 fod lang oc 28 fod brede, skulle vere höije 18 a 20 fod alleene, tagt en terrasse. (4) gravene Aeg færdige (5) Haugen O ogsaa. (6) gaden 9h er indpælit af Stranden oc fijldis daglig.

4. Grundens höjde oc different niveau er ej at reflectere paa, er 4 a 5 fod over vandit mesten opfylt jord oc kand effter fornödenhed fijldis.

5. Af Vand kand havis saa megit mand vil, men ej over 18 a 20 fod höj.

6. AB gaar en 27 grad: r Osten for Norden til Slottit kand havis bredde BD 480 fod. dijbe AB 232 fod. Den principal Længde eller face kand vere enten mod haugen, eller mod Pladzen, Söen oc Castellit. 9 schulde vere en liden gaard eller gade alleene for Herschabitz egen ind oc udfart til Slottit oc Staldenn, til des commoditet kand havis en Pladz ved Y. AC er ej lige mod Sijnden men vender til Westen 27 grader.

7. Til alt effterfölgende er at agte, at der er projecterit at bijgge ABCD med en Længde 240 allen (480 fod) oc tvende flijgler hvar 116 (232 fod) oc at Slutte den fierde Side af gaarden med it langt gallerie en terrasse.

Logementer oc kieldernes plain pied at continuere i en niveau runden om baade i den principal linie oc i flyglerne. Breden schulle vere over alt 80 fod, muren i med begreben for at have dobbelt logementr over alt.

Kielderne Schulle vere hvalfte oc er destinerit til Ampterne eller officierne Förste estage ogsaa hvelvit til Cantzellie Schatkammer, raadstun, archiver och deslige.

Anden oc Tredie estage Schulle vere de rette verelser af lige höjde oc oeconomie til Sommer oc Winter verelser.

Fierde Stoch nogit lägere end de to forschrefne til Betienternis logementer, tagit der over af kobber.

Mand er eij fra tancher at have imellem förste och Anden estage en entresole til en general communication med alle i dem verende apartementer, saa vel som oc til anden brug.

Om hvar estagis höjde er eij endnu resolvert just, eij heller ornamenternis particularitetr, alleene mand har intention.

1. Saa vit fornöden Schichelighed tilsteder at rette sig over alt effter voris Climat med Windvernis, dörrnis taggnids oc gemachernis ordonnancer.

2. At emploijere, det minste mueligt er, Huggen Steen oc betiene sig med tegelsteen oc Kalch, saa megit mand kand.

3. Söge Zirlighed oc magnificentz udi façader, entablements, portails oc frontons meere i en god proportion af Store massive Parter end udi delicate ornamenter.

4. Som Hans Maijestets egne logementer Schal vere i den Andre Stoch, Nemlig den Nederste af de to fornemmeste, enten i hiörnit D eller hiörnit C, effter som façaden bliver resolverit enten imod haugen eller mod pladzen. Da alting der effter til alder muelig Commoditet at reguleris.

Anlangende Capellit, da kunde det occupere Heele Bijgningens bredde, oc i höjde tvende estager, lengden effter proportion. Stedit udvelgis det beqvemmeste muligt var.

Bil. 9.

[MEM. AV N. TESSIN RÖRANDE TECKNINGARNA TILL AMALIENBORGPROJEKTET 1694. ARKIVET, N. M.]

5 juni 1694.

Explication deren Desseine welche formiret seijnd angehend das Schloss, so in Copenhagen auff dem Platz von Amalienburg sol gebauet werden.

Dass vornembste Corps vom bebäudt hat man nach dem garten gewendet, auff dass die veüe von den grossen Appartements de parade auff dem garten aboutire, so wie man es in Versailles und anderen grossen wercken siehet, und von den besten Autheurs approbiret findet; solte man es nach der Avantcour gewendet haben, so wäre erstens der Canal, so dichte ans Gebäu stost incommod gewesen, die durchfahrt unter den Königl. Zimmern, wie auch die Guardie imgleichen, Zum andern hätte die terrasse die gantze veüe des gartens benommen, die orangerien wären nicht so wohl practiquable im Gebäu gewesen, oder auch zum wenigsten hätte man auss den Königl. Appartements nicht gleich können hinunter kommen, und par conseqvence auch nicht im garten.

Die gasse, so man wegen nügene Commoditet hat wollen zwischen dass Schloss und den Garten anlegen, hat man weg gelassen auss folgende ursachen, nemblichen weilen man gantz nicht darzu genöthiget ist, da man andere à parte aussfarthen vom Stallhoff leichtlich haben kan, und man dergleichen Separation beij approbirten wercken niemahlen finden wird, die dass Corps von einem so grossen Gebäude und den Garten von einander trennet; die beijde Orangerien so man hat wollen auff beijden seiten von selbigen strassen anlegen, würden das ansehen vom grossen Gebäude benehmen, wenn man würde im garten seijn, wessentwegen man vor dienlicher hat erachtet, sie im selbigen Gebäu darin zu practiciren, alss dass man allemahl die gasse passiren solte, wenn man darüber gehen wolte, von länge und breite werden sie dennoch so gross, wie man sie verlanget hat, der Gärtner bekömt seine Zimmer dicht darhinter, umb so viel näher an der hand zu seijn, wie auch umb dergleichen kleine wohnungen nahe am Garten sonsten zu evitiren, welche nur dass grosse ansehen benehmen, des Gärtners Zimmer bekommen ihr licht unter den offenen Arcaden. Solte man von gedancken seijn, dass die Pfeiler in der Orangerie zwischen den fenstern gar zu breit wegen den Orangerien aussfallen möchten, so kan man auf der länge der Orangerien die Façade diversitiren mit blinden Arcaden, umb die Fenster alss dan nach belieben gross zu halten.

Weilen die Situation zimlich niedrig ist, so dass wegen den kellern ziemliche schwierigkeit ist, so hat man von nöthen erachtet, den gantzen hoff so viel zu erhöhen, alss wegen den kellern von nöthen seijn möchte. Die ausfarth kan in der avantcour beqwemer en terrasse gemacht werden, ehe man über der brücken vom Canal hinein fährt, die, welche mit den Carossen nicht mögen hineinfahren, haben leicht aussen vor dass grosse Portail zu wenden, durch mittel deren wege auff beijden seiten der brücken.

Die avantcour kan man so gross halten, alss der gantze platz möchte zu lassen, und weillen alle beqwemlichkeiten im Schloss darin kommen, so dass man keine kleine gebäude aussen vor wirdt von nöthen haben, so scheinet es am besten zu seijn, dass der gantze platz auff dreijen seiten mit eijdel plantage environniret werde, welche alléen alss dann nicht würden undienlich zu einem

Cours aussfallen, und eine sehr grosse und schöne parade vor dem Schloss machen.

Auff der seiten vom Garten würde ebenwohl eine Terrasse müssen werden, von gleicher höhe mit dem Schlosshoff, die breite proportioniret nach mänge der Orangéen, so man dess Sommers auss den Orangerien exponiret solte wollen haben, und die länge müste seijn wie dass gantze Schloss. In der mitten von diessen Terrassen käme die Treppe nach dem Garten, welche mit einem eijssernen gegitter geschlossen würde, so wohl alss in den oberen dreijen arcaden vom Schloss, die leuthe vom Schlosshoff wie auch vom Garten abzuhalten, umb nicht die Orangéen zu beschädigen, welche wegen der reverberation der Sonnen vom grossen Gebäude sehr wohl würden postiret seijn.

Zur rechten seiten des hoffes könte auch ein eijssern gegitter vor der Pforten seijn, weillen man die vielen Einfahrten an einem Schloss wegen der vielfältigen wache vor wirft: zum linckern seiten des hoffes aber, würde man auch müssen en terrasse hinunter fahren nach den Stallhöffer.

Der grosse einwendige Schlosshoff wirdt an grösse, länge und breite so proportionirlich alss man den selbigen verlangen kan. Auff der länge kommen auff jede seite neun offene grosse arcaden, und auff der breiten dreij, und über all in den Ecken Sex fenster auf jede seite, so eine gute Simmetrie fornieret. Arcaden rundt umb den hoff hat man nicht wollen vorstellen, theils wegen dem Climat, dass sich darin der vielfältige schnee samblet, theils auch weilen es viel Comoditet benimpt, und unsere mesnage und die Italiänische ziemlich differiret, zu deme hätte es auch die Treppen nicht wegen ihrer schönheit geduldet, und die Commoditet umb nach den grossen treppen zu kommen, findet man ohne deme doch, durch anleitung der seiten gänge, ohne über den hoff zu gehen. Wenn man hinein kömpt durch dass grosse Portail seijndt die Zimmer auf jede seite der Einfahrt vor der Wacht sampt ihren unter und ober officirern, darnechst decouvriret man die gantze länge der Arcaden, wor von die veüe auf jedwede seite mit einer Niche und Statue borniret ist. Dass erste gross Portail dar man durch hinein fährt, be kömpt grosse Colonnen von rustiquen, so gantz freij stehen, die inwendige Pforten im hoff werden auff den beijden langen seiten mit halben solchen Colonnen orniret, die Portails aber nach den treppen mit grossen Thermen, und der mittere durchgang nach dem Garten mit Riesen so auch drittheils von grossen Colonnen zu stehen kommen, welches zusammen eine gute diversitet machen wirdt.

Auff der lincken seiten des hoffes fährt man nach der Treppen, so zu Ihr Maij: t des Königes Appartement führet, und zur rechten nach Ihr Maij: t der Königin. Die untere grosse Portiquen seijnd so spacieux, dass man mit Kutschen von sechss Pferdten beqwem darin wenden kan, und der Arcaden breite und höhe ist gerichtet nach der proportion, so man in den grösten Palais approbiret findet.

Die Treppe auf Ihr Maij: t des Königs seite wirdt ornirt mit Dorique Ordre, aber auff Ihr Maij: t der Königin seite mit Jonique Ordre. Mitten im Portique gehet man gerade in der untersten wohnung hinein; in diesem durchgang unter der treppen, wenn man auff beijden seiten, zwischen den ablänglichsten vierkanten, so mit Colonnen environniret seijndt, hineinsteiget, so kan man die gantze höhe des Gebäudes zwischen den Colonnen hinauff sehen; wenn man will die treppe hinaufgehen, so findet man die aufgänge zu beijden seiten, wenn man zweij branches ist hinaufgestiegen findet man in der halben wohnung eine kleine treppe so zum Entresolle führet, wo man aber noch eine branche herumbgehet, so kömpt

man in der kirchen hinein und so ferners noch eine treppe umb gebeüget, gehet man in beijden Königl. Appartemens hinein. Die treppen werden sehr wohl lichte seijn, und die tritte haben die breite, welche man in den grösten Palais in Rom am meisten approbiret. Zu den Kellern können obgemelte treppen hinunter Continuiren, nemblichen von beijden seiten des obgemelten durchgangs zur unteren wohnung.

Auff der linckeren seiten forne kommen die küchen, Officen etc. nebenst den Zimmern von den küchen bedienten, und kommen die lange gänge sehr wohl zu pass, umb nicht das essen über den hoff zu tragen, will man zur rechten seiten forne auch die zimmer zur kürchen vor Ihr Maij: t der Königin employiren ist dar gelegenheit zu, sonsten seijnd alle die zimmer forne auf beijden seiten hinter den grossen treppen destiniret zur Cantzeleij, Schatzkammer, Rathstuben, Achiven und dergleichen. In der Entresolle unter der forderen Terrasse kommen über all Zimmer, so vor Schreibers und allerhand bedienten können angewend werden, und unten können die zweij letztere zimmer nechst dem grossen gebäude auch auff beijden seiten dar zu angewendet werden.

Die zweij treppen auff beijden seiten der neun Arcaden nach dem garten zu, dienen zur kleinen aufwartung, wie auch umb auss der Cantzeleij fluchss nach Ihr Maij: t des Königs zimmer zu kommen, und eine Communication vom Entresolle zu geben.

Die andern zweij runde treppen seijnd nur alleine vor Ihrer Königl. Maij: ten eigenen bequemlichkeit umb hinunter zu kommen nach dem Stall oder den beijden Orangerien, alwo das zimmer nechst der Orangerie auf jede seite kan dienen, wenn man des Sommers nahe am garten oder nechst den Orangerien zu essen verlangt.

In dem gantzen Corps du Chatteau nembl. zwischen beijden grossen treppen, wirdt die Entresolle können emploijret werden auff Ihr Maij: t der Königin seite vor das hoff Frauenzimmer, und auff der andern vor den Cavaliers und bedienten, so nechst an der hand seijn müssen. Die Kirche und den Theatre hat man die wahl zu haben auff welcher seiten man verlangt, aber beijde steigen sie in der Mezzanilie oder halben wohnung hinunter, die Kirche auf dass man nicht zu den fenstern könne hinauss sehen, und auff das sie mehr höhe gewinnet, und der Theatre umb die Machinen unter dem Palco zu moviren. Wenn man die treppen, wie oben schon gemeldet, hinauff gestiegen ist, kömpt man erst in ein gross Vestibul, und so zwischen vier Colonnen in der Kirchen hinein, oben über diesen Colonnen ist der lechter vor dem Orgelwerck, und zu beijden seiten die Königl. Stühle; die Kirche occupirt die gantze höhe des Gebäudes, hat doppelte grosse fenster über einander, auf den seiten wirdt sie ornirt mit halben Colonnen und halben Pilastern von Corintischer Ordre; dass Ornament wirdt gantz mit Architrave, Frise und Corniche, über jede halbe Colonne, kömpt auf einem Piedestail eine setzende grosse Figure, so ein Medaillon von einem Apostel helt, die obere fenster stossen im gewölb hinein, und werden dortens es sehr hell machen. Die treppe zum Predigstuhl ist auff der lincken seiten von der Kirchen so in der mauer practicirt, dass man sie nicht siehet, weilen die treppe auff eine seite vom Predigtstuhle ins gemein eine deformitet mit sich hat, forne kommen die beijde Königl. Stühle unten in der Kirchen auff erhobenen tritten zu stehen, und hinter dem Aldar wirdt die Sagrestie, und dass andere eine kleine reserve vor dem Köster, die treppe dienet, umb das altar oben rein zu halten.

Auff der seiten vom Theatre kömpt man erst in einem sehr grossen und hohen Sahl hinein, welcher auch in der Entre solle sich vertieft, und zu Festins,

Bals, Mascerades und andere Decorations kan approprüret werden, und weiter nicht aussgezieret wirdt, als wie es die begebenheit jedesmahl mit sich bringt. Von hie gehet man im Theatre oder Salle des Machines hinein. Die runde treppen auff beijden seiten führen hinauf zu den Loggien welche mit grossen Colonnen separiret seijnd, und der gang nach den Loggien hat sein licht auss den fenstern, vor welchen die Luken werden zugemacht, wenn die Leuthe versamlet seijnd, und das man anfängt zu Spielen, und seijnd bäncke rund herumb, und die mittlere ründung ist vor Ihre Königl. Maij:t und dero Suite. Unterst sitzen ferners leüthe, oder wenn man dass Spectacle will vergrössern, dienet dieser Platz zu den Auffzügen, wormit sich die Acteurs vereinigen durch mittel der beijden seiten treppen oder Orchestra, da die Musique sich in auffhält. Dar nechst auff beijden seiten seijnd zwischen grosse halben Colonnen die auffgänge nach dem Theatre, alwo die bewegliche Scenen forne seijnd und die man sonsten attachiret, hinten; Zwischen diesen seijnd zweij grosse Pfeiler auffgemauret, welche zur Soustien der Machinen dienen: die hintere runde treppen seijnd von nöthen zur Communication der Machinen unten so wohl als oben; die höhe wirdt vor den Machinen propre seijn, weilen sie die gantze höhe des gebäudes über der Kirchen occupiret, und können die Contrepoids im fall der noth gantz hinunter gelassen werden. Hinten seijnd dreij zimmer so wohl unter dem Theater als oben, wor sich die Acteurs umbkleijden, und oben in dem mittlern zimmer kan sich das enfoncement der Scenen gantz hinein vertiefen, und durch mittel der einen treppen können die Acteurs ab und an kommen, ohne von den Spectateurs gesehen zu werden.

Wenn man nach dem grossen Königl. Appartemens gehen will, kömpt man erstens auff Ihr Maij:t des Königs seite im grossen Drabant Sahl hinein, und zu welche thüre das man hinein gegangen kömpt, findet man die fenster durch den thüren antworten auf dem eingang.

Die grosse Svite ist aus dem Drabanten Sahl, in der grossen Antichambre, von dannen im grossen Audientz Sahl, in der Alcove de parade, in der kleinen Audientz kammer, im grossen Cabinet und so in der grossen Gallerei, welche Svite ebenmässig in Ihr Maij:t der Königin Appartement de parade observirt ist; dass man die Alcove hat placiret vor der kleinen Audientz kammer, geschiehet wegen der parade, welches man auch im grossen Appartement zu Versailles observiret hat. Im langen Corps des gebäudes antworten alle die thüren des grossen Appartemens in der mitte der zimmer auffeinander, weilen vor der parade die zimmer magnifiqver lassen, wann man in der mitten kömpt hineingegangen als zur seiten. An beijden enden über den Schornsteinen kan man es mit Spiegelgläßern orniren, umb die veüe zu verlängern. Diese Königl. grosse Appartemens de parade werden alle mit flachen plafonds von gibss gezieret, und werden ungefehr 14 ellen hoch, so wie die zu Versailles, und im Palazzo Altieri in Rom, welche beijde man wegen ihre grandeur am meisten rühmet; weilen diese Appartements vor der parade seijnd, hat man das Climat nicht gross zu befürchten, und würde die estendue der zimmer ohne diese höhe kein ansehen haben; die gewölber würden auch sonsten nicht die höhe bekommen, so wegen ihrer schönheit erfordern würde, zu deme würde man auch sonsten nicht können die tägliche zimmer endelangs diesem Appartement, von anderthalbe wohnung über einander machen, woferne es diese höhe nicht permittirte. Sonsten ist auch zu beobachten, dass wann man beij grossen Audiencen im Vorgemach von Ihr Maij:t des Königs Appartement kömpt, und alle die thüren vom täglichen Appartement offen stehen, man alsdann die gantze länge biss in Ihr Maij:t der Königin Antichamber

kan hindurch sehen. In allen zimmern fallen die Ecken gleichförmig auss, und die Schornsteine verursachen nirgendts keine ungestalt, welches man gerne observiret, wenn es zu practiciren stehet. Wenn man im täglichen Appartement gehen will, so, wenn man den Drabanten Sahl wiederumb passiret, kan man entweder durch der grossen Antichambre in der kleinen hinein gehen, oder fluchss in der kleinen, welche auch zum anrichtungs Sahl emploijiret wirdt, dar nechst kömpt man im täglichen Ess Sahl, und so im zimmer dar das Conseil gehalten wirdt, und können Ihre Excell: ces die Geheimbsten Räthe fluchss unten auss der Cantzeleij durch die kleine treppe darhinauff kommen: zur andern seiten dieser treppen kömpt man ins Vorgemach vor Ihr Maij: t dess Königes tägliche Schlaffkammer, so in dem Cabinet, und darnach in der Gvarderobbe. Selbige Distribution findet man auch in Ihr Maij: t der Königin täglichen Appartement, und ist die Communication entweder durch beijden Cabinetten, oder durch dem gang darhinter, von dannen man auch in der grossen Gallerei darnacher hineingehen kan.

Imgleichen werden die obere Appartements vor Ihre Königl. Hochheiten, welche man auch in etwas würde verändern können, ja auch über der grossen Gallerei vertheilen nach belieben, wenn erstens die Memoriale darüber eingerichtet werden.

Zu öberst kömpt eine lange Gallerei endelangs dem grossen Corps aber über dem Appartement de parade, welche da dienen kan zur grossen Gvardemeuble oder worzu man verlangt, sie ist eigentlich dessentwegen imaginiret, umb oben eine espece de Terrasse wegen der schönen Veüe zu formiren, wie auch umb die dächer ein schönere harmonie zu geben, und die façade nach der seiten vom garten, so viel mehr ansehend zu machen, weilen sie höher wegen ihrer grossen länge dadurch wirdt, zu deme auch die Ballustrade oben viel magnifiqvere lest, als wenn man das dach sehen solte.

Forne an der Terrassen hat man die Fenster in der façade diversifiert, umb so viel mehr ansehen zu geben, inwendig im hoffe hat man so wohl über den neun Arcaden, als über den dreijen auf der seiten, die Architecture mit Corinthischen Pilastern verreichert, umb durch dieser separation den hoff so viel reicher und angenehmer von der äussern Façaden zu distingviren. Die obere fenster in der grossen Frise geben das licht im dach hinein, alwo man auch zimmer nach verlangen solte zu wege können bringen.

Die Mezzanilie über dem Königl. täglichen Appartement kan man wegen der Commoditet haben, aber solte man finden, dass die Façade dardurch solte leijden, weilen die halbe fenster bloss auff dieser stelle alleine kommen, so hat man die wahl umb sie weg zu lassen, ich habe sie auch dessentwegen nicht gezeichnet; Cavalier Bernin hat solche Mezzanilien in seinem Dessein von Louvre auch zwart nur einer seiten practiciret, so das man die Fenster machen könte, und sie alle mahl zu mauren, wo sie die veüe choqviren möchten. Forne auff der Terrassen können nicht eijdel Statuen kommen, sondern Vasen und Statuen alternativement, auf das durch den Vasen die Pfeiffen der Schornsteine mögen können gezogen werden.

N. Tessin.

Copenhagen den 25 Junij 1694.

Bil. 10.

[MEMORIAL AV N. TESSIN ANG. AMALIENBORGPROJEKTET, RITNINGARNA FIG. 29—32, ARKIVET. N. M.]

Explication des Dessins, que j'aij fait pour le Chatteau Roijal â bastir dans Copenhague, et aprez les quels le Model a esté fait, qui se conserve dans la mesme Capitale.

A. Est le grand Portique avéc son Escalier, dont il y a un pareil all' Aisle opposé. Dans ce Dessin l'on n'a marqué qu'un quart du Portique surdit; l'autre quart denote le Salon au dessus du Portiqu'et qui sert all' un aisle de passage à la Chapelle Roijale, et all' autre de mesme au Theatre. Le Portique contient seize Colonnes entieres et hvict demies, comm' aussi 12 Statues dans leurs Niches, et cela outr'une quantité de Pillastres. Le Grand Salon cij dessus mentionné se trouv' enrichij de hvict Colonnes et de hvict Statues.

De ce Portique on entre par trois arcades, dont l'un du millieu conduit tout droict all' Appartement en bas, et les deux autres aux Appartemens en haut.

B. Marque le Profil de ce grand Escalier pris au travers de la premiere longue branche de dix sept marches.

C. Est la Coupe au travers du Battiment, et cela depuis l'une Croisée jusques all'autre, ou le pavé se trouve de niveau, de mesme que le passage aux Appartemens en bas. Il est à remarquer, que sous le palier marqué trois, l'on va de deux costés vers les caves.

Pour rendre cet Escalier d'autant plus intelligible, que son Plan chanche presque à chacque rampe ou marche, j'aij trouvé necessaire de nummeroter les paliers depuis le bas jusques en haut.

N:o 1. et 1. marquent le premier paliers.

N:o 2. et 2. le seconds paliers.

N:o 3. le troisieme sert d'entrée aux Entre Solles.

N:o 4. et 5. 5. conduisent au Salon devant la Chapelle.

N:o 6. et 6. aux deux Appartemens du bel Estage; et les trois autres rampes vont aux Appartemens du troisieme Estage. Mais avant que de venir au dernier pallier on trouve deux petits Escaliers derobbés, qui conduisent à la Salle, au dessus du Salon deja surduit, et qui pourroit le mieux servir de Garde Meubles.

Cet Escalier seroit d'autant plus Magnifique, qu'il contient 24 Colonnes, avec 40 Pilastres entiers, 10 Statues, 8 Bustes, et 6 Bas-riliefs.

Il est aussi necessair de sçavoir, que l'on decouvre une Fenestre au millieu du Profil marqué C, la quelle n'est point une Croisée, mais un panneau de glaces finès, signé ⊕.

D: C'est le Profil du Portique avant que de venir all' Escalier.

E: Plan de la moitié du Chatteau, sens la Chapelle et son Sallon.

Bil. 11.

[MEM. AV N. TESSIN ANGAENDE AMALIENBORGPROJEKTET, RITNINGARNA FIG. 19—22, ARKIVET. N. M.]

Remarques angehendt den grossen Zeichnungen vor dass Model von Copenhagener Schloss.

1) Dass Portal mitt den gantzen Colonnen mitt Rustiquen herumb, undt Pilastern hinter, ist dass vorderste beij der Einfarth, nembl. da die Modiglionen über seijndt, undt die Pilaster werden vermindert.

2) Auff den beijden seijten nach dem Stallhoff undt nach der seiten gassen kömbt dass selbige Portal, aber nur mitt Rustiquen solchen Pilastern, die nicht vermindert werden, dass mittel vom Pilaster ist, wor A in der Zeijchenung ist angedeutet, obn kömpt die leiste gerade undt mitt 6 Modiglionen, wie A. B. C. aussweist, die mittlere rustique laufft platt vom gewelbe, biss oben an der Corniche, die zweij seiten Rustiquen aber biss überst der Architrave, die zweij seiten Trigrifen stossen wie sie können an der mittleren Rustique, undt die Metopen werden gantz vierkantig, die Rustiquen an den Pilastern werden auch nicht mehr erhoben alss die auf der mauer, undt der pilaster springt nur ein Sexten theil.

3) Dass Portal nach dem garten ist dass andere mitt Dentellen, alwor grosse figuren auff dem drittel der Colonnen zu stehen kommen, die von D. biss E. reichen, undt hinter kommen pilaster: diese Colonnen wollen auch auf A. stehen.

4) Diesses Portal kan auch gebraucht werden auff beijden grossen Eingangen im hoff darin, mitt halben Colonnen ohne rustiquen, die Colonnen wollen etwass dicker herauss alss halb seijn, nembl. so viel die triglifen dicke ist die thermen auch.

5) Die zweij seiten Portalen im hoff so nach den treppen führen, werden auch hiernach imitiret, bloss dass man in stelle der halben Colonnen, thermen vorstelt, da die leiste auch nicht weiter herauss springt alss über den halben Colonnen.

6) Aussen über der ersten Einfarth kömpt eine ballustrade, imgleichen auch nach dem garthen, aber auf den seiten nach den beijden strassen kömpt nichtes alss nur die brustwehr, undt inwendig im hoff kommen auf dreijij seiten eijsserne gegitter, undt über der ersten einfarth im hoff henget dass dach ab.

1) Angehendt der Zeijchenung, wor der grosse Composita pilaster aufstehet, so ist zu beobachten, dass die frontespicen in der mittlern Wohnung über all zwischen den Composita pilastern spitzig werden, imgleichen auch an den Ecken dess Gebeüdes, nembl. zwischen den grossen Rustiquen, so wohl nach dem garten, seiten gassen, nach dem Castel alss auch nach dem hoff, nembl. über all die 4 fenstern, aber die übrige 6 fenster auf jede halbe seite des hoffes bekommen runde frontespicen: undt ausswendig auf allen dreijen seiten können sie alterniren, doch so dass ein rundt frontespice neben jede Rustique einen anfang mache. In der obern Wohnung zwischen den grossen Composita Pilastern kommen wieder runde Frontespicen, wie in der grossen Zeijchenung punctiret ist, aber die übrige alle fenster werden ohne frontespicen, woferne man die 4 auf jede seite der grossen giebeln auch nicht will mitt runden frontespicen machen: alssdann man vielleicht auch möchte besser thuen die frontespicen der untersten wohnung auch zwischen den grossen Rustiquen übr all rundt zu halten, so beijdes massiver möchten auss sehen, undt auch mehr diversitet machen. Aber überall zwischen den grossen pilastern werden oben undt unten frontespicen mitt den seiten Consollen wie in der Zeijchenung angedeutet ist. Zwischen den pilastern kömpt auch eine grosse gilloqvie in der Cordone von der oberen wohnung; die punctirte halbe fenster seijndt nur zu verstehen vor der kleinen halben wohnung, welche da über die Königl. tägl. Zimber auf den mittlern seiten im hoff können practiciret werden, imfall die Facciate dadurch keine deformitet bekommen solte.

2) Oben in der grossen leisten kömpt über jedes fenster ein kleines fenster in der Frise, so da kan hinein leuchten in der kleinen obern Wohnung, welche da über die tägliche Zimber so hoch würde wie von A biss C. aber über die gewelbte grosse Zimber von der parade nur wie von A biss B. undt in dieser höhe continuiret es nach dem garten, wie auch imgleichen über den beijden gantzen grossen Flijgeln, so wohl über den treppen alss theater undt der Ercken.

3) D. E. F. G. H. I. bedeutet die differente Balcken undt ihren trossbotten etc.

4) Im grossen Ornament können Rosen mitt incavaturen kommen, bloss über dehnen stellen, da die pilaster seijndt, die andere felder werden mitt slechten vierkänten, wie angedeutet ist.

5) Zwischen der Ballustrade über den grossen Composita pilastern werden die piedestalen nur small nach gebührlicher proportion, weillen da keine schornsteins pfeiffen herausskommen.

NB. Die Distance hinter dem grossen Ornament zwischen A undt B wirdt meist dessentwegen practiciret, umb dass unglück vom feüer vorzukommen, da man durch dieses mittel kan zu wege bringen, dass ob gleich dass unglück sich solte zutragen, dass dass gantze dach abbrenne, dennoch dass Gebeüde nicht die geringste gefahr dardurch solte leijden.

NB Es ist insonders zu beobachten in dem grossen Dessein, dass dass grosse Ornament kan von K. biss L. gesencket werden, weillen der platz über die fenster gar zu gross undt unnütz aussfält, undt alss denn wirdt der pilaster verkleinert nach gebühr, undt durch dehn dass die Rosen smaller werden, so fält es besser auss vor den smallen Pfeillen zwischen den untersten Arcaden; undt die Distance zwischen A undt B würde dennoch 3 el. 8 zoll hoch, undt wass darüber ist nur überflüssig, weillen man gerade kan darunter weggehen: der pilaster wirdt dann nach 10 Moduli so breit aussfallen alss M aussweist.

NB Im grundtriss ist auch zu remarquiren dass man von beijden seiten dess smallen ganges von A biss B ess kan in lange gewelbte Zimber bleiben lassen welche zu Cantzelleij undt Cammer Collegii Archiven dienen können.

NB C. Im grunde weist alleine recht auss wie gross undt breit die pilaster mitt ihren Basen sollen aussfallen, nach dem übrigen ist sich nicht nach zu richten, aber die grosse Zeijchenung wirdt hierzu die gröste erleuchterung geben können.

In den zweijen grossen Frontespicen auf den giebeln kommen nur die Modiglioni alleine, aber die vollenkommene Composita Corniche.

NB. Die Ballustrade mitt den Piedestalen auf den dacken der beijden grossen flügel bleibt gar weg, weillen sie nicht von nöthen ist, undt die pfeiffen auss den kücken undt Officen werden alle auf der seiten vom dack nach der strassen oder dem stall zu aufgeführet, durch grosse piedestalen mitt eijsserne gegitter zwischen.

Bil. 12.

[KONCEPT TILL SVARSMEMORIAL AV N. TESSIN ANG. AMALIENBORGPROJEKTET. ARKIVET. N. M.]

Antwort folgender Puncten.

1) Wass den heimlichen gemächern angehet, so würde der jenige, der dass werck ins grosse dirigiren wird, die beqwemeste gelegenheiten selbsten darzu

können geben beij dem anleges des Werks, oder wirdt er auch nicht dienlich seijn ein solches gebeüde vorzustehn, so viel dienet aber zur nachricht, dass dergleichen conduiten die mauern zum öfftern gantz corrumpiren, undt da den dergleichen heimliche fehler übel zu remedüren seijndt, hie am Schloss werden sie nirgendz practiciret.

2) Die Kirche ist nicht ohne wichtigen ursachen niedriger geleget, alss dass Piano Nobile, denn wo sie à plain pied hätte kommen sollen, so wäre 1. die höhe ohne proportion gegen der breite, die noch grössere höhe billig requirirte, 2. solte man auss allen fenstern können herauss sehen, wenn man in den bäncken stünde, welches man beij Kircken allzeit fliehet, wie es auch in sich selbsten die andacht benimpt, 3. Muste die gantze treppe verendert werden, so eben die schönste undt auch swerste partei vom selbigen Dessein ist. So dass wenn man in solchen wercken die mitt so vielem nachdencken ersinnt seijendt, dergleichen veränderungen thun will, kan man dass eine nicht rühren ohne dass andere zu verderben, weillen ein rechter Dessein wie eine Kette aneinander zu hengen gebühret, da die gelencke sich nicht endern lassen; Zu dehme ist ess schont ziemblich hardij ein so gross gewelb zu wege zu bringen ohne gegenspannung, ohne es noch im dach zu verhöhen, da keine ancker mehr oben können übergespannet werden.

3) Der hof inwendig im Shloss ist gerichtet zu 9½ à 10 Ellen Reihn ländss über wasser, darnach die einfarth auch commode aussfält, undt ist wegen der füllung nichtes zu apprehendiren, weillen dass creusirend vor dem fundament undt den kellern sie fourniren wird.

4) Der thurm vor den Klocken ist vorhero beij formirung dess Desseins nichtes verlanget worden, er wirdt auch nicht gerne ohne Deformitet können practiciret werden, wessentwegen man dergleichen Thürmen auch gerne evitiret, wie am Louvre undt den meisten gebeüden in gantz Italien practiciret ist, ausserhalb al Campidoglio in Rom, welches mehr wie ein Rathhaus zu consideriren, an welchen art von gebeüden man sie auch am meisten findet.

Bil. 13.

[KONCEPT TILL MEMORIAL AV N. TESSIN ANG. KOSTNADSFÖRSLAG FÖR AMALIENBORGS SLOTT. ARKIVET. N. M.]

Kurtze Verfassung.

1) Wass die grausteine so wohl ungehaun alss gehaun kosten am orth da man bauen will.

2) Wass dass 1000 von mauer Ziegeln gelten undt die fracht undt ob man sie nicht könte brennen lassen zu 1 fuss lang ½ breit undt nicht vollendz ¼ dick, so von selbiger gute währen wie die hiesige klincker.

3) Wass 100 fuess Gottlandsch blocke oder Bremerstein und mass stein gelten, wie auch wass allerhandt Ölandsche flor undt treppen tritten gelten.

4) Wass eine last oder 12 tonnen ungelöscht so wohl alss geleschter gottländscher oder anderer kalck hier gelten möchte.

5) Wass der guthe mauersand zu stehen kömpt an dem orth gebracht zu werden da man bauen will.

6) Wass holtzwerk man zu bauung gebrauchen kan undt wass die lengde der balcken von 16 biss 32 el. lang gelten möchte wenn sie von ½ elle dick im kleinen ende währen.

7) Wass gantze undt halbotten oder auch enckle bretter gelten.

8) Wass die tonne gibss zu stehen kompt.

9) Wass dass Skippund kupffer von — — platen, bleij undt eijssen hin stehen kömpt.

10) Wieviel allerhandt nägel allhie kosten.

11) Wass die maurer an arbeitzlohn täglich verdienen, und wie viel qvadrat ellen einer ungefehr dess tages vermauern könne, oder wass man vor eine □ elle bezahle, undt wie man sie rechnet.

12) Wass die kalckschläger undt andre handtlanger an tageslohn verdienen.

13) Wass ein steinhauer gesell dess tages ungefehr kostet, der so wohl in gottlandschen alss bremerstein arbeitet.

14) Wie viel die beste alss schlächte Zimber leuthe dess tages bekommen.

15) Wass die meister so wohl Steinhauers, Maurer alss Zimberleuthe dess tages verdienen oder ob sie jahrlichen lohn zuvor geniessen.

16) Wie viel meisters in jedem handwerck so wohl alss gesellen sich schont auff dem orthe finden.

Folgende nachricht wirdt erfordert, umb beij eijnem grossen Gebeüde den überschlag der bekosten zu verfertigen, wie auch zu können wissen mitt wie grosse jährliche Depense unndt in wie viel jahren ein grosses werck kan zur endschafft getrieben werden.

Bil. 14.

[SVARSMEMORIAL Å TESSINS MEM. BIL. 13 ANG. KOSTNADSFÖRSLAG FÖR AMALIENBORGS SLOTT. ARKIVET. N. M.]

1) Die feldt und grundsteine können am besten mit bölen geholet werden, man gibt vor ein bot oder pram voll 3 reichsthl., da können bis 20 grose steine eingehen, welche steine ausmachen 13 ellen quadrat.

Die gehauenen Kempsteine kosten die elle im Vierkant 1 rdr., $^3/_4$ elle kost 2 mark lübsk auf der Stelle zu führen.

2) Die besten Mauersteine sind die Lübeckkische, die lenge ist 11 zoll lang, 5 zoll breit beij 3 zoll hoch, gute wohlgebakkene steine, mit allen unkosten bis an der stelle zu führen kost. 11 rdr. das 1000 Stein.

Die Schonsche sind auch gut, die lenge ist 10 zoll, und nicht vol 5 zoll breit, $2^1/_2$ zoll hoch, kosten mit allen unkosten nach Copenhagen zu führen 9 rdr. 3 mark densk, das 1000 stein. Die rötliche Flensborger Mauerstein sind auch gut, die lenge ist $9^1/_2$ zoll, $4^1/_2$ zoll breit, 2 zoll hoch, mit unkosten und all nach Copenhagen zu führen mit dem Zoll 8 rdr. das 1000 stein.

Die Mauerstein so gebakken werden zwischen Croneborg und Copenhagen von 1 fuss lang, 6 zoll breit, 3 zoll hoch kosten wan sie von der gröse bestellet werden, ohne Zoll auf der stelle zu führen 6 rdr. 4 mark, der Zoll ist 20 sk. densch. Sonsten die da gebakken werden sind 10 zoll lang, 2 zoll hoch und nicht voll 5 zoll breit, kosten auf der stelle 5 rdr., aber hinzuführen 5 rdr. 4 mark 8 sk.

3) Ein hundert fuss Gottlandsche stein oder bloksteine in Copenhagen kosten 24 rdr., ein fuss helt nicht voll 11 zoll hiesiger maass.

Brenner stein von 4 ellen lang oder leichsteine 7. 8. 9. zoll dick kost 20 rdr. Ein fuss brenner stein kost $2^1/_2$ mark densch. Ein fuss stein helt wie die Gotlandsche maass.

Treppentritt von 3 quartier breit kost die elle 1 rdr., als die tritte 3 ellen lang seijn 3 rdr. Von 4 ellen lang 4 rdr., von 1 ell breit 1 ½ rdr.

Ölandische steine 5 zoll dick von 4 ellen lang ist ordinaire kost 20 rdr., ist er aber über 5 zoll bis 6½ zoll kostet 24 rdr.

Treppentritt von 3 zoll dick, 13 zoll breit kostet die elle 4 mark densch. Ein tritt von 4 ellen, 4 schlechte thaler Sollen sie 3 quartier breit seijn kostet die elle bis 5 mark densch. Ölandische fliesen von 3 quartier Seelandisch maass kosten ersten kauf 12 schilling densch, durch einander wan sie gehauen seijn 10 lüb. schilling.

Wan man diese steine in grosser quantitet wil haben kan gemenagiret werden.

4) Ein last ungelescheten kalk kostet, wan er von die frembden hier geführet wird 10 rdr.

Ein last Gottlandisch kalk kostet 8 mark lübsch, wan es in gantze ladung bestellet werde.

Ein last Norsk kalk 13 à 14 mark densch, wan es in gantze ladung gekauft wird.

Der Faxöre kalk kan mit allen unkosten, wan die steine in Copenhagen geführet und gebrant werden, (kan) zu Copenhagen kosten 3 rdr. 1 mark densch, dagegen ist der kalk gut und besser als die andere.

5) Der grobe Mauersant kostet eine grosse pram an der stelle zu liefern 2 rdr., worin gehen 6 fuhrmans wagen voll, oder was mehr.

6) Holtz zu balken, oder sonsten zu einem grossen gebäude, gross Pommerisch Zimmer 16 Seelandsche ellen lang und 1 fuss dick in die kleine ende, mussen die pertinente lengde verschrieben werden, kostet in Copenhagen 4½ rdr. das Stück, da ist kein Zimmer lenger als 23 a 24 ell.

Das Zimmer von unterschiedlichen sorten folget hiebey.

Gross Zimmer 23 ell lang, 10 à 10 daum dick, das stück 8 rdr.

Gross Zimmer 21 ell lang 9 daum dick 10 daum breit, das stück ..... 7 rdr.

Zimmer 16 Ell lang, 9 daum breit und dick, Stück ..... 4 rdr.

Zimmer 15 ell lang, 10 daum in vierkant, Stück ..... 3½ rdr.

Zimmer 9 ell lang 3 quartier breit 12 daum dick, Stück 4 rdr.

Zimmer 10 ell lang, 11 daum in vierkant stock ..... 2 rdr.

Gottländisch 20 elle Zimmer solte 14 Seelandische ell kost das stück ..... 1 rdr. 2 mark densch

Von den Norschen Zimmer das zur stellungen kan gebraucht werden

Norsch 18 ell Zimmer ist 12 ell lang 6 zoll dick oben, unten 4 zoll, das stück ..... 5 mark densch 8 sk.

Norsch 16 ell Zimmer helt 10 ell lang, 6 zoll oben 4 zoll unten, Stück ..... 2 mark densch 8 sk.

Norsch 12 ell Zimmer helt 8 ell lang 7 zoll oben, unten 5 zoll, das stück .... 1 mark d. 12 sk.

Dito 10 ell Zimmer, 7 ell lang 4 zoll oben unten 3 zoll 12 sk.

7) Was unterschiedliche sorten von brettern in Copenhagen kosten als dobbelte führen blegindsche bretter 9 bis 10 ell lang 2 daum dick, die Zwölffter kost ..... 4 rdr. 3 mark densch

Enkelte blegindsche bretter 7 ell lang, die Zwölfter ..... 2 rdr. 2 mark

Göttländische 6 ellen bretter die Zwölfter ..... 2 rdr. 1 mark

Dramsche oder Christiania bretter Zwölfter trokene ..... 2 rdr.

Masse führen bretten Zwölfter ..... 5 m. densch

Ordinaire bretter zur stellung, Zwölfter ..... 3 m. 5 sk.

Bleijckens Eichen planken 12 ell lang 3 daum dick, 1 fuss bis 13 zoll breit kost die elle ..... 1 m. 8 sk.
Seelandische Eichen planken 8 ell lang 2 daum dick 1 fuss breit die elle ..... 1 m. 12 sk.
Seelandsche eichen planken, 1 fuss oder 14 zoll breit 4 daum dick die elle ..... 2 m.
Dito 1 1/2 daum dick 1 fuss breit ..... 12 sk.

8) Die tonne Liflendisch gibs in Copenhagen, wen das mit schiffen kompt, die leichte wahren führen, als flachs und henf, den sie nehmen es mit zu ballast, wen es bestelt wird, kan man die tonne für 9 m. densch haben, aber wan es solte geholet werden, würde die tonne auf 2½ rd. kommen.

Die Alabaster gibs kost hier die tonne 6 reichsth.

Die fransche gibs ist hier vor 3 rd. verkaufft.

9) Das schpp. Kupferplatten kost 93½ rdr. Klumpbleij kost 10 rdr. schpp. Rolle bleij kost 14 rd., eine rolle helt 5 elle ungefehr 4½ quartier breit: ein schpp. eisen kost 10 rd.

10) Allerhand Nägel.

7 daum nägel kost das stück 2 sk. densch.

6 daum nägel 1 sch densch.

5 daum nägel das 100 5 m. densch.

4 daum nägel das hundert 2 1/2 m. d.

3 daum nägel das hundert 14 sch. lübsch.

2 daum nägel das hundert 10 lüb. schilling.

Grosse bleij nagels 2 1/2 daum lang gelten 1000 2 rd. 3 m. d.

Kleinere dito a 2 daum 1000 à 2 rdr. 8 sch.

Die Zungen nägel kostet 1000 von 1 daum 1 rd. 1 m. 8 sch.

11) Ein guter maurer gesell kan des tages 2 1/2 m. densch verdienen.

Ein elle maur in vierkant kost unten 10 lübsch, aber oben 12 lübschilling. Davor muss der Meister kalksläger undt handlanger halten.

12) Ein kalkslager kriegt des tages 12 lübschilling. Ein handlanger 8 lübschilling des tages.

13) Ein Meister Steinhauer kriegt 5 m. densch vor sich und seinen gesellen, des tages aber wan der geselle alleine arbeitet 3 m. tages, aber es wird besser seijn in stück mit sie zu bedingen. Dieses ist so zu verstehen, wan der Meister Steinhauer den gesellen seine werkzeug schaffet und die Modellen macht, kriegt der Meister auf iedweder gesell 2 m. densch und der gesell 3 m., doch nachdem das der gesell kan arbeiten.

14) Die Zimmer gesellen kriegen am Sommerstage 2 mark densch.

15) Die meister Zimmerleute und die Mauermeisters des tags bis 6 m. densch, aber die Meister bedingen lieber die arbeit.

16) Von allerlei handwerksleuten die hier in Copenhagen gefunden werden an Meisters und gesellen.

Maurmeisters 32	Gesellen 112
Zimmermeisters 36	Gesellen 152
Snitschermeisters 86	Gesellen 116
Smiedemeisters 81	Gesellen 111
Gläsermeisters 22	Gesellen 10
Steinhauermeisters 6	Gesellen 5
Bleijtekker oder die Kupferdekkermeisters 5	Gesellen 2

Die Steinhauer und bleijtekker versprechen, dass wan eine grose arbeit solte vorfallen, sie alsdan soviel gesellen schaffen wollen, als vonnöthen würde seijn.

Bil. 15.

[SAMTIDA AVSKRIFT UR BREV FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN, INNEHÅLLANDE KRITIK AV A. LE NÔTRE ÖVER AMALIENBORGPROJEKTET. T. S.; N. M.]

Sentiments de M:r le Nostre.

Ayant temoigné à Monsieur le Nostre que Vous souhaitties qu'il vit la facade de Vostre Palais de Dannemarck et qu'il vous en dit son sentiment il s'en excusa d'abord avec beaucoup de modestie disant que cela n'estoit point de son fait et que vous luij faisies trop d'honneur mais comme je l'en priay avec instance il me dit ce qui soit:

1. Qve la grande Porte ou l'Entrée luy paroissoit un peu petite.

2. Qu'il desiroit savoir si la seconde Mezañe estoit un Estage separé, surquoi je luy dis que je croyais que le milieu de la façade estant apparement un salon, les Mezannes en cet endroit ne faisoient qu'une Estage avec le premier pour donner plus d'exhaussement; Mais qu'aux deux extremités elle faisoit sans doute un Estage separée.

3. Qu'il souhaiteroit que les pavillons fussent plus riches et plus ornés pour correspondre avec le milieu et pour détacher d'avantage d'avec le nud du battiment.

4. Qu'il trouvoit au reste le tout fort beau et fort magnifique qu'il aprouvoit sur tout que les ressauts ne fussent pas plus grands ny en plus grand nombre.

Bil. 16.

[SAMTIDA AVSKRIFT UR BREV FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN, INNEHÅLLANDE KRITIK AV P. BULLET ÖVER AMALIENBORGPROJEKTET. T. S.; N. M.]

Sentiments de M. Bullet.
Celebre Architecte

1. Qu'il avoit peine a en dire son sentiment sans voir un Plan particulier du battiment et la Coupe en certains endroits; que par Exemple il ne pouvoit juger à quelle distance il falloit estre pour voir les bases des pillastres, qu'il les croyait cachées à 30 toises du bastiment.

2. Qu'il n'etendoit pas bien à quoy estoit employée la longeur et la hauteur renfermée au dedans ce grand mur qui s'esleve au dessus de la Corniche jusques à la balustrade.

3. Qu'il aimeroit mieux que le ressaults fust plus grand à scavoir d'un pied et demy au lieu de 8 pouces qu'il estime entre la sixieme partie de la largeur du Pilastre et la saillie.

4. Qvè les Colonnes du Portail sont trop petites audesssus du grand ordre composite quoy que les deux n'ayent pas de lyaison.

5. Qu'il ne feroit au Portail qu'un avantcorps Rustique sans Colonnes, et que moyennant cela il hausseroit, et eslargiroit la porte.

6. Qu'il trouvoit les croisées basses et le dessus des croisées fort haut, je luy dis que je croyois que cela se faisoit ainsi entre autre raisons à Cause du froid.

7. Qu'il voudroit sçavoir comment on fait pour garantir la platte forme du Corridor de se gatter par les pluyes et les neiches je luij dis que je croyois que nos plagues de Cvivre bien jointes et bien rivées y contribuoient beaucoup.

Il finit par donner beaucoup des louanges au bon goust et à la sagesse avec laquelle ce bastiment estoit construit et decoré.

Bil. 17.

[KONTRAKT MELLAN N. TESSIN OCH SIMON BAUMAN ANG. MODELL TILL AMALIENBORGS SLOTT. ARKIVET. N. M.]

Såsom medh Snickaren Wälachtadt Mäster Simon Bauman är slutit om Ett Models förferdigande angående Cöpenhambns nya Slottzbygnadh, så är fölljande Contract därom, emellan oss underskrefne till så mycken mehra säkerheet uprettat, och beståer utij det som fölljer, nembl: att Mester Simon Bauman uthlofwar sig bemelte Model, effter den Dessein han redhan haar sedt, och honnom häreffter optecknas skall i den stoorleck, som sielfwa Modellen blijr (där hwar Rheinländsk toll formerar een aln i stoort) således på alla fyra sijdhor att förferdiga, så att det i inga måtto blifwer slättare, uthan snarare bättre, änn den Modellen, som han uppå eena dhelen utaf Slottet här haar förestelt, ja så som han sielfwer tencker att hafwa heder utaf. Trähwerket blijr udaf Ahl och Wijtbook, eller innan till här och där utaf päronträh, nembl. därest allenom, hwarest han det nödigt utij små zijrather finner. Hwilcket Trähwerke han sielf där till förskaffar, jempte all jernredskapp, swarfwade saker, och dee Instrumenter som därtill kunna reqvireras. Alla hwalfwen utij Portiquerne blifwa därutij förrestelte, jempte hwalfwen utij dee stoora Appartements, hwarest man kommer een lijten simple Cornice omkring, som blijr lijk i alla rummen, och uthan den ringaste förkroppning; sedhan blifwa alla trapporne giorde, jempte och kyrkjan in utij, som och Theatern, så wijda som det ungefehr sig låther förestella.

Alla Consollerne, så wähl på üttre som indre Facciaterne, förferdigar han och sielf. Medh Statüerne så wähl uthan som innan till, jempte Basriliever, nembl. wadh som angåer Bildthuggerijet och Måhlerijet i Kyrckjan eller Theatern haar han inthet att giöra medh. I det öfriga förplichtar han sigh bemelte Modell färdig ifrån sigh lefwerera effter twenne Ahrs förlopp, ifrån tillkommande Michaelis innewarande Ahr berecknadt, hwaremoth han skall hafwa att niuta, i ett för alt berechnadt, Fembton Tusendt dahler kopparmynt utij gångbahrt mynt. Nu föruth undfåer han därutaf Twå Tusend dahler koppar mynt till Materialiers Inkiöp och Wärcketz fortsettjande, Twåtusend dahler koppar mynt berechnas i hans huusshyra, nembl. Fembhundrade dahler koppar mynt åhrligen (som hans Contract uthwijssar) och hwilcken huushyra förståes ifrån förledne Ahrs Påskatijd, då han först dijt i husset kom, till fyra Ahr däreffter. Utaf dhe öfwriga Elfwa Tusendt dahler koppar mynt betahlas honnom wedh hwart halfwa Ahrs förlopp een fierde part, nembl. twåtusend Siuhundrade och Fembtijo dahler koppar mynt. Utij hans stoora Wärckstadh skall uthan hans bekostnadh een Skilljewägg blifwa giordt, så och muren emellan beggje rummen nedertagas, därest Modellen skall komma att stå. Det trähwercket han af mig under händer haar, blijr honnom och där till förährt. Det öfwriga som så just inthet här utij kan speci-

ficeras, hemstelles alt den Redligheet, som man stadigt hooss honnom haar förspordt, och på det alt det som åfwan förmählt är må uthan klander orubbat å beggje sijdhor af Oss blifwa hållit, så hafwe wij detta medh egna händer underskrifwit, jempte wåra Signeten bekräfftat. Datum Stockholm den 11 Sept. 1694.

Nicodemus Tessin. (Sigill.) Simon Bauman.

Bil. 18.

[KVITTENSER AV SIMON BAUMAN FÖR SLOTTSMODELLEN. ARKIVET. N. M.]

Angeschaut den Model von Copenhagener Schlos habe ich von dem walb:n Cammer herrn Nicodemus Tessin endfangen die obgemelde zweij dusend dh. kupermüntz So ich hiemit gebüerendt quitieret.

Stockholm den 11 Sept. 1694.

Simon Bauman.

Hierauff hab ich Entfangen 900 dh. kuppfermüntz den 5 Aug. 1695.

Simon Bauman.

Hierauff hab ich wiederumb entfangen von den Wolb:n Herr Cammer herr Tessin in ab Rechnung uff obgemelten Contract achtzehen hundert vnd fünffzig daller Kupfer müntz So hiemit wie gebüret quitirt.

Stockholm den 5 octob. 1695.

Simon Bauman.

Wiederumb Entfangen auff diss ob bemelte Model nach laut dem Contract funffzehen hundert daller kupfer Müntz So hiemit wie gebüret quitiert.

Stockholm den 6 maij Anno 1696.

Simon Bauman.

Nach laut dem wie ob Steth Widerumb Endfangen Zwölff hunart ein vnd funfftzig dh. kupffer mintz So sie mit Danck quitiret.

Stockholm d. 18 Augst. Anno 1696.

Simon Bauman.

Den 24 Septemb. widerumb von dem Wolb:n Herrn H. Cammerherr Nicodemus Tessin Entfangen acht hundert ein vnd vuntzig daller kupffer müntz So mit Danck quitiert.

Simon Bauman.

Folgens widerumb entfangen uff bemelte arbeit von dem Wolb:e her Cammer herren ein Tusentt daller kupffermüntz So hiemit danck quitiert.

Stockholm d. 10 Decemb. 1696.

Simon Bauman.

Hierauff widerumb Entfang von dem Wolb:n herren H. Cammer her Nach laut der follen bezalung dreij daussent Sez hundert vnd acht daller kupffer münt So mit diessen den gansten Contract quitirt.

Stockholm 10 Junij Anno 1697.

Simon Bauman.

Bil. 19.

[ANT. OM UTBETALNING ÅT BILDHUGGAREN CLAUDE JACQVIN FÖR SKULPTURARBETE Å AMALIENBORGSMODELLEN. ARKIVET. N. M.]

A: o ibyd. den 12 Aug. bethaltes åth *Claude Jacqvin* för 2 figurer till portalen och een therme till den indre portalen i börgården i hoopa för alla tree

15 Richs

Bil. 20.

[CHECK TILL N. TESSIN FRÅN KÖPENHAMN. ARKIVET. N. M.]

Stockholm ce 2 d'Aout 1698 p. Rd. 80 en Couronnes.

A Veüe payez pour cette nostre Remise de change à Monsieur le Sur Intendant et Chambellant Nicodeme Tessin ou ordres, la somme de quattre vingt Rischdallers en Couronnes de Dannemarc, pour la Valeur receu du dit Sieur, Suivant l' advis de

Henrij Jacob Hildebrand

A Monsieur
Monsieur Samuel Teixcera
a Coppenhague.

Prima
Cette lettre de change se paijera, s'il Vous plait à Monsieur de Leijonclo, Envoijé Extraord: re de Sa Maj: té le Roij de Svede.

Nicodemus Tessin.

Bil. 21.

[BREV FRÅN B. LUXDORPH TILL KRISTIAN V. SV. REL.; D. R. A.]

Stocholm d. 9. May 1694

Allernaadigste Konge og Herre!

— —

Jeg haffde igaar Cammerherre Thesyn hoes mig og talte med hannem om hans Reyse; hand vndschylte sig, at hand intet endnu haffver kundet reyse, for hand haffver paataget sig at schaffe Kongen dend Part aff Slottet ferdig, som allerede er opbygt, inden vdi gandsche, som dend schal vere, inden Winter, og maae hand först stille Ordre om alting hvad som schal giöris, men hand er borte; der for uden schal hans Greffinde i Barselseng, og hand reyste iche gierne, för det var forbi; tilmed vil hand og haffve sit eget dessein, som hand vil tage med sig til Danmarch, gandsche ferdigt, at hand kand haffve det paa reede Hænder, naar hand kommer need, efftersom hand giör iche Stat at kunde bliffve lenger borte med Reysen og alt end 4 Vger; men dog sagde hand vist, at hand ville reyse dend samme Dag, Kongen reyser til Lapland, som er d. 4. Junii, om iche 2 eller 3 Dage för; der er it og andet smaat, som hand siger nödvendig schal forandris i dend Affridtzning, som er schichet hannem her op, og hand haffver viist mig. Her passerer hand iblant alle baade fremmede og andre for

dend habilste i heele Europa, og er v-imod sigelig enn artig Mand i dett Metier, og ved at bygge med een stoer Menage; dend stoere Lengde aff Slottet, som er een aff de toe störste Fierdeparter aff det heele Slott, haffver iche kostet Kongen vden lidet offver 60000 Rdlr., og Cornicher og andre Zirater, som er i Mengde og Stoerlighed derpaa aff huggne Steen, haffver iche kostet offver tuzinde Rdlr., som hand i Fortroelighed sagde mig, men vil iche, alle maa Vide det, effter som det parerer, som det haffde kostet stoere Penge, og hand siger, at Eders Kongl. May: tt kand haffve Steenene fra Gulland for lige det samme Kiöb, som Kongen aff Sverrig, og langt snarere og mageligere, for fra Gulland og hid schal de haffve tre eller 4 slags Vinde. Hand haffver Machiner, som hand bringer Kalch og Steen og Materialier op med, med hvilche fire Karle kand giöre saa meget som iche ellers 40 paa dend ordinaire Maade, og alting gaaer V-maneerlig fort endog de ichun haffver her liden Mengde aff Handtverchs Folch, som duer noget til saadant it stoert Verch.

— —

Luxdorph.

Bil. 22.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL KRISTIAN V. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm d. 16. May 1694.

Allernaadigste Konge og Herre!

— —

Cammer Her Thesins greffinde haffver for it Par Dage siden giort Barsel, saa det nu intet kand hindre hans Reyse, og Kongens Reyse staar endnu fast til d. 4. Junii.

— —

Luxdorph.

Bil. 23.

[BREV FRÅN B. LUXDORPH TILL BENGT OXENSTIERNA. DANSKA BESKICKNINGENS I SVERIGE MEM. OCH NOTER 1693—1707, DANICA. R. A.]

Höijvelbaarne Herre.

Hans Maijtz: min Herre og Konge, som mueligt maa haffve nogen bygnings dessein for, haffver hört H. CammerHer Thesijns rénommée for adschillige curieuses Videnschaber og fuldkommen perfection udi Architecturen, og i forhaabning, at det iche schulle mishage Hans Maijtt: Kongen af Sverrig, befalit mig hoos Hans Maijtt: saa vel som Hendis Maijtt: Dronningen at anholde om permission for Velbemelte H. Cammer Herren, at giöre een Reijse paa nogen kort tiid til Kiöbenhaffn, for Videre udi sligt at höre hans betenchende og der om med hannem lade conferere; Men som min Vlychelige svaghed forhindrer mig deris Maijesteter effter min Vnderdanigste schyldighed sielff sligt at foredrage, nödis ieg til at addressere mig til Eders Excellence og ydmygeligst bede at de ville haffve dend goedhed for min Herre og Konge, og procurere H. Cammer Herren denne tilladelse, efftersom hand vel schal behöffve at vide det noget forud, for at preparere sig til reijsen om dett Naadigst maa hannem tilladis, hvor

här på har K. M: t resolverat

om iag videre ved Eders Excellencis goedhed vnderdanigst vil ervarte deris Maijesteters behagelige Villie, naar Ed. Excellencis leijlighed kand haffve varit det at anbringe.

— —

Stockholm
d. 18 May. 1694.

Eders Excellencis
Allerydmygste Thienere
Luxdorph.

[Utanskrift.]

A Son Excellence Monsieur le Comte d'Oxenstern Senateur et Premier Ministre de Sa Majesté Le Roy de Swede

à Stocholm.

(Sigill.)

Bil. 24.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TROLIGEN TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL.; D. R. A.]

Stocholm ce 6 de Iuin 1694.

Monsieur et tres honoré frere

— —

apres cette lettre escrite Mons: r Thesyn m'a fait dire qu'il luy etoit impossible de pouuoir partir plus tost que demain au soir.

— —

Luxdorph.

Bil. 25.

[AVSKRIFT AV BREV FRÅN KRISTIAN V TILL B. LUXDORPH. SV. REL.; D. R. A.]

Christian der fünffte von Gottes gnaden, König zu Dennemarck, Norwegen, der Wenden und Gohten, Hertzog zu Schleswig, Holstein, Stormarn und der Ditmarschen, Graff zu Oldenburg undt Delmenhorst.

Wohledler Rath, lieber Getrewer! Alss der schwedische Cammerherr Tessein, nachdem Er sich eine kurtze Zeit alhier aufgehalten, undt den Platz, woselbsten wir ein newes Schloss, nechst göttlicher Verleihung, bawen zu lassen gesonnen, sambt dessen Gelegenheit, in Augenschein genommen, auch Unss darüber seine Gedancken zu Unsserm gnädigsten Vergnügen eröffnet, in procinctu stehet, wieder nach Schweden zurück zu kehren; so befinden wir allergnädigst für guth, dass, nach dessen Wiederkunfft, du dem König von Schweden, wie auch dessen Ministris, zu erkennen gebest, wie Unss zu sonderbahrer Obligation und Dancknehmigkeit gereichete, dass des Königs Lbd. ged: m dero Cammerherrn erlauben wollen, eine Reisse zu vorerwehntem Ende anhero zuthun, undt wie wir Unss seiner in der Baro-Kunst habenden ungemeinen Wissenschafft und leichten Methode, bey würcklicher Anhebung des vorhabenden Bawes gerne weiter bedienen möchten; Also zweiffelten wir nicht,

wolten auch den König von Schweden darumb freündbrüderlich ersuchet haben, Er ihme so offte es die Notturfft erfordern undt dessen Ambts-Geschäffte in Schweden es zugeben könten, gerne weiter erlauben würde, sich anhero einzufinden, undt berührten Baw befordern zuhelffen; welche Willfährigkeit wir, bey allen vorkommenden Occasionen, Dancknehmung hinwieder zuerkennen unvergessend seyn würden.

Wornach du dich zu achten, undt wir verbleiben dir mit Königl. Gnaden gewogen.

Geben auff unsserm Hausse Jägersburg, den 30:ten Junii A:o 1694.

Christian

T. B. von Jessen.

an

Envoyé Luxdorph in Schweden.

(Utanpå brevet står:)

Dem wohledlen, unsserm Ober Secretario, Estats- und Cantzley-Rath, jetzigem Envoyé Extraord:re in Schweden, undt lieben Getrewen, Polle Luxdorph, auf Sörup und Sandbye Gaard Erbgesessen.

Bil. 26.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL KRISTIAN V. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm d. 11. Julij 1694

Allernaadigste Konge og Herre

Eders kongl. Maytts allernaad. Befalning aff Dato 30. Junii Mons:r Thesyn angaaende haffver ieg allerunderd. bekommet d. 8. hujus, hvor effter ieg mig og allerunderdanigst schal vide at rette, og derfor afflegge een Tachsigelsis Compliment först hoes Enchedronningen, efftersom hand er Hendis Maytts Cammer Herre, og siden videre veed Leglighed hoes Kongen. — — — — — — — — —

— —

Mons:r Thesyn ventis i Afften hid igien, hand haffder par avance noch schreffvit om ald dend Höfflighed hannem er bleffven beviist i Danmarch, saa heele Stockholm er der fuld aff.

— —

Luxdorph.

Bil. 27.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL KRISTIAN V. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm d. 14. Iulii 1694

Allernaadigste Konge og Herre.

— —

Imved Middag [D. D.] aag ieg paa Slottet og fich Leglighed der at aflegge til Hendis May:tt först, een Tachsigelse paa Eders Kongl. May. Vegne for Mons:r Thesyns Permission at reyse til Kiöbenhaffn, hvortil Hendis Maytt. svarede, at det schulle vere hender kiert, om Ed. kongl. Maytt. haffde fundet nogen Behag udi det, som hans Widenschab angich, og at hand gierne, naar det

behagede Ed. kongl. Maytt. schulle faa forloff at reyse need igien, og ville önsche, at der var noget andet hvor med hun kunde giöre Eders Kongl. Maytt. nogen Tiæniste, og imedens ieg stoed og talte med Hendis Maytt., kom Kongen i Dörren af Gemachet, som de spiser, og ville före Dronningen til Taffels, og der hand saa, ieg stoed der, kom hand til mig, og effter at ieg haffde giort ham een Compliment paa hans Hiemkomst, forebragte ieg hannem og det, Eders kongl. Maytt. allernaad. haffde befalet mig, Thesyn angaaende, hvor til hand meget höfflig svarede, at hand var glad veed, at hand haffde giffvet Ed. Kongl. Maytt. dend fornöyelse, at Ed. Kongl. Maytt videre behagede at betiæne sig aff hannem, hvor til hand og gierne schulle faa Tilladelse, saa tiit Ed. Kongl. Maytt. det begiærede, omend hans egit der offver schulle imidlertid hvile, som intet schulle være angelegen, naar Eders kongl. Maytt. ichun fich deris forrettet.

— —

Luxdorph.

Bil. 28.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 1. de Sept. 1694.

Monsieur et tres honoré Frere

— —

La cy-jointe est de Mons: r Thesyn, dont vous aurez si vous plaist la bonté d'avoir soin. Ie suis

— —

Luxdorph.

Bil. 29.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL K. REVENTLOW. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 28. de Nov. 1694.

Monseigneur

— —

Ie n'ay pas encore pû attraper Mons: r Thesyn, je le vis bien hier au matin dans l'eglise du chateau,

— —

Luxdorph.

Bil. 30.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL K. REVENTLOW. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 1. de Decembre 1694

Monseigneur

— —

Depuis ma derniere tres humble du 28 de Nov. je n'ay pas pû attrapper Mons: r Thessin, il ne m'echappera pourtant pas au premier jour.

— —

Luxdorph.

Bil. 31.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL K. REVENTLOW. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 15 de Decembr. 1694.

Monseigneur

I'ay liuvré à Mons: r Tessin le Plan de la maison que Votre Excellence m'a envoyé il y a quelque temps, et comm'il trouue que le batiment doit etre simple sans aucun ornement de fenetres et autres choses de cette sorte, il m'a dit que le Portail doit etre de méme, car de vouloir ordonner un riche Portail à un batiment simple, seroit se prostituer, puisqu'il faut necessairement que tout s'accorde et l'un corresponde auec l'autre. Cepandant il me promit de vouloir bien tost acheuer ce dessein et celuy du jardin aussy, et vouloir en faire le commencement pendant ces quatre jours que le Roy est à Kongsör.

Luxdorph.

Bil. 32.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 27 de Mars 1695

Monsieur et tres honoré Frere

Monsieur Thesyn envoyera vers la fin de la semaine qui vient un expres à Coppenhaguen auec quelque chose pour Sa Majesté, et auec ce méme homme il envoyera aussy le dessein du portail et jardin, qu'il a promis à Sa dite Excellence.

Luxdorph.

Bil. 33.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 13 d'Avril 1695.

Monsieur et tres honoré Frere

Ie vous recommende la cy-jointe de la part de Monsieur Thesyn, il m'a montré le dessein ou le model qu'il a fait faire icy de l'Autel de l'Eglise de Christianshafn pour Sa Majesté, qui est assurement beau et bien magnifique, il le veut envoyer auec le premier vaisseaux qui part d'icy pour le Sondt, comme c'est impossible de le pouuoir envoyer à present par terre, car cela se briseroit en mille pieces, puisque les chemins deviennent tous les jours plus mauuais.

Luxdorph.

Bil. 34.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 17 d'Avril 1695

Monsieur et tres honoré Frere

— —

Il partira demain d'icy un Iuif baptisé nommé Carl Christian — — — I'ay voulu envoyer auec ce Iuif les desseins pour Monseign: r le Comte de Rewentlow, mais envoyant chez monsieur Thesyn, j'ay eu pour reponse, qu'il avoit encore à y travailler pour quatre ou cinque jours.

— —

Luxdorph.

Bil. 35.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL TH. B. VON JESSEN. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm ce 1. de May 1695

Monsieur et tres honoré Frere

— —

Mons: r Uterklo partira d'icy apres demain pour se rendre apres les fétes à Coppenhaguen, il apportera les desseins pour Monseign: r le Comte de Rewentlow, comme Mons: r Thesyn m'a encore promis aujourdhuij, qui a eté huit jours malade de la fieuvre.

— —

Luxdorph.

Bil. 36.

[BREVUTDRAG FRÅN B. LUXDORPH TILL KRISTIAN V. SV. REL. D. R. A.]

Stocholm 27. Nov. 1697.

Allernaadigste Konge og Herre

— —

Ved denne Leglighed maae ieg allerunderd. berette, at Mons: r Thesyn lader udi Franchrig stiche aff dend Model paa Slottet i Kiöbenhaffn udi Kobber for at distribuere dend udi Franchrig, sende dend til Italien og endelig lade dend siden gaae heele Europa igiennem, om nogen kunde finde noget derpaa at dadle, saa som det er kommet hannem for Ørene, at der schal være dem i Dan[mar]k, som schulle ville reformere og blamere hans Arbeyde.

— —

Luxdorph.

Bil. 37.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 29 AUG. 1693. T. S.; R. A.]

Monsieur le Baron Juhl, qui part demain pour Copenhagen —: il a fallu l'informer sur quelques desseins que Sa Maj: té le Roy de Dannemarc m'a fait demander tant de nostre chatteau que de celluij que l'on pretend de faire commencer à battir à Copenhagen — — —

Bil. 38.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 25 APR. 1694. T. S.; R. A.]

— Les desseins que je forme d'avance pour le Chatteau de Copenhaguen sur les memoires qu'on m'a envoyés demandent aussij leur temps — — —

Bil. 39.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 9 MAJ 1694. T. S.; R. A.]

Comme les dernieres lettres de Copenhague pressent fort mon voyage, ainsij j'aij esté obligé de fixer mon depart pour le 4: me du mois qui vient, ce qui me rend le temps extremement pretieux, puisque je dois achever premierement les desseins que j'aij entre les mains pour le chatteau en question.

Bil. 40.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 14 MAJ 1694. T. S.; R. A.]

— Il y a desja longs temps que sa M: té Danoise m'avait sonder pour cela [le voyage] puisque l'on y pretend de commencer le Chatteau, pour la situation duquel on a trouvé une place fort advantageuse, sur la quelle je forme presentement les dessins sur les memoires que l'on m'a envoyé, et comme le ministre de Dannemarc a eû l'Ordre d'en parler au Roy mon Maitre et à la Reine, le voyage m'a esté accordé, mais rien que pour 3 semaines d'absence en tout, puisque le chatteau d'icy se poussera cett' année plus que les années passés — — —

Bil. 41.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 6 JUNI 1694. T. S.; R. A.]

— toutte la confusion qui s'est glissée dans nostre commerce des lettres s'est produite de tant des diverses occupations qui m'ont accablé tout ce temps icij, — — — aussij bien que pour mettre touts les ordres requis pendant mon absence, et former en mesme temps tous les desseins pour le Chatteau de Copenhague, les quels j'aij finij avec tous leurs plans, façades et profils selon les memoires que l'on m'a envoijé pour venir à bout de tant de choses, sans negliger sa cour en mesme temps, — — —

Bil. 42.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 25 JULI 1694. T. S.; R. A.]

J'aij suject d'estre fort content du voijage de Copenhague, en touttes sortes de manieres, car ou m'ij a comblé de graces et des honnestetés, les desseins pour leur Chatteau ont estés entierement approuvés, ce que la lettre et l'ordre que M:r Glücksdorf a eû pour faire les compliments la dessus à n:re Roij confirment de reste.

Bil. 43.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 22 MAJ 1695. T. S.; R. A.]

— il m'a fallu expedier ce matin un expres pour Copenhaggue avec certains desseins et un Modèle d'un autel, que j'aij fait faire icij pour sa Maj:té le Roij de Dannemarc, qui a esté executé de la dernière propreté, — — —

Bil. 44.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 20 JAN. 1697. T. S.; R. A.]

Dans un couple de mois d'icij je seraij pourtant quitte d'un grand ouvrage, c'est le Model entier avec les quattre costés du Chatteau de Coppenhague tant pour le dedans que pour le dehors, qui est fort grand, et executé d'une propreté, où j'ose dire que les Models de Paris n'approchent pas, quoij que Vous me croirez temerair en ce que j'avance, le temps pouvroit neanmoins le verifier; Le Roy de Danmarck a envoije icij une personne qui a beaucoup voyagé, et qui paroist fort jolij homme, qui a deja fait quelque sejour icij pour estre instruict des eclaircissements necessairs all'egard du Model mentionné, le quel se doit faire transporter ce printemps à Coppenhague par un vaisseau qu'on enverra icij tout exprez pour cet effet là. Touchant les desseins de ce chatteau là, j'aij envie de les faire graver à mes propres depens, S. A. R. de Danmarc m'a fait escrire avec la derniere poste puisque je les aij fait avec plaisir et sans assujettissements d'aucon vieux battiment, touchant les desseins qu'il souhaitte pour un grand jardin, qu'il voudroit faire commencer ce printemps, et dont on m'a envoijé touttes les mesures et memoires requises touchant la situation de la place — — —

Bil. 45.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 20 APRIL 1697. T. S.; R. A.]

Si Vous vouliez aussij, Monsieur, avoir la bonté de m'envoijer par la premiere commodité 500 feuilles du plus grand papier pour l'impression de la façade du chatteau de Copenhagen, ce serait m'obliger infiniment.

Bil. 46.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 12 JULI 1697. T. S.; R. A.]

L'epreuve de l'estampe du chatteau de Coppenhague sera envoijé au 1:r ordre. Le Model est arrive à Coppenhague et presque dressé: j'en attends à tous moments des nouvelles de la Cour.

Bil. 47.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 21 JULI 1697. T. S.; R. A.]

Stockholm ce 21 de Juillet 1697.

Monsieur.

— —

Comme ces lignes ne sont que pour accompagner la planche cij incluse du dessein et Model que j'aij formé pour le chatteau de Coppenhague, le reste sera pour une autre fois.

J'ay fort ballancé avant que de Vous envoijer une de ces premieres impressions, qui reüscissent d'ord:re comme Vous scavez un peu rudes et ingrates, mais comme Vous me l'avez ordonné et que d'ailleurs je seraijs tres ravij de scavoir la censure des connoisseurs en pareille matiere, j'aij crû vous la devoir envoijer telle qu'elle est. C'est dommage que feu le S:r Svidd soit mort si tot, le travail d'un couple de journées ij auroit fait bien du changement; comme c'est la premiere planche qu'il a fait de cette grandeur, je ne doutte point qu'il n'eût reussit encore bien mieux pour les autres, car j'espere que l'on trouvera qu'il a donné assez dans le bon goust, et comme j'avois le dessein de faire graver deux autres façades, l'une vers le jardin, l'autre vers la Cour, outre les profils et deux plans, je suis bien faché, de me voir presentement privé de ce but là, car j'ai esté bien aise d'avoir un homme aussij commode et propre que luij et cela sur le lieu, mais il faut se consoler, de voir ces mesures là interrompûes. Cellecij est la face vers l'avant cour, ou il y a une place de prez de 2000 pieds de longueur sur le devant, et autant pour le jardin de l'autre costé; toutte la place est entourée d'une fossée, et la situation en est tres advantageuse, car il n'ij a pas un vaisseau qui passe le fond qui ne decouvre cette face, avec l'avantcour, la face du costé et celle vers le jardin. Cette face a un peu plus de 500 pieds de longueur; l'inscription et la mesure, comme vous voijez, ij manquent encore. Le Model est deja dressé à Coppenhague, j'en attends encor aujourdhuij les nouvelles de la Cour, il est plus grand en proportion de celluij du Louvre du Cav. Bernin, et bien plus propre dans l'execution, mesme achevé de tous costés aussij bien pour le dehors que pour le dedans, touttes les statues et basrilievs dans les deux grands frontespices s'ij trouvent aussij. Si cette estampe se pouvoit un peu racommoder des plies qu'elle auroit pu prendre dans l'enveloppe — — — (Sur la manière de la racommoder) — — — je serais bien aise d'en scavoir un peu les advis de la Cour, si vous l'en croijez digne, par où vous m'obligeriez infiniment, mais comme le Roij de Danmarc a bien voulû qu'on n'en devoit encore rien graver, je souhaitterois bien aussij que cett' estampe encore un peu fut mesnagée devant l'Envoije de Danmarc, puisque personne n'en scait rien encore jusques à present.

— —

Bil. 48.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 1 SEPT. 1697. T. S.; R. A.]

Je seraij ravij d'avoir la dissertation de M. Perrault sur le dessein de Coppenhague, si nous sommes entièrement d'un mesme goust pour l'Architecture Italienne c'est ce que je ne puis pas scavoir, sa censure le faira bientot connoitre. Comme M:r le Nostre est de bon goust, et qu'il a vû l'Italie je seraijs aussij ravij, si l'occasion permettoit d'en scavoir les sentiments. — — — Il faut vous dire aussij, que je ballance, si je ne devrois point faire graver en bas du dessein du Chatteau de Coppenhague, le plan de l'un costé comme l'on a fait en France aux planches de Thuilleries, ce que sert de plus d'eclaircissement, et remplit plus l'hauteur du papier, sur quoij, Monsieur, Vous me permetterez bien de demander vos advis, aux autres costés l'on pourroit faire de mesme, et apres un plan general, avec l'avantcour et le jardin. Si le temps le permet je vous enverraijs avec bien du plaisir le plan du tout, pour rendre les faces plus intelligibles.

Bil. 49.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 9 FEBR. 1698. T. S.; R. A.]

— Les sentimens sur le chatteau de Coppenhague, comme aussij le livre de devis mentionné, me seront tres agréables — — —

Bil. 50.

[UTDRAG UR BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL D. CRONSTRÖM 23 AUG. 1698. T. S.; R. A.]

Je vous suis tres obligé, M:r, des censures touchant le Chatteau du Roij de Dannemarc, il n'ij en a pas une seule qui lui fasse du tort, nij qui me le fairoit changer, les deux plans ment:nés en donneront l'eclaircissement, et il faudroit un peu plus de temps pour ij respondre, que ce qui me reste d'aujourdhuij, il suffit de scavoir que les Colonnes du Portail de devant avancent plus de cinqvantes thoises devant les Pilastres de l'arrière façade de la Cour, et par l'ombre des statues derriere la ballustrade tout en haut l'on connoist assez que c'est le toict et pas un mur que l'on decouvre tout en haut, la 1:re Entresolle est necessaire pour l'hauteur des Portiques et Arcades du 1:er Estage, au second il n'ij a point d'Entresolle, qu' all'endroit marqué, puisque tout all'entour il ij a aprez le grand appartement, qui occupe toutte l'hauteur, et les Ouvertures dans la Corniche ne servent que pour esclairer le dedans des toicts. Le Palais du Prince Burghese dans Rome a trois Entresolles et plusieurs autres de mesme, l'hauteur d'un Palais doit avoir du rapport avec sa longueur, et la regle du dedans d'un appartement ne se peut pas rapporter avec le dehors, quoij que celle pour la dedans est fausse, car la Gallerie de Versailles, qui est du moins encore une fois si longue que celle de S. Clou, occuppe du moins la double largeur et longueur. All'Estampe du palais du Card. Chigi à Rome l'on trouvera des petites Colonnes de deux costés du portail posées dessous de grandes pilastres etc.

Bil. 51.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgebohrner Herr Ober Cammer Juncker.

Es ist mir von hertzen angenehm gewesen aus dhero schreijben vom 26 Oct. wormit Sie mich bewürdiget haben, wegen dhero guthen Wohlergehen, wie auch glücklicher Zurückkunfft auss Hollstein verständiget zu werden, ja auch wegen dess hochwohlgebornen H. Ober Cammerjunckers bewogenes eingedenckens versichert zu seijen. Es währe meine pflicht gewesen Sie öffter mitt meinen geringen schreiben auffzuwartten, woferne die vielfältige geschäffte mir nicht darinnen währen hinderlich gewesen, in dheme ich allhie nothwendig habe, anitzo müssen ersetzen, wass diesen Sommer durch meine abwesenheit müste seijen verseümet worden, Mittlerweillen ist dass Werck mitt dem hiessigen Schloss anitzo so weit gebracht, dass ausswendig undt inwendig im hoff die völlige Stellung herunter ist, undt man die künfftige woche auch einen Anfang machen wirdt, die gantze Stellung in der Schlosskirchen herunter zu nehmen, allwor ich mich unterstehen darf zu sagen, dass eine so grosse Arbeit in Zweijen sommern geschehen alss ihmahlen müglich ist gewesen zu bestreiten. So balt ich dieses werck nun werde quitt seijn, soll ich mitt allem fleiss den Dessein vom benandten Altar nicht alleine verfertigen, sondern auch dass Modell darvon, bey gelegener schlittenfarth überschicken, wodurch dass werck so viel mehr kan avanciren, weillen auch ohnedem dess Winters beij dergleichen eis grosse nicht viel kan gethan werden. Auss dem Project so ich nur vor mich selbsten darauf formiret habe, unterstehe ich mich in der hoffnung zu leben, dass Ihro Königl. Maij:tt ein gnädiges wohlgefallen daran haben werden. Die Zeijchnungen darvon so ich dessentwegen habe von nöthen gehabt, wie auch die Copie vom profil dess Schlosses seijndt mir sämbtlichen wohl zu handen kommen, undt soll dass grosse Modell vom Schloss noch auf alle ersinliche weisse befördert werden, die werckstadt ist nun darnach eingerichtet, undt die Zeijchnungen stelle ich alle in der grösse vor, wie dass Model soll aussfallen, undt wie ich eine besondere Ambition hierinnen suche, so wirdt mir auch nichtes höher dabey angelegen seijn, alss auff wass weisse es möge zur Ihro Königl. Maij:ttz allergnädigsten gefallen reusciren, worzu des hochwohlgebornen H. Ober Cammer Junckers Approbation undt soustien am meisten contribuiren würde dhenen ich mich auch werde befleissigen auff alle weisse wurdig zu machen, mittlerweillen empfehle ich mich dhero beharlich guthe Gunst undt gewogenheit undt verbleibe etc.

Stockholm d. 10 Nov. 1694.

Bil. 52.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Obercammerjuncker.

Gleich wie mir stetz nichtes angenehmers seyn wirdt, alss dehro stetiges Wohlergehen zu vernehmen, wie auch, dess Hochwohlgebornen H. Obercammerjungkers guthe Gunst undt gewogenheit, mir stetz mehr undt mehr zu erwerben, so muss ich darneben auch apprehendiren, dass ich in dem fall mir nicht einige kaltsinnigkeit möchte attiriret haben, in dehme ich mir zeyt hero meiner pflicht nicht nach Gebühr bin nachgekommen, sondern so lange habe verharret, Sie mitt

meinem geringen schreyben aufzuwarten; welches ich dennoch versichern kan, auss keine andere ursache geschehn zu seyn, alss dass ich in dhen gedancken gewesen bin, Ihre hohe Geschäffte lieber nicht zu interrompiren, alss nur mitt complimenten verhinderlich zu fallen, da ich gar wohl weiss dass Sie nicht von dhero goust noch Caractere seyndt.

Dass Modell vom Altar vor Christianshof unnd kircke ist fertig, undt habe ich es lassen mitt aller müglichen propretät aussführen, so dass das geringeste gliedt undt alle figuren darinnen exprimiret seyndt, wie auch alles marbriret undt verguldet ist, wie es im grossen kommen soll, wessentwegen auch mehr zeyt darzu ist erfordert worden, alss ich jemahlen hätte vermuthen können, denn umb es zu zeichnen und hernach im Modell zu bringen, bey gantze vier monath verflossen seyndt, aber so fragt man selten nach der zeyt, wenn nur dass werck guth ist: ich habe es mitt besonderem fleiss wollen vorstellen, Ihro May: ttz dess königes Gnädigstem befehl mich würdig zu machen, wie auch den unterschijdt zu zeygen von dem Model so mir dazumahlen ist gezeyget worden, welches mich noch so viel mehr animiret hat, undt darf ich mich unterstehen vorauss zu melden, dass ich die hoffnung habe, dass man es nicht weniger particulier alss magnifique finden soll. Wie ich kein mystere in meiner Profession mache, unterwerfe ich es eines jeden Censure, nur dass man wehlen möchte die es verstünden. Von der Idée, so ich weiter darbey gehabt habe, soll ich beschreiben mitt der person, welche ich exprèz überschicken werde, dass Modell Ihro Königl. May: tt in aller unterthenigkeit zu überliefern, ich habe es wollen zu lande vort senden, aber ein jeder wiederrath es mir, weillen es gar zu zart gearbeitet ist, umb strapagiret zu werden, wessentwegen ich es mitt dem ersten offen wasser übersenden soll. Ihr May: tt mein Allergnädigster König wie auch die Königin haben es gesehn, undt ein gnädigers wohlgefallen darbey lassen verspüren, also mir eben anständig ist zu melden, die Approbation hat es auch hie gehabt bey allen dehnen so einige connoissance in diesen sachen haben, undt wo mir durch dhero antwort erlaubet ist, ein detail zu machen von den pfehlern im übergeschickten Dessein, so sollen Sie leicht ersehen, wie gar weit man auff dem irrwege darinnen ist.

Die zeychnung vom Bett so Ihro Königl. May: tt allergnädigst aggreirten, ist auch mitt grösserem fleisse umbgezeichnet, undt soll zugleich mitt übergebracht werden. Sonsten mitt dem grossen Schloss Modell ist alles in voller arbeit, so dass man künfftig gahr, wolls Gott, dem versprechen wirdt nachleben können, ich habe diesen winter alle die Zeichnungen wor nach sie arbeiten in ihre rechte grösse gebracht, mitt planten, Facciaten undt Profilen, worinnen viele dinge verendert undt weit verbessert seyn worden, ohne mehr bekösten, undt ohne die Vertheillung im geringsten zu verendern. Der Hochwohlgeborne H: r Obercammerjuncker kan versichert leben, dass Sie mitt der Zeyt sollen vergnügt seyn sich dessen mesliret zu haben, undt bitte ich Sie die güthe zu haben bey Ihro Königl. Maij: tt bey Gelegenheit meiner allerunterthänigsten recommendation zu machen, wie auch zu garantiren, dass ich in allen wass von mich dependiren mag, stetz werde höchstens bemühet seyen, Ihre Königl. Maij: ttz hohe Gnade mehr undt mehr zu conqueriren. Im übrigen wollen Sie mir stetz dhero gute affection conserviren in die versicherung, dass ich stetz werde verbleiben

Dess hoch Wohlgebornen Herrn Ober-Cammerjunckers

gehorsamster diener

Stockholm d. 13 Apr. 1695.

Bil. 53.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Obercammerjuncker.

Dass Modell vom Altar, so auff Ihre Königl. May: ttz Allergnädigstem. Befehl allhie ist verfertiget worden, habe ich vor rathsambst erkandt überführen zu lassen durch der person, so die Ehre wirdt haben hiesigen brief zu überliefern, theilss auf dass es so viel besser conditioniret möge überkommen, weillen es sehr zart gearbeitet, undt durch unmilde hände leichtens könte verdorben werden, theilss auch auf dass ich durch ihme, weillen er fast bey die 25 jahren so wohl auf meinen reyssen alss hie sich meistentheilss bey mich auffgehalten hat, so dass ich seiner sehr gewohnt bin, undt vermutlich auff diese weisse, so viel pertinenter nachricht werde einhohlen können, wass Ihr Königl. May: tt weiter darbey allergnädigst desideriren möchten, da ich nichtes höher wündschten, alss dass es möge zu Ihre May: ttz allergnädigsten wohlgefallen gedeyen, wornach ich mich ohne einige andere Reflexion zu machen, hieran so wohl alss hinführo in allen andern Zufällen alleine sterben werde.

Wass dass Modell anbelanget, so folgt darbey eine kleine elle masse nach proportion; dass grau angestrichene brett hinter dem Altare bedeutet der kircken breite undt höhe, undt auf beyde seiten oben ist eingesnitten, wor die Capitele anzustossen, wor auss man die grösse am besten wirdt jugiren können. Dass ich dass suject vom Christo im Öhlgarten habe choisiret, ist geschehen weillen mir düncht nichtes ungemeiners undt dennoch convenablers zu seyn alss dieses, denn allhie der kelck selbsten exprimiret würde, welcher auch dass auge fluchss so viel mehr frappiret, alss der schein darhinter ihn sehr distingviret, welcher schein auch besonders artig würde mitt einem spiegelglass können practiciret werden, da entweder von hinten dass tages licht auffält oder auch der schein von einer lampen, so noch besser würde reüssiren undt vermuthlich im dach über der Sagrestie leichtens würde können exeqviret werden, so ohnzweyfelachtig einen sehr guthen undt frembden effect thun würde. Dass Christbildt mitt den beyden Engeln wirdt sich wohl bey einander grouppiren, undt schir von weiten distingviret werden, durch der mahlerey darhinter, so den Öhlgarten exprimiret undt die gantze Architecture releviret. Die beyden Endten Statuen seyndt Pietas undt Justitia, so auf Ihro May: ttz dess Königs Devise alludiren. Oben kan dass Jehova auf einem grossen Spiegelglass gesnitten, undt so viel leichter practiciret werden, alss ess eben in der stelle vom Fenster kömpt.

Die beyden smallen fenster an beiden seiten dess Altars habe ich im Modell nicht lassen andeuten, weilen sie gar zu small gegen ihre höhe seyndt, undt dadurch nur defformes aussfallen, den solche fenster niemahlen in guther Architecture von kircken gesehen werden, undt solte ich gar darvon halten, dass wenn die zwey fenster inwendig zugemauret würden, dass Altar viel schöner solte auss sehen, denn dass licht von den seiten der Kircke ess releviren würde, da dass hintere licht ess gantz im schatten bringt, undt mehr desavantageux im werck aussfält, alss man sich vielleicht vorher nicht würde immaginiren können, welches aber die zeyt am besten würde darthun, undt allzeyt zu endern stehet.

Durch den doppelten piedestalen gewinnet man auf jeder seite den eingang zur Sagrestie, so gar commode ist undt wohl auss sehen würde, undt dass ess auf jede seite wegen diesen beyden eingängen, die drey tritt gesencket ist, würde

eine guthe diversitet machen undt von den Priester bäncken commod aussfallen. Die kleine brustwehren darvor mitt ihren thüren können im grossen von vergülten läubwercken oder Zierathen vorgestellet werden, so man in dem kleinen eben nicht hat vor nötig erachtet anzudeuten.

In dem mittlern feldt der piedestaln nembl. unter dem Christbildt, kan wo mas es verlanget eine Inscription auf Ihro Königl. May: tt eingerichtet, kommen, denn die Chiffre nimmer gebrauchet wirdt, aber wo ich es frey heraus sagen mag, solte ich ihn von dhenen gedancken sagen, dass hinter dem Altar mitten vor der thüre wen man zur Sagrestie herumb kömpt eine Inscription auf einer schwartzen marmornen tapffel kähme, so vor der posteritét würde dienen, undt weniger ostentation marqviren, die man ins gemeine auf Altären insonders evitiret.

In der stelle vor dem Crucifix wirdt in diesem Modell unterthänigst projectiret, die obere Königl. Chrone von silber zu machen, wo man die depense daran wenden will; Dass Crucifix ist sonsten wegen dem gar zu steiffen wesend in grossen Ordonnancen nimmer gebraucht worden, Zu dehme es in der übergeschickten Zeychnung ist vorgestellet, so kömpt es so niedrig zu stehen, dass, wenn der priester vor dem Altar würde stehen, solte es von weitem lassen, alss wenn es ihme fast auf dem Kopff stünde, unterdess der heilige Geist unten in der tafel ist bezeychnet, wirdt man schwerlich können sousteniren dass es sich so niedrig ja fast bey den füssen geziemen könne.

Wass da anbelanget der execution vom werck, so wo man es will reich undt von marmor wie ich es dazumahlen verstünde, exeqviren, so kan man die fünf mittlere figuren von marmor machen, wie auch die Colonnen, undt dass gantze unterwerck mitt marmor überziehen, die Capitele undt basa könten wo man es verlanget hie von brontz verfertiget werden, Die gantze leiste aber könte von fingirtem marmor auf gibss vorgestellet werden, die gloire umb dass Jehova auch von gibss undt die Strahlen können dennoch mitt glantzegoldt verguldet werden. Die Engel aber so die Chronen halten von holtz undt verguldet.

Auf diese manier würde es sehr reich undt in dem Italienischen goust aussfallen, wo man aber die bekosten nicht daran wenden wollen, so kan man es allda marmer fingiren, undt dennoch in der selbe grossen Ordonnance es ebenfalls imitiren, aber dass mag man versichert seyn, dass wofern nicht die Zeychnungen von allen gliedern allhie so gross werden aufgezeychnet, wie es ein werck soll aussfallen, dennoch alles wirdt verdorben werden, welches ich gantz nicht schreibe umb mich necessairs zu machen, denn ich hie so zu sagen alle hände voll habe, aber leydt solte es mir seyn den nahmen zu haben von einer ordonnance, die in der execution möchte verdorben werden.

Dass Modell aus Alaun hätte ich gerne ohnlängst schont verfertiget gesehn, aber es hat mehr Zeyt erfordert alss man fast glauben kan oder sagen darf, weillen ich es gerne aufs aller propretté habe wollen aussführen, die kleine figuren seyndt alle von holtz, undt die beügungen der runden leisten, undt in sonderheit die kleine vierkantige vertieffungen oben in den Cornichen haben mehr mühe undt Zeyt gekostet, alss es scheinet, insonderheit im frontespice. Dawenig Tischler dieselbe doppelte ründung werden exeqviren können. Umb ess aber wohl zu sehen will es recht nach dem luft postiret seyn, undt in der höhe wie dass auge aus grossen antworten möchte.

Sonsten folget auch hiebey die bewuste Zeychnung vom bett, worinnen zu observiren ist, dass alle die bildthauerey ist verstanden von selber, wessentwegen auch die Crepinen so wollen von goldt alleine seyn, sich so viel mehr zu distingviren. Die Kindder unten auf beyden seiten von bett, so die Federn halten sollen

nicht vorne am bett, sondern hinten bey dem Dossier stehen. Die Federn seyendt zwar in der Zeychnung roth angedeutet, alleine im werckh würden sie besser weiss seyn, Die historie hinten ist von der Psiche, undt oben mitten in der Imperiale seyendt die gedancken den Cupidon vorzustellen, wie er entfliehet, welche beyde Sujecten entweder in mahlereij oder auch in gar fine tapisserie konten representiret werden.

Dieses ist wass ich vor nöthig erachtet habe, dass Modell so wohl alss die Zeychnungen zu mehrerer Eclaircissement zu accompagniren, wündschendt im übrigen nichtes höher alss dass es möge zu Ihro Königl. May: ttz allergnädigstes aggreement gereichen, worzu des Hochwohlgebornen Herrn Obercammerjunckers lumiere undt approbation sehr viel werden contribuiren können, da ich mich auch glücklich solte schätzen die gelegenheit zu haben Ihr befehl en particulier in wass begebenheit es auch währe, zu erlangen, damit ich in der That mochte können temoigniren wie sehr ich sey

Dess Hochwohlgebornen H. Obercammerjunckers

Stockholm den 8 May 1695.

Bil. 54.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

à Stockholm d. 5 Junij 1695.

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammerjuncker.

Dehro sehr angenehmes schreijben vom 26 Apr.; währe meine pflicht gewesen ehe zu beantworten, woferne ich durch vielfältige geschriffte, wie auch abwesendtheit auf dem lannde nicht währe gehindert worden.

Wass da anbelangt die Eintheilung der Keller so mir ist ubersendt worden, so wirdt dieselbe wohl gantz anders müssen eingerichtet werden, denn die projectirte vertheilung mitt dem obern werck fast gantz keine gemeinschafft hat, da nothwendig die mauern über einander werden antworten müssen, undt da durch dem gantzen gebeü alle die vornembste heijde mauern gantz nach der längde müssen auss dem grunde aufgeführet werden, denn die keller sonsten eine schreckliche höhe solten reqviriren, wo nur ein gewelb von der einen eussern maur biss zur andern solte formiret werden; Zu dehme ist auch in der Zeijchnung nicht ein mahl einige trepp angedeutet, da man nothwendig allzeijt bey einer solchen distribution erst auf zu reflectiren pfleget, undt ist beij diesem grunde so viel zu consideriren, dass woferne der nicht recht würde angeleget, so ist dass gantze werck verdorben. Sonsten ist beij N. 3 angedeutet dass selbige keller solte emploijiret werden vor den meubeln, welches ich gantz nicht solte vor rathsamb halten wegen der feuchtigkeit, denn hie der offene portique über antwortet, wie auch dass erdtreich von der Terrasse gegen den garten so wohl alss gegen dem hoff anstöst, undt man an allen örthern allzeijt die meubeln zu öbrist verwahret, worzu auch ein sehr beqwemer undt grosser platz im Dessein zu alleröbrest nach dem garthen ist destiniret; imgleichen ist beij N. 2. ebenfalss die stelle gantz nicht dienlich zur Archive, worzu auch commode Zimber in dem ersten plan seijndt aussgesehn, wie dass model auch so viel besser darthuen wirdt.

Beij N. 7 ist die küchenschreijbereij angedeutet, worzu man sonsten sehr beqweme kleine Zimber im dessein hatte aussgesehn, in der halben wohnung über der einfarth. Die übrige beqwembligkeiten wirdt man unten practiciren können, undt so viel mehr raum alssdan finden vor den Materialien holtz undt

kohlen, worzu ein gar zu kleiner platz scheint aussgesehen zu seijn, undt weiss ich nicht ob es nicht solte nöthig seijn gar wegen dieser beqwembligkeit ein gewelb zu schlagen undter der konigl. seiten von der ersten einfarth, denn man auch wirdt müssen beobachten, dass vor solchen materialien die stellen werden am beqwemsten seijn, zum ausslasten, welche nechst dem Canal liegen. Die untere Logementer für den Cantzekönnen gewelbet werden, wo man es verlanget, alleine ich solte es fast unnöthig schetzen wegen der feuchtigkeit vor den Acten, alss der ungesundheit umb sie zu bewohnen, so viel mehr da man alle die dächer darin kan von gibss machen, undt oben in der halben wohnung die floren alle mitt stein werden beleget, so dass weder dass feüer von oben noch unten wirdt können einigen schaden thun; aber unter der kirchen undt dem Theater will alles gewelbt seijn welches Ihro Königl. Maijtt allergnädigstes guthdüncken allerunterthänigst wirdt heimgestellet.

Im übrigem ersehe ich auss dess hochwohlgebornen H. Ober Cammerjunckers beliebiges schreijben vom 27 Maij, so mir vorgestern wurde zugestelt, die besondere punctualité so sie marqviren angehendt die bewusten 1500 Rdhl, der schiffer ist noch nicht hier arriviret, undt ist der windt auch ettzliche tage sehr contrair gewesen insonderheit von dem Dahlern heraufzukommen, woferne er dort solte arriviret seijn wovon ich hinführo weitere unterricht geben werde, dass Model avanciret mitt allem fleiss, undt wirdt man eüsserst bemühet seijn dhero exactitude nach aller muglichkeit zu folgen. Sonsten habe ich die halbe wohnung unter dem grossen Corps vom Gebeüde zwischen den beiden grossen treppen (nemblichen wohin man hat destiniret so wohl die hoff Damen alss Cavaliers, undt niedrigen hoffbedienten, welche nechst an der handt seijn müssen) dergestalt vertheilt, dass dar beij die 36 commode grosse Zimber werden, von welchen ein jedes seinen aparten eingang bekömpt, welches sehr beqwem wirdt aussfallen, undt verlange ich selbst so baldt es nur die Zeijt will zulassen, hiervon einen kleinen plan voraus zu überschicken, denn ich in der hoffnung lebe, dass Ihre Königl. Maijtt es gnädigst aggreiren würden.

Weillen ich im übrigen nicht zweijfele dass M:r Gallus Reinstein anitzo dass Model vom Altar unterthenigst werden überliefert haben, so habe ich ein besonder verlangen zu verspüren, wie es Ihro Königl. Maij:tt möchten aggréiret haben, worzu dess hochwohlgebornen H. OberCammerJunckers Censure undt recommendation, wo Sie mich denselben bewürdigen werden, dass meiste wirdt contribuiren können, in welcher hoffnung ich mich stetz verharre.

Meines Hochwohlgebornen etc.

Weillen Sie mir selbsten haben aufferlegt keine Complimenten in meinen schreijben zu gebrauchen, so bitte ich auch nicht zu verübeln, dass ich in meinen briefen eine simple die realiteten beantworte, so sie verlangen, undt im übrigen dhero befehl gehorsambst nachlebe.

Bil. 55.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Ich zweijfele nicht, dass sie mein letzteres, so ich unter dess H. Envoije Glücksdorfs Couvert die vorige post habe vortgeschickt, schont werden empfangen haben.Weillen ich auf Ihr May:ttn dess Königes Ordres eben anitzo nach Upsal

aufbrechen soll, alwor ich Zwart nur zweij tage verbleiben soll, so habe ich dennoch nicht wollen vorbeijgehen, mitt diesen wenigen Zeillen zu berichten, dass mir der schiffer Jan Hindricksen Kalt die bewuste funfftzen hundert Rdhl in Cronen heute zugestellet hat, welche ich ihme auch auf begehren quittiret habe, undt hiemit selbiges noch weiter confirmire: Mitt dem Schloss Model gehet es nach wundsch, undt wirdt mitt der propretet exeqviret, dass ich nicht zweifle, dass es mitt der Zeijt nach Ihro Königl. May: ttz Allern gnedigsten Wohlgefallen reusciren werde, wornach ich auch auf alle weisse stetz streben werde. Sonsten weillen ich vernehme dass dass Model vom Altar anitzo arriviret wie auch überliefert seijn soll, so verlanget man höchstens zu wissen wie es Ihro Königl. Maij: tt gnädigst möchten gefallen haben, undt wass ferners darbeij möchte desideriret werden, worvon es mir sehr lieb seijn solte einige nachricht zu erhalten, da ich im übrigen stets verbleibe etc.

Stockholm d. 12 Junij 1695.

Woferne der Hochwohlgeborne H. Ober Cammer Juncker solte gelieben, vor Ihro Maij: tt dem Könige meine Explication im brief vom Altar, mitt dem kleinen Model zu confrontiren, so würde man so viel deutlicher die meinung darvon fassen können, undt wirdt es mir auch sehr lieb seijn, dhero Censure en particulier darvon zu vernehmen.

Bil. 56.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Stockholm den 12 Oct. 1695.

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Dhero hohes Wohlergehen ist mir sehr lieb gewesen, auss dessen schreijben vom 27 Sept.: zu vernehmen; Weillen ich vorhero in meinem vorigen weitleuffig wegen dem bewusten Modell dess Altars geschrieben, so habe ich nichtes von M: r Reinstein in dem fall vernommen, wass ich nicht schont in meinen vorigen hätte beschrieben, worauff ich mich nochmahls beruffe. Es solte meine pflicht seijen gewesen ehe undt öffter zu schreiben, woferne diesse vielfältige geschäffte, von dheme ich überhauffet bin, mich nicht hätten detourniret. Ein jeder weiss hie genugsam, wie ich accabliret bin, undt wirdt es dem H. Envoijeen Glücksdorf selbsten nicht unbekandt seijn, umb eine Zeüchniss in dem fall zu können geben. Ess erfreut mich dass Ihro Königl. Maij: tt ein so gnädiges wohlgefallen am bemelten Model lassen verspüren, dass man so wohl in Italien, Franckreich alss Holland sich wegen den behörigen Marmern informire. Dass sie zu finden seijendt, so wie sie im Modell seijendt angedeutet, kan ich mitt dehnen proben bezeügen, so ich selbsten in Italien habe choisiret, undt darvon ich wegen der gleichen zufällen mehr dann von 150 sorten habe mitt gebracht. Dass gesehe ich zwart, dass es mühe undt umkosten, insonderheit beij hiesigen Krieges Zeijt möchte erfordern, sie herauss zu bringen. Wenn ich die proben auss Italien undt Hollandt auch werde bekommen, so will ich es schont dahin disponiren wie selbige marmers sich am füglichsten möchten beij einander schicken, undt wie weit die verenderung in einem undt andern möchte anständig seijn. So viel sehe ich schont auss den übergesanten proben auss Franckreich, mitt sampt derer beschriebenen grösse, Dass man zum wenigsten wegen dehnen zweijen sorten von marmorn zu den Colonnen undt pilastern nicht wirdt verlegen seijn, weillen

ich dieselbe darunter schont gar dienlich finde an grösse wie auch an Couleur, undt welche da werde anleitung geben zu all dass übrige. Welches sich nicht wohl concertiren läst, ehe ich die übrige beysammen bekommen, alss dan ich alle diejenige die dienlich möchten aussfallen soll beij einander legen und nebenst einer beschreibung übersende. So viel kan ich zwart nicht melden dass die gantze architecture der doppelten piedestalen nur mitt marmern auf gottlandschen stein überkleidet kan werden wie sie im dessein. Im übrigen avanciret es täglich mitt Ihro Königl. Maij: ttz Schloss Model, undt wirdt es mitt alle der propretét exeqviret, alss jemahlen müglich ist; undt damit man möge sehen dass ich keinen fleiss auch an der Ordonnance habe bespart, so bin ich selbsten fast in willens es auf eigenen bekosten mitt der Plante undt allen facciaten zu lassen in kupfer stecken, auf dass man so viel mehr möge versichert seijn, dass ich mich gantz nicht scheue es der gantzen welt censure zu unterwerfen, worinnen ich mich zwart dennoch erstens Ihro Königl. Maij: ttz allergnädigsten willen will unterworfen haben, ehe ich es werde unterfangen möchten.

Mitt dem hiesigen Schlossbau avanciret es stark, undt soll künfftig jahr mitt grösster force alss jemahlen poussiret werden. Die grosse Facciate so dar von in kupffer gestochen, soll ich mitt erster gelegenheit übersenden.

Ihro Maij: ttz meines Gnädigsten Königes Lust undt liebe zu den wissenschafften nimpt täglich zu, undt seyendt wir nun stündtlich wiederumb andere verschriebene bildthauer undt mahler auss Franckreich gewertig. Im übrigen

Bil. 57.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Ober Cammer Juncker.

Ich Zweijfele nicht dass mein letzteres vom 12 Oct. angehendt dehnen marmerproben auss Franckreich unter dess H. Envoijéen Glücksdorfs Couvert wohl wirdt zu handen kommen seijen, sinte dehm ist es mir lieb gewesen auss dhero letzteres schreijben vom 18 dieses zu verspüren, dass die jenige, so da meinen, dass solche marmers wie ich im Model habe lassen imitiren, nicht solten zu finden seijn, sich anitzo desabusiret sehen, in dheme dass dass memorial auss Italien alle die Sorten verspricht. Weillen Ihro Königl. Maij: ttz Consul sich in Genova befindet, wie auch eben dass schiff so zur last dienlich ist, so kan ich keine bessere gelegenheit alss dieselbe absehen, in sonderheit weillen der Genovesische hafen fast der nechste undt bequemmeste zu solche ladung seijn wirdt. Der Italienische Alabaster H. G. bezeijchnet, kan nur dünne auf anderen stein fourniret werden, wie ich in mein voriges erwehnet habe, undt im gleichen mitt vielen andern sorten, so die depense sehr soulagiren würde, da sie es ohne dehm auch in Italien anitzo fast überall nicht anders practiciren. NB A. B C F seyendt alle sehr propres, undt die probe D, so zur untern undt oberen leisten der ballustrade projectiret wirdt, ist auch dienlich, aber weillen man schont darvon in Copenhagen hat, so sende ich diesselbige probe anitzo nicht zurück, umb dass unnötige gewicht zu evitiren. Die Colonnen würden am besten auf dem orth können gehauen werden, ehe man sie embarqviret, woran man wegen der schwerde ein grosses mesnagiren würde, aber ihre proportion will sehr genaue bezeijchnet seijn, undt müssen die kleine stäbe undten undt oben nothwendig mitt auss einem stück seijen, Sicher ist es wohl, dass man sie am schönsten auss Genova würde bekommen, allein solte die

depense gar zu hoch steigen, so müste man endtlich dieselbe auss Franckreich kommen lassen, von der ort da für die Colonnen von 6 biss 15 fuess höhe in ihrem Memorial von versprechen, undt so die Marbre Jaspe rouge et blanc nennen welcher auch schön ist, undt darvon die meiste Colonnen in Versailles exeqviret seijendt. Die grosse Cornice mitt sampt der Frontespice ist wegen ihren kleinen gliedern undt der höhe gantz unnötig von marmer, weillen man sie gar wohl kan fingiren, undt zum Frontespice sonsten gar zu grosse blocs solten erfordert werden, da ohne dheme die depense von den übrigen nicht so geringe seijn wirdt.

Den weissen Marmer zu den Statuen wirdt man in Carrara am allerschönsten bekommen, aber weillen in der Antwort auss Italien erwehnet wirdt, dass das stück HZ von so extraordinair grösse erfordert wirdt, so muthmasse ich, dass man ein stück marmer vielleicht zu dem Christbildt mit dem Engel wirdt gedencken kommen zu lassen, so gar zu kostbahr seijn würde, da man jede figure gar wohl kan separiren. Sonsten, dass ich darvon erwehnen möge, so befindet sich in Marsilien ein bildhauer nahmens Puget, der so wohl in Italien alss Franckreich vor den besten heut zu tage gehalten wirdt, wo man denselben solte rathsamb finden zu employiren, so wurden zweijfelsohne selbige figuren, von ausserlessener schönheit werden, undt der transport so viel leichter fallen: Welches ich schreijbe, weillen mir dess mannes ruhm undt wercke bekandt seijn, undt man sich würde vantiren können, die beste figuren zu bekommen, so jehmahlen in diesen nordischen Ländern währen gesehen worden. Welches alless ich Dess Hochwohlgebornen H. Ober Cammer Junckers guthdüncken heimstelle, undt verbleibe im übrigen in der Hoffnung, dass dassjenige wass ich wohlmeinendt in allem unterthänigst zu Ihro Königl. Maij: ttz dienst projectire, auch möge zumbesten interpretiret werden, da ich stets verharre

Meines Hochwohlgebornen Herren Ober Cammer Junckers

gehorsamster diener

Stockholm d. 26 Oct. 1695.

P. S. Sonsten weillen ein frantzöscher Spiegel-Glassmacher nahmens M: r St. Pierre mitt seinem Cammerat diese woche von hie den lantweg nacher Copenhagen verreist ist, undt ich ihme habe müssen versprechen, dehro recommendation bey dem Hoch Wohlgebornen H. Ober Cammer Juncker bester massen zu thun, alss durch wessen Protection sie sich die grösste hoffnung machen in ihrem vorhaben zu reusciren, so hoffe ich dass sie mir nicht werden verübeln der hardiesse so ich in diesem fall gebraucht.

Bil. 58.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimer Rath undt H. Oberst Marschalck

Ihro Excellence mitt meinem geringen schreijben auffzuwarten hat mich schont vor einigen wochen anlass gegeben so wohl die glückwundtschung beij diessem eingehenden Jahr, alss auch die gratulation zu Ihro Excell: ce neüem Caractere, daran ich so gross Antheil habe temoigniret, alss ich dero hohe Gunst undt protection stetz auffs höchste habe geschätzet. Die hohe Königl. Gnade dadurch Sie erhoben worden, ist dass gröste Zeuchniss wass Ihro Excell: e in der welt verlangen können dhero hohe meriten zu justificiren, undt wündsche ich nochmals

dass Sie beij dhero hohen bestellung alles selbst erwündschendes vergnügen undt wohlergehen stets erleben mögen.

Gleichwie ich auf mein oberwehntes schreijben so ich dazumahlen mitt der post vortgesendt, keine antwort habe erhalten, alss bin ich dadurch verpflichtet worden den H. Envoijen Glücksdorf heute mitt diesem brief zu incommodiren, imfall mein voriger wieder allem Vermuthen nicht solte zu handen kommen seijn.

Ich habe auch in mein letzteres weitläuffig wegen dass grosse Modell vom Copenhagener Schloss erwehnet woweitt es Gott lob biss dato nach wundsch ergangen, undt hoffe ich gantz dass es zu Ihro Königl. Maij: ttz gnädigsten gutdüncken werde reusciren. Die Ordonnance will ich lieber anderer verständigen Censure unterwerffen, aber wegen der Execution dess Models darf ich mich unterstehen zu sousteniren, dass man kein Model in der welt würde mitt grösseren proprete undt justesse exeqviret sehen alss dieselbe, so ich wegen dem platz hie in mein hauss habe müssen transportiren lassen, hat H. Graf Rantzau vor seiner Abreijse beij mich gesehn, so zweijffels ohne darvon wirdt haben können einigen rapport thun, H. Graf Johan Stenbock undt Graf Bielcke seijendt sintedheme beij mich gewesen undt haben ein grosses vergnügen daran tesmoigniret. Weillen anitzo zu den beijden grossen seiten die gantze treppe mitt villen Zierathen undt leistenwercken zu dem gantzen eüssern Facciaten verfertiget seijendt, so habe ich müssen dass hauss worinnen der H. Envoijeen Glücksdorf vor ein Jahr gewohnt, darzu miethen, umb einen grossen Sahl zu haben, darinnen dass licht auf zweijen seiten ruhen, umb dass gantze werck an einander zu verbinden, undt hoffe ich meiner seitz die versprochene terminen so viel immer möglich nachzuleben, weillen dass werck täglich avanciret, worhin ich auch so viel mehr verpflichtet bin, alss Ihro Maij: tt mein Gnädigster König mir haben anbefohlen, dass hiesige Model ehistens anzufangen, undt auf allen vier seiten zu verfertigen.

Zu[m] eüsseren Schloss ist schont vorhero die grösste seite so nu schont gebaut ist gantz ins Model aussgeführet und apart bezahlet, undt zu den anderen dreijen seiten, darzu schont ein vieles sich in vorrath findet, haben Ihro Königl. Maij: tt dennoch gnädigst mir 5000 Specie Rdhl gegeben ohne weitere Rechnung zu thun, mir auch versprochen, dass ich beij der verfertigung noch weiteres aggréement solte zu erwarten haben, worauss Ihro Excell: ce so viel besser stetz können sousteniren, dassjenige wass angehendt ihrem Model ist bewilliget undt entreprenniret.

Ich unterstehe mich nicht weiter Ihro Excell: ce dieses mahl auffzuhalten, sondern verbleiben nechst empfehlung Göttlicher Obacht undt recommendirung in dheme hohe Gnade

Ihro Excellence

treshumble et tresobeissant Ser: r.

Stockholm ce 15 Febr. 1696.

Bil. 59.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimer Rath undt H. Obermarschalck.

Ihro Excellence werthe schreyben vom 20 Febr. undt 6: ten Martij seyndt mir beyde wohl eingehändiget worden undt sehr angenehme gewesen, ausserhalb

dass ich ungern vernommen, dass der brief, so ich vor den letztern geschrieben habe, nicht soll zu handen seyn kommen, welches mir sehr leydt ist. Die funfftzenhundert Rdhl. vom letztern termin angehendt dass Copenhagener Schloss Modell habe ich vom H. König allhie empfangen, undt ihme auff folgende ueisse quittiret, nembl. Dass mir auf Ordre von Ihro Excell:ce dem H. Obermarschalcken Knut durch H. Hinrich König funfftzenhundert Rdhl in hiessigen Carolinen seijndt zugestellet worden, solches wirdt hiemit gebührendt quittiret vom 13 Martij 1696 worvon dass Original Zweijffelsohne schont Ihro Excell:ce wirdt seijn zu handen kommen, so dass ich nicht weiss ob in diesem fall etwas weiters möchte requiriret werden, worauf ich dhero Ordres will abwarten. Ich hatte mir vorgesetzet vergangene post ohne eintzigen aufschub hie von zu notificiren, alleine ich Wurde zu hoffe aufgehalten, biss gegen abgang der post, so dass ich hoffe dass Ihro Excell:ce mir solches nicht verübeln werden. Den kleinen Verzug darvon Ihro Excell. gelieben zu erwehnen, rechne ich vor eine grössere punctualitet, alss ich hätte können vermuthen, undt Ihro Königl. Maij: ttz gnädiges Verlangen dass bewuste Modell zu sehen, schätze ich vor so viel höher Gnade, alss ich darauss unterthänigst schliesse, dass Ihro Maij: tt stetz selbige gnädige Gedancken vor dem Dessein conserviren, so da übereinstimmen mitt der Gnade, so Ihro May: tt beij meiner letzten gegenwart undt unterthänige aufwartung stetz liessen verspüren. Die fufftzhundert Rdhl so ich in hiessigen Carolinen empfangen, differiren von unssern ordinarien Rdhln dreij lübschilling auf jede 3 Carolinen, undt 5 Lb Schilling von einem specie Rdhl, welchen verlust man auf den vorigen posten ebenfalss gehabt hat, so auf 5000 specie Rdhl zusammen über 520 Rdhl difference allein machet welches ich eben nicht erwehne wegen eigenen Interet denn ich Ihro Königl. May: tt Gnade, undt dess H. Obermarschalcken Gunst viel höher alss dass alless schätze, undt alles unterwerfe, sondern auf dass H. König nicht mehr möge bey dem wexel gewinnen, alss eine gebürende Valeur. Vom Altar in Christianshafwens Kirche habe ich in langer Zeit nichtes vernommen, wessentwegen ich verlangen trage zu wissen, wie es doch darmit ergeht.

Sonsten den antheil so Ihro Excell: ce gelieben zu nehmen wegen dass unglück so hiesiger Königl. Stall ist unterworfen gewesen, ist ein Zeychen von ihrem guthen zele, Gott lob dass dass unglück nicht so gross gewesen, alss dass gerüchte darvon, undt wie man es im anfang auch ursach weiter zu apprehendiren hätte, sonsten kan ich den schaden nicht so gross schätzen, weillen viele darvon im wege wahr vor dem Dessein von der neuen Schlossbrücke, Zu dheme hatten Ihre Königl. May: tt auch schont gnädigst resolviret viele darbey zu verendern, undt ist anitzo so viel platz darzu gekommen, dass dass gantze werck nach dem neuen dessein noch einmahl so gross und magnifique aussfält alss vorhero, undt ist schont dass werck begint, weillen man noch vor ausgang diesses Jahres darmit gedenckt fertig zu werden.

Ich unterstehe mich nicht weiter Ihro Excell: z auffzuhalten, sondern recommendire mich in dhero hochschätzbahre bienveillance undt verbleibe stedze Ihro Excellence

treshumbre et tres
obeissant ser

Stockholm
d. 21 Martij 1696.

Bil. 60.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimber Rath undt Herr Ober Marschalck,

Ihro Excellence hohes Wohlergehen ist mir sehr angenehm gewesen auss dhero werthe antwort vom 3 dieses zu vernehmen, undt weillen man verlanget zu wissen wie baldt dass bewuste Modell zur perfection kan gebracht werden, undt auff wass weisse es am beqwemsten dahin transportiret werden könte, so vermeine ich mitt Gottes hülffe dass umb Michaelis Zeit wenig soll zurücke stehen, welches beij einem so grossen werck, undt dass so genau wirdt aussgeführet, schwer ist abzusehn, was ein paar monath mehr oder weniger möchte erfordern, sonsten würde man es auff keine andere weisse alls den Seeweg können überführen, worzu man ein guthes fahrzeug würde müssen wehlen, theils wegen den vielfältigen kasten, so es abgeben wirdt, theilss auch, dass woferne sich ein unglück darbeij solte zutragen, würde man schwer haben leüte zu finden, die die gedult würden haben, ein solch mühesamb werck aufs neüe zu entrepreniren, welches ich hoffe dass die Zeijt soll confirmiren wenn es Ihro Excellence sehen werden; wessentwegen ich vor sehr nöthig erachte, genaue auf den herbst zu reflectiren, wie er sich möchte anlassen, ehe man es gar zu sehr hazardiren möchte. An meinem fleiss es zu poussiren wird es nicht ermangeln, denn ohne die begierde die ich habe Ihro Königl. Maij: ttz gnädigsten willen so viel möglich nachzuleben, so treibet mich ohne dheme noch darzu, an dass eüssrige Model, so man gerne will fortgesetzet haben, undt daran ich keinen anfang werde können thun ehe undt bevor dass andere abgethan ist. Beij der überkunfft währe wohl dass man einen beqwemen Sahl darzu hätte von ungefehr 15 oder 16 ellen in quadrat, welcher so viel dienlicher währe alss dass das licht auf so viel seiten immer müglich währe hineinfihle, undt dass man dicke gardinen oder Lucken darvor hätte wegen der Sonne, die es sonsten könte bersten machen, in Rossenburg möchte vielleicht sich die beste gelegenheit finden, von dhenen erhobenen tafeln da es kan aufgeführet werden, undt so viell der teuere bereitschafft machen kan, will ich ferner melden. Sonsten habe ich ursach Ihro Excell: ce höchstens zu bedancken, dass sie gelieben zu reflectiren auf die 520 Rdhl darvon ich mich in mein voriges erwehnet hatte, undt weillen mir erlaubt ist dessfalss den eijgendtlichen belauff dess ermeldten unterscheijdts zu berichten, so ist es darmit so beschaffen, dass dreij mark Lübsch gelten allhie nicht mehr, so wohl wenn man sie wirklich alss auch durch wexel empfängt, alss 3 Carolinen hiesiger müntze, undt weillen welche 3 Carolinen nur 23 ½ mark kupffergeldt seijendt, aber ein Specie Rdhl 25 mark solche aussmacht, undt ein jeder halber mark kupffer gelde hiesiger müntze ein lübschilling ist, so dass zwischen 3 mark Lübsch oder 3 Carolinen alhie 5 Lübschilling differiren von jedem Specie Rdhl, welches auf 5000 Rdhl in Carolinen 25,000 Cll schilling differiret so ungefehr 520 Rdhl aussmachen werden.

Wass ich zum hiesigen Schloss Modell empfange ist auf species gerichtet, undt habe ich es auch dazumahlen nicht anders können verstehn, alleine wass Ihro Königl. Maij: tt in diesem fall allergnedigst werden gelieben zu thun, soll im Modell selbsten nicht verlohren seijn, alwor sich viel läst so wohl zusetzen alss abnehmen, undt wirdt es sehr vermehren die obligation so ich Ihro Excell: ce schont zuvor habe.

Im übrigen ist es mir sehr lieb dass ein theil der Marmer zum Altar der

Christianshafwens kirchen schont arriviret seij, weillen man die depense darbeij thut, so wündsche ich auch von herzen dass man beijm aussführen im grossen möge reusciren, denn woferne nicht alle glieder darin mitt verstand hantiret werden, so ist es verdorben, die blätter in den Corinthischen Capitelen wollen alle mitt kleinen laurberen aussgeführet werden, so die kleinigkeit dess Models nicht hat können dulden undt dergleichen mehr etc.

Ich unterstehe mich anitzo länger Ihro Excell: ce dieses mahl [nicht] aufzuhalten, sondern nechst empfehlung Göttlicher Obacht wündsche ich Sie alles hochwohlergehen, undt werde auch stetz glücklich schätzen mir Ihre hohe Gunst zu conserviren, alss der ich lebenslang verharren werde

Stockholm den 15 Apr. 1696.

Bil. 61.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimbter Rath und H. Ober Marschalck.

Dass Eure Excell: ce sehr werthes schreijben vom 11 dieses nicht ehe ist beantwortet worden, ist die ursache dass ich mitt Ihro Maij: tt der Königin fast beij die acht zu Drottningholm gewesen, wessentwegen ich in diesem fall ursach um vergebung zu bitten habe. Die 520 Rdhl angehendt dass Model seijendt mir vom H. König bezahlet worden, wie meine quittirung schont wirdt gewiesen haben; Ihro Königl. Maij: ttz Gnade hierinnen wirdt mich eüsserst verpflichten bem: tes Model zu aller müglichen perfection zu bringen, undt wie ich wohl weiss, dass ich Ihro Excell: ce Generositet dass meiste zu attribuiren habe, so hoffe ich auch dass Sie ferners werden die Güte haben beij Ihro Königl. Maij: tt meine unterthänigste dancksagung abzulegen, ich wündsche dass meine geringe dienste stets mögen zu Ihro Maij: ttz gnädigsten Wohlgefallen gedeijen, undt dass ich möge die gelegenheit haben gegen Ihro Excell: ce en particulier zu bezeügen wie hoch ich dhero pretieuse bienveillance stetz schätzen werde.

Gleich wie ich in mein voriges erwehnet habe, dass man mitt einem so grossen werck wie dass bewuste Model ist, unmöglich so genaue die Zeijt der verfertigung wissen kan, so soll ich ferner von der Zeijt wegen dem fahrzeug erwehnen, wie auch wissen lassen, wie viel kasten es werden seijn, welche nicht allein gross, sondern auch ziemblich viele an der anzahl werden aussfallen. Zu dheme soll ich mich melden wegen der höhe undt grösse der tafeln, so man dortens vorhero wirdt können lassen verfertigen umb dass Model darauf zu setzen, worvon ins künfftige weiter zur rechten Zeijt umbständlich soll gemeldet werden, mittlerweillen recommendire ich mich in Ihro Excell: ce weitgeschätzten protection undt nechst Empfehlung Göttlicher Obacht verbleibe ich stetz

Ihro Excellence
demütiger diener
N. T.

Stockholm d. 27 Maij 1696.

Bil. 62.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner H. Geheimbter Rath undt H. Ober Marschalck.

Ihro Excell: ce werthes schreijben vom 7 dieses ist mir eingehändiget, woraus ich mitt besondere freude dhero hohes Wohlergehen vernommen habe. Angehendt

dass Schloss Modell, so wirdt daran mitt allem müglichen fleiss gearbeitet, undt wirdt es nun alle tage mehr undt mehr zusammen gebracht, alleine wegen der inwendigen vielfältigen arbeit so wohl in der Kirchen alss im Theater, wirdt es nicht ehe zur vollenkömmen perfection gelangen können, alss dass es mitt der ersten schiffart künfftig frühjahr wirdt können abgeholet werden. Wenn man es dann wirdt sehen, so wirdt man finden, dass dar mehr arbeit in ist, alss man vielleicht wirdt vermuthen können, Wessentwegen ich will hoffen, dass Ihro Excell: ce diesen *kleinen* verzug beij Ihro Königl. Maij: tt zum besten deuten werden, im übrigen recommendire ich mich in dhero hohe gunst undt verbleibe stetz

Ihro Excellence
gehorsambster diener
N. T.

Stockholm d. 15 Aug. 1696.

Till H: r Knut åth Cöpenhambn.

Bil. 63.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Stockholm den 4 Nov. 1696.

Hochwohlgeborner H. Geheimbter Rath undt Herr Oberst Marschalck

Dass Schreijben womitt Ihro Excell: ce mich haben mitt H. Johan Conradt Ernst bewürdiget, ist mir nicht weniger angenehm gewesen, alss ich mich anitzo confus sehe, ess nicht ehe zu haben können beantworten, allein ich bin diese Zeijt hero von so vielen geschäfften so überheuffet gewesen, wie obgemelter H. Conradt Ernst am besten wissen wirdt, der mir auch diese vorige posten versprochen dessfals meine entschuldigung zu Ihnen, so dass ich mich will verhoffen dass selbige wirdt stattgefunden haben.

Sonsten wass dass Schloss Modell angehet so avanciret ess darmit nach aller müglichkeit, so dass ess unzweijffelhafft auff erste frühjahr kan embarquiret werden, undt ist es mir lieb dass H. Conradt Ernst ess selbsten nach belieben täglich im augenschein nehmen mag, umb zu sehen dass kein fleiss noch propreté daran gespart wirdt, wie ich es ihme auch aussführlich gewiesen habe, undt im übrigen wass noch ferner zu seiner erleuchtung beij selbigen werck möchte requiriren, soll ihme auch alle mögliche nachricht von gegeben werden, alleine dass man von einem so grossen werk auf ein mahl eine solche können instruiren ist eine unmögliche sache, zu dheme wo Ihro Excell: ce sich etwas gelieben zu informiren beij dhenen die in dheme sache einige Connoissance möchten haben, so werden sie verspüren wie weit solches practicabel seij; so viel unterstehe ich mich nur zu sagen, dass der, welcher ein so grosses undt weitläuffiges werck, dass zu einer perpetuellen memorie soll gedeijen dass glück hat wohl zu ende zu führen, da vielleicht eines lebens Zeit möchte hie erfordert werden, einer fortune dar neben gar nicht mag envüret werden. Ich weiss dass derjenige, welcher selbsten ein solches modell anordnet, täglich alle hände voll hat beij dessen aussführung, welche noch soviel swerer fallen wirdt dheme der noch erst vom Modell soll informiret werden hernacher ins grosse ausszuführen, doch nach dheme man wirdt verspüren dass es angenehm undt consideriret seijn möchte, so soll auch alles was möglich an die handt gegeben werden.

Wormitt ich mich dhero gunst recommendire und stets verbleibe

Bil. 64.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner H. Geheimbter Rath undt Herr Ober Marschalck.

Ihro Excellence mitt meinem geringen schreijben aufzuwarten habe ich nicht können unterlassen, so viel mehr alss ich beij der Ouverture von diesem neüen Jahre nicht habe wollen vorbeijgehn, sie allen gedeilichen Segen undt selbst verlangetes wohlergehen zu wündschen, welches ich auss so viel grössere zele tuhe, alss ich dhero Gunst stetz habe besonders werdt geschättzet, undt wirdt dhero beharliches vergnügen mir stetz eine besondere freüde seiijen.

Sonsten weillen dass Schloss Modell von tage zu tage zunimpt, undt ich vernommen habe, dass man in willens seij neben Amalienburg einen eijgenen Sahl darzu einzurichten, woran auch ein anfang soll geschehen seijn, so wolte ich wündschen, dass ich darvon einige kundtschafft von anfang gehabt hätte, auf dass es de concert hätte können geschehen, denn solche dinge sich nur müglich erörthen lassen, undt woferne dass Model darinnen soll pariren, so wirdt nothwendig dass haus annoch auf folgendt weisse müsse eingerichtet werden, nembl. dass es inwendig 16 Ellen Reinl. in quadrat seij, denn man sonsten keine distance wirdt haben können es anzusehen, zum andern wirdt nöthig seijn, dass die Flor von stein seij, auf dass sie sich nicht werfe, die brustwehr unter den fenstern will 3 Ellen hoch seijn, undt die fenster im licht auch 3 ellen auf dass das licht von oben komme, undt dass gantze Zimber muss 6 ½ Ellen Reinl. hoch seijen. Die fenster wollen 3 auf jede seijn 2 ellen breit jedes fenster undt die mittlere feiller 3 ellen, aber an den ecken 2 ellen, nembl. inwendig ohne die dicke des gebeüdes. Die thüre will hoch seijn biss 4 ½ elle auf dass ein fenster von 1 ½ elle darüber kommen können, undt wäre es am besten dass die thüre nach der seiten des Gebeüdes kähme, dass man die erste ansicht von der Einfarth dess Models möchte im augenschein bekommen, dahin exponirt, wie es auf dem platz selbsten würde zu liegen kommen. Könte die steinerne flor von Öhlandzsteine beleget werden, währe es so viel besser, denn von Ziegeln würde gar zu viel staub vor dem Modell entstehen, dass dach wäre auch wegen selbigen ursachen am besten dass es gegibsset währe, undt dass ausswendige dach muss sehr wohl wegen der läche versehen seijn.

Vor den fenstern müssen auch vorher gardinen von Cassiant seijn, auf dass dass Model sich nicht wegen der Sonnen werfen könten, die wände mitt grün Cassiant oder zum wenigsten mitt dem Ruschen blauen leinwandt bekleijdet werden so würde dass Model auch viel mehr pariren alss gegen dass weisse der Wände, welches ich alless wolte Ihro Excell: ce dienstl. recommendiret haben, weillen man dessen effect mitt der Zeijt spüren würde. Ich übersende auch die hiebeij gefügte desseine wegen den tafeln, dheren massen sehr genaue müssen observiret werden, wo sie sich just passen sollen, undt dehren höhe von 2 ½ elle ist sehr nöthig, auf dass sich dass auge ein Model auf selbiger höhe rencontrire, wie es mitt der Zeijt im grossen soll thun, alssdenn alle die glieder so viel besser aussfallen. Ich will nochmahlen Ihro Excell: ce sehr gebethen haben, dass alles obige wohl möge observiret werden, denn man sonsten vom Model nicht die helffte so viel vergnügen wirdt haben; wie auch H. Conradt Ernst am besten wirdt Zeugniss geben können, der selbsten nu dass Modell im täglichen augenschein nehmen kan, undt dheme dessen propreté am besten bekandt ist. All ist dass Model länger alss breit so will doch der Sahl 16 Ellen in vierkandt seijen,

theils wegen der auffart vorne, alss der Terrassen nach dem garthen, wie auch umb auf den beijden principalen seiten ein ferneres gesicht zu haben. Dieses ist was ich vor diesmahl nöthig erachtet habe dienstlichen zu recommendiren, wormit ich nechst empfehlung Göttliche Obacht stetz verbleibe

Ihro Excell: ce

Stockholm d. 9 jan.
A: o 1697.

Bil. 65.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimbter Rath undt Herr Oberst Marschalck.

Dass Ihro Excell: ce sehr angenehmes schreijben vom 29 jan: ehe nicht ist beantwortet worden, hoffe ich dass es wegen vielfältigen geschäfften mir nicht werde verübelt werden.

Weillen M: r Cavallier eben von hier reijsset, undt den Dessein von Ihro Königl. Hoheiten angehendt dem Garthen zu Amacker mitt führet, so habe ich nicht wollen unterlassen beij selbiger gelegenheit Ihro Excell: ce mit diesem geringen schreijben auffzuwarten, so viel mehr weil er besonders von mir verlanget hat seine demütige recommendation beij Ihro Excell: ce zu thuen, welche ich wolte wündtschen dass Sie einige statt finden möchte; Er hat mir gesagt dass er nur gedencket 3 tage sich in Coppenhagen auf zu halten, weillen seine Reijsse nacher Persien pressiret. Wass aber meine Antwort am meisten retardiret hat, ist gewesen, dass ich dieses mahl gerne habe wollen wass positives wegen dem Model melden, undt wirdt man können seinen Stat machen, — — es allhie wirt können fertig geliefert werden hierabholen 3 à 4 wochen nach den Osterfeijrtagen, weillen alssdan alles gantz fertig seijen wirdt. Morgen oder übermorgen gedencken es die Hertzogin von Mecklenburg zu besehen undt glaube ich dass Ihro Maij: tt die Königin wirdt Ihro Königl. Hoheiten zu gleich dahin können wenden. Es ist mitt der propretet acheviret, dass ich hoffe, dass es die approbation soll haben von allen dhenen die in dergleichen einig lumiere haben, undt wirdt anitzo die beleuchtung von Statuen undt andern Zierathen mitt daran gebracht.

Es ist mir sehr lieb gewesen zu vernehmen dass der project angehendt dem Zimber darzu beij Ihro Königl. Maij: tt gnädigst seij aggréiret worden, ess solte mir sehr lieb seijn, dass alles vorher möchte aptiret seijn, denn ich alssdan versichert währe, dass man so viel vergnügen beij ankunfft dess Models finden werden.

Es währe zu wündtschen dass ein beqwehmes schiff zu dessen transportirung möchte gefunden werden, undt währe es anitzo Zeijt, wo Ihro Excell: ce solten gelieben behörige Ordre zu stellen, wegen dessen Emballirung, darmit die Kasten in der Zeijt darzu möchten fertig gemacht werden, worumb herr Conradt Ernst vielleicht am besten würde können bestellen, auf dass er so viel besser beij dessen ankunfft von allem möchte informiret seijn. Welches ich alles unterwerffe Ihro Excell: ce eijgenen Wohlgefallen, undt nechst empfehlung in dhero hohe Gunst stedze verbleiben

Ihro Excellence
demütiger diener

Stockholm d. 16 Martij
1697 mitt M: r Cavallier
am H. OberstMarschalcken Knut.

Bil. 66.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeboren Herr Geheimbter Rath undt Herr Oberst Marschalck.

Dass Euer Excell: ce schreijben vom 3 apr. nicht ehe beantwortet wirdt ist diese Zeijt hero verursacht worden durch denen vielfältigen Verhinderungen, die sich haben eröffnet, sinter unssers Hochsehl. Königes tödtlichem Abgang, undt wie ein solcher Verlust allen treuen Unterthanen sehr gross zu seijn gebühret, so habe ich auch demütigsten danck abzustatten wegen der Condolænce wormit Ihro Excell: ce mir dessfals durch Mons: r Conrad Ernst haben bewürdigen wollen, undt wündtsche in der stelle die occasion zu finden Sie zu tesmoigniren den Antheil so ich stetz wegen Ihro Excell: ce hohes Wohlergehen nehmen werde.

Sonsten habe ich hiermit wollen berichten, dass dass Schloss Model nunmehro gantz aneinander ist, so dass nur 4 kleine sitzende Statuen oder Renommeen fehlen, die innerhalb etzliche tage auch werden fertig seijn, undt durch dergleichen kleinigkeiten auch nicht gehindert wirdt, weillen man sie ohne dheme allzeijt in den Ballotten wirdt einlegen können.

Innerhalb ein paar tage gedencke ich den herrn Envoijeen Glücksdorf hinzuführen, undt will ich dann zugleich an M: r Conradt Ernst es überliefern mitt aller der information, die zur Lumiere dienen möchten, die gedancken darvon recht zu begreiffen, woran ich nichtes ersparen soll, alleine dass man dessentwegen solte vermuthen, dass er beij der Zurückkunfft eben solte können alle questionen developpiren, die man ihme wegen einem solchen grossen, ja weitleuffigen werck möchte formiren, dass wirdt die Zeijt am besten aussweissen, undt währe schier mehr alss man von ihme pretendiren könte, Er ist sonsten ein feiner geschickter mensch, alleine solche dinge erfordern ein Attachement von Jugend auf undt hernacher ein gross Estude undt nicht weniger Experience, ohne dass unter einer sehr grossen Anzahl kaum einer wirdt reüsciren, theils wegen anleitung d: ermanglung dess naturellen genies oder umb denselbigen in so vielen Jahren mitt grossen bekosten zu excoliren. Zwart ich etalire mich in der materie da ich billig nicht solte, alleine dass hoffe ich dass Ihro Excell: ce mir werden die Justice thun zu glauben, dass ich es gantz undt gar nicht thue in dhem gedancken umb meine presence necessaire zu machen, welches so weit entfernt ist, dass wan ich gleich wolte, es dennoch wegen vielfältigen verhinderungen nicht thun könte, zu dheme wirdt mir meine Conduite so wohl hie alss dortens Zeugniss geben, dass worzu ich mich nicht wegen ambition zum wenigsten erinnern wegen interest werde empressiren.

Mons: r Conradt Ernst wirdt nur versorgen mitt dem tischler wegen der Emballirung undt dess schiffes haben undt kan nun alles wie bisshero im Augenschein nehmen wegen der Zergliedrung dess Models, Der tischler kan auch, wenn er gleich wolte, anitzo wegen dem Königl. begräbniss nicht abkommen, alleine dass man vermeijnet dass es nicht nöthig seij dass jemand anders sich bemühe damit hinüber zu folgen, so darf ich mir wohl unterstehen zu sagen, dass ohne einen tischler gesellen, dheme dass werck bekant ist, keiner es zusammenbringt wegen der sehr vielfältigen zergliedrung, welches auch M: r Conradt Ernst selbsten gestehet, so gar dass er sich gegen mich aussgelassen hat, dass er ihn ehe wolte auf seinem eijgenen hazard mittbringen. Wo ihro Excell: ce aber vermeinen so wirdt es noch können Zeijt seijn es zu contremandiren, welches ich sie alles will anheimb gestellet haben, alleine dass solte ich wündtschen dass man nicht möchte negligiren den platz darzu so einzurichten, wie ich in meinen vorigen gedacht

habe, denn es mir solte sehr leijdt seijen, dass man alle den fleiss undt propretet, so an bewusten Modell gethan ist, nicht recht solte können in augenschein nehmen, undt wo es nicht so hoch wirdt placiret werden wie ich erwehnet habe, so werden Ihro Maij: tten der König noch fast niemand können unter weg kommen, umb es inwendig im hoffe mitt dessen vertheilung zu besehen.

Am besten währe es auch, dass es an einem publiquen orthe wie gewöhnlichen zu seijn fleget stünde, auf dass man eines jeden Censure darvon einhohlen könte. Vor 4 à 5 tagen haben die schiffe hie erst begint sich heraus begeben, sonsten hat biss dato dass eijss es gehindert, so dass ehe auch die transportirung unmöglich gewesen wäre.

Vom Altar in Christianshavens Kircke habe ich in sehr lange Zeijt nichtes vernommen, solte aber dennoch wündtschen einige nachricht dessfalss zu haben.

Im übrigen lebe ich in der Hoffnung dass Ihro Excell: ce werden die güthe haben, mir Ihro Königl. Maij: tt hohe Gnade zu conserviren, undt alles zum besten deuten werde, wor mitt ich stedze verharren werde

Euer Excellence
demütiger diener
N. T.

Stockholm d. 1 Maij 1697.

Bil. 67.

[BREVKONCEPT FRAN N. TESSIN TILL A. L. KNUTH. T. S.; R. A.]

Hochwohlgeborner Herr Geheimbter Rath undt Herr Oberst Marschalck.

Mittlerweillen ich von H. Extraordinair Envoijéen Glücksdorf vorgestern habe vernommen, dass das Model alss wie heut vor 12 tagen zu Coppenhagen glücklig solte arriviret seijen, alsso habe ich nicht wollen unterlassen Ihro Excell: ce mitt der heutigen post auffzuwarten, wie auch zu tesmoigniren den antheil so ich dessfals nehme. Es wäre meine schuldigkeit gewesen zu gleich mitt den H. Conradt Ernst zu schreijben, alleine ich bin dazumahlen so überheufft gewesen, dass es nicht hat [ge]schehen können, ich halte es auch halb aufferhoben in dhenen gedancken, dass ich unter Ihro Excell: ce Couvert ehestens gedachte mir die freijheit zu geben, Ihro Königl. Maij: tt mitt meinem geringen schreijben beij überlieferung des Models unterthänigst auffzuwarten, undt zu dessen oder eines so grossen Wercks fernere bewerckstelligung meine geringe gratulation in tiefeste demuth abzulegen, alleine weillen ich es mir eben diessmahl nicht habe vermessen wolle[n], so lebe ich auch in der hoffnung dass Ihro Excell: ce alles zum besten werden deuten helffen, da ich genugsamb versichert bin dass dhero geringste recommendation mehr alss alless mein schreijben wirdt vermögen. Ich mache mich diesser hoffnung so viel mehr gefest, alss ich dhero pouvoir wohl weiss, undt zu dheme mir auch promettire, dass dass Model so ist exequiret, dass es vor sich selbsten wirdt responsabel seijn, ohne dass es mir anständig ist es weiter zu etaliren.

Je mehr es aller welt censure möchte exponiret seijn, je lieber solte es mir auch seijn, welches ein Zeijchen ist, dass man wirdt können verantworten wass darbeij geschehen ist: hier seyend auch wenig die es nicht haben doppelt an bekosten geschättzet, was auch ein solches werck anderwertz würde kosten werden die können nachricht von geben die in solchen sujecten möchten Connoisseurs seijn, aber wass mihr es gekostet habe ich am besten emfunden, doch ist mir nichtes liebers gewesen alss die selbe vor einem so grossen König

angewendet zu haben, da ich beij Ihro Königl. Maij:tt nicht weniger lumiere alss eine besondere inclination zu den freijen Künsten gefunden haben.

Gleich wie mir nun eine besondere Gloire seijn wirdt Ihro Königl. Maij:ttz hohe Gnade undt dhero Excell:ce Protection zu conserviren, so würde es mir auch sehr angenehm seijen eine vollenkommene Censure wegen dem Model zu bekommen, weillen es mir leijdt seijn solte, dass Ihre Königl. Maij:tt die geringste Scrupel darbeij haben solten, ohne dass ich möchte dass glück haben es zu developpiren. Wormitt ich mich dhero hohe Gunst will recommendiret haben undt stedze verbleibe

Ihro Excellence
gehorsambster diener
Stockholm d. 3 Julij 1697. N. T.

Bil. 68.

[BREVKONCEPT FRÅN N. TESSIN TILL J. G. HOLSTEN. T. S.; R. A.]

Stockholm ce 23:e de Janv. 1697.

Monsieur,

Le resouvenir, dont vostre lettre du 9:e de ce mois m'a honnoré, m'a fait bien du plaisir et de la joije; d'autant plus que je garde toujours une reconnoissance parfaite de touttes les marques d'honneteté qu'il Vous a plû de me temoigner pendant mon dernier sejour à Coppenhague. Depuis ce temps là je me suis toujours informé de v:re estat, et comme j'aij esté instruit de reste, jusques où v:re merite Vous esleve, j'aij esté bien aise d'en avoir esté certifié par vous mesme. J'embrasseraij toujours avec plaisir les occasions où il s'agira de vostre propre service, c'est ce que Vous faira juger, jusques où les Ordres de Son Altesse Royalle me touchent, je ne souhaitterois que de m'en pouvoir rendre digne, et quoij que M:r L'Envoijé Glycksdorf me pourra servir de tesmoin luij mesme, jusques où les diverses occupations de nostre Cour m'engagent, neantmoins je m'acquitterays dans cette commission avec tout le plaisir et promptitude immaginable, sachant jusques où l'inclination de S. Altesse R. pour les beaux arts, aussij bien que sa lumière s'estand, c'est ce que m'anime et me persuade d'autant plus d'ij pouvoir reüscir.

La situation de la place m'est un peu connüe, et M:r Ernst m'en a donné à peu près l'éclaircissement et l'Idée que l'on peut donner de bouche; Mais comme je trouve qu'il sera necessair de changer le dessein entier, je vous prieraijs, Monsieur, de m'envoijer au plutôt vos sentiments sur les questions, que je me trouve obligé de former, et qui sont celles qui suivent, c'est à dire,

1) Si la Veüe principale ne doit pas estre prise de l'hauteur dela Montaigne.

2) Quelle grandeur l'on voudroit donner à la maison, que l'on pretenderoit de mettre sur le sommet de la dite Montaigne, et s'il faut necessairement, quelle aije cette figure Octogone marquée du N:o 11, la quelle pour la forme sera peu logable, et à cause de sa largeur de 45 aulnes, difforme pour le toict. Pour cet effect je souhaitterois plutot, qu'on me laissa la forme en choise, et que l'on ne me voulut prescrire, que la Svite et le nombre des Chambres comme aussij combien des estages, et l'hauteur que l'on leur voudroit donner.

3) Et comme pour un dessein, que l'on peut nommer vaste la grand' Avennûe est une des parties principalles, il faudroit sçavoir si elle peut donner sur cet hauteur mentionnée directement si cette saillie sera aisée, ou si l'on pretend de la faciliter par des terrasses, car ce seroit une grand' incommodité de ne pas pouvoir aborder la maison en Carosse, particulierement dans les mauvais temps.

4) Quelle hauteur l'on peut donner all'eau des fontaines, d'où elle tire leur origine, et s'il ij en a quantité. Si ces sont des sources qui en fournissent, ou s'il s'en faut flatter par des machines.

5) Il sera necessair de sçavoir, si dans cett 'estendûe du jardin il se trouve du bois que l'on ne voudroit point faire coupper, ou non, et de quel plantage l'on se voudroit servir deurenavant, si l'on peut compter de reuscir sous v:re Climat pour les pallissades d'haute fustaije des Charmilles, et si l'on est plus porté pour le plantage des Arbres dans les Allées, ou les pallissades, dont il n'ij a rien de plus beau.

6) Il faudra necessairement avoir les divers profils particulierement de l'hauteur dela montaigne, aussij bien pour sa longueur que sa largeur, et de mesme s'il se peut pour le grand jardin, et il faut compter que plus que les mesures seront exactes, moins on trouvera des difficultés dans la reuscite du dessein et des obstacles dans son execution.

7) S'il se trouve quelqu'endroit marescageux dans le jardin il seroit bon de le sçavoir par avance, affin de le rendre dautant plus sec par le moijen de quelque Canal ou Digue aux environs.

8) Si l'on est d'advis d'emploijer de la pierre de taille pour les terrasses, demarches et les bords des fontaines, â moins de quoij il sera difficil de reüscir pour la propreté, bien moins pour la durée.

9) Comme je crois qu'indubitablement la principale veüe sera celle en descendant de la montaigne, je seraijs d'advis de faire avancer l'ouverture du jardin presque jusques au millieu d'en bas, d'une maniere pourtant, que l'allée qui traverse le jardin tout du long, et qui respond à la maison qui est deja battie, eut son plantage de deux costés sans estre interrompûe; Mesme que ces deux principalles Allées qui traversent tout le jardin fussent d'une belle largeur, proportionnée all' estendue du jardin, et qu'en descendant dela montaigne l'on trouva à costé droit et gauche de la Maistress' Allée deux petits jolijs bosquets en form' oblongue, et aprez aux deux costés ou plutot deux bouts du grand jardin, deux grands bosquets à chacque bout qui auroient prez de 300 Aulnes en quarré et seroient aussij vastes que les plus grands des Versailles, où l'on trouveroient aprez lieu de s'estendre et de les embellir, selon le goust de tout ce que l'on ij souhaitteroit, et la depense que l'on ij voudroit faire.

Voijla, Monsieur, ce qui sera requis pour l'eclaircissement du dessein en question, je n'aij pas pû faire à moins que de m'estendre la dessus autant que j'aij fait, et je seraijs ravij d'en avoir une juste et prompte response, puisque la saisson vers le printemps avance, La justesse pour les mesmes n'est pas moins recommandée. En attendant je vous supplie Monsieur d'asseurer son Altesse Roijalle de mes treshumbles soumissions, et que je m'estimerois toujours trez heureux, de pouvoir reuscir au gré d'un Prince si eclairé, et dont en pareille matiere la memoire doit estre encore toutte fraiche de tant des belles choses que son Altesse R. aura veüe dans ses propres voijages. Il ne me reste qu' à me recommander à vos bonnes graces, en Vous suppliant de croire que je seraij toujours avec une passion tres forte,

Monsieur

Vous me fairez plaisir quand l'occasion se presente d'asseurer Sa Haute Excell:ce aussij bien que S. Ex:ce M:r Ruut de mes treshumbles respects, et si Vous aggréez de faire quelque compliments de ma part à M:r d'Osten, je ne Vous en seraijs pas moins obligé.

Bil. 69.

[BREVKONCEPT FRAN N. TESSIN TILL J. G. HOLSTEN. T. S.; R. A.]

Stockholm ce 16:e de Mars 1697.

Monsieur.

Il y a à peu prez hvict jours, que je me suis donné l'honneur de vous mander que je voulois envoijer le dessin en question avec la I:ere occasion qui se trouveroit, et que ce seroit avec M:r Cavallier, lequel j'espere aura en peu des jours le bonheur de vous rendre cellecij avec le dessin surdit; et comm'il m'a dit qu'il ne resteroit a Coppenhague que trois jours, il m'a aussij fort prié de vous faire ses treshumbles recommendations, ce que je prends aussij la liberté de Vous faire en mesme temps, esperant que vous aurez la bonté de lui estr util, en ce que vous trouverez convenable, il s'est acquis chez nous d'une maniere, qu'il a esté assez bien en Cour, et n'a pas laissé de gagner un' approbation assez universelle. Mais pour revenir au dessin surnommé il faut vous dire, Monsieur, que l'estendu du papier n'a pas permis d'en donner toutte l'eclaircissement que j'aurois souhaitté, ainsij Vous me permetterez bien d'ij adjoutter ce que suit.

Comme les deux petits bosquets oblongues au bout de l'ouverture du jardin, ne doivent pas tant servir pour le publique que les autres quattre grands bosquets, mais qu'ils doivent estre reservés pour les plaisirs de la Cour, ainsij pour ij avoir quantité d'eau à la fois, lors que l'on ij voudra se promener ou soupper, l'on pourra boucher touttes les fontaines des autres bosquets, et assembler toutte leur eau dans celluij de ces deux icij, ou l'on se trouvera, ce que les rendent d'autant plus superbes.

All'entour dela place ou la maison de Plaisence sera située la pensée est de faire une terrasse, pour empêcher que l'abord d'un chaqu' un ne fust point si facil, outre que l'on ij seroit obligé lors que l'on voudroit unir cette place.

Les ouvertures auront leur grilles de fer, et en cas que l'on trouve que les arbres des costés devoient trop offusquer la veüe de Coppenhague, l'on pourroit mettre des arbuisseaux à leur place, quoij qu'une maison de Plaisence située parmij la verdure ne laisse pas d'estr aussij agreable que sur une Montaigne nude, ou mesme le plantage des arbres ne laisse pas de mettre la maison un peu all'abrij des vents.

Si j'avois eû tous les profils de la montaigne bien thoisés, ça m'auroit donné bien plus de lumiere, mais selon l'aggréement que le dessein pourra trouver auprez de Son Altesse Roijalle, l'on ij pourra toujours fournir les particularités, mesme pour un Eclaircissement entier un Model dela Maison avec la descente de la Montaigne seroit assez necessair, sur quoij l'on pourra d'autant mieux resoudre, lors que l'on verra celluij du Chatteau de Coppenhague, qui est asseurement finij avec toutte la propreté immaginable et lequel pourra partir d'icij à peu prez trois ou quattre semaine aprèz les festes de Pasque. Il ne me reste qu à Vous supplier Monsieur, de bien tesmoigner envers son Altesse Roijalle mes tres-humbles soumissions, et de vouloir bien faire comprendre, que j'espere que l'ambition que j'aij eû de servir Son Altesse Roijalle en cette occasion icij, ne me privera point de ce que Vous aggréerez à me produire all'avenir.

Au reste, Monsieur, j'espere que vous aurez la bonté de me mander fort franchement les sentimens de S. A. R. touchant le dessin s'il ij a un homme

assez propre pour l'executer, comme je le souhaitteraijs, je me persvade qu' en oëuvre il fairoit encore mieux que sur le papier. Il ne me reste qu' à me recommander à vos bonnes graces, et je suis avec toutte passion immaginable.

Monsieur

Pour M:r d'Holsten à Coppenhague.

Bil. 70.

[MEMORIAL AV N. TESSIN. ARKIVET. N. M.]

Plan d'un Jardin que son Altesse Royalle le Prince de Dannemarc s'est proposé de faire executer aux environs d'Amaker, dont le Circuit ou la grandeur de la figure a estée prescrite, et où la maison de Plaisance sera située sur le sommet d'une Montaigne, dont l'hauteur est relevée de 45 aulnes au dessus du grand Plan d'en bas, lequel doit estre presque tout de niveau. L'instruction qui suit en donnera à peu prèz l'eclaircissement, qui pour la premier' Idée pourroit estre requis.

A. La Maison de Plaisance qui est située sur l'hauteur dêjà mentionnée, où il ij a un Sallon rond au millieu de 26 aul. de Diametre, lequel sera propre pour le Bal ou d'autres festins, il aura l'hauteur de deux estages et sera eclairé en haut tout all'entour, et aprez cintré en forme de Dome, en bas il ij aura quattre Portiques, dont chacqu'un aura ses six Colonnes avec une petite Ballustrade au dessus. De ce Sallon l'on entre dans quattre differents Appartements, dont chacqu'un sera composé d'une bell' Antichambre, Chambre de lict, Cabinet et Garderobbe, avec un petit escallier derobbé entre deux a chacque bout pour monter dans une petite entresolle, qui se pourra prattiquer au dessus du Cabinet et Garderobbe mentionnés, et en bas de ce petit escallier l'on pourra faire une petite sortie à chacque bout des aisles si l'on la demande. L'antichambre et la chambre du lict auront dix aul. de largeur sur 12 aul. de profondeur à la premiere et 13 ½ à l'autre. Leur hauteur selon mon advis devroit estre de 12 aul. avec leur voutes legeres et ornies de Sculpture et de Peinture.

Quoij que la figure de cette maison de Plaisance paroist un peu bizarre, néanmoins il ij en a des exemples à peu prez pareils et elle ne laissera pas de faire un tres bon effect par son clair et obscur, particulièrement de loin. Une figure quarrée est trop simple, et devient difforme par la relevation de son toict, à moins qu'on ne la fasse comm'à Merlij, où les appartements par les tuyaux qui font descendre l'eau de pluij aux eaux prez de la salle patissent d'une certaine humidité mal saine, et où dans les paijs froids l'on seroit encore plus suject; cependant il semble que l'exposition vers la ville de Coppenhague demande quelque estendue de façade sur le costé, c'est ce qui a fournij à l'idée la figure marquée, outre que les appartements seront fort bien esclairés de deux costés et quoij que deux Croisées de l'Antichambre donnent dans les Portiques, neanmoins cela ne laisseroit pas de bien esclairer, puisque les Portiques sont relevés; d'un autre costé l'on pourroit toujours les fermer, en cas que l'on n'ij trouveroit point l'effect que l'on se fut persvadé, puisque les deux autres Croisées esclaireront de reste, dont chacqu'une auroit cinq pieds de largeur sur 10 d'hauteur.

A Marlij l'on n'a fait qu'un estage, et comme cet endroit est un' espece d'une retraite ou d'un Petit Trianon, et où l'on pretendera guère de loger

pendant l'hijver, aijant pour cet effect la commodité de celle d'en bas, ainsij selon mon advis on ne devroit hausser la maison que d'un estage, et pour faciliter cela l'on a mis quattre petites aisles séparées aux coins de la Cour, mais en cas que l'on voulut hausser la maison de deux estages, on le pourroit faire en mettant deux escaillers aux deux costés de la porte dans le portique à costé opposé all'avenüe, mais la Salle en bas allors ne pourroit estre esclairé que par des fenetres prattiquées dans les quattre portes. Pour la svite de chacqu' appartement il faudroit aussij fair' un Meuble d'une mesme couleur, et qui donne un plus grand air et rend les appartements plus vastes.

La façade de chacque aisle se termineroit avec un Frontespice et les terrasses avec les demarches all' entour seroient d'un grand Ornement.

B. Maison pour le Concierge ou Gardien de la maison.
C. La Cuisine.
D. Pour les Dames.
E. Pour les Domestiques.
F. 2 Avenües secrètes.
G. L'Avenüe de Coppenhague.

La place all'entour de la maison veut estre spatieuse pour tourner avec les Carosses, quoij que vers le jardin cela n'est pas requise, où il vaut mieux que l'on jouisse de la pleine veüe que de se voir reculé. *La pensée est de faire une terrasse tout all'entour de cette place pour empêcher que l'abord d'un chacqun ne-fust si facil, outre que l'on ij sera obligé quand l'on voudra unir cette place. Les ouvertures auront leurs grilles de fer, et en cas que l'on trouve que les arbres des costés devroient trop offusquer la veüe de Coppenhague, l'on pourra mettre des arbrisseaux à la place, quoij qu'une maison de plaisance parmij la verdure ne laisse pas d'estre aussij agreable que sur une Montaigne nude, ou mesme le plantage des arbres ne laissent pas de mettre la maison un peu all'abrij des vents. Si j'avois ici touts les profils de la montaigne, ça m'auroit donné plus de lumiere.*

NB dans la lettre.

Car comme la Montaigne est fort haute et courte et par consequent sa pente rude, et a esté tres difficil de rendre sa descente aisée, cependant pour un' execution juditieuse le dessein ij fournira la pensée.

H. Plan d'où aprez estre descendue le premier grand escailler. L'on decouvre la fontaine d'en bas, et les deux grandes Allées qui descendent l'une à la vieille maison et l'autre à la mesnagerie, et dessous ce plan mentionné l'on pourra faire un espece de grotte, puisque le tour du grand escailler Oval avec ses branches ij fournist assez d'hauteur; des deux plans du mesme Escailler l'on voit les bosquets percées au costé, ou il ij [a] au millieu de chacqun une Salle ronde en berceau dont le diametre est de quattorze aulnes: il faut se marquer, que touttes les Allées de ces deux petits bosquets veulent estre plantées à 9 aulnes de largeur, les quels avec le temps n'auront que 6 aulnes avec leur treillage de bois, laquelle est la juste largeur de touttes les Allées dans les bosquets de Versailles.

I. Deux grands degrès pour faciliter la descente.
K. à la place d'en bas, de mesme de deux costés pour venir al'endroit marqué,
L. où l'on voit six petites fontaines avec leurs Cascades, qui coulent dans le petit Canal en bas: de cet endroit l'on descend de rechef de deux costés et l'on vient dan[s] un portique ouvert, où l'on trouve à costé sur le devant une gallerie à chaque bande de 30 Aulnes de longueur sur dix de largeur.
M. Grande fontaine au millieu de la premiere grand[e] allée qui traversent.

N. Enfoncement des Colonnes et pilastres en Perspective avec un petit Canal au millieu.

O. Passage de l'un Portique à l'autre.

P. Des Allées qui vont en montant avec des gazons en bas, entourés d'une petite raie de buis et des petits arbrisseaux aux coins.

Q. Pallissade d'appuij de 3 pieds d'hauteur, qui regne al'entour de l'ouverture du jardin.

R. Deux grands parterres en broderie, meslés de pieces couppés, et entourés des gazons, avec leurs plattebandes qui font leur tour par tout et qui doivent estre garnies des Arbrisseaux et de fleurs. Il est à remarquer que du millieu de cette place l'on voit les quattre grands bosquets touts percés, et onze fontaines à la fois sans compter les Cascades.

S. Grand Allée de vingt aulnes de largeur qui va de la vieille Maison traverse tout le jardin pour aller à la Mesnagerie et où l'on voit deux fontaines octangulaires.

T. Grand Allée de cinquante cinq aulnes de largeur, où il ij a un tapis verd au millieu de trent aulnes de largeur sur 230 de longueur garnij des statues sur leurs piedestaun de deux costés, où les arbres marqués en bas pourroient continuer la veüe hors du jardin par une grille de fer.

V. Jeu de maille de la largeur de celluij du jardin d'Angvien et où l'on pourroit peut estre continuer la longueur du costé de la Mesnagerie.

X. Bosquet entouré de pallissades d'haute fustaije de mesme come touts les autres grands bosquets, avec le tour entier du jardin. Ce bosquet sera enfermé d'une grille de fer, par où l'on montera des dégrez de 3 aulnes d'hauteur sur l'endroit marqué du N : o 1, où l'on trouvera des berceaux aux coins avec leur chemins voutés et garnijs de chevrefeuilles qui vont à des Logges ouvertes qui respondent aux deux bouts d'un Canal, vers où l'on descend par deux branches des degréz, et où il ij a sept fontaines et hvict petites Cascades de deux costés sur la pente dossée qui est marquée du N : o 2, la mesme dossure se trouve au N : o 3, où l'on descend par les petits escaillers marqués derrier les Loggio, lesquelles auront un pilastre à chacque coin et par tout deux Colonnes entre deux, leur dedans sera de treize autres de diametre, et derrier sur la place ronde marquée 4 l'on trouvera deux buffets du N : o 5 et 6, pour la commodité quand l'on ij voudroit soupper. N : o 7. pourra servir de petite retraitte.

Y. Le bosquet all' opposite representera une gallerie des statues : aux deux bouts il ij aura des piramides d'eau qui fournissent quattre petites Cascades avec leur fontaines, qui descendent vers le millieu. Les piedestaux des statues sont marqués dans les Niches, derrier quattre des quelles il ij a des petits echappées pour entrer dans des berceaux cintrés, cachés dans les bois. N. 8. 9. sont deux petites fontaines, ou l'on pourra mettre des figures basses si l'on veut. 10 sont deux petites retraittes demesme.

Dans la lettre. { *Il faut scavoir que le dessein est que ces deux bosquets ne soient point si publiques que les autres, mais reservés pour les plaisirs de la Cour, et pour ij avoir quantité d'eau à la fois, lorsque l'on ij voudroit soupper, l'on peut boucher touttes les fontaines des autres bosquets et les assembler tous à la fois dans celluij ou l'on se trouveroit.*

Z. Quattre grands bosquets pour la promenade publique chacqu'un garnij de cinq fontaines, avec des statues, thermes, vases et Arbrisseaux aux coins, dont les grandes allées seront larges de 16 aulnes et les moindres de 10, où les treillages avec le temps diminueront à la largeur et les renderont plus proportionnés. De

deux costés de ces bosquets il ij a le plantage des arbres qui pourront estre ou de Czicomors ou des tilleux, ou mesme de Chataigners des Indes, au millieu du jardin pour d'autant plus d'embellissement. *Voijla ce qu'il a fallû pour rendre le plan d'autant plus intelligible et où l'on n'a pû abreger fait.* *à la lettre.*

Par N. T. l'année 1697.

Bil. 71.

[AVSKRIFT AV KONTRAKT ANG. FREDERIKSBERGS SLOTTS UPPBYGGNAD. BILAG ETC. BYGNINGS-REGNSKABET 1696—1702. BYGNINGSVÆSENET 1700; D. R. A.]

Zu wissen dass heute dato nachfolgender Contract errichtet und beschlossen. Es übernimmt sich Ernst Brandenburger an dem auf Amack neu zu bauenden Hauss nachstehende Arbeit alss.

1.

Das fundament unter selbigem Hauss im grunde oder in der Erden mit Feldtsteinen zu legen, uber der Erden aber eine Reihe von gehauenen Steinen rings umbher drauf zu setzen, und soferner alle vier seiten des Hausses mit Grundmaur auf zu führen. Welche Arbeit so bedungen, dass vor jede quadrat Elle Maur, auswendig mit reinen Fugen und inwendig getünchet, mit Stellagen zu machen, und allen andern unkosten, 15 schl: Dänsch sollen gegeben werden, wornachalso die gantze Linie durchgemessen wird.

2.

Die Feuermauren oder Schorsteinen von unten an biss oben zum Tach hinauss aufzu mauren, und sie beides auss- und inwendig abzu tünchen vor 9 Rthlr: eine jedwede.

3.

Das Tach ausswendig mit Kalck ein zu legen, und es inwendig damit zu unterstreichen und abzuschlemmen, jedes Fachtach auf beiden Seiten, nach den Sparren zu rechnen, vor 1 Rthlr: 2 Mk:

4.

Die Taffeln an den Scheidewänden zu zumauren, und sie auf beiden seiten abzutünchen, jede Taffel vor 10 schl: dänsch.

5.

Die Gewölben mit Bogen und Schahlbrettern zu machen, eine jedwede Elle ins viereckt für 2 Mk. Dänsch, welchem nach die Gewölben nach der Runde sollen gemessen werden.

6.

Alle solche Arbeit verspricht er auf Treu und guten Glauben tüchtig und verantwortlich zu verfertigen, und damit bey ehester Anschaffung der Materialien den Anfang zu machen; nachgehends auch die Arbeit dergestalt zu befordern, dass zu künfftigen Pfingsten des itzt lauffenden Jahres die Balcken und Sparren auf die Maur gebracht werden können. —

7.

Den Platz und Grund zum Keller läst der Hr. Ober Cammer Secretarius Dose gegen Aussgang Februarij aussgraben, und die Erde wegbringen.

8.

Wan obige Arbeit vollführet, folget die Bezahlung nach vorberegter Bedingung, die also beliebet und zugestanden, weil es ausserhalb der Stadt ist, daher es keine consequentz für etwas künfftiges innerhalb der Stadt seyn soll. Immittelst läst der Ober Cammer Secretarius allmählig wie mit der Arbeit fortgefahren wird, geld auf Abrechnung vorstrecken, und den Rest ausszahlen, wan die Arbeit vollends klahr und fertig ist.

9.

Auch ist hiebey expressé verabredet worden, dass Imfall auss der gemachten Anstalt füglich abzunehmen, dass in der versprochenen Zeit die Arbeit nicht fertig werden könte, obschon an denem zum Bau benöhtigten Materialien kein Gebrech oder Mangel wäre, so soll es dem Hr. Ober Cammer Secretario andere Leute darzu zu setzen frey und unverwehret seyn. Uhrkundlich ist dieser Contract von beiderseits Contrahenten eigenhändig unterschrieben.

Bil. 72.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 7. 3. 1697. T. S.; R. A.]

J'ay la plus grande impat: ce du monde de voir des desseins du modelle du Palais de Dannemark, puisque vous avez travaillé sans contrainte par aucun vieux Bastim: t et que vous avez ce qu'on appelle taillé en plein drap, vostre genre aura en lieu de se f: e voir dans son Etandue entiere, pourvu que vous n'ayez esté borné par la grandeur ou par le prix qu'on veut mettre a l'execution.

Bil. 73.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 23. 8. 1697. T. S.; R. A.]

Je n'ay pu montrer vostre dessein encore a personne que M. Perrault lequel me l'arracha quasy des mains et dit qu'il vouloit avec attention faire la dessus une petite dissertation.

Bil. 74.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 6. 9. 1697. T. S.; R. A.]

Celluy de la facade de Copenhague que vous m'avez f. lh: r de m'envoyer seroit très agreable avec une echelle. Il seroit necess: e entre autres choses pour scavoir de combien avance ce rustique en bas etc. Je ne laiseray pas en attendant d'avoir le plaisir d'en scavoir et de vous mander l'avis des connesseurs d'icy, dont j'ay deja redigé les sentimens de M. Perrault, Berain et Girardon, mais je veux vous tout envoyer ensemble, tout le monde en est charmé.

Bil. 75.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 11 (1). 10. 1697. T. S.; R. A.]

M: r le Nostre n'est pas en ville, ainsy je ne puis luy communiquer v: e Estampe du Chateau de Copenhague. Je comprends qu'il seroit necessaire que

cette aff: re ne traisnast pas, mais M: rss Mansard, Villacerf et d'autres sont tous epars dans cette saison.

Je m'eloigne si peu de v: e pensée de f: e graver le plan de chaque facade ou corps de logis du Chateau de Coppenhague au bas de chaque Elevation, que je le crois necess: e. Ceux qui voudront avoir le plan et l'Elevation ensemble pouvont le laisser ensemble ce que je ferois; ceux qui voudront les separer le pouvont par un coup de siseaux.

Bil. 76.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 24. 1. 1698. T. S.; R. A.]

M.-r le nostre a esté fort peu visible cet hyver a cause de quelques incomoditès sans cera je vous aurois envoyé ses sentimens sur V: e Chateau de Copenhaguen avec ceux des autres qui l'ont vue et qui l'ont fort aprouvé et admiré.

Bil. 77.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 21 (11). 3. 1698.]

M.r le Nostre a encore v. facade du Chateau de Coppenhaguen, c'est un homme dont on ne scauroit rien tirer pendant l'hyver.

Bil. 78.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 25 (15). 4. 1698. T. S.; R. A.]

J'ay ces jourscy laissé à M. Bullet habile architecte dicy v: e dessein du Ch. de Copenhagen. Il m'en dira ses avis — —. J'envoiray ceux des autres la dessus en mesme temps.

Bil. 79.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 5 (15). 8. 1698. T. S.; R. A.]

Je vous envoye Monsieur les Sentimens de M: rss Perrault, le Notre et Bullet sur Vostre Palais de Dannemarck, javois confie selon votre souhait le dessein au Sieur Girardon qui s'etoit chargé de le montrer et de m'en marquer les sentimens de Mons. de Villacerf et de plusieurs autres croyans quils le luy pourroient dire plus librement que moy. Mais apres bien du temps tout ce que j'en ay peu tirer cest le billet cy joint de sa main il est depuis quelque temps sy consterné de la suppression pretendue de sa statue equestre quil en est comme imbecille Mais je verray Mons: r de Villacerf moy mesme la dessus et Vous manderay ce qu'il m'en dira.

Bil. 80.

[BREVUTDRAG FRÅN D. CRONSTRÖM TILL N. TESSIN 6. 10. 1698. T. S.; R. A.]

Les plans du Ch: au de Copenhagen mettront les conaisseurs icy bien mieux en estat de raisonner juste sur le dessein de l'elevation.

TILLÄGG.

I M. J. Crusenstolpes Huset Tessin, II, s. 337, finnes ett kort referat av Adam Levin Knuths brev till Tessin, vilka brev jag icke återfunnit. Då av Tessins utförliga, här bilagda svarsbrev väl framgår den danske korrespondentens meddelanden, har en ersättning nåtts för detta ej påträffade material. Crusenstolpes referat lyder: "Bland dennes (Knuths) bref må anmärkas det af den 20 Augusti 1694, då 2000 riksdaler till Tessin öfverstyrdes; af den 25 Mars 1695, då ytterligare 1500 riksdaler skickades; af den 27 i samma månad och år, i hvilket bref Knudt 'bedyrar, att oaktadt alla bemödanden ingen vexel på Stockholm kunnat erhållas, hvarken i Köpenhamn eller Hamburg, så att man nödgats sända omförmälte 1500 riksdaler sjöledes med Skepparen Jan Hendriksen Kalf'; af den 14 Junii 1695, hvaruti Kung Christian (V) låter förklara Tessin sin synnerliga tillfredsställelse med den modell han uppgjort och öfverskickat till ett altar i Christianshafnds kyrka; hvilket förklarande upprepas i brefvet den 28: de i samma månad och år; af den 6 Mars 1696 då Tessin tillsändes ytterligare 1500 riksdaler, hvartill i bref den 14 Juni samma år lades 220 riksdaler, samt slutligen af den 17 Julii 1697, hvaruti Knudt redogör för kung Christians förtjusning öfver den då anlända modellen till slottet, till hvars åskådande första dagen kungen endast tillåtit sin gunstling Ståthållaren Grefve Gyldenløve, att medfölja, hvilken också varit outtömlig i loford öfver modellen. Den skulle följande dagen beses af Drottningen och hela den öfriga Kongl. familjen." — Det som här väcker intresse är den ytterligare upplysningen vi få om att Ulr. Chr. Gyldenløve var en inflytelserik beundrare och befordrare av Tessins verk, något som vi i framställningen särskilt framhållit.

Ännu några uppgifter, hänförande sig till Tessins Amalienborgprojekt, kunna tilläggas, båda ägnade att belysa konstnärens värdesättning av sitt verk åtskillig tid efter sedan det färdigställts. I sin Catalogue des livres, estampes et desseins etc., tryckt i Stockholm 1712, har han bland sina tillhörigheter omnämnt teckningarna till det Köpenhamnska slottet med följande ord: "Quattre Desseins faits pour le Chatteau de Copenhague, dont le Modèle y esté envoyé de Stockholm. Six desseins du grand Escallier, avec ses Vestibules et portiques, projecté pour le nouveau chatteau de Copenhague, et dont le Modèle a esté fait."

Ännu så sent som år 1714 hade Tessin planer på att i Frankrike låta gravera de båda huvudplanerna till slottet och att låta dem jämte den graverade fasaden ingå i kopparsticksverket över Stockholms slott för att säljas i Frankrike. Han skriver därom till D. Cronström 7 aug. 1714 (T. S.; R. A.): "La Face du Chatteau de Copenhague y peut estre joint, outre deux plans du Chatteau entier, que je pourrais encore faire graver." Såsom redan nämnts har aldrig denna gravyrplan kommit att verkställas.

NAMNREGISTER.

Registreringen omfattar text och noter, ej bilagor.

Ahlefeldt, Carl 152.
Aleotti, Giovanni Batista 66.
L'Amoureux, Abraham César 17.
d'Argenville, Antoine Dézallier 111.
Bauman, Simon 31, 32, 126.
Bérain, Jean 67, 70, 162.
Bernini, Lorenzo 31, 32, 51, 57, 58, 59, 61, 63, 70, 72, 80, 83, 89, 119, 127, 128, 130, 131, 132, 154, 155, 157.
Bielke, Nils 33.
Borro, Francesco Guiseppo 13, 14, 149.
Brahe, Tyko 149.
Bramante 31.
Brandenburger, Ernst 95, 96, 108, 152.
Breusegem, Abraham 129, 153.
Bruun, J. J. 147.
Bullet, Pierre 39, 70, 71, 72.
van Campen, Jacob 14, 23.
Cavallier, Jean 99.
Charlotte Amalia 154.
Cronström, Daniel 28, 29, 31, 38, 68, 70, 98.
Dieussart, Fr. 146, 152.
Dose, Ernst Ulrik 97.
van Egen, Gert 17.
Ehbisch, Fredrik 125, 130, 153, 155, 156.
Ephraim 140.
Ernst, Johan Conrad 33, 34, 41, 76, 78, 84, 95, 96, 97, 98, 101, 106, 115, 116, 118, 119, 129, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 152, 155.
Floris, Cornelis 17.
Fontana, Domenico 14.
Foucquet, Bernard 63.
Fredrik III 13, 14, 15, 95, 145, 149.
Fredrik IV 75, 76, 77, 78, 91, 95, 96, 97, 98, 99, 100, 101, 108, 109, 115, 116, 117, 120, 139, 140, 145, 146, 150, 152, 153, 155, 157, 166.
Gabriel, Ange-Jaques 82.
Gercken, Diderik 130, 153, 154, 155.
Girardon, François 17, 70.
Grønvold, Morten 146.
Gyldenløve, Ulrik Fredrik 14, 18, 58, 91, 152.
Hansen, Christian Frederik 81—84.
Häusser, Elias David 35, 36, 77—81, 82, 84, 107, 109, 150.
van Haven, Lambert 14, 17, 19, 20—24, 27, 49, 51, 57, 58, 62, 73, 78, 79, 81, 84, 117, 119, 123, 124, 125, 145.
Heimbrod, Johan Christian 130, 153.
Holsten, Johan Georg 98, 99, 106, 166.
Jacqvin, Claude 32.
Jansen, Evert 14, 117, 119, 150.
Husman, Joh. 44.
von Jessen, Thomas Balthasar 88.
Juel, Jens 28, 74.
Karl XI 29, 30, 37, 40.
Karl XII 33, 68.
Knuth, Adam Levin 32, 35, 139.
Kolman, Johan 129.
Krieger, Johan Cornelius 115, 130, 149, 150, 152.
Kristian IV 13, 15.
Kristian V 13, 14, 15, 18, 20, 24, 27, 28, 30, 38, 40, 74, 75, 77, 100, 123, 125, 126, 127, 128, 129, 134, 135, 139, 140, 145, 154, 162.
Kristian VI 107, 157.
Kuckeler, Emanuel 129, 153.
Le Brun, Charles 67, 157.
le Clerc, Louis Auguste 80.
le Clerc, Seb. 37, 78.
Le Nôtre, André 39, 70, 71, 72, 108, 112, 151, 152, 153, 157.
Le Pautre, Antoine 16, 127, 140, 155, 156, 157.
Le Vau, Louis 165.
Longhena, Baldassare 105.
Lovisa, Fredrik IV:s gemål 155.
Luxdorph, Bolle 28, 29, 30, 38, 41, 88, 139.
Mansart, Jules Hardouin 51, 57, 67.
Marot, Daniel 140, 141.
Marselius, C. 109, 110, 111, 112, 148, 150.
Mathiesen, Albertus 13.
Mecklenburg, Hertiginnan av 33.
Michelangelo, Buonarotti 31, 58, 61.
Nerger, Christian 133, 135.
Oxenstierna, Bengt 29.
Palladio, Andrea 66, 83, 120, 164.

Pelli, Marcantonio 115, 116.
Perrault, Charles 70.
Perrault, Claude 70.
von Platen, V. F. 95, 96, 97, 101, 145, 146, 147, 148, 149.
Pozzo, Andrea 127.
Precht, Burckhardt 157.
Provaglia, Bartolommeo 62.
Puget, Pierre 129.
Quellinus, Thomas 154.
Rantzau, Greve 33.
Reinstein, Gallus 126.
Reventlow, Konrad 87, 88, 89, 90, 91, 97, 152, 153.
Rømer, Ole 43, 151.
San Gallo, Antonio da 58.
Scamozzi, Vincenzo 83.
von Steenwinkel, Hans 21, 49, 123, 145, 149.
Stenbock, Johan 33.
Sturmberg, J. A. 130, 153, 154.
Swidde, Willem 37, 38.
Tessin, C. G. 76.
Thiele, J. N. 116.
Thurah, Laurids 36, 107, 119, 124, 130, 135, 149, 150, 154.
Törnhielm, Mårten 15, 16, 17, 98.
Ulrica Eleonora, Karl XI:s gemål 98.
Valgensteen, Thomas 13.
de la Vallée, Jean 23, 69, 161.
Verhulst, Rombout 154.
Vignola, Jacopo Barozzi 58, 83.
Vingboon, Philip 14, 23.
Wiedevelt, Jost 155.

ORTREGISTER.

Registreringen omfattar text och noter, ej bilagor.

Aarhus 87.
Amsterdam:
  Rådhuset 14, 23.
Bologna:
  Palazzo Davia 62.
Carrara 128.
Caprarola 58, 112.
Clausholm 85, 87—91, 112, 151, 153.
Compiègne:
  Slottet 82.
Drottningholms slott 64, 89, 140.
Fredensborgs slott 113, 115—120, 149, 150, 152, 167.
Frederiksborgs slott 13, 14, 17, 20, 49, 115, 117, 152.
Frisenvold 87.
Frydenlund 150, 152.
Genua 129.
  Palazzo Doria 62.
Gottorps slott 112.
Hørsholms slott 149.
Hven 149.
Kalö 87.
Kungsör 120.
Köpenhamn:
  Amager 95, 96, 99.
  Amalienborgkvarteret 24, 27, 29, 35.
  Amalienborgsprojektet 25, 27—84, 89, 104, 107, 132, 145, 147, 150, 153, 156, 164.
  Bredgade 44.
  Brygghuset 16, 174, 175.
  Charlottenborg 14, 16, 18, 36, 58, 91, 107, 117, 119, 150, 151, 152.
  Frederiksbergs allé 95, 111.
  Frederiksbergs slott 76, 91, 93, 95—112, 116, 118, 119, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153.
  Frederiks Kirken 35.
  Fredrik III:s bibliotek 13, 15, 21, 164, 165.
  Garnisonskirken 146, 155.
  Generalkommissariatets byggnad 147, 148.
  Heligaandskirken 155.
  Holmens kanal 21.
  Holmens Kirke 153.
  Kancellibyggnaden 148, 149, 154.
  Kongens Nytorv 17.
  Konstkammaren 21, 77.
  Kristian V:s Ryttarstod 17.
  Kristiansborg 36, 73, 75, 76—84, 151, 157, 164.
  Kristianshavn 123, 135, 156.
  Köpenhamns slott 14, 20—24, 27, 147, 149, 163.
  Livgardet till häst 166.
  Lönngången 147.
  Nørreport 125.
  Palaeet i Kallebodarna 36.
  Petri Kirke 156.
  Provianthusen å Slottholmen 21.
  Rosenborgs slott 16, 17 trädgård, 35, 152.
  Slottsholmen 21, 22, 76, 78, 148.
  Sophiæ Amalienborg 13, 16, 17, 27, 151.
  S:t Annæ Plads 43, 146.
  Stallmestergaarden 146.
  Sø- og Landkadetakademien (Operahuset) 97, 146.
  Trefaldighetskyrkan, se Trinitatis Kirke.
  Trinitatis Kirke 125, 156.
  Tyghuset 21, 174.
  Valby Bakke 95, 108.
  Vor Frue Kirke 156.
  Vor Frelsers Kirke 10, 14, 16, 20, 22, 24, 79, 80, 89, 121, 123—135, 153, 154, 155, 156.
Lungby 146.
Løjstrup 87.
Marly 102, 106, 107, 112, 120, 167.
Modenas slott 167.
Odense slott 149, 152.
Paris:
  Louvre 31, 32, 57, 58, 59, 63, 70, 72, 73, 119.
  Ludvig XIV monument, Girardons 17.
  Palais Royal 67.
  Place Vendôme 39, 51, 57, 68.
  Tuilerierna 67.

Parma:
Teatro Farnese 66, 67.
Randers 87.
Rom:
Bibiena, Den heliga, se S. Maria del Popolo.
Il Gesù 66.
Jupiter Stators tempel 83.
Kapitolplatsen 73, 105.
Lateranpalatset 61.
Palazzo Altieri 64, 67.
Palazzo Barberini 57, 61, 63, 64, 89.
Palazzo Borghese 60, 61, 63, 72.
Palazzo Chigi 51, 57, 58, 72.
Palazzo Colonna 62.
Palazzo Farnese 50, 58, 63, 163, 164.
Palazzo Gaetano 64.
Palazzo del Quirinale 60, 61.
Palazzo Salviati 60.
Palatinen 83.
Pantheon 83.
Ponte S. Angelo 131.
S. Ignazio 127.
S. S. Domenico e Sisto, Altaret 86, 126, 127, 128.
S. Ivo 124.
S. Maria del Popolo 131.
S. Maria della Vittoria 126, 131.
S:t Peters kyrkan 128.
Villa Montalto 14.
Villa papa Giulio 107.
Roskilde:
Domkyrkan, gravmonument 17, 154, 155.
Skåne 23.
Sorgenfri slott 146, 152.
Stockholm:
Djurgården, lusthus å 120.
Myntet 58.
Norrmalmstorg, Kyrkan å 124.
Riddarholmskyrkan, Karolinska gravkoret 111.
Slottet 9, 10, 28, 29, 30, 31, 32, 33, 37, 40, 41, 42, 46, 47, 49, 50, 51, 54, 58, 60, 63, 64, 65, 66, 67, 68, 69, 70, 74, 104, 105, 107, 119, 126, 153, 161, 163, 164.
Slottskyrkan 31, 65, 66, 132, 133.
Storkyrkan 127, 156.
Överståthållarhuset 104.
Turin:
Palazzo Reale 64.
Uranienborg 149.
Vaux-le-Vicomte 112.
Vedbaek 150.
Venedig:
San Giorgio Maggiore 105.
Versailles 47, 56, 67, 68, 89, 109, 112, 120, 152, 165.
Vicenza:
Teatro Olympico 66.
Villa Rotonda 120.
Vordingborg slott 87.
Østrup 115.

ILLUSTRATIONSREGISTER.

Fig.

1. Nicodemus Tessin d. y. Oljemålning av David von Krafft omkr. 1700. Frederiksborgs slott. Porträttet förekommer i 1737 års Kunstkammerinventar, D. N. M. Medaillek. Nr. 50, med följande beskrivning: "Grev Tessins Contrafait udi Brijstbillede menneskelig Størrelse, forferdiget af Kraft." I J. C. Spenglers Catalog over det Kongelige Billedgalleri paa Christiansborg, Kphvn 1827, får det följande beskrivning: "Greven bærer en blaae med Forværk kantet Kiole over en Guldbrocades Vest. Om Halsen har han en meget stor hvid Halsklud og paa Hovedet en Alongeparyk. Et livligt og vel colloreret Portrait." När porträttet kom i danska kungahusets ägo har jag icke lyckats konstatera, men troligtvis har det skett i samband med Tessins danska verksamhet. Såväl Tessins ålder å porträttet som klädedräkten peka nämligen på att det är utfört på 1690-talets slut, senast år 1700. För uppgifter ang. konstverket och dess datering står jag i tacksamhetsskuld till d:r O. Andrup, Frederiksborg, och prof. A. Hahr.
2. Sophiæ Amalienborgs slott. Kopparstick av J. J. Bruun.
3. Charlottenborg. Ur kopparstick av Fuchs, 1703.
4. L. van Havens plan till slott på Slottsholmen. Skissritning med anteckningar av Nic. Tessin d. y. N. M.
5. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Huvud- och borggårdsfasaden. Kopparstick av W. Swidde.
6. Dansk situationsplan till Amalienborgs slott. N. M.
7. Situationsplan av Amalienborgsområdet. D. K. B.
8. Situationsplan av Amalienborgsområdet med Tessins slottsförslag inlagt. D. K. B.
9. Situationsplan till Amalienborgs slott. Troligen av Nic. Tessin d. y. N. M.

Fig.

10. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Situationsplan. Rekonstruktion av förf. Ritningen utförd av teknolog Nils Grafström.
11. Nic. Tessin d. y. Planskiss till Amalienborgs slott. D. N. M.
12. Nic. Tessin d. y. Skiss till sidofasad för Amalienborgs slott. D. N. M.
13. Nic. Tessin d. y. Planskiss till Amalienborgs slott. D. N. M.
14. Danskt förslag till källarplan för Amalienborgs slott. N. M.
15. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Plan av bottenvåningen. Slottsarkitektkontoret.
16. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Plan av andra våningen. Slottsarkitektkontoret.
17. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Ritning till borggårds- och huvudfasaden. Troligtvis underlag för kopparsticket. N. M.
18. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Sektion av trädgårdslängan samt sidofasaden åt borggården. Kopia. N. M.
19. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.
20. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.
21. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.
22. Nic. Tessin d. y. Detaljritning till modellen för Amalienborgs slott. N. M.
23. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Trädgårdsfasaden. Rekonstruktion av förf. Ritningen utförd av teknolog Nils Grafström.
24. Mittpartiet av fig. 23.
25. Högra partiet av fig. 23.
26. Detaljbild ur kopparsticket fig. 5.
27. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Tvärsektion av norra slottslängan. Fullerö.

Fig.

28. Nic. Tessin d. y. Förslag till borggårdsportal å Stockholms slott. Ur sektionsritningen fig. 27.
29. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Längdsektion av portiken. N. M.
30. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Sektion av högra flygeln med trapp- och kyrkovestibul. N. M.
31. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Längdsektion av trapphuset. N. M.
32. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Tvärsektion av trapphuset. N. M.
33. Trappa i Palazzo Barberini. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.
34. Nic. Tessin d. y. Amalienborgs slott. Skiss till kyrkosalen. N. M.
35. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Sektionsritning till första Slottskyrkan. Slottsarkitektkontoret.
36. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Sektionsritning till Slottskyrkan. Slottsarkitektkontoret.
37. Aleotti. Teatro Farnese i Parma. Studieritning av Nic. Tessin d. y.
38. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Kopparstucken plan av andra våningen.
39. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Östra partiet av den kopparstuckna planen.
40. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Perspektivbild av Logårdssidan. Kopparstick av J. E. Rehn.
41. Köpenhamns slott efter målning från omkr. 1730.
42. E. D. Häusser. Troligen första planritningen till Kristiansborgs slott. Efter Schiött.
43. E. D. Häusser. Fasadförslag till Kristiansborgs slott, 1731.
44. Kristiansborgs slott. Plan ur Thurah, Den danske Vitruvius.
45. Kristiansborgs slott. Teckning av Chr. Leinberger, 1742.
46. Kristiansborgs slott. Teckning av Le Clerc. D. K. M.
47. E. D. Häusser. Kristiansborgs slott. Ritning till sidofasad av borggården. D. N. M.
48. Jardin. Förslagsritning till riddarsal i Kristiansborgs slott. D. R. A.
49. C. F. Hansen. Kristiansborgs slott. Plan av bottenvåningen.
50. C. F. Hansen. Kristiansborgs slott. Borggårdsfasaden.
51. Clausholm. Borggården före 1918.
52. Clausholm. Efter en gammal målning på Haseldorf.
53. Portalparti i Palazzo Barberini. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.

Fig.

54. Byst av Konrad Reventlow över portalen å Clausholm.
55. Bernini. Byst av Ludvig XIV.
56. Situationsplan över Clausholm, 1797.
57. Clausholm. Trädgårdens mittaxel. Nuvarande tillstånd.
58. Ritning till kaskad i Clausholms trädgård. D. N. M.
59. Frederiksbergs slott och trädgård. Kopparstick efter ritning av C. Marselius, 1718.
60. Frederiksbergs slott. Plan av bottenvåningen ur Thurah, Den danske Vitruvius.
61. Frederiksbergs slott. Borggården.
62. Frederiksbergs slott. Portalpartiet av huvudfasaden.
63. Portal i S. Giorgio Maggiore i Venedig. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.
64. Omfattningsdetaljer från Kapitolpalatsen. Studieritning av Nic. Tessin d. y. N. M.
65. Nic. Tessin d. y. Stockholms slott. Portal i bottenvåningens gallerier.
66. Nic. Tessin d. y. Lustslottsprojekt. Plan. Fullerö.
67. Nic. Tessin d. y. Fasadförslag till lustslottet fig. 66. Fullerö.
68. Nic. Tessin d. y. Trädgårdsfasad till lustslottet fig. 66. Fullerö.
69. Nic. Tessin d. y. Detalj ur lustslottsprojekt. N. M.
70. Avritning av modellen till Marly. N. M.
71. Frederiksbergs slott och trädgård. Situationsplan ur Thurah, Den danske Vitruvius.
72. Nic. Tessin d. y. Trädgårdsförslag för Gottorps slott, 1687.
73. Trädgårdspaviljong ur kopparsticket fig. 59.
74. Fredensborgs slott. Byggnadsritning i Fredrik V:s Atlas. D. K. B.
75. Fredensborgs slott. Situationsplan ur Thurah, Den danske Vitruvius.
76. Fredensborgs slott. Fasad ur Thurah, Den danske Vitruvius.
77. Fredensborgs slott. Sektion ur Thurah, Den danske Vitruvius.
78. Fredensborgs slott. Borggårdssidan.
79. Fredensborgs slott. Trädgårdsfasaden.
80. Nic. Tessin d. y. Projekt till lustslott å Djurgården. N. M.
81. Nic. Tessin d. y. Plan till fransk slottsbyggnad, 1712. N. M.
82. Nic. Tessin d. y. Fasadförslag till fransk slottsbyggnad, 1712. N. M.
83. Vor Frelsers Kirke. Fasad ur Thurah, Den danske Vitruvius.

Fig.

84. Vor Frelsers Kirke. Plan ur Thurah, Den danske Vitruvius.
85. Danskt förslag till altare i Vor Frelsers Kirke.
86. Nic. Tessin d. y. Förslag till altare i Vor Frelsers Kirke.
87. Nic. Tessin d. y. Blyertsskiss efter modellen till altaret i Vor Frelsers Kirke. N. M.
88. Altaret i Vor Frelsers Kirke.
89. Berninis altare. SS. Domenico e Sisto. Tuschritning av Nic. Tessin d. y. Fullerö.
90. Pietas. Marmorskulptur till altaret i Vor Frelsers Kirke.
91. Justitia. Marmorskulptur till altaret i Vor Frelsers Kirke.
92. Nic. Tessin d. y. Skiss till altaret i Stockholms slottskyrka efter branden 1697. Fullerö.
93. Nic. Tessin d. y. Altarkomposition använd för Stockholms nya slottskyrka. N. M.
94. Bernini. Skiss till den heliga Bibiena i S. Maria del Popolo i Rom.
95. Orgeluppställningen i Vor Frelsers Kirke.
96. Nic. Tessin d. y. Färglagd ritning till praktsäng. N. M.
97. Nic. Tessin d. y. Skiss till praktsäng. N. M.
98. Nic. Tessin d. y. Detaljskiss till praktsängen fig. 97. N. M.
99. W. Fr. von Platen. Sø- og Landkadetakademien (Operahuset). Kopparstick av Grønvold.
100. F. R. Dieussart. Sorgenfri slott. Kopparstick ur Thurah, Den danske Vitruvius.
101. W. Fr. von Platen. Generalkommissariatet. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.
102. J. C. Ernst. Fasadritning till Kancellibyggnaden med sektion av lönngången.

Fig.

103. J. C. Ernst. Kancellibyggnaden. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.
104. Portal å Kancellibyggnaden.
105. C. J. Ernst. Odense slott. Kopparstick ur Thurah. Den danske Vitruvius.
106. J. C. Krieger. Frydenlund. Kopparstick ur Thurah, Den danske Vitruvius.
107. Situations- och trädgårdsplan till Charlottenborg, 1699.
108. Nic. Tessin d. y. Detalj ur ritningen till Vor Frelsers Kirkes altare fig. 86.
109. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.
110. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.
111. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.
112. Nic. Tessin d. y. Skiss till vestibulskulptur i Amalienborgsprojektet.
113. J. C. Sturmberg. Skulptur å Kristian V: s sarkofag i Roskilde domkyrka.
114. J. C. Sturmberg. Skulptur å Kristian V: s sarkofag i Roskilde domkyrka.
115. D. Gercken och J. Wiedevelt. Altaret i Helig Aandskirken.
116. J. Wiedevelt. Relieffigur å altaret i Helig Aandskirken i Köpenhamn.
117. J. Wiedevelt. Relieffigur å altaret i Helig Aandskirken i Köpenhamn.
118. D. Gercken. Relief å Fredrik IV: s sarkofag i Roskilde domkyrka.
119. F. Ehbisch. Altaret i Petri Kirke. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.
120. F. Ehbisch. Altaret i Vor Frue Kirke. Ur Thurah, Den danske Vitruvius.
121. F. Ehbisch. Altaret i Trinitatis Kirke.

Fotografier ur Frederiksborgs musei samling (fig. 1), Danska Nationalmusei saml. (fig. 51, 88, 90, 91, 95, 104), U. U. B. Top. saml. (fig. 61, 62), K. Hude, Roskilde (fig. 54, 57, 113, 114, 115, 116, 117, 118, 121), K. Husgerådskammaren, Stockholm (fig. 65) samt ur W. Mollerup, *Danmarks gamle Hovedstad* (fig. 45), *Den danske Centraladministration* (fig. 41, 102), *Architecten*, 1907 (fig. 42, 43), Krohn, *Frankrigs og Danmarks Kunstneriske Forbindelse* (fig. 48), Berner Schilden Holsten, *Clausholm* (fig. 52, 56) och Lorenzen, *Københavnske Palæer* (fig. 107).

Förf. ber särskilt till d: r Hugo Matthiessen, D. N. M., få framföra ett vördsamt tack för all hjälp med anskaffande av det danska fotografimaterialet.